

ČAS

ZNANSTVENA REVIJA
LENOVE DRUŽBE

UREDNIK:
DR. ALEŠ UŠENIČNIK

LETNIK XIII.

LJUBLJANA, 1919

TISKALA JUGOSLOVANSKA TISKARNA

ČAS

IZDAVATELSTVO
DRUŠTVO

673

D 146

Č 672

E-9004248

Kazalo.

Članki:

Verstvo in kultura.

Nova kulturna orientacija. (Dr. F. Grivec)	1
I. Enota v raznoličnosti	1
II. Skupni književni jezik	4
III. Nova orientacija	8
IV. Vodilna ideja	11
Benedikt XV. v toku svetovne vojske. (Dr. Jos. Srebrnič)	16
1. Delo proti vojski za mir	17
2. Njegova nevtralnost	24
3. V boju idej	31
Slovansko bogoslužje. (Dr. F. Grivec)	105
1. Zgodovina slovanskega bogoslužja	105
2. Važnost slovanskega bogoslužja	109
Verska svoboda. (Dr. P. Angelik Tominc O. F. M.)	115
1. Kaj je verska svoboda	115
2. Absolutna verska svoboda nasprotuje zdravemu razumu	117
3. Neomejena verska svoboda nasprotuje tudi katoliškimi verskim načelom	122

Kulturno-politični spisi.

Kant o trajnem svetovnem miru. (Dr. A. Ušeničnik)	70
Mazzini: Slovanska pisma. (Priobčil A. Res)	78

Bodočnost naše srednje šole. (Dr. J. Debevec)	139
K reformi srednje šole. (J. Dolenc)	190
A. Pouk v politični in socialni vedi	192
B. O staroklasičnem pouku	196

Gospodarstvo.

Demokratska gospodarska Jugoslavija. (Dr. A. Gosar)	42
I. Bistvo in pomen gospodarskega demokratizma in njegova glavne ovire	42
II. Reforme	48
III. Skupni načrt in ločilne točke	57

Antropogeografija.

O ozemlju Južnih Slovanov. (—č)	63
Antropološki opis	63
Jugoslovanska jezična skupina	125
Kratek arheološki pregled	252

Književnost.

Sonitus de formulario. (Dr. Jos. Puntar)	170
Misli o slovenskem slovstvu. (Dr. I. Pregelj)	210
O vplivu in odberi štiva zlasti z ozirom na mladino. (J. Filipič)	224

Obzornik:

Proglasitev Jugoslavije	85	Rimsko vprašanje. (Dr. Srebrnič)	95
Zadnji paberki iz svetovne vojske. (A. U.)	88	Češke cerkvene razmere. (F. G.)	149
Italija in Adrija. (A. U.)	91	Institut za Vzhodno cerkev. (A. U.)	150
		Vseučilišče v Ljubljani. (A. U.)	153

Narodno šolstvo. (A. U.)	155	Versko-kulturni boj	278
Smernice novega življenja. (A. U.)	274	In memoriam	279
Nova svoboda. (A. U.)	276		

Literatura.

Archa. Mesečnik za literaturo, umetnost, kulturo in življenje, 1918. (Dr. F. Grivec)	97
Hlidka, 1918. (Dr. F. Grivec)	98
Snopek, Die Slavenapostel, 1918. (Dr. F. Grivec)	151
Lang A., Náboženský problem Novalisův. (F. G.)	153
Jireček C., Geschichte Serbiens I. (Dr. L. Lenard)	160
Jeglič dr. A. B., V boj za temelje krščanske vere. (—n—)	163
Grafenauer dr. J., Kratka zgodovina slovenskega slovstva. (—n—)	164
Škrabec P. St., Jezikoslovni spisi. 3. sn. (—n—)	164
Bourget P. — Kopitar A., Zmisel smrti. (—n—)	165
Bezruč Peter, Šlezke pesmi. (Dr. I. Pregelj)	165
Ozvald dr. K., Smernice novega življenja. (A. U.)	274
Wilson W., Nova sloboda. (A. U.)	276

Zapiski.

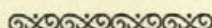
Pesnik Lucijan Rydel. (F. G.)	98
Zgodovinska trilogija Reymonta. (F. G.)	99
Filologična vprašanja v Jugoslaviji. (F. G.)	99
Konkordat ali ločitev. (F. G.)	100
O slovanskem bogoslužju. (A. U.)	100
Ivan Cankar. († 11. dec. 1918)	101
F. W. Foerster. (A. U.)	101
En narod — ena književnost	277
Delavske zahteve	278

Književne beležke.

Knjha o životě. Spisal dr. A. Ušeničnik, na češko prevedel A. Jašek-Studínský	102
Maribor in bodoča državna meja. Spisal dr. F. K.	102
Pogled v novi svet. Spisal * * *	102
Rastlinstvo naših Alp. Spisal F. Seidl	103
O psihi Kranjčičeve poezije. Dr. V. Dvorniković	103
»Zora« in »Luč«	103
»Savremena pitanja«	103
Valentin Vodnik. Priredil dr. I. Pregelj	166
Družbe sv. Mohorja knjige za l. 1918.	166
Brošure Jugoslovanskih narodnih svetov	167
Metafizika opća in Teodiceja. Spisal dr. A. Bauer	167
»Slavica«	167
Knjige katoličkog života. 2. zv.	168
»Matiče Slovenske« knjige za l. 1918.	277
Pastoralno bogoslovje. Spisal dr. Fr. Ušeničnik	277
»Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino«	277
Nove brošure »Pisarne za zasedeno ozemlje«	277
Povijest Dubrovačke Republike. Napisao Dr. Božo Cvijetković	277
Kulturne beležke	278

Glasnik »Leonove družbe«.

Novi člani	104, 168, 280
Umrlji člani	104, 280
Darila	168, 280

Nova kulturna orientacija.

Dr. F. Grivec.

Veliki politični preobrat nas je postavil pred nebroj novih kulturnih vprašanj. Politično združenje Slovencev, Hrvatov in Srbov v samostojni jugoslovanski državi nujno zahteva novo kulturno orientacijo.

I. Jugoslovansko raznoličnost je treba strniti v harmonično celoto ter ostvariti enoto v raznoličnosti.

II. Rešiti moramo vprašanje skupnega književnega jezika.

III. Treba je nanovo urediti razmerje do kulturnih narodov ter na podlagi nove orientacije zgraditi samostojno in enotno narodno kulturo.

IV. Enotno kulturo moramo graditi pod vodstvom enotnega smotra, enotne vodilne ideje.

I. Enota v raznoličnosti.

»Vprašanje je, ali so te tri narodnosti (slovenska, hrvatska, srbska) na taki stopnji razvoja, da bi se mogle sčasoma asimilirati v en narod. Ali je mogoče kulturno enotnost tako razviti in pospešiti, da bo Slovence, Hrvate (in Srbe) prevzela tista enotna zavest, ki končno ustvari narodnost. Narodnost je končno vendarle dejstvo volje, seve, da ne more biti dejavne volje, če ni resnične skupnosti. Za uveljavljenje te volje se ni bati. Ako smo Slovenci že sami uveljavili svojo narodnost med drugimi narodi, bi jo pač tudi toliko številnejši in zato toliko močnejši združeni Slovenci, Hrvati (in Srbi).

Vprašanje jugoslovanskega edinstva bi bilo torej vprašanje kulturne skupnosti in enotne zavesti.«¹ Enotna jugoslovanska kultura, kulturna skupnost je torej temelj enotne jugoslovanske države.

Jugoslovansko kulturno in narodno edinstvo ima mnogo resnih zaprek. Narodopisne (etnične) posebnosti, pokrajinske in

¹ A. Ušeničnik v Času 1913, 435.

krajevne razlike, politične razmere in verske razlike so zavirale jugoslovansko narodno in kulturno edinstvo.

Balkanski polotok je narodopisno sploh najbolj mešana in najbolj sestavljena evropska pokrajina. Balkan je most med Azijo in Evropo, med Vzhodom in Zapadom. Po Balkanu so se naseljevali Traki in Iliri, Pelazgi in Grki, Kelti in Romani, Tataři in Slovani; tu so se menjavala najrazličnejša plemena in raznorodne kulture; na severu in zapadu so vplivali Germani, Longobardi in Romani. Še zdaj je Balkan narodopisno zelo sestavljen; tu bivajo Slovani, Romani (Vlahi, Cincari, Aromani), Grki, Albanci in Turki. Srb VI. Čorović trdi,² da se narodopisna sestavljenost še vedno javlja celo v okviru istega plemena (Srbov in Hrvatov); odtod toliko individualizma, antagonizma, razdvojenosti; odtod pomanjkanje zmisla za organizacijo in skupnost; javljajo se razdirajoči cincarski in židovski atavizmi; narod navdušeno umira »v desetercu«, a ne zna složno živeti za slavnejšo bodočnost. Ako velja to o Srbih, velja isto gotovo tudi o Slovencih in Hrvatih.

Kakor narodopisno, tako je jugoslovansko ozemlje tudi zemljepisno in pokrajinsko zelo različno in členovito, kar je brez dvoma vplivalo na razlike v jugoslovanskih plemenih.

V naravni zvezi z narodopisnimi in pokrajinskimi razlikami je politična nestalnost in razcepljenost. Razni narodi so se borili za balkanski most med Evropo in Azijo ter ustanavljali svoje države in državice. Slovence so nemški vladarji namenoma razdelili v več pokrajin, po načelu: Divide et impera. To je pospeševalo razlike med Štajercem, Korošcem, Kranjcem in Primorcem. Nezmožna avstro-ogrška politika je podobno razdelila Srbe in Hrvate. Naravna posledica pokrajinske in politične razcepljenosti so gospodarske in socialne razlike, ki zopet vplivajo na narodni značaj.

O verski razcepljenosti razpravlja posebno (IV.) poglavje tega članka.

Navedene razlike se bodo v enotni jugoslovanski državi naravno omiljevale in izravnavale.

Poedine jugoslovanske pokrajine so med seboj res zelo različne, a v celoti in zvezi vendar tvorijo naravno enoto. Slovenija je n. pr. po svoji zemljepisni legi in po svojih gospodarskih po-

² Književni Jug I, 399.

trebah nagnjena k jugu in vzhodu, torej naravno teži po zvezi s srbskim in hrvatskim ozemljem. Jugoslovanske pokrajine so naravno nagnjene k istemu Jadranskemu morju. Skupno morje bo krepka gospodarska in kulturna vez Jugoslavije.³

Jugoslovanska država je zemljepisno in gospodarsko tako lepo zaokrožena, da bo končno ustvarila tisto naravno enoto, ki je bila doslej toliko stoletij nasilno razcepljena. Izboljšana in nova prometna sredstva naj pospešujejo gospodarsko in socialno skupnost. Skupne gospodarske, socialne in politične organizacije bodo naravno pospeševale kulturno in narodno edinstvo.

Jugoslovanska raznoličnost naj nas torej ne plaši. Enota v raznoličnosti je plodovitejša in višja kakor enolična enotnost. Kakor je organizem zveza raznoličnih delov, in kolikor več delov združuje organizem, toliko popolnejši je, tako tudi jugoslovanskemu državnemu in kulturnemu organizmu raznoličnost sama po sebi ni nevarna, marveč še koristna.

A raznoličnost se more v enoto družiti samo organično; poedini deli organizma tvorijo enotno zvezo po medsebojnem sodelovanju pod vodstvom vodilnega življenjskega principa. Tako mora biti tudi v Jugoslaviji. Enotnost in centralizacija ne sme biti nasilna, ampak naravna, organična. Centralizacija ne sme posnemati nesrečne nemške, madžarske in ruske metode, ne sme uveljavljati barbarskih balkanskih instinktov, marveč ravnati se mora po načelih demokracije in svobode.

Politično in gospodarsko edinstvo bode tvorilo krepke temelje kulturnega edinstva. Kulturno edinstvo pa bo zopet pospeševalo enotno zavest in enotno narodnost.

Kakor politično edinstvo, tako se tudi kulturno in narodno edinstvo ne da ostvariti nasilno po načelu umetne enoličnosti, marveč po načelih naravnega, organičnega razvoja, ki raznolične dele združuje v višjo, popolnejšo enoto ter vse raznorodne prvine polagoma asimilira in sprejema v notranji sestav organizma.

Glavno sredstvo kulturnega občevanja in važna vez kulturne enotnosti je jezik, govor. V tej točki ni resne nevarnosti za jugoslovansko edinstvo. Jugoslovanska narečja so si tako po-

³ Ako bi Italijani Slovence nasilno odrinili od morja, bi s tem pretrgali krepko vez jugoslovanskega državnega in kulturnega edinstva.

dobna, da sama po sebi niso resna zapreka kulturne in narodne skupnosti. Vprašanje je, ali je možen skupni jugoslovanski književni jezik kot sredstvo in vez enotne kulture.

II. Skupni književni jezik.

O skupnem književnem jeziku in o kulturnem edinstvu se je že toliko razpravljalo, da zadostuje, ako povzamem rezultate dosedanjih razprav.⁴

Splošno se priznava, da je slovanska jezikovna in kulturna razcepljenost predvsem posledica politične razcepljenosti in da razlika med slovanskimi narodi ni tako velika kakor med romanskimi ali germanskimi. Slovanski svet, tako sodi veliki bizantinist K. Krumbacher,⁵ je podoben valoviti planjavi brez globokih zarez. Razlika med poedinimi slovanskimi jeziki je podobna razliki med nemškimi dialekti in razliki med romanskimi dialekti v okviru poedinih romanskih narodov. Posebno velja to o južnih Slovanih. Politično zedinjenje Slovencev, Hrvatov in Srbov torej nujno vede k narodnemu edinstvu. Vprašanje je, kako se bo to izvršilo.

Vprašanje književnega jezika je zamotano. Srbi niti v svojem književnem jeziku niso popolnoma edini; še manj edinstvi je med Srbi, Hrvati in Slovenci.

Srbi književno niso še popolnoma edini. Loči jih vprašanje ekavščine (lepo; vzhodno narečje) in ijekavščine (lijepo; južno narečje). Vuk Karadžić in mnogi znameniti srbski pisatelji so pisali še v je- ali ijekavščini, ki je brez dvoma prav tako srbska (v Hercegovini in Bosni) kakor ekavščina. A velika večina srbskih književnikov piše v ekavščini; pridružujejo se ji tudi tisti Srbi, ki so po rodu ijekavci (iz Bosne, Hercegovine in Črne gore). Torej je ekavščini zmagga zagotovljena.

Hrvate loči od Srbov ijekavščina in latinica. Ijekavščina je sama po sebi skupno srbohrvatsko narečje. Ko so se Srbi po organskem razvoju in pod vplivom prepričevalnih dokazov J. Skerlića in A. Belića (Srpski Knj. Glasnik 1914) odločili za ekavščino, je tudi stališče hrvatske ijekavščine omajano. Najboljši bosensko-hercegovski pisatelji so se že odločili za ekav-

⁴ Književni Jug 1918 (večkrat); Hrvatska Njiva 1918; Veda 1913; Srpski Književni Glasnik 1914.

⁵ Populäre Aufsätze (Leipzig, Teubner 1909) 342.

ščino. Čemu naj bi pri ijekavščini vztrajali tisti Hrvati, ki se je morajo učiti od Bošnjakov in Hercegovcev? Najboljši hrvatski slovníčar T. Maretić je izjavil, naj se najprej zedinijo Srbi. Srbi so se odločili za ekavščino. Torej je tudi za Hrvate prišel čas odločitve.

Ijekavščino govori samo trideseti del vseh Hrvatov; ekavcev (kajkavci in čakavci) je vsaj desetkrat več; tudi ikavcev je več. Vrhutega je ijekavski pravopis najtežavnejši in najmanj dosleden. Blagoglasnost ijekavščine se pretirava. Zato so se mnogi Hrvati že odločili za ekavščino (Smoldlaka, Marjanović, Mitrović, Krnic, Rešetar, Čerina i. dr.); v ekavščini je pisana nova jugoslovanska (slovensko-hrvatsko-srbska) revija »Književni Jug« (1918). Umevno je, da smo Slovenci kot ekavci veseli napredovanja ekavščine, ki Srbe in Hrvate približuje Slovincem in nam olajšuje učenje srbohrvaščine v govoru in pismu.

Stavil se je že posredovalni predlog: Srbi naj sprejmejo latinico, a Hrvati ekavščino. Gotovo je, da so Srbi bolj navezani na cirilico nego Hrvati na ijekavščino. Srb V. Čorović (Književni Jug I, 99) izjavlja, da Srbi stvarno ne bi ugovarjali. Toda nasilno zabranjevanje cirilice je vzrok, da je cirilica Srbom »grafični simbol«, prapor narodne samozavesti in borbe za neodvisnost. Ko obstanek srbskega naroda od te strani ne bo več ogrožen, potem bi Srbi lahko sprejeli latinico. Ta pogoj je izpolnjen. Torej!

Razlika med hrvatskim in srbskim književnim jezikom je torej le zunanja in neznatna. Globlja je razlika med slovenskim in srbohrvatskim književnim jezikom.

Ali naj se Slovenci odpovedo svojemu književnemu jeziku in sprejmejo srbohrvatski književni jezik? Ali pa moremo upati, da se bo organično razvil skupni slovensko-hrvatski-srbski književni jezik?

Dokler smo bili politično ločeni od Srbov in Hrvatov ter narodno ogroženi od Nemcev, se to vprašanje ni dalo rešiti. Ilirsko gibanje se je med Slovenci ponesrečilo. Ako bi se bilo posrečilo, bi bilo brez dvoma zmanjšalo odporno silo Slovencev ob nemški narodni meji.

Ko je leta 1913. »Veda« razpisala anketo o jugoslovanskem vprašanju, je bila večina slovenskih književnikov gotovo še proti skupnemu književnemu jeziku. Naši najboljši pisatelji na vprašanja ankete sploh niso odgovarjali.

Dr. A. Ušeničnik je v »Času« (1913, str. 431/41) izjavil, da je književno in narodno edinstvo brez političnega edinstva nemožno. Umetna književna asimilacija bi nas ljudstvu odtujevala in bi pospeševala potujčevanje. Če se pa doseže politično edinstvo, potem bi se Slovenci po asimilaciji s Hrvati le okrepi, saj so za vsestranski samostojen razvoj preslabi. »V združenju s Hrvati bi mi šele našli pravo narodnost in sami sebe« (str. 436). — Politične meje so pale, torej je asimilacija možna. Vprašanje je, kdaj in kako se bo izvršila.

Med svetovno vojsko je jugoslovansko vprašanje toliko napredovalo, da so se Slovenci in Srbohrvati splošno izjavili za počasno asimilacijo po organskem razvoju. (Književni Jug I, 257/61; 297/301). Umetna ali nasilna pre nagljena asimilacija bi Jugoslovane kulturno oslabil, ker bi večino sedanjih slovenskih pisateljev obsodila k molčanju. Znanstveniki bi se najprej privadili hrvatskega književnega jezika, a tudi med njimi bi bili mnogi zelo ovirani v kulturnem delu. Nemogoče pa je, da bi mogli sedanji slovenski leposlovci (pesniki) pisati v hrvatskem jeziku. Celota je le potem močna, če so deli zdravi in krepki. Torej je treba Slovincem pustiti narodno in književno individualnost. Šele v prihodnji generaciji se bo dosegla popolna skupnost. Iz tega seveda sledi tudi politična avtonomija.

Kako se bo vršila književna in narodna asimilacija? Razprave o ekavskem in ijekavskem narečju so med Srbi in Hrvati utrdile prepričanje, da vprašanje narečij ni samo vprašanje zunanje oblike in pravopisa, marveč tudi vprašanje duha, sloga in besednega zaklada. To vprašanje se bo naravno rešilo samo po sebi. Ako bodo hrvatski in srbski ijekavski pisatelji pisali v ekavščini, potem se bo razširilo tudi duševno obzorje ekavščine ter se obogatilo v slogu in besednem zakladu. Na ta način si mislimo tudi asimilacijo Slovencev in Srbohrvatov. Slovenci bodo s svojim sodelovanjem skupni književni jezik oplodili s svojim duhom in pripomogli, da se bo bogastvo slovenskega, hrvatskega in srbskega jezika in duha strnilo v lepo harmonijo. Slovenci torej ne bodo utonili, ampak se bodo tako organsko asimilirali, da bo prenovljeni jugoslovanski organizem tudi naš organizem, prekvašen tudi z našim duhom.

Politična in gospodarska skupnost bo pospeševala medsebojno občevanje Slovencev in Srbohrvatov. Hrvat bo poslušal in čital slovensko, Slovenec hrvatsko. Če celo znanje in raba

popolnoma tujih jezikov vpliva na slog, duha in besedni zaklad ter povzroča germanizme, latinizme i. t. d., bo tudi vzajemno znanje ter občevanje vplivalo na razvoj jugoslovanskih narečij, pospeševalo zблиževanje in edinstvo.

Asimilacija hrvatskih kajkavcev bi morda koga oplašila. Tudi nestrokovnjak lahko vidi, da je kajkavsko narečje bližje slovenskemu nego hrvatskemu književnemu jeziku; kajkavsko narečje je pravzaprav slovensko narečje. Ali ne bo morebiti usoda slovenskega jezika ista kakor usoda kajkavskega narečja? Hrvatje so sprejeli hercegovo narečje za svoj književni jezik, sprejeli so besedni zaklad tega narečja, celo turške besede, a zavrgli so besedni zaklad in frazeologijo kajkavskega narečja, zavrgli celo kajkavsko ekavščino ter sprejeli bolj oddaljeno in bolj osamljeno ijekavščino. To je resnično. A tega je krivo kajkavsko narečje, ki ni bilo zadosti razvito, da bi moglo sodelovati pri tvorbi književnega jezika. Pri Slovencih je drugače. Slovenski književni jezik je tako razvit in Slovenci so tako krepko kulturno pleme, da ne bodo brez sledu utonili v jugoslovanskem morju, marveč bodo skupno kulturo oplodili s svojimi kulturnimi in jezikovnimi prvini. Slovensko in kajkavsko narečje (hrvatskih kajkavcev je približno 1 milijon) je kulturna prvina, ki ne bo brez sledu izginila, marveč bo organsko sodelovala pri zgradbi jugoslovanske kulture. Zgodovina ijekavščine in zmagovanje ekavščine je dokaz, da se naravni razvoj ne da umetno preprečiti.

V slovenskem leposlovju se vpliv nove kulturne orientacije ne bo javljal tako očitno in naglo kakor v znanstvu; a javljal se bo v duhu in vsebini leposlovja. Očitneje in hitreje se bo nova orientacija javljala v znanstvu. Velike znanstvene revije imajo večkrat tudi v jeziku mednarodni značaj (Byzantinische Zeitschrift, Archiv f. slav. Philologie, Anthropos, Carniola i. dr.) Torej tudi za jugoslovanske revije ne bo nič nenaravnega, ako bodo prinašale članke v raznih jezikih. Ako so slovenski jezikoslovci v »Archiv f. slav. Phil.« pisali nemške članke, zakaj ne bi mogli pisati v hrvatske in srbske revije? Nove kulturne in politične razmere se bodo javljale v skupnih znanstvenih in političnih organizacijah. Jugoslovanska akademija v Zagrebu bo postala to, kar bi morala biti po svojem imenu in po namenu svojih ustanoviteljev. Možne bodo tudi skupne kulturne revije. Naš

»Čas« se bo brez težav lahko razširil v slovensko-hrvatsko krščansko revijo.

Na znanstvenem polju se bo asimilacija javljala najprej in najbolj očitno. Slovenci, Hrvati in Srbi bodo morali brez odlašanja sestavljati skupno znanstveno terminologijo. Hrvatska in srbska terminologija je še tako nedoločena in nestalna, da je potrebna revizije in enotne redakcije; prav tako slovenska. Pri reviziji in redakciji jugoslovanske znanstvene terminologije bodo složno sodelovali Slovenci, Hrvati in Srbi ter svoje duševno delo strnili v enotni organični tvorbi, ki ne bo niti čisto srbska ali hrvatska, niti slovenska, ampak jugoslovanska. To je nazoren primer, kako je možna medsebojna asimilacija v korist celote in brez škode za dele; deli v celoti ne bodo uničeni, ampak okrepljeni.^o

Podobno se bo vršila asimilacija na vseh poljih narodne kulture. Jugoslovanska narodna kultura bo napredovala, poglobljala svoje temelje in razširjala svoje obzorje.

III. Nova orientacija.

Svobodni Jugoslovani so rešeni tudi nenaravnih tujih kulturnih vplivov in vsiljenega kulturnega varuštva. Politično združeni Jugoslovani bodo dovolj krepki, da bodo mogli samostojno sodelovati z drugimi kulturnimi narodi ter si zagotoviti samostojno in častno mesto v zboru kulturnih narodov. Posebno se bo izpremenilo kulturno stališče Slovencev.

Slovenci smo doslej živeli pod tolikim pritiskom nemškega jezika in nemške kulture, da so se le redki izobraženci mogli samostojno kulturno orientirati. To je bilo deloma ugodno. Vsak izobražen Slovenec je razen svojega jezika znal tudi nemško; brez posebne težave je uporabljal nemške kulturne pridobitve, po posredovanju nemškega jezika se je mogel udeleževati svetovne kulture. Za vse narode, zlasti pa za male narode je

^o Ni še znano, kako stališče bo imela Bolgarija. Zato ne razpravljam o Bolgarih kot članih jugoslovanske narodne družine. Verjetno je, da se bo Bolgarija pridružila jugoslovanski državi. V tem slučaju bodo pri tvorbi enotnega književnega jezika in enotne kulture sodelovale tudi bolgarske kulturne in jezikovne prvine. S tem bi se kulturno edinstvo še pospeševalo, ker ima bolgarščina mnogo sličnosti s slovenščino; na drugi strani pa je macedonsko narečje prehodno narečje med bolgarščino in srbsčino.

ugodno, ako dobro poznajo jezik in kulturo večjih kulturnih narodov. Kolikor jezikov znaš, toliko mož veljaš! Vsak izobrazjen Slovenec je torej veljal za dva moža. V tem oziru so bili Slovenci na boljšem kakor tisti mali narodi, ki imajo samostojno šolstvo, a ne znajo zadosti jezikov večjih kulturnih narodov ter životarijo v kulturni omejenosti. Neugodno pa je bilo to, da je vsiljeno kulturno varuštvo, prisiljeno učenje nemščine in vsiljeni nemški učni jezik omejeval samostojno kulturno orientacijo, oviral svobodno občevanje s sorodnejšimi narodi ter jemal mnogo dragocenega časa in duševne energije, ki bi jo mogli sicer smotrneje in koristneje porabiti.

Sedanje prehodno stanje je nevarno. Nepričakovan razpad politične struje ali vlade, nepričakovana osvoboditev lahko povzroči brezplodno anarhijo. Tako tudi nepričakovana kulturna osvoboditev lahko povzroči zmešnjavo brezplodne kulturne anarhije. Kaj nam pomaga kulturna osvoboditev, če pa večina naših izobražencev ne zna nobenega večjega kulturnega jezika razen nemškega. Kaj nam pomaga, če bi svobodo porabili za to, da se rešimo nemških knjig, revij, časopisov, a ne bi bili zmožni uživati kulturnih plodov drugih večjih narodov. Nikar se torej ne pre naglimo. Katastrofalni poraz nemške politične sile bo brez dvoma vplival tudi na nemško kulturo, da ne bo več tako služila šovinizmu in da nam bo bolj simpatična.

Zveza s srbsko in hrvatsko kulturo nas bo krepila, širila nam bo obzorje in nam posredovala svetovno kulturo. A to še ne zadostuje. Seznaniti se moramo tudi z ostalimi slovanskimi kulturami, z romansko in angleško kulturo. K temu nas bo silila in to bo pospeševala nova politična orientacija. Politična svoboda, politične in gospodarske zveze bodo pospeševale stike s slovansko, romansko in angleško kulturo. Češka, poljska in ruska kultura bo napredovala ter nas bo s svojo veličino in s sorodnostjo vabila k proučevanju in sodelovanju.

Podlago nove orientacije mora podajati šola, ki se mora primerno preurediti. Na srednjih šolah se ne bo učila samo nemška zgodovina, ne samo nemška literatura, ampak ozirati se bo treba tudi na druge narode, literature in jezike. K. Krumbacher piše: »Da se je zgodovina Slovanov in drugih vzhodnoevropskih narodov na nemških vseučiliščih tako zanemarjala, a v srednjih šolah skoraj popolnoma prezirala, tega ni kriva objektivna brezpomembnost, marveč naša lagodnost, kratkovid-

nost, ignoranca, morda tudi šovinistična prevzetnost (str. 348). Tukaj je velikanska vrzel v toliko slavljeni univerzalnosti nemškega duha« (str. 372). Te nemške ignorance in kratkovidnosti smo bili tudi mi v obilni meri deležni. Hitimo, da izpolnimo to velikansko vrzel v naši izobrazbi!

Naša kulturna društva, naše časopise, naše revije se bodo morale nanovo orientirati, iskati novih kulturnih stikov ter jih posredovati našemu občinstvu. Naši najboljši možje širšega obzorja se morajo organizirati in skrbeti za novo orientacijo naših kulturnih ognjišč. V uredništvih političnih listov, znanstvenih in umetniških revij bodo morali biti možje s primernim jezikovnim znanjem in kulturnim obzorjem. Knjižnice kulturnih (znanstvenih) društev in uredniške knjižnice se bodo morale izpopolniti primerno novi orientaciji. Naši knjigotržci in založniki se morajo brez odlašanja prilagoditi novi kulturni orientaciji ter jo pospeševati. Odlašanje, omejena konservativnost in zaostalost bo v škodo dotičnim podjetjem in društvom, a tudi v oviro narodnega napredka. Kdor bo spretnejši, gibčnejši in naprednejši, ta bo tudi krepkejši in vplivnejši. A treba je tudi previdnosti. Marsikateri poskus se bo ponesrečil, marsikateri korak bo zabel.

Nova kulturna orientacija bo pospeševala prevajanje tujih knjig. Doslej smo se splošno zadovoljevali z nemškimi deli in z nemškimi prevodi; francoska, angleška in slovanska dela smo čitali v nemških prevodih. Poslej bo treba mnogo več prevajati. A tudi domača izvirna književna produkcija se bo morala pomnožiti.

Večji kulturni narodi zbirajo svoje kulturne rezultate v enciklopedijah ter jih tako posredujejo širšemu občinstvu. Jugoslovani še nimajo nobene enciklopedije; uporabljajo tuje enciklopedične slovarje. V francoski kulturi so igrale enciklopedije veliko vlogo; enciklopedije imajo še vedno velik kulturni vpliv. Tu nas čaka še mnogo dela.

Odpirajo se novi vidiki. Veliko dela nas čaka. A če hočemo, da bo naše kulturno delo res plodovito in trajno, mora biti smotrno urejeno in premišljeno. Le s smotrnim kulturnim delom bo možno ustvariti enotno jugoslovansko kulturo, utrditi enotno jugoslovansko narodnost in ustvariti trajne temelje jugoslovanski državi.

IV. Vodilna ideja.

Raznolične dele je možno enotno urediti samo pod ozirom na smoter (cilj, namen). Enotna ureditev mora biti smotrna. Skupni smoter ali vodilna ideja obvladuje, prešinja in giblje poedine dele ter njihovo delovanje uravnava v enotno smer, podobno kakor življenjski princip prešinja vse delce organizma ter funkcije poedinih delcev giblje v enotni smeri, da se organizem ohranja, krepi in množi.

Jugoslovansko kulturno edinstvo mora torej imeti neko vodilno idejo, ki naj prešinja in giblje vse naše kulturno delovanje ter ga vodi v enotni smeri k skupnemu smotru. Ta vodilna ideja je: posredovanje med vzhodno in zapadno kulturo, sprava in zveza med Vzhodom in Zapadom.

Jugoslovanske pokrajine so po svoji zemljepisni legi, po svojih narodopisnih sestavinah, po politični, verski in kulturni zgodovini — most med Vzhodom in Zapadom. Na jugoslovanskem ozemlju se srečujeta vzhodna in zapadna kultura, vzhodno in zapadno krščanstvo. Tekmovanje med vzhodnimi in zapadnimi vplivi je tako globoko vplivalo na jugoslovanski kulturni razvoj, da je južne Slované razcepilo v dve polovici, vzhodno in zapadno. To tekmovalstvo je razdvojilo isti rod in isti jezik ter ustvarilo posebno hrvatsko in srbsko narodnost. Srbi sami so omahovali med Vzhodom in Zapadom, a so se naposled nagnili na Vzhod, ker se jim je tam nudila ugodnejša prilika za ekspanzivnost.

Ne da se tajiti, da je bila glavna prvina te kulturne borbe verske narave: boj med vzhodnim in zapadnim krščanstvom, med bizantinsko in latinsko krščansko kulturo. Grško-slovansko pravoslavlje se je tako tesno zvezalo s srbstvom, da se je v začetku 14. veka srbstvo že istovetilo s pravoslavjem.⁷ Vsled tesne zveze vere in narodnosti (kulture) je nastal prepad med Srbi in Hrvati, tako piše srbski učenjak in diplomat Stojan Novaković,⁸ eden največjih Srbov (umrl 1915 v Nišu), velik zastopnik jugoslovanskega edinstva.

⁷ Gl. knjigo »Pravoslavlje« 90.

⁸ Les problèmes serbes. Archiv f. slav. Philologie 1912 (33), 438/66; 1913 (34), 203/33. — V. Jagić objavlja v »Književnem Jugu« (II, 113/8) Novakovičeva pisma, v katerih je že pred 30 leti odločno poudarjal jugoslovansko narodno edinstvo.

Stojan Novaković sklepa, da ima jugoslovanska prošlost za nas predvsem negativne nauke. Umevajmo napake in slabe zglede prošlosti ter se jih v bodoče ogibajmo! Ustvarimo novo narodnost, iščimo novega edinstva, ne na srednjeveškem verskem temelju, ampak brez verskih preprirov na etnografičnem temelju; postavimo se na stališče moderne kulture in moderne kritike ter gradimo novo edinstvo na temelju »široke tolerance« (str. 446).

Znano je, da se večina jugoslovanske svobodomiselnih inteligence sklada s St. Novakovićem. A manj znano je, da se v tej točki tudi naše katoliško stališče bistveno sklada s stališčem Stojana Novakovića. Razlika je samo v tem, da imamo o verstvu drugačno prepričanje kakor Stojan Novaković.

Če je imelo verstvo v srednjem veku tako velik vpliv, da se je moglo zlorabljeti celo za temelj narodnih nasprotij, iz tega še ne sledi, da je verstvo brez pomena, ampak ravno nasprotno. Ker ima verstvo, zlasti krščanstvo, tako velik vpliv na človeštvo, zato pogledjmo, ali ni morda krščanstvo po svojem bistvu celo ugodna podlaga za narodno in politično edinstvo.

Ali je res krščanstvo vir narodnih preprirov? Ali ni morda ravno nasprotno? Da, ravno nasprotno je resnično.

Bizantinsko in srednjeveško srbsko pojmovanje krščanstva je vzhodno obliko krščanstva istovetilo z bistvom krščanstva; obred so istovetili z bistvom. Tako enostransko krščanstvo so istovetili z narodnostjo in državo. Tudi zapadni narodi se niso mogli zadosti dvigniti nad narodno omejenost. To omejeno enostransko pojmovanje krščanstva je pospeševalo cerkveni razkol. Toda to omejeno pojmovanje ni krščansko, ampak pogansko; to pojmovanje se je razvijalo na podlagi poganskih političnih in narodnih tradicij; najbolj je bilo razširjeno v bizantinski grški državi, v kateri so se ohranjale poganske grške narodne in rimske državne tradicije.

Zato se skladamo s St. Novakovićem, da se edinstvo ne more graditi na napakah enostranskega srednjeveškega pojmovanja, marveč na temelju »široke tolerance« in moderne kritike. Saj krščanstvo ni samo religija bratske tolerance, ne samo religija enakosti, bratstva in svobode, marveč tudi religija bratske ljubezni in bratskega edinstva. In na temelju krščanske ljubezni hočemo Srbe ne samo tolerirati, ampak celo ljubiti, ljubiti ne samo kot brate po rodu, ampak tudi kot brate po veri.

V tej bratski ljubezni jim želimo vse dobro tudi na verskem polju; želimo, da bi med njimi verstvo cvetelo in napredovalo. Z Vl. Solovjevom smo prepričani, da je verski razkol posledica propadajočega verskega življenja, posledica odpada od Kristusa; zato želimo, da bi med Srbi in med katoličani uspevalo dosledno praktično krščanstvo. Čim bolj bomo v praktičnem krščanstvu združeni s Kristusom, tem bolj bomo edini.

Tako je stališče katoliške Cerkve, ki želi in moli, da naj bi vzhodni krščanski narodi zopet zavzeli odlično mesto, ki so ga nekdanj imeli v Cerkvi. To je stališče moderne katoliške kulture in kritike. V imenu te moderne kritike nas Benedikt XV. opominja, naj se varujemo vsake napake, ki bi mogla vzhodne narode od nas oddaljevati.⁹

Varujmo se srednjeveških napak in srednjeveške omejenosti! Napačno bi ravnali, ako bi srbstvo istovetili s pravoslavljem in hrvatstvo s katoličanstvom. Kam naj potem spadajo mohamedanski Jugoslovani? Obsojamo zlorabo verstva v imperialistične in aneksionistične namene. Odločno obsojamo postopanje Benečanov, ki so od svojih Srbov zahtevali, naj se polatinijo. Obsojamo tako cerkveno zedinjenje, ki bi imelo namen, Srbe ali Rusine odtujiti vzhodnemu obredu in narodnosti. Priznavamo, da so Hrvati, Poljaki in Avstrijci nasproti svojim pravoslavnim sosedom mnogo zakrivili in da cerkvenega zedinjenja niso pojmovali brez narodne omejenosti in predsodkov. Nikakor ne razumemo, zakaj bi se n. pr. srbski grko-katoliki morali imenovati Hrvate.

A pogršno bi bilo, ako bi zaradi teh napak obsojali in prezirali sploh vse verstvo, krščanstvo, katoličanstvo. Edinstvo brez ozira na versko prepričanje ali celo proti krščanskemu prepričanju vernih Jugoslovanov bi odbilo mnogo Jugoslovanov. Torej bodimo dosledni v »široki toleranci«.

Versko stališče nas torej ne razdvaja, ampak druži. Katoličani in pravoslavni se hočemo po opominu Benedikta XV. složno poglobiti v veliko krščansko preteklost. Složno hočemo proučevati dobo vzhodnih cerkvenih zborov, na katere se opira vzhodno pravoslavlje, složno hočemo proučevati velike kulturne zaklade grško-slovanskega Vzhoda; složno hočemo odstranjati vse, kar ni v skladnosti s krščanskim duhom in s krščanskimi

⁹ Gl. knjigo »Pravoslavje« 116/7.

tradicijami, boriti se hočemo proti vsemu, kar nasprotuje našemu značaju in našemu edinstvu.

Odločno obsojamo tisto ozkosrčnost, ki se z verskega stališča boji jugoslovanskega edinstva. Od jugoslovanskega narodnega in političnega edinstva pričakujemo ugodnih posledic za versko slogo in spravo. Strinjamo se z ruskim »Cerkvenim Vestnikom« (1909, št. 28) in z ruskim učenjakom Maljcevom, ki zahteva, naj bi se slovanska vzajemnost in medsebojno spoznavanje gojilo tudi na bogoslovskem in cerkvenem polju.¹⁰ Skladamo se z uradnim »Glasnikom pravoslavne crkve u kraljevini Srbiji«, ki je (1909, št. 27/8) pisal: »Ideja zedinjenja vzhodnih (pravoslavnih) in zapadnih (katoliških) Slovanov na verski podlagi ni utopiija. Nasprotniki cerkvenega zedinjenja so daleč od umevanja evangelske zapovedi o zedinjenju vsega človeštva v ljubezni Kristusovi.« Ne vemo, kdaj in kako se bo ta ideja uresničila, a vemo, da je ta ideja v vsakem slučaju plodovita, koristna za vzhodne in zapadne Slovane ter važna za jugoslovansko edinstvo. Čim bolj bo cvetelo versko življenje med katoliškimi in pravoslavnimi Jugoslovani, čim bolj bo napredovala jugoslovanska bogoslovska znanost, tem prej se bo uresničila ta ideja.

Razkol je nastal, ko so bila tla zanj pripravljena. Tako se bo tudi zedinjenje doseglo takrat, ko bodo s podrobnim znanstvenim in praktičnim delom ustvarjeni pogoji za uresničenje te ideje. Kulturni delavci krščanskega mišljenja morajo to misel utemeljevati, pojašnjevati, popularizirati; ideja svetega edinstva mora biti znana ljudstvu in ga prešinjati. Ko bodo tla pripravljena, se bo ideja uresničila takorekoč sama od sebe.

Kakor vsa naša kultura, tako se mora predvsem naša verska kultura in naša bogoslovska znanost doslovno »orientirati«, orientirati v vzhodni smeri. To je pogoj za napredek,

¹⁰ V imenu kulturne vzajemnosti in medsebojnega poznavanja iskreno želimo, da bi Srbi dobili bogoslovno fakulteto na zagrebškem vseučilišču. Doslej nimajo Srbi nobenega bogoslovnega učilišča z vseučiliškim značajem. Černoviška pravoslavna bogoslovna fakulteta, ki je bila namenjena tudi Srbom, bo v sedanji obliki brez dvoma prenehala. Srbom naj se da bogoslovska fakulteta v Jugoslaviji. A z druge strani je nujno potrebno, da se jugoslovanska katoliška bogoslovna učilišča (in zagrebska bogoslovna fakulteta) dvignejo na primerno znanstveno višino. Merodajni cerkveni krogi naj strogo pazijo, da se bo bogoslovje gojilo res znanstveno.

enotnost in samostojnost naše krščanske kulture. Ko so Nemci še upali, da bodo zmagali, so poudarjali veliko vrzel v svoji in evropski bogoslovski izobrazbi. Zahtevali so (*Theol. Revue* 1918, št. 1/6; *Historisch-politische Blätter* 1918, zv. 161, št. 3/5), naj se nemška znanost sploh bolj ozira na krščanski Vzhod, zlasti na grško-slovanski Vzhod; na treh nemških bogoslovskih fakultetah so ustanovili posebne profesure za vzhodno cerkev. V poznavanju krščanskega Vzhoda imajo prvenstvo Francozi. To je za nas jako ugodno, ker nas zagotavlja, da bomo imeli stik s francosko bogoslovsko znanostjo, ki je sedaj na višku in je že prekosila Nemce.

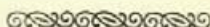
Vzhodna smer bo bogoslovsko znanost naravno vezala s svetnimi vedami, posebno z zgodovino in jezikoslovjem. Naša svetna kultura in znanost se mora nujno orientirati v vzhodni smeri. Tu je še mnogo neobdelanega polja, mnogo nepreiskanih kulturnih zakladov. Tu potrebuje evropska znanost dopolnila in pomoči. Posebno nas mora zanimati poznejša grška kultura, bizantinska kultura, ki je temelj vzhodne slovanske kulture in važen činitelj zapadne kulture. Naše srednje šole se morajo še vedno ozirati na grščino. Naši klasični filologi morajo pozornost obrniti na poznejšo grško kulturo. Naša vseučilišča se morajo izpopolniti s profesurami za proučevanje vzhodne kulture.

Vzhodna smer naše kulture bo temelj jugoslovanskega kulturnega edinstva; vezala nas bo z drugimi Slovani, a tudi z neslovanskim Zapadom, ki ravno na tem polju potrebuje naše pomoči in dopolnila. Vzhodna kulturna orientacija je torej zares jugoslovanska, slovanska in mednarodna.

Doslej so bili južni Slovani samo v jezikoslovju pravilno vzhodno in slovansko orientirani. Razlogi za to so umevni. Zato so naši rojaki uprav v jezikoslovju dosegli svetovno slavo (Kopitar, Miklošič, Jagić, Škrabec). Uspehi našega jezikoslovja so dokaz, kako plodonosna je vzhodna in slovanska znanstvena orientacija. Ko smo se politično in kulturno osvobodili nasilnih tujih vplivov, se nam nudijo pogoji, da na temelju nove orientacije ustvarimo enotno jugoslovansko kulturo in utrdimo temelje narodnega in državnega edinstva.

Naš zemljepisni položaj, naša kulturna in politična zgodovina nas pozivlja in usposablja, da posredujemo med Vzhodom in Zapadom, da tvorimo kulturni in trgovski most med Azijo in

Evropo. Narodi so se dolgo borili za ta kulturni, politični in trgovski most. Končno ga je zasedla Jugoslavija, katere približna polovica je zapadna, polovica pa vzhodna. Ohranimo zveze z Zapadom, ravnajmo se po zapadnem načelu organskega razvoja, gojimo zapadno načelo organske enote v mnogoličnosti. A na drugi strani podajmo roko Vzhodu, premostimo prepad med Vzhodom in Zapadom. Tako bomo ustvarili enotno in srečno Jugoslavijo, izpolnili bomo svoje kulturno poslanstvo, izvršili bomo nalogo, ki nam jo je odločila Previdnost.

Benedikt XV. v toku svetovne vojske.*

Dr. Jos. Srebrnič.

Ob najhujših bojnih dogodkih je Benedikt XV. 3. septembra 1914 zasedel stolico sv. Petra. Evropa se je bila že v pretežnem svojem delu spremenila v bojno pozorišče. Belgija je ležala ranjena in zvezana na tleh; na Francoskem so se bili orjaški boji proti Nemcem; v Galiciji se je avstro-ogrska armada umikala pred Rusi; po oceanih pa so sovražne ladje lovile druga drugo in druga drugo potapljale.

Naravno, da so bile prve besede novoizvoljenega papeža v pozivu 8. septembra 1914 za mir. Dosegle niso seveda niti najmanjšega uspeha — svetovna vojska je imela komaj dober mesec za seboj! — a bile so uvod k vsemu njegovemu nadaljnjemu plemenitemu delu. Trojno nalogo, ki si jo je takoj od početka postavil, opisuje sam v svoji diplomatski noti 1. avgusta 1917: Nepristranski hoče biti nasproti vsem vojujočim, kajti kot skupni oče vseh mora vse enako ljubiti; vsem hoče kar največ dobrega napraviti brez ozira na osebe, na narodnost in vero; končno hoče vse storiti, kar bi moglo konec te nesreče pospešiti.

Benedikt XV. je namestnik Kristusov. Ljubezen do Kristusa, ki jo sam občuti in ki jo hoče v drugih zbuditi, ga označujeta na prav poseben način. Že prej naštete naloge so izliv te ljubezni. V svoji prvi okrožnici 1. novembra 1914 poudarja: »Učimo

* Razprava je bila zaključena 3. decembra 1918.

vedno in dejansko vršimo opomin sv. Janeza: Ljubimo se med seboj! — Izvrstne so gotovo« — nadaljuje prav tam — »in zelo priporočljive vse dobrodne ustanove, ki jih naša doba toliko ima; toda resnično bodo koristile šele tedaj, ako pomagajo gojiti pravo ljubezen do Boga in do bližnjega. Brez vsake vrednosti so, če tega ne delajo, kajti: Kdor ne ljubi, je mrtev.«

S tem programom je Benedikt XV. pričel. Kako nasprotje med ljubeznijo tukaj in sovraštvom, ki je prav takrat započelo po svetu svoje orgije!

Svetovna vojska je sedaj že pri kraju. Kri se ne preliva več. Kmalu jo bode zgodovina vzela v svoje roke in vprašala se bode tudi, kako vlogo je v njej imel Benedikt XV.

1. Delo proti vojski za mir.

Papež je vladar svoje vrste. On je suverên; a kot glavar katoliške Cerkve zastopa tu na zemlji Kristusa, Boga samega; in zato je on predstavitelj najvišje moralne avtoritete. To je njegovo objektivno dostojanstvo, naj je kedo priznava ali ne. Moralni avtoriteti, ki jo ima, se klanja več ali manj ves svet; toda vsled splošnega bogotujstva jo vpoštevajo prav tisti, ki imajo moč v rokah, žal — le toliko, kolikor si obetajo uspehov od nje. Navzlic temu pa ostane papež vedno to, kar je v resnici: glavar Cerkve, namestnik božji. Kot tak nastopa tudi Benedikt XV.

»Res nepregledna je čreda, ki je naši skrbi izročena. Vsi ljudje spadajo k njej, dasi ne vsi na isti način. Vse ljudi brez izjeme je Kristus s svojo krvjo odkupil ter jih oprostil sužnosti greha.« Takó se Benedikt XV. uvaja že v svoji prvi okrožnici 1. novembra 1914 in označuje razmerje, ki je med njim in vso človeško družbo; legitimira tudi skrb in pravice, ki jih ima do narodov v njej. Zato imenuje drugó samega sebe »skupnega očeta, ki ljubi vse svoje otroke z enako iskrenostjo«;¹ govori: »Poslušajte našo prošnjo, sprejmite očetovsko vabilo, ki Vam je podajam v imenu božjega Zveličarja, kneza miru.«² Prve besede miru in ljubezni na narode in njih voditelje je izpregovoril »kot na j-

¹ V diplomatski noti 1. avg. 1917.

² Pravtam.

višji dušni pastir«.³ »Poslušajte našo prošnjo« — pravi prav tam — »poslušajte očetovski glas na mestnika večnega in najvišjega Sodnika, kateremu ste prav tako odgovorni za svoje javne čine, kakor za svoja zasebna dejanja.«

To je stališče Benedikta XV. Nihče drugi si ne prisvaja takega mesta kakor on. V svetu se nahaja, a s svojo osebo sega v nadsvetne višine, da objemlje z njih zopet ves svet.

Temu primerno presoja tudi svetovno vojsko. On gleda nanjo s stališča božjega. Pri nagovoru, ki ga je 19. februarja 1917 imel na postne pridigarje v Rimu, je v tem oziru izrecno poudaril: »Vse, karkoli se dogaja na svetu, moramo pojmovati v luči vere. Ta čudovita luč nas uči, da je zasebna nezgoda zaslužena kazen ali vsaj sredstvo, da se poedinci vadijo v čednosti; uči nas, da tvorijo javne nesreče zadoščenje za krivdo, ker so se javne oblasti in narodi odvrnili od Boga.«

Kje išče torej razlogov svetovni vojski? Svetovna vojska, ki v svojih težkih posledicah še dolgo ne bo za nami, je gotovo ena največjih javnih nesreč, kar jih je do sedaj prišlo na človeško družbo. Je prinesla sicer narodom tudi mnogo dobrega, toda če vzamemo vojsko kot tako z vso njeno krvavo in grozno vsebino, tedaj bo vsak gledal v njej le zlo. Po besedah Benedikta XV. dobimo zadnji razlog tega zla v človeškem srcu. Nebrzdani pohlep posameznikov je bil postal nebrzdan pohlep celih stanov oz. razredov, da, tudi najvišjih družabnih organizmov, držav in narodov. Nebrzdani pohlep po časnih dobrinah, ki v svojem poteku povzročuje sovraštvo in zavist stanov do stanov, narodov do narodov; ki prinaša preziranje avtoritete ter uničuje medsebojno dobrohotnost in ljubezen, to je vir, iz katerega se je razlilo v obliki sedanje svetovne vojske toliko gorja na človeško družbo. Zapustila je Boga; sama se sedaj tepe in pokori za svoj odpad od nje. Takó nas papež uči v okrožnici 1. novembra 1914.

Narodi s a m i so zakrivili svetovno vojsko. »Bog jo je dopustil« — pravi Benedikt XV. v konzistoriju 22. jan. 1915 — »da bi se narodi, ki so vse svoje misli obrnili na zemljo, sami sebe kaznovali z medsebojnim morjenjem, ker so Boga pozabili in zavrgli.«

³ V apostolskem opominu na vojujoče se narode in njih voditelje 28. julija 1915.

Radi tega naziva sedanjo vojsko »bič jeze, s katerim kaznuje Bog narode radi njih pregreh«;⁴ imenuje jo tudi »grozotni tok maščujoče Pravičnosti«⁵ ter vabi vse k molitvi in radovoljnim žrtvam, da bi pomirili »prepravični srd«.⁶

— :: —

Niso bili papeži vedno vojskam nasprotni. Spomnimo se le Urbana II., kako je l. 1095 na zborovanju v Clermontu in potem mesece in mesece s a m o s e b n o navduševal za vojsko; kako jo je proslavljal in slikal nje veličastnost, ker je bila namenjena brambi svetih pravic proti nasilju nevernikov; kako sta Evgen III. in sv. Bernard l. 1146 iz istih razlogov cele narode vodila na bojne poljane, in kako so še drugi v kar nepregledni vrsti do sv. Ivana Kapistrana († 1456) in Marka d'Aviana ter Inocencija XI. (1676—1689) krščanskim narodom klicali, naj zagrabijo za orožje in naj idejo v boj. A seveda je šlo takrat za visoke idealne dobrine: za varstvo vere in Cerkve, za pravico in svobodo!

Benedikt XV. pa ne vidi v razlogih sedanje svetovne vojske ni najmanjšega sledu kake idealnosti.

Tudi vojska sama mu je polna grozot. Že 1. nov. 1914 nam jih naravnost pretresljivo opisuje: »Res zdi se, kakor da bi prišli tisti dnevi, ki jih je Kristus napovedal: Slišali boste o vojskah in novice o vojskah. Kajti narod se bo dvignil proti narodu in vlast zoper vlast. — Vsepovsod gledamo najbolj žalostne vojne prizore, in skoraj ni drugega, kar bi ljudem bilo bolj na mislih kakor prav to. Po številu najmočnejši in kulturno prvi narodi se bojujejo drug proti drugemu; kaj čuda potem, da jih vidimo oborožene z najhujšimi bojnimi sredstvi, ki jih je veda v zadnjem času dobila; in s kar rafinirano grozovitostjo se skušajo drug drugega ugonobiti. Ni konca nikjer ne morjenja ne razdejanja; vsak dan srka zemlja novo kri ter se nanovo pokriva s trupli mrličev in ranjencev. Kdo bi mogel še trditi, da so vsi ti, ki se drug drugega tako sovražijo, potomci istega praočeta, nositelji iste narave ter člani iste človeške družbe? Kdo bi še zrl v njih brate, ki imajo v nebesih istega Očeta? Ko

⁴ V okrožnici 1. nov. 1914.

⁵ V pismu o molitvi sv. rožnega venca 18. sept. 1915.

⁶ V pismu na rimskega kardinalvikarja 4. marca 1916.

se pa tako neštete čete besno pobijajo, se selita bol in beda, to silno žalostno spremstvo vsake vojske, v mesta in domove in v srca posameznikov; dnevno raste huje in huje število vdov in sirot; pota se zapirajo in promet ponehava; polja ostajajo neobdelana in opustošena; umetnost je zamrla; premožni so polni skrbi, na uboge pritiska siromaštvo, vsi pa občutijo žalost in bol.« — »Kri bratov je, ki se preлива na kopnem in na morju« — govori ob koncu prvega vojnega leta.⁷ »Najlepše krajine v Evropi, tem vrtu svetá, pokrivajo mrličiči in razvaline. Kjer sta se pred kratkim še bujno javljali marljivost po delavnicah ter plodonosna pridnost po poljih, tam grmé sedaj strahovito topovi, ki v svoji razdirajoči strasti ne prizanašajo ne mestom ne selom, ampak raznašajo na vse strani le pogubo in smrt.« — »Niti na kopnem niti na morju se ne strašijo uporabljati napadalnih sredstev, ki nasprotujejo zakonom človečanstva in mednarodnega prava.«⁸ — »Še nikdar ni bilo slišati, da bi bilo bojevanje tako krvavo in grozovito,« pravi drugod.⁹ — »Kar v neizmernost se množi klanje, ki bi komaj odgovarjalo dobam nižje kulture.«¹⁰ — In v svoji diplomatski noti 1. avg. 1917 toži: »Še brezsrčnejša je postala vojska in se še bolj razširila po kopnem in na morju. Smrt in razdejanje sta se spuščala na nezavarovana mesta, na mirna sela in njih nedolžne prebivalce. Naj se li spremeni ves omikani svet v mrliško polje? Naj li dirja tako slavna in cvetoča Evropa, kakor da bi jo splošna blaznost zagrabila, v propast in naj li rabi lastno roko, da sama sebe umori?«

Tako gleda Benedikt XV. na sedanjo vojsko. Povsod same strahote; nikjer kaj lepega, bodrilnega. Prizore in pojave v njej označuje kot »calamitosissima dimicatio vel potius trucidatio«,¹¹ »horrificos hujus belli motus«,¹² »exitiale bellum«,¹³ »cruenta dimicatio«,¹⁴ »horrenda belli hujus insania«,¹⁵ »la lutte terrible,

⁷ V apostolskem opominu 28. julija 1915.

⁸ V pismu na kardinala Ser. Vanutellija 25. maja 1915.

⁹ V konzistorijalnem nagovoru 6. dec. 1915.

¹⁰ Pravtam.

¹¹ Prim. Dr. Arnold Strucker: Die Kundgebungen Papst Benedikts XV. zum Weltfrieden, Freiburg i. B., Herder, 1917, st. 39.

¹² Pravtam, st. 40.

¹³ Pravtam, st. 56.

¹⁴ Pravtam.

¹⁵ Pravtam, st. 66.

qui apparait de plus en plus comme un massacre inutile.«¹⁶
 »l'orrenda carneficina che disonora l'Europa«,¹⁷ »monstruoso
 conflitto«,¹⁸ »l'immane conflitto«,¹⁹ »suicidio dell'Europa ci-
 vile«,²⁰ »l'immane flagello«,²¹ »orribile lotta fratricida«,²² »l'im-
 mensa sciagura dell'attuale spaventevole guerra«,²³ »orribile
 guerra«,²⁴ »luttuosi avvenimenti, che vanno vestendo gramaglie
 a tutto l'universo«²⁵ itd.

—————:—————

Huda je sodba, ki jo papež kot namestnik božji izreka o svetovni vojski. Tu so najstrašnejše obsojeni vsi, ki so to vojsko proslavljali, netili, podaljševali!

Ob pogledu na tako vojsko je seveda morala Benedikta XV. prevevati le ena sama silna želja: mir, mir...

»Tokrat,« — pravi on sam²⁶ — »ko smo bili poklicani na prestol prvaka apostolov in smo se s trepetom ozrli na vse s krvjo napojene bojne poljane ter se je v naše srce vtilo gorje mater in vdov in sirot..., takrat smo takoj trdno sklenili, z vsemi močmi neprestano delati na to, da se bojujoči narodi zopet spravijo med seboj, da, celò s slovesno obljubo smo se božjemu Zveličarju k temu zavezali.«

Z vsemi močmi in neprestano!

Namestnik Kristusov je.

—————:—————

Naravno, da opominja najprej k molitvi. Bog je vladar sveta. »Srca tistih, ki lahko končajo grozote in stiske, so v njegovih rokah.«²⁷ Že prve besede Benedikta XV. dne 8. septembra 1914 prinašajo iskren poziv k molitvi; vsi verniki naj

¹⁶ V diplomatski noti 1. avg. 1917.

¹⁷ Strucker, o. c.

¹⁸ Pravitam, st. 61.

¹⁹ Pravitam, st. 52.

²⁰ Pravitam, st. 69.

²¹ Pravitam, st. 50.

²² Pravitam, st. 62.

²³ Pravitam, st. 63.

²⁴ Pravitam, st. 64.

²⁵ Pravitam, st. 30.

²⁶ V apostolskem opominu 28. julija 1915.

²⁷ V okrožnici 1. novembra 1914.

molijo, posebno duhovniki, zasebno, pa tudi v javnih pobožnostih, da Bog to »šibo jeze, s katero kaznuje grehe narodov,« zopet odloži. Skoraj vsa svoja pisma sklepa s prošnjo do Boga za mir in spravo med narodi.

Kmalu je mobiliziral ves svet za molitev pred oltarjem. Sredi januarja l. 1915 je določil, naj se vršijo v dosego miru po predloženem sporedu celodnevne pobožnosti 7. febr. povsod po Evropi, zunaj Evrope pa 21. marca. Molitev za mir, ki jo je sestavil papež sam, se je po odredbi državnega tajništva pri šmarnicah meseca maja istega leta opravljala po celem katoliškem svetu in potem še vsako nedeljo pri javni službi v pre mnogih škofijah.

Priporoča tudi spokorna dela in dela usmiljenja; tako dne 25. maja 1915,²⁸ kjer opominja vse vernike katoliške Cerkve, naj se z njim na treh zaporednih ali, če to ni mogoče, na treh med seboj ločenih dnevih strogo postijo. — Naslednje leto dne 4. marca²⁹ hvali namero krščanskih ženâ, da hočejo v dosego miru tekom postnega časa še posebej izvrševati dela zatajevanja. Toplo priporoča, da bi to delale vse matere, soproge, hčere in sestre vojakov. »Iskrena molitev in krščanska spokornost« — uči — »je sila uspešno sredstvo, da zopet zadobimo od Gospoda zaželjeni mir.«

Dne 29. junija 1916 je državno tajništvo v sporazumu s papežem izdalo na škofo v Evropi odlok, da pristopijo ob drugi obletnici vojske, nedeljo 30. julija 1916, kolikor možno vsi otroci, dečki in deklice, k sv. obhajilu ter je prejmejo po namenu sv. Očeta.

Leto potem se papež obrača s posebnim pismom 5. maja l. 1917 na kardinala drž. tajnika P. Gasparrija, kjer zopet priporoča molitev za mir; pozivlja vernike, naj posvečujejo svoje družine božjemu Srcu Jezusovemu ter naj po posredovanju prebl. D. M. prosijo od nje ga miru; v ta namen odreja, da se v lavretanske litanije od 1. junija 1917 dalje za zmerom uvrsti vzklic: »Kraljica miru, prosi za nas.«

V Rimu samem se je po papeževih navodilih prav mnogo molilo za mir. Posebno velika mirovna pobožnost se je vršila v baziliki sv. Petra koncem marca 1916, ki je trajala pet dni. Vse

²⁸ V pismu na kardinala Ser. Vanutellija.

²⁹ V pismu na rimskega kardinalvikarja Baz. Pompilija.

katoliške organizacije so bile zraven. Tudi papež se je je udeležil. Pobožnost je imela spokoren značaj. Tudi drugod so katoličani prirejali posebno spokorne procesije; žal, da so ž njimi hoteli več ali manj povsod od Boga izprositi le zmago ali vsaj zmagavni mir; pobožnosti so bile bolj »Kriegsandachten«, kakor so jih prireditelji sami čestokrat imenovali, ne pa manifestacije spokornosti ter pobožnosti za mir, kakor je Rim s svojim zgledom želel.

Benedikt XV. je pač pri vsaki priliki pokazal, koliko zaupa v molitev. Letos se je zatekel k res nenavadnemu in izrednemu sredstvu. Z »motuproprio« 9. maja 1918 je odredil, naj bi vsi duhovniki katoliške Cerkve dne 29. junija, na praznik sv. Petra in Pavla, opravili daritev sv. maše po njegovem namenu. »Tako bo vesoljno katoliško svečeništvo« — govori pravtam — »združeno z najvišjim poglavarjem povsod na vseh oltarjih sveta darovalo žrtev usmiljenja in ljubezni in silo delalo božjemu Srcu. Toliko večje bo potem moje upanje, da se uresniči želja Davida, ki je na enak način dandanes zdihovanje narodov: *Justitia et pax osculatae sunt*«.

Iz poslednjih besed bi se dalo sklepati, da je bila »justitia et pax«, kar je hotel papež narodom od Boga izprositi. Veliki prošnji dan je bil dan 29. junija 1918! Kmalu potem so se pričeli odigravati vojni dogodki, ki so posredno in neposredno privedli do sedanjega položaja med narodi v Evropi...

— :: —

A ni samo molil in vabil k molitvi! Je tudi resno učil in opominjal.

Zanimivo je, na koga se pri tem obrača. Ne na kralje in cesarje, ne sploh na vladarje kot take! Vedno rabi besede, ki se prilagajajo sedanjim vladnim oblikam. Dne 8. sept. prosi in zaklinja »eos, qui res temperant populorum«;³⁰ v svoji okrožnici 1. nov. 1914 prosi: »Audiant nos ii, quorum in manibus fortuna civitatum sita est«;³¹ to so, kakor pravi sam v pismu na kardinala Ser. Vannutellija 25. maja 1915, »i Governi delle nazioni belligeranti«.³² »Alle nazioni ed ai loro

³⁰ »Tiste, ki vodijo usodo narodov.«

³¹ »Prosimo, da nas oni poslušajo, ki imajo v svojih rokah usodo držav.«

³² »Vlade vojujočih se narodov.«

Reggitori« — narodom in njih vladarjem je govoril, piše 28. julija 1915. In prav takrat rabi stavke: »Possa giungere questo grido sino ai popoli ora in guerra ed ai loro Capi«. ³³ »Scongiuriamo Voi, che la Divina Provvidenza ha posto al governo delle nazioni belligeranti«. ³⁴ Svoj mirovni poziv je poslal »ad belligerantes populos eorumque duces«. ³⁵ Mnogo si je prizadeval »per indurre le nazioni contendenti a deporre le armi«. ³⁶ V svoji diplomatski noti 1. avg. 1917 omenja, da je skušal vplivati na »les peuples et leur chefs« ³⁷ ali pa na »peuples et Gouvernements belligérants«, ³⁸ opomine je pošiljal »aux nations en lutte« ³⁹ itd.

Papež se torej večalimanj obrača povsod na naravnost na narode. Duh demokratizma! Ko poziva k miru, ne poziva vladarjev, ampak poziva narode oz. narode in njih vlade, da ga poslušajo in se odločijo. Dobro je, da si to zapomnimo.

2. Njegova nevtralnost.

Narode torej in njih voditelje poziva že ob nastopu svojega pontifikata z najsilnejšimi izrazi, naj vendar odnehajo; naj pomislijo, da je človeško življenje že samo na sebi polno jada in toge, čemu je delati še jadnejše in tožnejše. Zaklinja jih pri razvalinah, ki so nastale; pri človeški krvi, ki se je prelila; krasno plačilo jih čaka pri Bogu; visoke zasluge bi si pridobili za človeško družbo sploh itd. ⁴⁰

Opetovano poudarja, da prihaja kot prijatelj in oče. Zahtevali so od njega, da se izjavi, na kateri strani je boj pravičen in na kateri je krivičen. On odgovarja: ⁴¹ »Papeža je Bog postavil za najvišjega razlagatelja in tolmača večnega zakona, in

³³ »Da bi mogel priti ta klic do vojujočih se narodov in njih glavarjev.«

³⁴ »Zaklinjamo Vas, ki Vas je božja Previdnost postavila k vladi vojujočih se narodov.«

³⁵ Takò je govoril v konzistoriju 6. dec. 1915; takò pisal rimskemu kardinalvikarju 4. marca 1916.

³⁶ »da bi vojujoči se narodi orožje položili.«

³⁷ »narode in njih glavarje.«

³⁸ »vojujoče se narode in njih vlade.«

³⁹ »vojujočim se narodom.«

⁴⁰ V opominu 8. sept. 1914.

⁴¹ V konzistoriju 22. jan. 1915.

ena njegovih najvažnejših nalog je razglašati, da ne sme nihče nikjer radi česarkoli kršiti prava. To tudi sedaj odkrito izrekamo ter s tem jasno in z vso odločnostjo obsojamo vse prestopke, ki so se kjerkoli proti pravu izvršili. Gotovo pa bi ne bilo ne umestno ne koristno, če bi papeževo avtoriteto vrgli v spore vojujočih se strank. Kdor modro presoja razmere, uvidi brez težave, da se apost. Stolica ne more postaviti v t e m boju ne na to ne na ono stran, četudi jo tarejo največje skrbi.« — Potem navaja podrobno razloge svoje nevtralnosti: »Kot namestnik Kristusov mora papež vse vojujoče ljubiti; kot oče katoliške skupnosti ima povsod nebroj sinov, za katerih blagor mora skrbeti. Ne sme se torej ozirati na koristi posameznikov, ampak na to, kar jim je skupno. Če bi delal drugače, bi nič ne pomogel do miru, bi vzbudil mržnjo do vere, bi v Cerkvi sami povzročil nemir in zdražbo.«

Izjavo Benedikta XV. lepo dopolnjujejo besede, ki jih je gledé papeževe nevtralnosti govoril kardinal Gasparri v aprilu 1915 Ernstu Judet-u, izdajatelju pariškega »Eclair«-ja: »Preden bi sveta Stolica mogla v katerikoli smeri izreči svojo sodbo, bi morala imeti popolno znanje vseh razlogov in dejstev, ki jih vsaka stranka zase navaja; to pa je sedaj silno težko, oziroma sploh nemogoče. Naloga svete Stolice sploh v ti strašni vojski je bolj podobna nalogi družinske matere, pred katero se njeni otroci prepirajo in rujejo. Gotovo ne bo mati s tem začela, da bo dala temu ali onemu prav; tako bi prepir le poostrila. Najprej jih bo prosila, naj se pomirijo in spravijo. Prav tako ne more sedaj sveta Stolica vseh obtožb presoditi in zato tudi ne razsoditi, kdo ima prav. Na vso moč dela le za mir; in ker ni mogla vojske preprečiti, si z vsemi razpoložljivimi sredstvi vsaj prizadeva, da bi ublažila nje strašne nasledke. Tu pa more le tedaj nekaj doseči, če je najstrožje nevtralna.«⁴²

Papeževo zvanje je, biti znanitelj in nositelj miru in ljubezni. V tem oziru piše Benedikt XV. dne 8. septembra 1916 kolonjskemu kardinalu Hartmannu »Najvišja naloga ljubezni se dandanes kaže v prizadevanju, da se sovraštvo med pristaši raznih narodov, ki jih je vojska razdružila, ne samo ne še bolj razpali, ampak po medsebojnih delih krščanskega usmiljenja bolj in bolj omili.« —

⁴² Katholische Kirchenzeitung, Salzburg, 1915, st. 173.

Mnogo so ga radi njegove nevtralnosti napadali; on je ostal trden in vedno dosleden. V pismu na nadškofa v Modeni z dne 30. oktobra 1916 poudarja posebno z ozirom na napade v italijanskem časopisju z vso odločnostjo: »Mi pa ne bomo gledali ne na desno ne na levo, ampak pravični bomo v svojih sodbah, kakor smo bili do sedaj; nikdar se ne bo zgodilo, da bodo pri nas več veljala obrekovanja zlohotnih ali misli onih, ki so napačno poučeni, kakor pa rek vesti, ki jo na tem mestu moramo imeti.«⁴³

Človek bi mislil, da sliši tukaj iste besede, ki jih je govoril pred dolgimi stoletji Inocencij III. (1198—1216), ko je izpovedoval svoja načela: »Od pravičnosti nas ne bo ločila ne smrt ne življenje! Naša dolžnost je, varovati pravo vsakega, in nikdar nas ne bo napotila ne prizanesljivost ne naklonjenost, da bi se umeknili s pota pravičnosti na desno ali na levo.«⁴⁴

V resnici, papeštvo si je vedno enako!

Benedikt XV. je imel zelo težavno stališče, kajti od vseh strani so skušali vplivati nanj, posebno v prvih dveh vojnih letih.

Angleži so še pred koncem leta 1914 ustanovili pri sveti Stolicy izredno poslanstvo in že 30. decembra istega leta je imel novi poslanik Sir Harry Howard v Vatikanu nastopne obiske. Početkom aprila 1916 sta bila pri papežu v avdienci Nisard, zadnji francoski poslanik pri sveti Stolicy, in nedolgo za njim tedanji angleški ministrski predsednik Asquith. Vse je vzbujalo velikansko pozornost. — Znano je, koliko vpitja je povsod nastalo radi avdienc, ki sta jih pri papežu imela 5. aprila 1915 Wiegand, dopisnik njujorske »The World«, ter v juniju istega leta Latapie, urednik pariške »Liberté«.⁴⁵ Tu so tolmačili, da simpatizira papež z entento, tam pa, da je na strani osrednjih držav. — Natanko so pazili, kako in kaj piše uradno glasilo Vatikana. Natanko so pazili, ko ga papež sprejema; kateri kardinali so prisotni pri gotovih oficielnih cerkvenih svečanostih; pisavo katoliških listov v Italiji so spravljali v zvezo z naziranjem v Vatikanu itd. Toda vsa ugibanja, ki jih je spremljala četa obrekovanj in sumničenj, so se razblinila ob končni ugotovitvi, da je papež bil in da hoče vedno ostati strogo nevtralen.

⁴³ Strucker, o. c., st. 101.

⁴⁴ Rohrbacher, Kirchengeschichte XVIII., st. 16.

⁴⁵ Kath. Kirchenzeitung, 1915, st. 342.

Ta nevtralnost pa ga nikakor ne zavira, da nastopa po potrebi s čudovito svobodnostjo. Tako n. pr. tedaj, ko je 27. avgusta 1916 slovesno protestiral proti laški vladi, ki je dva dni prej zaplenila »Palazzo di Venezia« v Rimu;⁴⁶ po mednarodnem pravu bi tega nikakor ne smela storiti, kajti tam je imel svoje navadno bivališče avstrijski poslanik pri sveti Stolici. Slovesno in ostro je obsodil že 22. januarja 1915 vse krivice in zagrešitve proti pravu, ki so se kjerkoli v vojski bile dogodile.⁴⁷ Sam kardinal državni tajnik Gasparri je pozneje v »Osservatore Romano« 18. julija 1915 izrecno ugotovil, da je papež mislil tedaj posebno na Nemčijo, ki je z očito kršitvijo mednarodnega prava prelomila nevtralnost Belgije, Belgijo zasedla ter nebroj nedolžnih žrtev obsodila v smrt.

Proti nastopanju Nemčije v Belgiji je posredno protestiral tudi pri drugih prilikah, n. pr. 8. decembra 1914 v pismu na kardinala Mercier-a, kjer izraža ostentativno svoje očetovsko sožalje nad veliko nesrečo, ki je zadela Belgijo, kralja, njegovo družino, vlado, škofo, duhovnike⁴⁸ in ljudstvo; dne 4. februarja 1915 na namurskega škofa Heylen-a, kjer zopet objokuje nesrečo, ki je to ljudstvo zadela in potrla ob tla; v konzistorialnem nagovoru 22. januarja 1915, kjer poziva osvajatelje tujedržavnih ozemelj, naj nikar ne pustošijo po nepotrebem in naj nikar ne izzivajo ljudi in žalijo njih najdražjih čuvstev itd.⁴⁹ — Kardinal Mercier je radi svoje neustrašene ljubezni do Belgije moral od nemških oblasti marsikatero nasilnost pretrpeti. Benedikt XV. je proti temu dvigal svoj glas, je kardinalu samemu v posebnem pismu izrazil svoje obžalovanje, da imajo premalo ozirov do njegove osebe in da so ga ovirali v njegovi prostosti.⁵⁰ V februarju 1916 je bil kardinal Mercier v Rimu. Pri odhodu mu je papež poklonil svojo sliko z napisom: Mi delimo Vašo bol in Vaše trpljenje. Vaša stvar je tudi naša stvar.*

⁴⁶ Kath. Kirchenzeitung, 1916, st. 351.

⁴⁷ Prim. Strucker, o. c., st. 39.

⁴⁸ 42 belgijskih duhovnikov je bilo od Nemcev po nedolžnem ustreljenih; takò »Eclair« v Parizu početkom aprila 1915. Prim. Kath. Kztg., 1915, st. 173.

⁴⁹ Prim. tudi pismo kardinala Gasparrija v »Osservatore Romano« 18. julija 1915.

⁵⁰ Pravitam.

* Prim. »Straža« št. 72, 9. sept. 1918.

Prav tako je z res apostolsko neoviranostjo javno obsodil Turčijo, ko je v konzistoriju 6. decembra 1915 izrekel tožbo, da »miserrima Armeniorum gens prope ad interitum adducitur«.⁵¹

Dne 9. decembra 1917 so Angleži osvobodili Jeruzalem turškega gospostva. Rim ob tem svetovnem dogodku nikakor ni molčal. Kardinalvikar Baz. Pompili ga je že 11. decembra s posebnim razglasom večnemu mestu naznanil; poudaril je, da so kraji, ki so tako posvečeni po Kristusu, zopet prišli v krščanske roke, ter odredil javne molitve in slovesno zahvalno službo božjo v baziliki sv. Križa. — »Osservatore Romano« je tedaj pisal: »Vsi kristjani moramo pozdravljati, da se sveto mesto ne nahaja več v oblasti nekrščanske države, ampak da je sedaj zopet v rokah krščanske velesile«. — Papež sam je pri svojem božičnem nagovoru 24. decembra 1917 v vznesenih besedah dal duška svoji radosti, »da so pripadli zopet krščanski veri sveti kraji in častita tla, kjer je bila kri prelita, po kateri smo bili odrešeni«. Niti na misel ni prišlo Benediktu XV., da krši svojo strogo nevtralnost, ko se je iz verskih razlogov veselil osvoboditve Jeruzalema!⁵²

Prav tako ga tukaj nič ne moti, če ima in kaže večje simpatije do onih narodov, ki so Cerкви posebno vdani. Tako je n. pr. kardinal Gasparri 13. marca 1915 pisal tedaj še živemu H. Sienkiewiczzu kot predsedniku »Splošnega pomožnega odbora za vojne žrtve na Poljskem«: »Veliko trpi papež z vsemi vojujočimi; še večjo skrb ima za tiste, ki so njegovi najzvestejši sinovi in so hkratu po vojski najbolj prizadeti. V Poljakih ne vidi samo plemenitega naroda, ki ga je vojska pehnila v obup in nesrečo, v njih gleda in ljubi tudi sinove, ki so mu posebno vdani in se brez primere plemenito žrtvujejo za sveto Stolicu.« Dne 15. aprila 1915 je pisal zopet isti kardinal krakovskemu knezoškofu Sapiehi, kjer mu naznanja pošiljatev 25.000 lir za bedno poljsko ljudstvo kot dokaz posebne dobrohotnosti, ki jo

⁵¹ »tirajo strašno nesrečno armensko ljudstvo kar v pogin«; prim. Strucker, o. c., st. 56.

⁵² A ni en katoliški list v Nemčiji in Avstriji ni tedaj s papežem proslavljal dogodka, ki je po 1280. letih Jeruzalem iz rok nevernikov za zmerom iztrgal. Mnogi so korake v Rimu celó obsojali ali jih skušali neukusno opravičevati. Takó se je bil svet pod vplivom »patriotizma« čutu nepristranosti odtujil!

ima namestnik Kristusov za vso Poljsko.⁵³ — Istih simpatij zagotavlja Benedikt XV. belgijsko ljudstvo, in sicer večkrat.⁵⁴ Pri nagovoru v konzistoriju 22. januarja 1915 se je izjavil sledeče: »Gotovo pa je naravno, da se skupni oče Cerkve z nekako večjo skrbjo ozira in misli na one sinove, ki se njega samega z večjo dejansko ljubeznijo oklepajo. To izpričuje v zadevi n. pr. ljubljenega belgijskega ljudstva pismo, ki smo je pred kratkim poslali malinskemu kardinalu in nadškofu.⁵⁵ Nič čudnega ni, da papež predlaga in zahteva v svoji diplomatski noti 1. avgusta 1917 izrecno in imenoma ravno za ta dva naroda popolno svobodo in neodvisnost. Tudi to je vredno, da si dobro zapomnimo!

—————:—————

Še plemeniteje se nam razodeva nevtralnost Benedikta XV. v njegovih velikopoteznih delih ljubezni do bližnjega.

V decembru 1914 je naprosil vojujoče države, da bi za božične praznike sklenile premirje; žal — namena ni mogel doseči. Toda še pred decembrom istega leta je strankam predlagal, naj bi sklenile pogodbo o medsebojni izmenjavi za boj nesposobnih vojnih jetnikov. Vse vojujoče države so papežev predlog sprejele. Neštetim so se tako po prizadevanju Benedikta XV. odprla pota nazaj v domovino; njih število se je že v decembru 1914 cenilo na 120.000 do 150.000 mož.

Kmalu za tem je predlagal, naj bi se ista ugodnost priznala tudi za boj nesposobnim civilnim jetnikom. Bile so težave; najprej glede starosti; potem je nastalo med Angleško in Nemčijo ostro nasprotje posebne vrste. Angleži namreč niso hoteli častnikom in vojakom zajetih nemških podmornikov priznati pravic vojnih jetnikov. Tu je moral papež najprej posredovati, dokler nista obe državi svojih odredb preklicali. Nedolgo

⁵³ Kath. Kztg., 1915, st. 188.

⁵⁴ Pravtam, st. 340 ss.

⁵⁵ Vse vojne grozote so pokrile Belgijo, ko so jo Nemci zasedli; navzlic temu so se duhovniki in ljudstvo spominjali težavnega položaja sv. Očeta ter priredili zbirko za Petrov novič. Globoko je papeža ta ljubezen prevzela, kakor priznava sam v že omenjenem pismu na kardinala Mercier-a 8. dec. 1914; a določil je, naj se nabrana vsota razdeli med bedno ljudstvo v Belgiji.

potem, 5. avgusta 1915, je pruski poslanik že javil sveti Stolicy, da je njegova vlada sprejela papežev predlog; teden dni pozneje je tudi Angleška izročila Benediktu XV. zahvalo za uspešno posredovanje.

Sledil je iz Vatikana nov predlog: Vojni jetniki, ki so sicer bolni ter nege in počitka potrebni, pa so za vojno v slučaju ozdravljenja še vedno sposobni, naj bi se sprejemali do popolnega okrevanja v Švico; ko bi tu popolnoma okrevali, bi se zopet vrnili v državo, ki jih je zajela. Predlog je bil sprejet. Početkom junija 1915 so se dogovorili, da lahko biva do konca vojske stalno 20.000 takih rekonvalescentov — po 10.000 od vsake vojujoče se stranke — v švicarskih zavetiščih. Kolika zahvala je papežu samo za ta čin od vseh strani dehtela nasproti!

Tudi še drugo važno zadevo je papež na tem polju uredil, kakor pripoveduje »Osservatore Romano« 30. avgusta 1916. Dosegel je namreč sporazumno pogodbo med Nemci in Francozi, da se prepeljejo v Švico in tam konfinirajo oni vojni jetniki, ki so očetje vsaj treh otrok in se nahajajo že 18 mesecev v jetništvu. —

Potem njegova zasebna skrb za vojne jetnike! Koliko se je trudil, da bi olajšal stanje avstrijskih jetnikov v Italiji, kjer so mu bili najbližje! Na njegovo željo so jih po taboriščih obiskovali tamošnji škofje, da bi se prepričali o položaju; papež sam je dal na lastne stroške tiskati češke, nemške in mažarske molitvenike, pa tudi v drugih jezikih nekdanje avstrijske države ter jih razdeliti med jetnike.⁵⁶ Za velikonočne praznike 1917 je dal zopet na lastne stroške za vsakega jetnika prirediti darilce, zavojček, ki je vseboval poleg pozdrava od njega in primernih vrstic-spominčic razno južno sadje, pecivo, meso, tobak, cigare in steklenico vina.⁵⁷ — Tudi za francoske jetnike na Nemškem in za nemške jetnike na Francoskem se je zavzemal ter za zboljšanje njih stanja potom škofov posredoval, ko so se širili glasovi, da ž njimi slabo ravnaajo.⁵⁸

Težko je bilo vsako tako posredovanje, kajti ni se vršilo med prijatelji, ampak med sovražniki, ki so si drug drugemu zagrozili boj do uničenja. Kje naj še kdo dobi skupne točke kraj

⁵⁶ Kath. Kztg., 1916, st. 177.

⁵⁷ Pravtam, 1917, st. 115.

⁵⁸ Pravtam, 1917, st. 204.

takega smrtnega sovraštva? In vendar jih je Benedikt XV. našel. Le njegovemu čudovitemu taktu, njegovi neizmerni potrpežljivosti in vztrajnosti se je moglo posrečiti, kar se do sedaj v enakih slučajih še nikdar nobenemu ni! Tu občuduj njegovo suvereno odločnost v obsojanju sedanje vojske in razlogov, ki so jo izzvali; občuduj njegovo nevtralnost sredi tolikih sil, ki so hotele imeti njegovo avtoriteto vsaka na svoji strani; občuduj njegovo dobrodelnost, ki ne vprašuje po veri in narodnosti, po antipatiji in simpatiji, ampak zre in išče samo trpina, da mu pomaga. — —

3. V boju idej.

Še ena sila važna stran pri papežu Benediktu XV.: Kako stališče zavzema sredi idej, ki so v najtesnejši zvezi s sedanjo vojsko?

Razločevati moramo med idejami, ki so vojsko rodile, in onimi, ki so se tekom vojske dvignile na dan. S tega vidika delimo lahko vso vojno v dve dobi; prva sega do smrti Franca Jožefa I., oziroma do vladarskega nastopa Karla I. koncem novembra 1916, druga nadalje do razsula Avstrije in Nemčije. V prvi dobi gospodarja ideja sile, ki se javlja v tej ali oni mogočni obliki kot militarizem, absolutizem, imperIALIZEM. Izrazito imperialistične težnje so pritirale v boj Nemce, Mažare, Angleško, Italijo in Rusijo.* Radi militarizma so tiste težnje postale najodurnejše v Nemčiji, kjer so izhajale iz pruske vojaške kaste ter so se svetu predstavljale z neznosno bahavostjo in so neprenehoma izzivale. »Pri nas ne vlada pravo, ampak vladajo nasilstva, katera se ne dajo opravičiti ne s temelja humanitete ne prava,« tako je rekel še 30. oktobra 1916 poslanec centra Fehrenbach v glavnem odseku nemškega državnega zbora. — V habsburški monarhiji je nemško-mažarski absolutizem kruto dušil vsak najmanjši poskus svobodnega oddiha drugih narodov. Ideja sile se javlja tudi v načinu bojevanja, toda zopet najbolj kruto na nemški in mažarski strani. Sedaj je očitno, da je vojsko Nemčija hotela.⁵⁹ In ko je bila že raz-

* Prim. Dr. R. Kjellén: Die politischen Probleme des Weltkrieges, VI. Aufl., Teubner, Berlin-Leipzig 1917.

⁵⁹ Prim. Spomenico kneza Lichnowsky-ja o dogodkih pred izbruhom vojne in o njenih neposrednih uzrokih; izvleček v »Straži« 22. marca 1918. — Dalje razkritja bavarskega minist. predsednika Eisnerja o početkih sedanje vojske; »Straža« 29. nov. 1918 in »Mir« 30. nov. 1918.

glašena, je 4. avgusta 1914 sam nemški kancler Bethmann-Hollweg pred vso javnostjo v parlamentu cinično priznal, da je Nemčija v resnici proti vsem določbam mednarodnega prava kršila nevtralnost Belgije, ko je vpadla vanjo. Sama je bila tiste določbe glede Belgije podpisala, sedaj jih je prelomila, ker je to sili prijalo. Seveda je kancler zatrdil, da se je to zgodilo iz razlogov samoobrambe, a nemški generalštab je bil čisto drugih nazorov.⁶⁰ Iz Nemčije so izšle besede, da so pogodbe le »Fetzen Papier«. Slučaji kakor »Lusitania«, napadi »Zeppelinov«, boj nemških podmornikov proti trgovskim ladjam, nastopanje proti prebivalstvu in njegovemu imetju v Belgiji, na Francoskem, v Srbiji, v Rumuniji, na Ruskem, vse to je spravilo radi svoje krutosti ves svet v sovražni tabor proti Nemcem. Isto uporabo krute nemške in mažarske sile so na sebi v vsej grozoti okušali tlačeni narodi na nekdanjih avstro-ogrskih tleh. Desettisoči nedolžnih žrtev v Bosni in Srbiji ter Galiciji vpijejo še vedno do neba, prav tako trpljenje in smrt po taboriščih, kjer so bili zopet desettisoči po nedolžnem internirani. Strašna je bila tista doba, ko je razsajala izključno le ideja sile v pesti »gosposdujočih« narodov.

Umrl je cesar Franc Jožef. Novi vladar Karl I. je v svojem manifestu 21. novembra 1916 prvikrat na vojujoči strani govoril besede kakor z drugega sveta: mir, svoboda, red, pravičnost, ustavne svoboščine, enake pravice za vse... Te besede, ki jih prej ni smel nihče javno izgovoriti, so postale tako javna last in od tedaj niso več izginile iz spomina. In ker se je za tistimi besedami skrivalo prav toliko idej, naperjenih proti ideji sile, proti imperializmu, militarizmu, absolutizmu, zato opažamo od tistega časa dalje vedno jasnejše preobrat v narodih, ki so se že zdeli kakor odreveneli. Gotovo so skriti početki preobrata starejši, a tedaj so se mu odprla vrata, da je smel pogledati na prosto.

Prišla je kmalu potem, 12. decembra 1916, nemško-avstrijska mirovna ponudba. Navidezno je bila sad miru, svobode, skratka osvobojenih idej. Toda žal — bila je le jalov sad, ki je zrastle na krutih, samozavestnih tleh; takrat namreč je bil Rumuniji nož zasajen v srce. Mirovna ponudba je izzivala; bahava je bila, neodkritosrčna, celo grozeča — — —

⁶⁰ Prim. »Mir« pravtam.

A bodi kakorkoli, ravnovesje v dušečem ozračju je bilo porušeno. V ponudbi že stoje tudi besede o pravici, o svobodi narodov in miru, dasi vse le v okviru samozavestne sile. Toda stojél! Prišla je 21. decembra 1916 Wilsonova mirovna nota; velik dokument! Wilson govori v obliki nevsiljivega poročila o pravicah in svoboščinah šibkih narodov in malih držav; o problemu, kako se zavarovati proti takim vojskam kakor je sedanja, in kako živeti mirno in svobodno v družbi narodov; o želji, ustanoviti zvezo narodov, ki bi varovala mir in pravičnost po vsem svetu itd. Jasno je: ideje, ki so naperjene proti ideji sile, so dobile tukaj že konkretnjše oblike.

Papež je tedaj molčal. Dne 12. decembra je bila tudi njemu poslana mirovna ponudba. Avstrijska vlada pravi koncem zadevnega spremnega pisma, da bi bila apostolski Stolici hvaležna, če bi nastopila s svojo visoko avtoriteto na korist mirovne ponudbe.

Papežu je bilo to popolnoma nemogoče! Kako naj bi nastopil zanjo, ki je bila — kakor rečeno — tako izzivajoča, bahava, neodkritosrčna, celo grozečal! Kako naj bi nastopil zanjo, ko avstrijska vlada v spremnem pismu sama poudarja, da bodi temelj za sklepanje miru položaj, ki ga je ustvarila vojaška sila. In takrat je bila zasedena Srbija, Črnagora, Belgija, Rumunija premagana, zaseden del Francoske in Rusije...

Bilo je v resnici drzno, da sta se nemška in avstrijska vlada na tak način obrnili na papeža. Kakor da bi ga bili hoteli kompromitirati pred vsem svetom!

Zato je Benedikt XV. molčal. Dne 24. dec. istega leta je sicer, kakor običajno, imel nagovor k božičnim čestitkam kardinalskega kolegija, a niti z besedico ni omenil mirovne ponudbe. Njegovo stališče pa razodevajo zelo značilne misli, ki jih je tedaj izrazil: Miru še ni, ker še ni dobre volje pri ljudeh; ker te ni bilo, tudi njegova lastna prizadevanja niso imela uspeha. Stremiti moramo le po pravičnem in radi tega trajnem miru; le tako se bodo uresničile besede psalmistove: »*Justitia et pax osculata sunt.*«⁶¹

Izbruhnila je ruska revolucija. Dne 15. marca 1917 je odstopil car Nikolaj in proglasila se je samoodločba narodov. Vsak

⁶¹ Kath. Krztg., 1916, st. 465.

narod bodi mednarodno priznana pravna osebnost z vsemi pravicami osebe; ljudstvo samo sklepaj pogodbe, odločaj o vojski in miru ter sploh o svoji usodi. Demokratizem, narodnostno načelo, svoboda, mednarodno razsodišče, zveza narodov so pričeli svojo zmagoslavno pot. Katastrofa habsburške in nemške vlasti koncem oktobra in početkom novembra 1918 je razbila najhujše oblike militarizma in absolutizma. Ideje, ki so gospodarile ob početku vojske, leže — vsaj tako se zdi — sedaj na tleh, zmagavno pa stoje na njih mestu ideje-nasprotnice.

Tudi Benedikt XV. ima pri njih zmagi svojo veliko vlogo!

—:—

Boril se je najprej za njih osvoboditev, ko je tako ostro zavrnil razloge, ki so dovedli do sedanje vojske; ko je radi tega tako brezobzirno bičal njeno bitno pravico ter vojsko samo; ko je tako slovesno obsojal način bojevanja. Proti ideji brutalne sile se je boril, ko je tako nastopal! Kdo je bil v tem njemu enak?

Od vsega početka je bil hkrati prvi znanitelj miru ter edini nepopisno nesebični predstavitelj ljubezni do bližnjega. Njegove besede, njegova dela so na tem polju neprestano sramotila tiste, ki so se zaupali sili. In tako je končno moral priti čas, kjer se je lahko ta ali oni v ugodnem trenutku vsaj v besedah mogel nasloniti na papeža. To se je zgodilo s cesarjem Karlom, ki je sredi vojske zavladal ter bil radi tega kolikor toliko neinteresiran na razlogih vojske same. Papež je torej odprl pota tlačenim idejam.

Pa tudi pozitivno je zanje delal, najprej v bolj splošnih izjavah; a ko ga niso vpoštevali, čimdalje bolj konkretno. »Saj imamo druga pota in druga sredstva, da zadobi kršeno pravo svoje zadoščenje,« tako je klical že v svoji prvi okrožnici 1. novembra 1914. Kdor ga je hotel umeti, je lahko spoznal, kaj misli. Pa ga niso hoteli umeti.

Ob prvi obletnici vojne dne 28. julija 1915 se je zopet obrnil na vojujoče se narode ter njih voditelje in jih opominjal k miru. Tu poudarja nekatera dejstva iz življenja narodov, ki kar kličejo, naj vlada pravičnost povsod. Benedikt XV. jih našteva: »Naj vsi pomislijo, da narodi ne umrjejo! Ponižani in zatirani prenašajo le z gnevom

naloženi jarem; vedno se pripravljajo, da se ga otresejo, ter oddajajo kot žalostno dediščino od roda do roda nepretrgoma dalje sovraštvo in misel na osveto.«⁶²

»Ravnovesje sveta ter uspevajoča in varna pokojnost narodov temeljita mnogo bolj na medsebojni dobrohotnosti ter na vpoštevanju pravic in časti drugih kakor pa na oboroženih množicah in grozotnih trdnjavijskih krogih.«

Potem pravi pravtam: »Zakaj bi ne bilo bolje, odslej dalje odkrito in pošteno uvaževati pravice in upravičene težnje (legiuste aspirazioni) narodov? Zakaj bi ne bilo bolje, dobiti se pri razgovoru, kjer bi vsak drug drugemu odkritosrčno izpovedal, kar misli o takih pravicah in težnjah, da bi se po možnosti vpoštevale in bi se konec napravil strahotnim bojem?«

Papež gleda na narode kot take; pred seboj jih ima kot pravne osebnosti; kajti suponira, da imajo pravice in »giuste aspirazioni«, ki jih je treba vpoštevati.

Ni li tukaj v najzakonitejši obliki skrito vse ono, kar je šele dve leti potem ruska revolucija imenovala samoodločbo narodov? Iz konteksta nadaljnjih stavkov popolnoma jasno sledi, da nima v zmislu papeževih načel nobena vojska zadostnega pravnega razloga vočigled narodom, ki zahtevajo, da se njih pravice upoštevajo in njih upravičene težnje uresničijo. In poudariti treba še posebej, da papež govori o narodih kot takih, ne oziraje se na to, če so državno združeni ali ne; če so morda še usuznjani ali ne. Življenje narodov je prvo! Kako plemenito se papež tukaj zanje zavzema! — —

⁶² Veliko zgodovinsko dejstvo opredeljuje tukaj papež kot zakon mednarodnega življenja! To je zakon izenakujoče pravičnosti! Življenje narodov se ne izravnava na temeljih zatajevanja: potrpežljivosti, krotkosti in ponižnosti, ampak na temeljih pravičnosti. Z drugimi besedami: pravičnost je temelj življenju držav in narodov!

* Prelep dokaz, kakó materinsko se Cerkev zavzema za usodo narodov in jim skuša pomagati, pa še za stališče, ki je Benedikt XV. zastopa glede narodnostnega načela, nam nudi tudi pismo, ki je je 15. okt. 1918 poslal varšavskemu nadškofu Kakowskemu. Kot izraz svoje posebne ljubezni do poljskega naroda obljublja v njem nadškofu kardi-

Vojska je pa prav takrat divjala z največjo silo po nepreglednih galiških in poljskih planjavah od Karpatov do Vztočnega morja; ob soški fronti so padale neštete hekatombe človeškega življenja; pri Dardanelah je tekla kri, ki so jo tja prinesli vojaki iz Avstralije, Nove Zelandije in Kaplanda; pripravljali so se grozoviti boji na Francoskem in v Armeniji in težka ura se je bližala Srbiji in Črnigori. Edini Benedikt XV. pa je govoril o miru, o sporazumu in pravicah narodov — — —

In ko je bila Srbija tako vnebovpijoče pogažena in nje ju-naški narod poteptan in zakopan; ko je Črnağora prišla na vrsto, da bi jo zadavili; ko so Rusi izgubili vso Poljsko; ko so Francozi in Angleži žrtvovali stotisoče v svojih ofenzivah in prav tako Italijani, je 6. decembra 1915 papež zopet učil,⁶³ da se mora tak mir pripraviti, ki je pravičen in trajen, ne pa mir, ki prinaša dobičke le eni stranki. Tak mir se da doseči samo potom sporazuma pri skupnem posvetu. Skupen posvet, mir sporazuma je predlagal že 28. julija 1915. Toda njegov glas je ostal glas vpijočega v puščavi tedaj in sedaj. Izid svetovne vojske priča, na čigavo škodo.

Ista načela podaja tudi tri mesece pozneje 4. marca 1916:⁶⁴ Splošna blaginja narodov zahteva, da se težnje narodov upoštevajo, četudi le z nelahkimi žrtvami samoljubja in samolastnih koristi. To je pot sporazumnega miru, ki ne koristi le eni stranki, ampak vsem; ki je torej pravičen in trajen. Toda tja vodi: skupen posvet potom odkritosrčnega, dobre volje polnega medsebojnega razgovora od naroda do naroda!

Niso ga poslušali. Posrečilo se je sicer njegovemu neutrudnemu prizadevanju marsikaj doseči na polju ljubezni in usmi-

nalsko čast, potem opozarja na neštete listine v vatikanskih arhivih, ki pričajo vse o skrbi svete Stolice za Poljake, in slednjič pravi: »Toda, in za to bodi Gospodu neskončna zahvala, zora vstajenja Poljske je končno tu! Pregoreče želimo, da se pokaže čim preje v svoji popolni neodvisnosti, da zavzame znova svoje mesto v krogu držav ter svojo zgodovino nadaljuje kot izobražen in krščanski narod. Istočasno želimo vsem drugim narodnostim, tudi nekatoliškim, ki so bile nekdanj podložne Rusiji, da bi jim bilo dano sklepati o svoji usodi, razvijati se ter uspevati v smislu lastnega duha in lastnih svojjskih sredstev.« — Prim. Kath. Krzt. 1918, st. 384.

⁶³ Prim. Strucker, o. c., st. 57.

⁶⁴ Pravtam, st. 61.

ljenja; tu pa, kjer ima **pravičnost** svojo glavno vlogo, je še dalje vladala sila, strast, ki razsodnosti in pravičnosti ni dostopna. Ni se še smelo tedaj niti pisati o pravicah narodov, še manj o samoodločbi in sporazumnem miru od naroda do naroda.

Mirovna ponudba Avstrije in Nemčije z dne 12. dec. 1916 nikakor ni bila sestavljena v duhu papeževih načel. Kje govori iz nje tista pravičnost, ki je pripravljena, dati narodom pravice ter jim celo pomagati do uresničenja njih »giuste aspirazioni«; ki je pripravljena, samoljubje in samolastne koristi podrediti splošni blaginji velike družbe **n a r o d o v**? Mirovno ponudbo je ententa zavrnila.

Prišla je v marcu 1917 ruska revolucija. Na razvalinah strtega absolutističnega carizma so se pokazale poleg mnogih drugih prevratnih idej tudi naše.⁶⁵

Ni najmanjše zveze med rusko revolucijo in papežem, a istodobnost idej tu in tam nam jasno dokazuje, kako dobro je Benedikt XV. poznal mednarodni položaj in razpoloženje med narodi, ko je hotel kot znanitelj miru in sprave pripomoči tistim legitimnim idejam do veljave, ki so — tlačene in zapostavljene — po revoluciji najprej v Rusiji stopile na plan.

—::—

»Vi corpora quidem, non animi comprimuntur.« Tako Benedikt XV.⁶⁶ Ideje zmagujejo! Vsi, ki se tega zavedajo, so lahko tudi vedeli, kaj čaka po ruskem zgledu druge države. Nikjer pa niso bile ideje o narodih, o sporazumnem miru, o svobodi tako tlačene, kakor prav v Avstro-Ogrski in Nemčiji. V luči najnovjših dogodkov se kar zdi, kakor da je papež še v zadnjem trenutku prav tem državam hotel prihiteti na pomoč, ko je 1. avgusta 1917 poslal vsem vojujočim se narodom svojo znamenito diplomatsko noto.⁶⁷

Konkretno razvija tu temelje, na katerih bi se morala izvršiti bodoča reorganizacija narodov. »Po svoji naravi so taki«

⁶⁵ Takò sta Trockij in Ljenin govorila Evropi 28. nov. istega leta: »Mir, ki ga predlagamo, bodi časten mir sporazuma, ki naj zagotovi vsakemu narodu svoboden gospodarski in kulturni razvoj. Živel mir in pobratimstvo narodov!«

⁶⁶ V okrožnici 1. nov. 1914; prim. Strucker, o. c., str. 18.

⁶⁷ Strucker, o. c., st. 72—79.

— uči on sam —, »da bi preprečevali ponovitev podobnih konfliktov.« »Kot temelji pravičnega in trajnega miru morajo priti na vsak način naslednje točke vpoštev:«

1. Zavladati mora moralna moč prava; zato istočasna in medsebojna razorožba in ustanovitev mednarodnega razsodišča. Promet med narodi mora biti neoviran; zato svoboda in skupnost morja.

2. V zadevah sedanje vojske se sprejmi splošno načelo, da se vsakdo odreče odškodnini vojnih izdatkov in vojne škode. V izjemnih slučajih vladaj pravičnost in poštenje (équité). — Nemčija izprazni vso Belgijo, ki naj zopet zadobi popolno neodvisnost; prav tako izprazni Nemčija zasedeno francosko ozemlje. Na podoben način naj pa tudi druge vojujoče države vrnejo Nemčiji kolonije.

3. Ozemeljska vprašanja med Avstrijo in Italijo, med Nemčijo in Francosko naj se rešijo tako, da se kolikor možno in pravično upoštevajo težnje narodov in se samolastne koristi podredijo splošni blaginji velike človeške družbe. V istem duhu naj se motrijo še druga ozemeljska in politična vprašanja, posebno vprašanje Armenije, balkanskih držav ter dežel nekdanjega poljskega kraljestva.

Ob koncu note opozarja papež vlade zopet na težko odgovornost, ki jo imajo pred Bogom in ljudmi; od njih ukrepov je odvisna sreča narodov. »Imajo pa absolutno dolžnost, da skrbе za blagobit narodov.«

Kaj hoče torej papež?

Ozrmo se še enkrat na noto, ki v resnici zasluži našo največjo pozornost. Da dobimo pravičen in trajen mir, se morajo narodi reorganizirati: Enaka svoboda, enake pravice za vse narode. Blagostanje narodov — Benedikt XV. ne govori nikjer o državah — je najvišji socialni zakon. Njih težnje (les aspirations des peuples) naj se kolikor možno vpoštevajo povsod.⁶⁸ Zato konkretni predlogi: Belgija mora postati zopet popolno neodvisna; Francozi naj bodo kolikor možno vsi

⁶⁸ V avgustu istega leta je vatikanski organ »Osserv. Rom.« prinesel članek, kjer se propagira tudi načelo, da naj narodi, ne pa vlade ali vladarji, imajo izključno pravico, sklepati o vojski in miru, o pogodbah z drugimi državami, o lastni ustavi. — Do sedaj se je volja države istovetila z voljo vladarja, ozir. vlade, kar je bilo narodom v veliko nesrečo. To ne sme več biti. Duh demokratizma zavladaj!

v isti državi, prav tako Italijani, Poljaki, Armenci; prav tako naj se uredé Jugoslovani na Balkanu itd.

Spori med narodi naj se ne rešujejo več z močjo orožja, ampak temeljem moralne sile prava na mednarodnih razsodiščih.

Benedikt XV. je v tej znameniti noti strnil vse svoje dosedanje nauke v en sam predlog, ki naj bi svetu prinesel novo dobo razvoja. Pomenja cel preobrat v dosedanjih teorijah o državi. Ne več država, narod je na prvem mestu! Država je dolžna, narodu dati, kar mu tiče, tudi ozemlja, ki so jezikovno njegova, ako narod iz upravičenih razlogov po njih teži; dolžna mu je dati kolikor možno tudi popolno svobodo, kajti državniki imajo absolutno dolžnost, da skrbe za blagobit naroda, ki je brez svobode skoroda nemogoča. Seveda pomenja papežev predlog tudi smrt enudarec ideji sile, imperializmu, militarizmu, absolutizmu.

Neizmerni pomen papeževe note osvetljuje še bolj tedanji svetovni položaj.

Pol leta poprej je bila Nemčija pričela s 5. februarjem poostreni podmorski boj. Posledica je bila, da so se vojne strasti pri nasprotnikih še bolj razvnele in da je 5. aprila Amerika sama Nemčiji vojno napovedala. V Mezopotamiji so Angleži prav tedaj korakali od uspeha do uspeha; Bagdad je padel 11. marca in koncem aprila tudi Samara. Arabijo so že imeli. Velike uspehe so si pripravljali tudi v Palestini. Angleško pleme je pričelo nastopati v vseh delih sveta s kar čudovito neupogljivo in neodoljivo energijo. Le slepci niso mogli videti, kaj utegne to prinesiti.

Nemčija in Avstrija sta 19., oziroma 20. septembra 1917 papežu odgovorili. Odgovor je tu in tam prazen, dolgovezen; polno besed, malo vsebine; polno poklonov, a dotika se le splošnih načel, ki jih papež predlaga. Njegove konkretne, najbolj pereče predloge pa popolnoma ignorira.⁶⁰ »Vladajoči« v

⁶⁰ Kar smešno je bilo, kako je ta odgovor tudi katoliško časopisje v Nemčiji in Avstriji povzdigovalo! A žalostno je bilo, da je isto časopisje samó z nekim strahom poročalo o papeževih konkretnih predlogih, jih celó zamolčalo, dasi so bili najaktualnejši, ali jim tudi dajalo napačne komentare, n. pr. Kath. Kirchenzeitung 1917, st. 331 sl. — Proti razlagi P. Gattererja istotam primerjaj papežovo pismo z dne 8. novembra 1918 na kardinala Gasparrija, kjer Benedikt XV. izrecno poudarja, smisel zadevnega mesta v diplomatski

osrednjih državah so bili vsi kakor v solncu nad prepadi, ki jih megla zakriva...⁷⁰

Le umor avstrijskega ministr. predsednika grofa Stürgkha dne 21. okt. 1916 ter deklaracije 30. maja 1917 v avstrijskem in mirovna izjava 19. julija 1917 v nemškem državnem zboru so kakor iskre izdajale plamen, ki je izpodžigal notranjost hiše.

Ententa papežu ni odgovorila; žalitev brez primere, ki jo ima v prvi vrsti Italija na svoji vesti! Odgovoril pa je 30. avgusta po svoje Wilson v Ameriki.⁷¹ Priznava ista načela. Glede konkretnih predlogov je drugega mnenja. On je v vojski z Nemčijo, v vojski z militarizmom; zato pravi odkrito in brezobzirno: Pasti mora v nemškem ljudstvu vojaška organizacija s svojo neodgovorno vlado, ki hlepi po gospostvu sveta; narodi s a m i, vsi enakopravni in svobodni, ne vlade, morajo sklepati mir. — Še bolj določno je isto naglašal ob otvoritvi amerikanskega kongresa 4. decembra 1917: »Narode Avstro-Ogrske, na Balkanu in v evropski Turčiji moramo osvoboditi gospostva pruske vojaške avtokracije.« Dan potem je zbornica v Washingtonu s 361 proti 1 glasu napovedala vojsko tudi Avstriji kot vazalki Nemčije.

noti je bil, da bi se ozemeljska vprašanja med Avstrijo in Italijo rešila na temelju opravičenih aspiracij narodov samih! — Prim. Kath. Krztg. 1918, st. 385.

⁷⁰ Kaj si je mislil nemški cesar Viljem takrat, ko je njegova vlada sestavljala odgovor na papeževo mirovno noto, se razvidi iz besed, ki jih je govoril 23. avgusta istega leta vojakom; rekel je med drugim: »Predvsem moramo vreči Anglijo na tla. Pri Bogu je, kdaj nam zmagó podeli. S starim nemškim zaupanjem v Boga se bomo borili in tolkli, dokler ne bo sovražnik imel dovolj.« Prim. »Straža«, 27. avg. 1917, št. 68. — Po padcu Rige pa je 7. sept. četam rekel med drugim: »Naj pride karkoli, in naj traja vojna še takó dolgo, mi gremo nad sovražnika s svežo močjo, z veselim srcem in z železno-trdno voljo, da premagamo vse sovražnike Nemčije.« Prim. »Straža«, 10. sept. 1917, št. 72. — Grof Czernin pa je po odposlanem odgovoru 2. okt. 1917 v Budimpešti takóle govoril: »Nas ne morejo ne upogniti ne uničiti! Skalnato trdno sem prepričan, da bomo čez eno leto še neprimerno bolje stali kot sedaj.« Čez eno leto, v oktobru 1918...

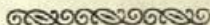
⁷¹ V božičnem nagovoru 24. dec. 1917 je Benedikt XV. povedal, kaka usoda je doletela njegovo diplomatsko noto: »Ko smo videli, da nas ali niso smatrali niti vredne odgovora ali pa nam dali v plačilo nezaupnost in obrekovanje, tedaj smo morali spoznati, da smo postali »signum, cui contradicetur«. Prim. Kath. Kirchenzeitung 1918, st. 3.

Ne Avstrija ne Nemčija se ni ozirala na papeževe nasvete! »Vztrajati in zmagati! Mi bomo zmagali«⁷² — to geslo je ostalo navzlic papeževim opominom še nadalje v Nemcih. Hoteli so doseči nemški mir — »Siegfrieden«. In diktirali so ga na strahoten način Rusom 3. marca 1918 v Brest-Litovsku, prav tam že preje 9. februarja Ukrajini in pozneje 7. maja v Bukarešti pa Rumunom. Nihče zunaj njih ni pozdravljal tistih mirovnih sklepov, tudi papež ne! V svesti si svoje navidezne moči niso spoznali, kaj se pripravlja v njih in krogi njih. Zamudili so trenutek, ki ga jim je Benedikt XV. ponujal. In danes ni več ne Nemčije, ne Avstrije, ne Mažarske. Na njih mesto so zmagavno stopile ideje samoodločbe, sporazuma, demokratizma, zveze narodov; ideje torej pravičnosti in miru, za katere je Benedikt XV. prvi povzdigal svoj glas, se zanje neprestano boril, dokler niso tudi drugi tega boja sprejeli in ga dalje vodili.

Ni s tem še rečeno, da bo odslej med narodi vladal mir ter da jim bodo zmagavne ideje jamčile nemoten svoboden razvoj. Ideje so ideje, a človek je njih nositelj. Mir se bliža; toda če je na eni strani strta ideja sile, jo vidimo zopet na drugi strani, kako se skuša vreči z vso svojo kruto težo na del ravno našega trpinčenega naroda... Je li to znamenje pravičnega in trajnega miru, ki bi ga sedanji papež tako srčno rad vsem narodom izposloval? — Pa če ga ne bodo niti k mirovnim posvetovanjem pustili, da bi tam narodom pomagal? Pomnimo besede, ki jih je pred letom na božični predvečer govoril: »Sedanje strahote ne bodo prej prenehale, dokler se ljudje ne bodo zopet k Bogu povrnili«.

Smemo-li torej z Benediktom XV. pričakovati že sedaj ob koncu svetovne vojske dobo resnične svobode, pravičnosti in miru v življenju narodov? — —

⁷² Besede nemškega državnega kanclerja Bethmann-Hollwega 28. sept. 1916 v nemškem državnem zboru.

Demokratska gospodarska Jugoslavija.

Dr. A. Gosar.

Vprašanje o gospodarskem demokratizmu ima splošen pomen, vendar pa ga je pri nas Slovencih misel na naš politični ideal, na enotno samostojno Jugoslavijo potisnila tako v ospredje, da mu moramo dati prednost pred marsikaterim drugim vprašanjem.

Bistvo in pomen gospodarskega demokratizma in njegave glavne ovire.

Ako je obstoj in razvoj velikih narodov močno odvisen od gospodarskega položaja, v katerem živi večina njihovih članov, tedaj velja to še mnogo bolj o majhnih narodih, ki se morejo ubraniti silnim napadom močnejših sosedov edino tedaj, če jim postavijo v bran poleg svoje skupne narodne moči tudi individualno moč poedinih svojih pripadnikov. Dočim si namreč velik in močan narod lahko že sam po sebi, kot organska enota, zagotovi svoj obstoj in razvoj, je to možno malemu narodu le tedaj, če se tudi vsak posameznik zaveda svoje naloge ter je gospodarsko toliko trden in samostojen, da ga skrb za vsakdanji kruh ne ovira pri izpolnjevanju narodnih dolžnosti. Poleg moralne zavednosti in moči je gospodarska neodvisnost gotovo glavni pogoj uspešni brambi v narodnostnem boju. Da pa mora, čim manjši je kak narod, tembolj stati v tem boju sleherni njegov član na svojem mestu, to je popolnoma jasno. Popolnoma isto velja tudi o malih državah, kajti s tem, da tvori majhen narod samostojno državo, da je tako po svoji upravi in zlasti po organizaciji gospodarskega življenja ločen od svojih sosedov, še nikakor ni zavarovan pred njihovimi aspiracijami in iz njih izviračimi napadi. Nasprotno je naravno in umevno, da se prenese v tistem hipu, ko postane majhen narod samostojen, ves boj med njim in njegovimi sosedi povsem na gospodarsko polje. Za čist narodnostni boj namreč v tem slučaju ni več pogojev ter prilike, če pa onemore mala država v gospodarskem boju, izgubi s tem tudi že svojo samostojnost, raznarodovanju in potujčevanju je zopet odprta prosta pot. Ta naravni proces

moremo zasledovati v vsej zgodovini. Pri nesamostojnih, kakor pri samostojnih narodih je torej gospodarska moč in neodvisnost važen činitelj, od katerega je v največji meri odvisna narodova usoda. Edina razlika obstoji v tem, da se pri samostojnem narodu osredotoča ves boj za njegov obstanek in razvoj na gospodarskem polju, dočim so nesamostojni majhni narodi izpostavljeni neposrednim napadom na svojo narodnost.

Resničnost naše trditve, da mora biti pri malih narodih organizacija vsega gospodarskega življenja taka, da zajema iz nje sleherni član naroda kar največ gospodarske moči in samostojnosti, je torej popolnoma jasna. Umevno pa je, da moramo pri tem misliti predvsem na ljudi, ki bi morali biti že po svojem stanu samostojni in neodvisni, torej zlasti na kmetiško ljudstvo, na obrtnike, podjetnike in trgovce. Državni uradnik je tudi pri najboljši plači še vedno več ali manj odvisen od duha, ki prevladuje na višjih mestih, ter je pri nesamostojnih narodih že po svojem poklicu samem na sebi v narodnostnem oziru kolikor-toliko vezan. Že z ozirom na boj za obstanek in neoviran razvoj malih narodov bi torej moral biti cilj njihovega narodnega gospodarstva tak gospodarski red, ki bi dal narodu zlasti med prostimi stanovi kar največje število samostojnih gospodarjev, oziroma družin. To je pa obenem cilj prav umevanega gospodarskega demokratizma. Da demokratična ideja, ki sloni na širšem temelju, na mogočnem temelju enakopravnosti vseh ljudi, ali še jasneje, na temelju pravičnosti, vodi do istega zaključka, to je za našo narodnogospodarsko teorijo le novo, etično potrdilo.

Poskusili bomo torej narisati v glavnih potezah teorijo pravega gospodarskega demokratizma ter pokazati možnost in način, kako ga uveljaviti v praktičnem gospodarskem življenju.

Tri dejstva.

Prej pa moramo pribiti še par golih dejstev, ki nam bodo v marsičem služila za oporo.

Prvo je: Ves sistem modernega gospodarskega življenja je kljub temu, da se je demokratična ideja že močno razširila, še vedno pristno kapitalističen. Kapitalistično-trgovska organizacija narodno-gospodarskega življenja je vzela v najem tudi vso narodnogospodarsko vedo, ko-

likor se ne bavi z zgolj teoretičnimi vprašanji, temveč sega v praktično življenje. Od tod dejstvo, da slonijo tudi vsi teoretični in praktični poskusi, preosnovati gospodarsko življenje, na kapitalistično-trgovskem temelju, ter prav radi tega ne dovedejo do zaželenega cilja.

Drugo, česar ne smemo prezreti in kar nam je zlasti sedanja vojna jasno pokazala, je dejstvo, da je najbolj trdna in neodvisna tista država, ki sama proizvaja kolikor mogoče vse svoje potrebščine. Ugodna trgovska bilanca še nikakor ni neovrgljiv dokaz državne moči in neodvisnosti. Če dodamo tej misli še eno, da je namreč trgovina le toliko produktivna, kolikor služi potrebni izmenjavi blaga, nam bo jasno, da tiči ena glavnih hib sedanje kapitalistično-trgovske organizacije gospodarskega življenja v tem, da žrtvuje ogromno množino človeških in elementarnih sil za neproduktivno delo. Opozorimo samo na velikanski blagovni promet, na neprimerno veliko število ljudi, ki žive od trgovine, na velikanske stroške za reklamo i. t. d.

Tretje je pa to: Najboljši dokaz, da za produkcijo, odgovarjajočo dejanskim potrebam, nikakor ni potreba tolikega dela, truda in napora, kot smo to vedno mislili, smo doživeli v sedanji dobi, ko se kljub temu, da so skoro vse delavne moči zaposlene v vojaške namene, vendar še razmeroma jako mnogo proizvaja. Če bi vse te moči, ki se nahajajo sedaj v vojaški službi, opravljale samo nekaj ur na dan res produktivno delo, bi morali imeti vsega v izobilju. Tudi to jasno kaže, da je bilo pred vojno marsikatero drago plačano delo neproduktivno in nepotrebno, ki ni koristilo človeški družbi v nobenem oziru.

Sedaj pa k gospodarskemu demokratizmu!

Bistvo gospodarskega demokratizma.

Bistvo gospodarskega demokratizma obstoji po tem, kar smo zgoraj omenili, v stremljenju, ustvariti take gospodarske razmere, v katerih bi bilo vsakemu posamezniku omogočeno z neprevelikim trudom urediti si svoje življenje tako, da bi bilo vredno človeka in primerno njegovemu dostojanstvu. To sicer ni znanstvena definicija, vendar tiči v teh besedah

zdravo jedro, katerega moramo upoštevati, ako nočemo zabresti v neizvedljive utopistične teorije. Vse besede o popolni enakosti ljudi i. t. d. so pretirane in edino tako umevani demokratizem, kot smo ga pravkar omenili, se more prilagoditi poljubnim naravnim pogojem, v katerih živijo različni narodi in deli narodov.

Da moremo prav določiti mero tvarnih dobrin — na druge se tu, kjer govorimo o gospodarskem demokratizmu, ne bomo ozirali — ki so potrebne v posameznem slučaju za »človeka vredno in njegovemu dostojanstvu primerno življenje«, moramo dobro ločiti, kaj človek za svoje življenje nujno rabi in kaj spada sicer še vedno k resničnim potrebščinam, pa za življenje ni več bistveno potrebno. Dočim so namreč bistvene življenjske potrebščine približno iste pri vseh ljudeh, mestnih in podeželskih, kulturnih in nekulturnih, razvajenih in nerazvajenih, se ta razlika pri nebistvenih življenjskih potrebščinah stopnjuje po tem, v kakšnih razmerah živijo posamezni ljudje. Očividno morajo biti te vrste potrebščine drugačne pri težaku in drugačne pri človeku, ki samo duševno dela, pravtako v tem oziru ni mogoče zatajiti razlike med delavcem na deželi in delavcem v velikem mestu.

Kolikor gre torej za te vrste razliko med življenjskimi potrebščinami, jo mora vpoštevati vsak, tudi najbolj demokratični sistem gospodarskega življenja. Razume se pa, da se pod rubriko življenjskih potrebščin ne dá več spraviti vse, kar imenujemo potrata, to so reči, ki dejanski ne služijo resnični potrebi, niti telesni, niti duševni. Praktični potrebi odgovarjajoč, pa lepo zidan in okusno opravljen dom gotovo ni potrata, potrata pa je, če si kdo sezida hišo, ki je ne rabi ne sam, ne kdo drugi, če tudi ni razkošno stavljena in opremljena. Umetniški izdelki sami na sebi niso potrata, potrata pa morejo biti, ako mora zaradi vrednosti in dela, ki sta v njih neproduktivno nakopičena, ta ali oni trpeti pomanjkanje resničnih življenjskih potrebščin.

Iz teh kratkih zgledov se da, vsaj približno, razvideti, kaj moramo prištevati med življenjske potrebščine, to je med potrebščine, ki so nujne za »človeka vredno in njegovemu dostojanstvu primerno« življenje, in kaj sega preko teh mej.

Bistvena naloga gospodarskega demokratizma je torej jasna. Gre le za to, kako jo rešiti, kako preurediti naše gospodarske

razmere tako, da bi v resnici vsak posameznik lahko s primer-
nim trudom dosegel cilj, po katerem kot človek po vsej pravici
hrepenti.

Vzroki socialne bede.

Če hočemo odpraviti zlo, proti kateremu se gospodarski
demokratizem bori, z drugo besedo, če hočemo rešiti socialno
vprašanje, moramo najprej vedeti, kako je nastalo, poznati mo-
ramo njegove vzroke in pogoje, vsled katerih se je tako močno
razvilo. Šele potem bomo mogli uspešno iskati sredstev zoper
njega.

Socialno vprašanje je staro, toda v sedanji poostreni obliki,
kot ga poznamo mi, je nastalo v preteklem stoletju, ker je
mogočni razvoj na tehničnem polju potegnil delavne moči z
dežele v tovarne in mesta. Vpraša se torej, kaj je gnalo pre-
prostega človeka iz rodnega kraja v neznano tujino, v vrvenje
velikega mesta. Pravijo, da ga je mikalo to in ono, kar je slišal
o življenju po mestih. Dâ, toda glavno ni to, glavno je, da doma
ni bil zadovoljen, da si je želel boljšega, udobnejšega življenja
in ker je čul o takem življenju po mestih, je šel tudi sam po-
skusit svojo srečo. Nezadovoljnost z življenjem na deželi je prvi
in glavni vzrok bega v mesta, razne mikavnosti mestnega živ-
ljenja so navadno le zadnji nagib, ki potisne podeželskemu ne-
zadovoljnežu popotno palico v roko.

Vzrokov, da je preprosti človek na deželi s svojim stanom
in svojimi razmerami nezadovoljen, je več in mnogi izmed njih
so v resnici tehtni ter vsega uvaževanja vredni. Ne le, da je
kmetiško delo naporno in mnogokrat tudi samo na sebi zoprno,
vrhu vsega tega še obeta mlademu kmetišskemu delavcu, da ne
bo nikdar sam svoj, da bo moral vse svoje življenje ob slabi
hrani in nizki plači trdo delati za druge, da bo sam vedno trpin
in tudi rod njegov rod trpinov. Kaj čuda, če se ga polasti ne-
volja, da popusti vse in gre v mesto ali tovarno, kjer ima boljšo
plačo ter je vsaj po preteku delavnega časa sam svoj gospod,
prost in neodvisen od svojega gospodarja. Da pa ne vidi slabih
strani mestnega življenja, da ne spozna nevarnosti, ki mu pre-
tijo, temu se pač ne smemo čuditi; pa tudi če jih vidi, se mu
zdi, da se jim bo lahko ognil ter ga to ne odvrne od njegovega
sklepa.

Ne smemo pa pozabiti, da je to le eden glavnih vzrokov, iz katerega se je socialno vprašanje razvilo, dočim ima življenje industrijskih delavcev ter nižjih slojev po mestih in industrijskih krajih sploh še samo v sebi kal bede in nezadovoljnosti. Tu ne moremo več reči, da je socialnega vprašanja kriv beg z dežele — vsaj neposredno ne — kajti, naj bi bile razmere na deželi še tako ugodne, v tovarnah bi vseeno morali imeti delavce in v mestih tudi ne morejo živeti samo »višji krogi«, brez ljudi, ki bi opravljali telesna dela. Zato si moramo to stran socialnega vprašanja še posebej ogledati.

Položaj nižjih delavcev, pomočnikov itd., je dejanski skoraj brez izjeme gmotno tako slab, da morejo komaj zadostiti svojim bistvenim življenjskim potrebam ter jim ostane za vse, kar presega te meje, le malo ali nič. Vzrok sta predvsem medsebojna konkurenca in odvisnost od delodajavca, kateri tudi najbolj trdna delavska organizacija le s težavo kljubuje.

Tu sem bi pravzaprav morali prišteti tudi male podeželske obrtnike, ki prav tako životarijo v bedi in pomanjkanju, ne da bi si mogli opomoči, ker so jim zlasti cenejši, lepši in mnogokrat tudi boljši tovarniški izdelki nepremagljiv konkurent.

Dočim pa je pri nižjih delavcih v tovarnah, mestih in industrijskih krajih ter pri malih obrtnikih na deželi pravi vzrok bede in nezadovoljnosti nadvlada kapitala, moramo iskati pri ostalih nižjih slojih zlasti mestnega prebivalstva vir socialnega vprašanja še drugod. Da obstoji socialno vprašanje tudi zanje, tega ni mogoče tajiti, pač pa lahko upravičeno trdimo, da ga mnogokrat niso toliko krivi prenizki dohodki, kakor kvarni vpliv moderne »kulture«, ki ponuja ljudem v najmikavnejših oblikah vedno več vsakovrstnega uživanja, kot si ga morejo v resnici privoščiti. Človek, ki je že po svoji naravi nagnjen k temu, da hoče zadostiti slehernemu svojemu hrepenenju v kar najvišji meri, se hitro poda mikavni vabi in naenkrat mu postane nekaj, česar še pred kratkim morda niti poznal ni, življenjska potreba, kateri se ne more odreči. Za dokaz pač zadostuje, ako omenimo iz praktičnega življenja samo — kino!

Tako rastejo zlasti potrebe mestnega prebivalstva brez primere z njegovimi dohodki, posledica pa je nezadovoljnost ter mnogokrat pomanjkanje in beda celo tam, kjer si človek ne more dosti več pritrpati.

Našteli smo tako glavne vzroke, vsled katerih je postalo socialno vprašanje tako pereče. Na eni strani trpljenje, beda in pomanjkanje ter nikakega upanja na boljšo bodočnost, na drugi pa poleg preskromnih dohodkov strupeni vpliv moderne kulture, ki vzbuja v ljudeh vedno več novih potreb, kot pa daje sredstev, da bi jim mogli tudi zadostiti.

Reforme.

Za uspešno reformo socialnih razmer na gospodarskem polju je torej nujno potrebno zlasti dvoje: prvič reforma vsega gospodarskega življenja na demokratičnem temelju pravičnosti in enakopravnosti, drugič pa reforma kulturnega življenja, zlasti po mestih in industrijskih krajih. Druga zahteva nikakor ni drugovrstna, manj vredna, temveč jo smatramo za popolnoma enakovredno prvi. Dokler se ljudstvo ne bo povzpelo do pametnega in praktičnega gospodarstva, dokler ne bo toliko okrepilo svoje volje, da bi moglo pravočasno postaviti meje svojemu nenasitljivemu poželenju po uživanju popolnoma nepotrebnih in mnogokrat celo škodljivih »dobrin«, toliko časa bo vsaka rešitev socialnega vprašanja le polovičarska in prehodna.

Umevno je, da je za vse to nujno potrebno, da se splošno, v mestih in na deželi, dvigne tudi prava kultura. Toda tu stopi pred nas vrsta vprašanj, ki ne spadajo več na gospodarsko polje in se zato tudi ne bomo bavili z njimi. V praktičnem življenju seveda morata hoditi gospodarska in kulturna reforma vzporedno pot.

Vrnimo se torej h glavnemu viru socialnega zla! Na prvem mestu smo imenovali b e g z d e ž e l e. Kot glavni vzrok tega pojava smo poleg napornega in mnogokrat tudi zoprnega dela poudarili zlasti dejstvo, da se kmetiškem delavcu navadno obeta brezupna bodočnost: ostal bo on in njegov rod trpin vse dni, nikdar samostojen, nikdar sam svoj gospod. To žene najboljše delavne moči z dežele v tujino, v tovarne in rudnike, to podi od hiše tudi sinove kmečkih staršev, do onega, ki prevzame posestvo, da se potem v potu svojega obraza muči noč in dan, kako bi odplačal svojim bratom doto, ki je sicer skromna, pa

vendar dovolj velika, da vzame slednjič še njemu pogum ter ga spravi — v Ameriko.

Kaj je tu storiti? Kmetiško delo je in ostane naporno ter mnogokrat samo na sebi neprijetno. Toda naporno in zoprno je tudi marsikatero drugo delo, pa ga ljudje vseeno opravljajo, opravljajo ga navadno prav tisti, ki so ubežali z dežele. Zato lahko rečemo, da tudi delo samo na sebi še ni glavni vzrok, da so ljudje na deželi tako nezadovoljni. Pravi vzrok so torej le nizki dohodki in zaradi tega preborno življenje in pa predvsem zavest, da bo vedno tako, da ne bo nikdar bolje. Ali je tu možna pomoč, ali je mogoče preurediti gospodarske razmere na deželi tako, da bi si mogel pridren in varčen delavec postaviti lasten dom, kjer bi svobodno živel ter s primernim trudom dobro preživljal svojo družino?

Delitev zemljišč.

Gotovo to vprašanje ni lahko, a rešiti se vendarle da. Pomisliti moramo, da je zemlja ustvarjena za vse ljudi, da mora biti na njej za vse dovolj prostora. Premisliti moramo, da smo v bistvu vsi enaki, da imamo vsi enako pravico do »človeka vrednega in njegovemu dostojanstvu primernega življenja«. Ako pa je to resnično, potem ni najti pametnega razloga za to, da bi bil eden vse življenje gospodar nad velikim posestvom, drugi — morda celo sposobnejši in pridnejši — pa vse življenje hlapec. Kdor ostane radovoljno ali po lastni krivdi hlapec vse svoje dni, bodi. Če pa komu socialne razmere ne puste, da bi se kljub svoji pridnosti in svojim zmožnostim povzpел do samostojnosti, so te socialne razmere krivične. To je jasna, popolnoma nedvomljiva resnica, zato pa nas tudi ne sme biti strah posledic, ki izvirajo iz nje. Kdor ima potrebne sposobnosti in resno voljo obdelovati zemljo, kdor si je izbral to za svoj stan, tisti naj tudi dobi pod pravičnimi pogoji primeren delež zemlje, bodisi tudi na račun drugih, ki imajo sedaj več, kot v resnici rabijo zase in svojo družino. Tega ne more nihče tajiti, pa naj govorijo proti temu še tako tehtni, navadno pa — kako bomo videli — samo namišljeni narodnogospodarski razlogi. Če ima kmetiški oče pet sinov, izmed katerih enega izšola, štiri pa obdrži doma, da mu pomagajo pri delu, potem pač ne more nihče umeti, zakaj naj bi izmed štirih bratov, ki so vsi enako žrtvovali

svoje moči posestvu, samo eden postal samostojen, ostali trije pa naj bi mu služili, ali pa bodo vrženi z majhno doto v svet, kjer jih čaka beda in trpljenje. Pa ko bi imel od tega vsaj očetov naslednik na domu kake posebne ugodnosti! Ne, tudi njega čaka na vseh koncih in krajih skrb in trpljenje in če se končno vendarle izkoplje iz dolgov, napravi nove tedaj, ko preda po očetovem zgledu posestvo enemu izmed svojih otrok, drugim pa odmeri doto. Tako rodi ta sistem neprestano le trpljenje in skrbi ter nalaga enemu breme, katero le s težavo zmaguje, ako mu celo ne podleže, druge pa pahne brez dela in jela v kruti življenjski boj! Namesto malih, pa trdnih domov, okrog katerih bi pridne roke — ker bi pač delale za svoj lastni blagor — z vnemo obdelovale svoj kosček zemlje, da bi rodil kar največ more, imamo na eni strani množico siromakov, katere peha krušno vprašanje po širnem svetu, na drugi pa omejeno število kmetij, ki komaj, komaj obstojajo, razdeliti pa se ne morejo in ne smejo, dokler ne pridejo na boben. Sinovi pa, ki bi bili prej veseli, če bi dal oče enemu ali drugemu izmed njih mesto dote kos zemljišča, ter mu morda še pomagal, da bi si zgradil na njem svoj dom, so pozneje — ako žive še v domačem kraju — zadovoljni, če morejo za drag denar odkupiti kosček nekdanje očetove ali dedove zemlje.

Tudi če nam bi mogle biti velike kmetije vzor, bi morali vendarle reči, da morajo one služiti ljudem in ne narobe ljudje njim. Če velika kmetija ne nudi ljudem več koristi kot pa zahteva od njih žrtev, tedaj je, brez ozira na kakršnakoli gospodarska načela, prav in potrebno, da se razdeli. Da bi zaradi obstoja kmetije moral biti brat bratu hlapec, tega nauka si menda dandanes ne bi upal nihče več učiti. Dejansko pa obstoji naš sistem gospodarskega življenja na deželi še vedno na tem stališču in zato gre kmetiški sin, ki se mu noče pokoriti, z doma in postane samostojen — revež.

S temi splošnimi pripombami pa še ni dovolj jasno in dočno povedano, kako naj bi se delitev zemljišč dejanski vršila. Ako bi posestva kratkomalo razdelili med sinove gospodarjev, nato pa prepustili vse skupaj prostemu razvoju, bi v resnici imeli prav kmalu še več revežev, ki se ne bi mogli preživljati, kot jih imamo že sedaj. Treba je torej iskati sredstev, da se preprečijo slabe posledice, ki bi jih utegnili imeti delitev zemljišč.

Zato pa je potrebno predvsem dvoje: prvič bi morala biti delitev zemljišč predvsem zakonito tako urejena, da bi nastala po njej sicer majhna, vendar pa bistvenim potrebam srednjevelike družine zadoščajoča, po možnosti zaokrožena zemljišča, drugič pa bi bilo treba nujno skrbeti, da bi dobili mali posestniki istočasno z delitvijo tudi nov vir dohodkov, s katerimi bi pokrivali primanjkljaj pridelkov ter vse ostale izdatke.

Ureditve delitve zemljišč po zakonu ne bi delala nikakih posebnih težav, ker bi na eni strani zadoščala že prostost v razpolaganju z zemljiščem — kakor jo pri nas dejanski že imamo — v zvezi s potrebnimi zemljeknjižnimi olajšavami, da take delitve ne bi bile v zvezi z neprimernimi stroški in raznimi neprilikami, katerih se preprost človek upravičeno boji. Na drugi strani pa bi bilo nujno potrebno, da bi malim posestvom zakon nudil še posebno varstvo, da ne bi v neugodnih razmerah prešla v roke denarnih močotcev, ter bi tako iz enega zla nastalo drugo, še večje. A tega ne bi bilo težko doseči. V zmislu takega gospodarskega razvoja, kot smo ga zgoraj naslikali, bi bilo, da bi velika posestva nanovo sploh ne mogla nastati. Za na novo nastajajoča posestva bi torej bilo treba določiti največji obseg in sicer v zgoraj označenih mejah. Stara večja posestva bi za prehodno dobo pač lahko ostala — marsikje bi bilo to iz praktičnih gospodarskih ozirov tudi v resnici potrebno — novih, splošno mero presegajočih posestev pa ne bi smeli dopustiti. Umevno je tudi, da bi morale biti meje v posameznih deželah, ali bolje pokrajinah, različne po tem, kakršne so pač ondotne poljedelske in gospodarske razmere sploh.

Z zakonsko ureditvijo samo pa bi vprašanje še davno ne bilo rešeno. Idejo pametne, praktičnim zahtevam odgovarjajoče delitve zemljišč bi bilo treba zanesti med ljudi ter jim vzeti tisti, za prejšnje čase sicer popolnoma primerni predsodek, ki se je pa sedaj že odločno preživel, da je namreč zemljišče, kakor je vpisano v zemljiški knjigi, nekaj svetega, od česar ne sme dober gospodar odstopiti niti pedi, tudi svojemu lastnemu sinu ne. Pokazati bi jim bilo treba, da je sedanji sistem nele krivičen, temveč v resnici nepraktičen in škodljiv obema, tistemu, ki dobi doto v denarju in tistemu, ki prevzame nezmanjšano, pa težko obremenjeno posestvo.

Zahteva, da bi moral tisti, ki prevzame posestvo, uživati še več prednosti kot jih dejansko uživa — čeprav mu le malo

koristijo — jasno priča, kako globoko še tičimo v starem fevdalnem, nedemokratskem naziranju. Vprašanje poljskih delavcev je tako, kot si ga dandanes navadno zastavljamo, nerešljivo in kmetiški stan se zaman trudi, da bi se ohranil v sedanji obliki ter izboljšal svoj položaj. Zato pa dajejo prav najtrdnejši in najmočnejši kmetje svoja posestva v najem, sami pa si poiščejo še kak drug vir dohodkov. Saj je znano, da je zlasti na Kranjskem kmet predvsem tisti, ki mora biti, kdor pa si more kako drugače pomagati do boljšega kruha, se navadno prav malo obotavlja.

Obdelovanje zemlje zahteva samo ob določenem času intenzivno delo, vmes so pa dnevi in tedni, ko more poljedelec drugod uporabiti svoje moči. V tej nestalnosti poljskega dela tiči vsa nerešljivost vprašanja poljskih delavcev. Poljski delavec, ki je samo poljski delavec in nič drugega, je nujno revež, kajti s samim delom na polju, ki traja morda vsega skupaj pol leta, si nikakor ne more toliko prislužiti, da bi mogel od tega celo leto živeti. Obratno pa bo tudi kmetiški posestnik, ki svoje zemlje ne more z lastnimi močmi obdelati, toliko težje dobil nujno pomoč, kolikor bolj se bodo delavci zavedeli svojega bednega položaja ter iskali drugod boljše prilike, kjer bi si mogli vsaj toliko prislužiti, kolikor v resnici potrebujejo za svoje življenje. Razmerje med kmetiškim delavcem in njegovim gospodarjem je nevzdržljivo, pa se tudi samo na sebi ne da drugače izboljšati kot tako, da dobi tudi delavec svoj delež zemlje ter postane samostojen posestnik. Edino to bi ga privezalo na deželo, da ne bi bežal v tovarno ali mesto.

Kako pripomoči navadnemu poljskemu delavcu do primerne zemljišča, je pač težko vprašanje, katerega ne bi mogla rešiti niti nasilna delitev zemljišč. V tem oziru bo ostala razlika med ljudmi do konca. Eden je priden, skrben in varčen, drugi je lenuh in zapravljivec; prvi si opomore do samostojnosti celo v najslabših razmerah, drugi propada tembolj, čim ugodnejša je prilika, da bi si mogel opomoči. Vendar pa bi bilo mogoče vsaj pridnim in varčnim delavcem znatno olajšati njihovo osamosvojitve z zakonito določbo, da stara velika posestva ne smejo prehajati v tuje roke cela, temveč le v delih, ki zadoščajo za vzdrževanje srednje velike družine. Tako bi se porazdelila s časom vsa večja posestva med ljudi, ki nimajo lastnega zemljišča, ali pa je premajhno, da bi mogli na njem pridelati bistvenih po-

trebščin. S tem bi tudi izginili vsi tisti posestniki, ki so pri obdelovanju zemljišča bistveno navezani na tuje delavne moči in vprašanje poljskih delavcev ne bi več obstajalo, vsaj v svoji sedanji teži ne.

To bi bila torej glavna načela, po katerih bi se morala delitev zemljišč počasi in stopnjema vršiti, da bi tako dosegli cilj, ki smo ga v začetku označili. Vendar pa je bistveno rešena šele polovica naloge in če hočemo, da bi se položaj preprostega ljudstva na deželi res izboljšal, moramo rešiti še drugo polovico, to je, poiskati moramo malim posestnikom samostojen vir dohodkov, s katerimi bodo krili primanjkljaj pridelkov ter vse ostale izdatke.

Domača industrija.

Rekli smo, da zahteva obdelovanje zemlje samo ob določenem času intenzivnega dela, dočim more mali kmet vmes dneve in tedne drugod uporabljati svoje moči. Dosedaj pri nas splošno ni bilo priložnosti za tako delo in tak zaslužek in pravzaprav je bil to pravi vzrok bede na deželi. Tuintam se je sicer pričelo obračati na bolje, vendar — kar je glavno — v vsem tem ni bilo sistema, ni bilo enotnega vodstva.

Z ozirom na »p o s t r a n s k i z a s l u Ź e k«, ki je malim kmetom v resnici nujen, moramo ločiti posamezne kraje predvsem v dve vrsti. Ponekod je prilika za tak zaslužek že dana, treba bi jo bilo morda le nekoliko bolj izrabiti ter skrbeti za pravo razmerje med poljskim in postranskim delom. Nemalo je tudi krajev, ki hranijo v svojih naravnih zakladih in posebnostih izdaten vir postranskega zaslužka, pa ga ni dosedaj še nihče izrabil in morda domače ljudstvo niti ne ve, da živi v bogatem kraju, dasi hira vsled pomanjkanja.

Druga skupina krajev pa je po naravi tako borna, da bi bilo treba umetno ustvariti razmere, v katerih bi mogel sleherni človek zaslužiti, česar mu njegova zemlja premalo daje za »človeka vredno in njegovemu dostojanstvu primerno« življenje. V teh krajih bi bilo treba zasnovati primerno d o m a č o i n d u s t r i j o in prav na tem polju čaka gospodarsko organizacijo obilo dela. Domača industrija bi se morala ozirati predvsem na potrebe med lastnim narodom, v lastni državi, ki bi tako tvorila važen člen v enotni organizaciji produkcije in konsuma. Edino tako bi se tudi mogla ubraniti grabežljivim rokam velikega ka-

pitala. Na eni strani bi pomagala kriti domače potrebe, da bi iz tujine čim manj uvažali, na drugi pa bi bila vir stalnih, zanesljivih dohodkov, ki bi omogočili tudi prebivalcem ubožnejših krajev, da bi mogli udobno in neodvisno živeti.

Omeniti pa moramo še položaj malih obrtnikov na deželi. Rekli smo že zgoraj, da je kriva njihove bede predvsem konkurenca tovarniških izdelkov, ki so cenejši, navadno lepši in mnogokrat tudi boljši kot domači, ročni. Če bi hoteli iz razloga, da pomagamo mali obrtniki, zapreti tovarniškimi izdelkom pot na trg, bi bilo to prvič breuspešno, drugič pa tudi zelo nespametno. Kjer pomeni velika industrija resničen napredek ter nam proizvaja cenejše in boljše izdelke, tam je ne bomo ovirali, temveč rajši še pospeševali. Ozir na malo obrt tu ne bi bil na mestu, temveč bi morali le skrbeti, kako bomo malim obrtnikom, ki jih je tehnični napredek izločil iz vrste producentov, poskrbeli drugo primerno delo in zaslužek. Ker bi se z delitvijo večjih posestev povečala tudi možnost pridobiti si kos zemljišča in ker bi domača industrija nudila priložnost in postranski zaslužek, bi se položaj takih obrtnikov lahko kmalu zboljšal.

Obrt pa, ki je kljub tehničnemu napredku in kljub tovarniškimi izdelkom potrebna, bo ostala in mora ostati. Za zboljšanje njenega stanja pa je potrebna predvsem boljša strokovna izobrazba, organizacija produkcije in prodaja obrtnih izdelkov. Vse to bi se pa izvršilo najbolje in najlepše s splošno in enotno združeno organizacijo produkcije in konsuma.

Š e g o s p o d a r s k e p r i p o m n j e o d e l i t v i z e m l j i š č.

Preden preidemo k drugi glavni točki socialnega vprašanja, hočemo pripomniti še par splošnih misli, ki se pri tem razmišljanju nehote vrivajo, dasi strogo ne spadajo več v okvir naše razprave. Predvsem mislimo tu na vpliv, kakršnega bi imela delitev zemljišč na splošno produkcijo. Na moderno obdelovanje polja s stroji v tem slučaju splošno ne moremo mnogo računati. Velike »vzorne kmetije«, o kakršnih čitamo v poljedelskih listih, v takih razmerah ne bi mogle nastati. Če torej hočemo, da nam bo jasno, ali pomeni to za splošno produkcijo izgubo ali dobiček, se moramo predvsem zavedati velike razlike, ki jo je že narava sama utemeljila v različnih krajih z ozirom na življenjske razmere sploh in tudi na obdelovanje

polja. Gotovo je, da znači obdelovanje polja v velikem stilu, z najmodernejšimi stroji ponekod zlasti z ozirom na majhno uporabo človeških moči izredno velik napredek, ter mu moramo dati prednost pred običajnim malokmetijskim obdelovanjem. Za take kraje dopušča tudi naš načrt obstoj razmeroma velikih kmetij, primernih za obdelovanje s stroji. Taki kraji so navadno tudi tako redko poseljeni, da bi tudi po delitvi ostala posamezna zemljišča še dolgo dovolj velika za moderno obdelovanje.

Povsod drugod pa pomeni intenzivno, vrtnarsko obdelovanje polja velik prirastek k splošni produkciji, zlasti še, če vpoštevamo, da stoji naše poljedelstvo na razmerno nizki stopinji, ter je obdelovanje s tujimi delavnimi močmi nele drago, temveč tudi največkrat polovičarsko. Najemnik je pač najemnik in mu ni do tega, ali je njegovo delo dobro ali ne, dočim bi na svoji zemlji v svoj prid bolj pridno in bolj vestno opravljal svoj posel. Vpoštevati pa moramo tudi, da bi mali posestniki izpremenili marsikak sedaj zanemarjen kos zemlje v rodovitno polje.

Razdelitev zemljišč bo vplivala tudi na razna agrarno-politična vprašanja, ker bi mali posestniki proizvajali najprej svoje lastne potrebščine, kar bi jim preostajalo, bi pa postavljali predvsem na domači trg. Agrarno-politična vprašanja, ki so nastala skoro izključno v prilog veleposestnikom, bi nujno stopila v ozadje, ter ne bi navijala cen za bistvene življenjske potrebščine, kot jih navijajo sedaj. Takih umetnih sredstev za povzdigo produkcije ne bi rabili, ker bi vsakdo v lastno korist, pa tudi z lastnimi rokami, obdelal svoj kosček zemlje, dočim dela veleposestnik edinole s kapitalom, ki mu mora dajati določene obresti, sicer ga kje druge naloži.

S časom bi seveda tudi delitev zemljišč dosegla svojo mejo, preko katere ne bi smeli iti, ako bi hoteli, da bi posamezni posestniki pridelali na svojih zemljiščih vsaj najnujnejše potrebščine. Toda to je še daleč, daleč, zlasti če vpoštevamo vso tisto zemljo, ki še ni obdelana tako kot bi mogla in morala biti. In če bi tedaj — brez ozira na to, da bi z blagostanjem v deželi dobili tudi industrija in trgovina trdnjšo podlago in boljša tla — domača zemlja ne mogla več prehraniti svojih prebivalcev, potem tudi izseljevanje ne bi bilo več zlo. Nasprotno si moramo misliti, da bi bila gospodarska politika, ki bi privedla naše gospodarske razmere na tako visoko stopnjo, kos tudi na-

logam smotrne izseljevalne politike, tako da bi izseljenci ne pomenili narodne izgube.

Nikakor pa ni vprašanje o reformi gospodarskega življenja na deželi sedaj, ko smo ga rešili v glavnih potezah z gospodarske strani, tudi že popolnoma rešeno. Ne, ako hočemo, da bo kmetiško ljudstvo bolj ostajalo na domačih tleh, tedaj je treba, da se preuredi, poleg gospodarskega, sploh vse socialno življenje na deželi. Človek ne živi samo telesno, temveč tudi duševno življenje in zato mu je treba tudi duševne hrane. Pri sedanjem stanju organizacije bi morda ne bilo pretežno dati mu tudi to ter ga tako zadovoljiti tudi v tem oziru.

Kaj pa s proletarci po mestih?

Dobra polovica socialnega vprašanja — kolikor je to odvisno od gospodarske reforme — bi bila s tem rešena. Ostane nam še druga polovica, ki se tiče delavstva v rudnikih in tovarnah, torej kratko proletarcev in nižjih slojev po mestih in industrijalnih krajih sploh. To vprašanje pa ni tako preprosto, kot se morda zdi na prvi pogled. Prvič ne gre tu — kakor smo že v začetku videli — zgolj za zvišanje dohodkov, temveč je prav tako važno, da se preosnuje vse družabno življenje, da se zlasti omeji kvarljivi vpliv moderne kulture. Poleg tega pa stoje v mestih in industrijskih krajih nasproti delavcem, prepuščenim svoji nemoči, mogočni velekapitalisti, katerih vpliv se čuti povsod, največkrat tudi na najvišjih mestih, ki bi imela ščititi nižje sloje ter skrbeti za izboljšanje njihovega položaja. Zato ni proti socialni bedi nižjega delavstva pri kapitalističnih podjetjih nobenega res izdatnega, trajno učinkujočega sredstva, dokler se vse gospodarsko življenje ne preosnuje tako, da ne bo več služilo samo kapitalističnim trgovskim težnjam, temveč bo sionelo na demokratičnem načelu enakopravnosti in pravičnosti.

To pa se da doseči edino le v zvezi z reformo gospodarskega življenja na deželi, kakor smo jo zgoraj očrtali. Taka reforma, v zvezi s primerno, dosledno izvedeno — združeno in nekapitalistično — organizacijo produkcije in konsuma bi povzročila, da bi izmenjavali svoje pridelke v svoji lastni deželi, oziroma državi, ter bi tako kar najmanj uvažali, vrh tega pa si še prihranili stroške raznih nepotrebnih trgovskih manipulacij, reklame itd. Na ta način bi odpadlo obilo neproduktivnega dela,

ki se sedaj vrši zgolj na korist kapitala. Preostalo bi nam tako veliko delavnih moči, katere bi lahko produktivno izrabili ter tako dvignili produkcijo, ali pa zmanjšali delavni čas najbolj obremenjenih slojev.

Velika industrija in trgovina bi se v takih razmerah razvijale sorazmerno dejanskim potrebam in nadvlada kapitala v deželi, oziroma državi, ne bi bila mogoča. Vsakokratna vrhovna oblast bi se nujno opirala na močnejši del dejanski produktivnih faktorjev v državi, torej predvsem na male samostojne posestnike po deželi, ki bi tvorili večino prebivalstva. Jasno je tudi, da bi imela taka vrhovna oblast zmisel za pravo demokratično organizacijo vsega gospodarskega in političnega življenja. Zakoni v varstvo slabejšega pred močnejšim, ki obstoje dandanes več ali manj na papirju, bi se tudi dejanski izvajali, tako da bi tudi v boju delavstva s podjetniki zmagovala pravičnost.

Rešitev socialnega vprašanja, kolikor se tiče delavskih ter splošno nižjih slojev v mestih in industrijskih krajih, je torej bistveno odvisna od reforme gospodarskega življenja na deželi, ker se more edino le iz nje razviti splošna, demokratičnim načelom odgovarjajoča gospodarska reforma. Strokovna organizacija delavstva in nižjih slojev sploh je in ostane sredstvo, da se obdrži ravnotežje med kapitalisti in delavnimi sloji. Zato bi bila taka organizacija tudi v bodoče nujno potrebna, a do osnovne reforme same ne more dovesti, temveč je treba pričeti ž njo spodaj, pri prvem pogoju za življenje — pri z e m l j i.

Pač pa čaka strokovno organizacijo, kakor sploh vse organizacije, katerih delokrog se raztega na socialno polje, važna naloga, namreč zastaviti trden jez kvarljivemu vplivu moderne »kulture«. Ta moralični moment, to reformo notranjega družabnega življenja moramo staviti na isto višino, kot stavimo gospodarsko reformo. Oboje je potrebno, in edino, če se oboje uresniči, bomo dosegli svoj cilj.

Skupni načrt in ločilne točke.

Če povzamemo na kratko glavne misli, na katere smo oprli reformo gospodarskega življenja v zmislu demokratičnih načel enakopravnosti in pravičnosti, tedaj vidimo:

Z e m l j i š č a , ki so večja, kot je nujno potrebno za pridelovanje najvažnejših življenjskih potrebščin srednje velike

družine, se polagoma zmanjšujejo. Nova, označeno mero presegajoča posestva ne nastajajo, število malih samostojnih posestnikov se množi. Enotna zadržna organizacija, ki vodi vso produkcijo, skrbi na eni strani tudi za razvoj postranskih gospodarskih panog, zlasti domače industrije, iz katerih zajemajo mali posestniki nujno potrebne dohodke, na drugi strani pa organizuje in urejuje konsum tako, da prihajajo na domači trg predvsem domači proizvodi. Velika trgovina je omejena na dejanske potrebe, mala pa je v rokah zadružne organizacije. Velika industrija proizvaja prej ko slej za dom in za izvoz, ne more pa dobiti nadvlade v deželi, ker vrhovna oblast ni odvisna od kapitala, temveč od samostojnih in gospodarsko trdnih posestnikov, ki tvorijo med prebivalstvom veliko večino. Ker je vsled ugodnih razmer na deželi ponehal beg v mesta in tovarne in ker veliki kapital v državi ni več odločilni faktor, se je tudi razmerje med delavstvom in podjetniki zboljšalo, kratko — socialno vprašanje se je približalo rešitvi.

Misli, ki smo jih navedli kot podlago za uresničenje idej gospodarskega demokratizma, po svoji večini odločno nasprotujejo sedaj skoro splošno priznanim načelom narodnogospodarskega življenja. Kje je torej resnica in kje zmeta? Nesoglasje med splošno priznanimi narodnogospodarskimi načeli in našimi trditvami izvira iz tega, da slone ona na temelju kapitalistično-trgovsko organizovanega narodnega gospodarstva, dočim smo mi prišli do svojih zaključkov na podstavi enakopravnosti in pravičnosti tudi v gospodarskem in ne samo v političnem oziru.

Prva razlika je, da smo mi razvili svoj načrt predvsem za male narode in male države, katere sili še njihovo razmerje do mnogo močnejših sosedov, da stoji v njihovem boju za obstanek in svobodni razvoj sleherni poedinec na svojem mestu z vso svojo individualno močjo. Moderna kapitalistično-trgovska narodnogospodarska načela pa imajo v očeh samo gospodarsko stran človeškega življenja, in sicer gospodarsko stran močnih narodov, ter v svojih končnih posledicah, celega človeštva kot vsote vseh gospodarskih subjektov, brez ozira na njihovo narodnost. Prav v tem pa tiči za praktično živ-

ljenje velika napaka. Pa ne samo to. Moderni narodnogospodarski nauk se tudi ne meni za celo vrsto drugih važnih dejstev. Tako mu je n. pr. popolnoma tuje dejstvo, da hoče močnejši vedno in povsod izrabljati gospodarsko moč slabejšega, da hoče — podomače rečeno — na tuje stroške dobro živeti. V praktičnem življenju se sicer tudi moderno narodno gospodarstvo bavi z vprašanjem, kako preprečiti, da ne bi močnejši izrabljal slabejšega, toda osnovni nauk se za to ne meni ter računi z ljudmi in njihovo gospodarsko močjo samo kot z golimi številkami.

Dočim torej hodijo velike države, opiraje se na svojo moč, pot nasilja in krivice, dasi morda skrivajo svoja dejanja za lepimi imeni, se mora majhen narod, majhna država že iz gospodarskih razlogov zadovoljiti s pravico. Delati mora na to, da uredi na domačih tleh svoje gospodarsko življenje tako, da služi najprej domačim potrebam. Naj se tudi trenutno obeta drugod, recimo v močno razviti, za svetovni trg proizvajajoči industriji in inozemski trgovini, boljši zaslužek in večje blagostanje, stalne vrednosti to vendarle nima. Prej ali slej pride med malo državo in močnejšimi konkurenti do konflikta, v katerem mora slabotnejši nujno odnehati, ker ga vse njegovo prejšnje blagostanje ne more obvarovati gospodarske krize. Zgledov za to je v zgodovini dovolj. Zato pa je nujno potrebno, da se majhen narod ali država, ki si hoče zagotoviti svoj obstoj, gospodarsko kar najbolj osamosvoji, da uravna vso produkcijo kolikor le mogoče po svojih potrebah, dà, potrebno je celo, da obratno po možnosti zadržuje svoj konsum v mejah lastne produkcije. Zadnja misel se glasi kot nekaj pretirano konservativnega, v moderni dobi skoro anahronističnega, pa je vendar skrajnji čas, da bi postala tudi ta misel moderna. Če se to ne zgodi, bodo tudi vse besede o osamosvojitvi našega naroda ostale le besede.

Kakor vsa produkcija, tako bi se morala še zlasti obrt in tudi velika industrija ozirati predvsem na domače potrebe. Šele potem, ko bi po možnosti zadostili vsem domačim potrebam, naj bi proizvajali za svetovni trg. Za vse to pa bi bilo seveda treba enotne organizacije, ki bi pospeševala in vodila razvoj produkcije ter skrbela za to, da bi konsumenti kupovali le domače pridelke.

Ob vsem tem pa seveda ne smemo pozabiti na meje, ki nam jih tu stavi že pamet sama. Gospodarsko enoto more tvoriti le večje ozemlje, ki daje svojim prebivalcem vsaj večino glavnih

potrebščin. Slovenska zemlja sama na sebi bi bila za tako gospodarsko enoto mnogo premajhna. Združena Jugoslavija pa bi gotovo zadoščala. Dalje je tudi samo ob sebi umevno, da tudi načela, proizvajati najprej za svoje lastne potrebe, ne smemo izvajati — ad absurdum, Če so proizvajalni stroški te ali one potrebščine pri nas neprimerno višji kot kje drugje, potem bomo pač to rajši drugod kupovali, sami pa proizvajali kaj drugega, za kar so pri nas ugodnejše razmere. Gre pred vsem za to, da tega ne storimo tam, kjer je razlika majhna ter ni izključeno, da bi morali naenkrat dotične potrebščine v tujini dražje plačevati, kot bi nas stalo njihovo proizvajanje. Kolikega pomena pa je, da proizvajamo doma vsaj najvažnejše življenjske potrebščine, to občutimo sedaj dovolj živo.

Druga bistvena razlika med našimi izvajanjem in med splošno priznanimi narodnogospodarskimi načeli se tiče r a z - d e l i t v e z e m l j i š č .

Po splošnem prepričanju je trden kmetiški stan podlaga gospodarske moči naroda in države. Toda tudi ta nauk je zmoten, sloni na isti zmoti, ki smo jo zgoraj navedli. Velik narod, velika država more biti na zunaj močna, ker ji za varstvo na zunaj zadostuje brutalna sila, katero ima v oblasti vladajoči sloj in s katero more poljubno razpolagati; pri majhnem narodu pa ne pride surova sila toliko v poštev kot individualna moč poedinca. Velikih narodov ne skuša nihče raznaroditi, zato je tudi individualna moč posameznika manjšega pomena. V boju na nož je pod spretnim vodstvom tudi gospodarsko nesamostojen in moralno slaboten človek lahko junak, ne more pa biti junak tam, kjer je prepuščen samemu sebi, kjer odločuje samo njegova moralična vrednost. Zato more biti velik narod »velik« tudi tedaj, če stoji na višji kulturni stopinji samo »gorenjih deset tisoč«, ki imajo v rokah vso oblast, majhen narod pa more biti velik le tedaj, če je velik vsak poedini izmed njegovih članov. Za moralično moč in velikost pa je važen predpogoj gospodarska neodvisnost. Zato ni pri malih narodih samo krivično, ako zemlja ni kar najbolj enakomerno razdeljena med vse, ki se bavijo ali bi se radi bavili s poljedelstvom, temveč je to za narod nesreča in prej ali slej poguba. Ali naj hodimo drugam iskat zgledov za to, ko vsa naša domovina priča o grehu, ki smo ga storili nad lastnim narodom, ker smo si hoteli ohraniti »trden« kmetiški stan ter nismo privoščili drugemu, tretjemu, četrtemu

in petemu sinu istega očeta kosčka zemlje, da je moral zapustiti svojo domovino in iti v tujino! Dà, trdne kmetije morejo biti podlaga gospodarske moči naroda in države, toda le tedaj, če zaradi njih ni treba nikomur bežati z dežele v mesto ali celo v tujino, češ, da na domačih tleh zanj ni ne prostora, ne kruha.

Tretja točka našega načrta, ki se loči od modernih narodnogospodarskih načel, tiče omejitev kapitalističnih podjetij in veletrgovine.

Teoretično je pomen, ki ga pripisuje kapitalu moderni narodnogospodarski nauk, pravi. Napačno pa je, da uveljavlja moderno narodno gospodarstvo ta zgolj teoretični pomen kapitala tudi v praktičnem gospodarskem življenju, kjer igrajo važno vlogo še drugi negospodarski vzroki. V trenutku, ko smo pretrgali vrsto priznanih narodnogospodarskih načel s trditvijo, da mora majhen narod, ali majhna država, brez ozira na svetovni trg, delati predvsem na to, da kar najbolj mogoče zadosti svojim potrebam, smo s tem tudi že omejili trgovino in tista kapitalistična podjetja, ki izrabljajo predvsem le ugodne konjunktore na svetovnem trgu. Vsi ugovori, ki jih je mogoče proti temu navesti, prezirajo dejstva, radi katerih so se vojevale dolgoletne vojske in radi katerih tudi svetovna vojska tako dolgo ni mogla prenehati. Če hočemo, da nam sovražnik prej ali slej ne pride do živega, tedaj ne glejmo toliko, kako bomo najboljše izrabljali položaj na svetovnem trgu, ker bomo na tej poti — če ne danes, pa jutri — podlegli konkurenci močnejših, ali pa bomo morali prepustiti nadvlado pri nas tujemu kapitalu; glejmo rajši, da bomo čim prej kar najmanj odvisni od tega, kaj in koliko moremo kupiti na tujem trgu. Potem nam tudi za naše izdelke ne bo treba s težavo iskati trgov, ker bomo svojo razmeroma majhno nadprodukcijo povsod lahko zamenjali za tiste potrebščine, katerih sami v resnici ne bomo mogli proizvajati. Čemu bi se mešal na sejmu med kramarje in mešetarje, če mi ni treba ničesar kupiti ter nimam česa prodati? In kdor noče, da bi drugi na njegov račun dobro živeli ob takem neproduktivnem delu, naj se tudi sam temu izogne, kjer to lahko stori. Za koristno industrijo in pošteno trgovino pa bi ostalo še vedno dovolj prostora in prilike.

Gotovo je to z »modernege« stališča zelo ozkosrčno, toda ni le pametno, temveč je prav gotovo tudi pravično, in ker je

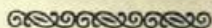
pravično, nam more kot slabejšim edino le koristiti, tudi če se ga samo mi držimo.

Ostane nam še **četrta**, za prvo gotovo najvažnejša točka našega načrta: kako namreč zmanjšati in zaježiti škodljivi vpliv moderne kulture, ki razvaja človeka ter vzbuja v njem vedno novo poželenje in nove potrebe, katerim ne more zadostiti. O tej točki pa moderni narodnogospodarski nauk sploh ne govori. Strogo teoretično tudi v resnici ne spada to med gospodarska vprašanja, toda praktičen delavec na gospodarskem in socialnem polju ne more in ne sme tega prezreti. — Ali res mora biti moderni človek, ki tako rad govori o svobodi, suženj mode v obleki, v raznih običajih, v zabavah, ki niso zabave itd.? Življenje ni teorija, zato mora iti praktičen delavec na gospodarskosocialnem polju preko nje ter proučiti tudi to stran človeškega življenja, ker bo najbrž našel ravno tu, če ne glavni, pa vsaj enega glavnih vzrokov socialne bede.

. . .

To so naše misli o gospodarskem demokratizmu. Res da bomo morali, če jih hočemo uresničiti, pretrgati vse duševne in srčne vezi z moderno narodnogospodarsko vedo. A to nič ne dé. Bodimo moderni tam, kjer gre za resničen napredek v zmyslu pravičnosti in demokratizacije, hodimo pa svoja pota tam, kjer nas hoče zgrabiti moderna kapitalistična »kultura« z železnimi kremplji, iz katerih nas ne izpusti, dokler nismo dali zadnje kaplje krvi.

Delajmo ob tej uri vstajenja na to, da ne bo mladi Jugoslaviji že ob rojstvu stala ob strani mračna usoda kapitalistične sužnosti. Obvarovati nas pa more te žalostne usode edinole resnični gospodarski demokratizem!

O ozemlju Južnih Slovanov.

Napisal —č.

Antropološki opis.

Enotnega fizičnega opisa Južnih Slovanov do sedaj nimamo; opisane so posamezne jugoslovanske narodnosti (Slovenci, Hrvati, Srbi, Bolgari),¹ največkrat celò samo po pokrajinah (deželah); takšen opis nudi tudi veliko delo »Österreich-Ungarn in Wort und Bild«.

Ogrski Slovenci, pravi Valentin Bellosics, so močan, mišičast rod, po večini srednje, a tudi vitke in visoke rasti, ovalne glave, gladkega obraza, živahnih, največkrat plavih oči, plavih ali pa las kostanjeve barve, rumenkastega, a tudi rjavega obraza; možje, tudi starejši, ne nosijo brk in brade; mlajši rod pa da se je že privadil nositi brke; odrske Slovenke so lepe, kot sploh Južne Slovanke, a kmalu ovenejo.²

Koroške, kranjske in štajerske Slovence opisuje Emil Zuckerkandl, ki meni, da predstavlja hiperbrahikefalna oblika lobanje slovenski tip lobanjske oblike, češ da niso niti hiperbrahikefalni Tirolci tako kratkoglavi kot Slovenci. Zuckerkandl loči med Slovenci tri različne elemente: ozko- in širokoobrazne kratkoglavce, kratkoglavce z mongoloidno obliko obraza, ki so morda deloma obrskega izvora, ter naposled dolgoglavce, ki morda predstavljajo ostanke pred-slovanskega prebivalstva.³

Kar tiče barve, meni Zuckerkandl, da so Slovenci, slično kot koroški Nemci, potomci prvotno čisto svetlega plemena, ki pa je doživelo izpremembo vsled križanja z nekim črnomanjastim narodom (Kärnten und Krain, 91); Slovincem da so pri-mešani elementi črnomanjaste narodnosti, najbrž mongolskega

¹ Slično tudi v Ottovem naučnem slovarju v članku o Južnih Slovanih, ki ga nimam pri rokah. — Op. pis.

² Österr.-Ungarn in W. u. B., Ungarn IV, 259 (Dunaj 1896).

³ Izmed predzgodovinskih lobanj Kranjske je, kakor pravi Zuckerkandl, dolihokefalnih 41'7%, mezokefalnih 33'3%, brahikefalnih 25%, hiperbrahikefalnih 0%, izmed modernih pa je dolihokefalnih 0'8%, mezokefalnih 19'5%, brahikefalnih 37'2%, hiperbrahikefalnih 42'5%, torej skoraj ravno obratno razmerje. Med 425 štajerskimi Slovenci je našel Zuckerkandl 79'5% kratko- in 20'5% dolgoglavih.

pokolenja, na kar sklepa Zuckerkandl iz obraznega okostja (Steiermark, 243).

Fizične lastnosti Primorcev popisujeta Zuckerkandl in Vipautz. Med 1000 tržaškimi mestnimi šolskimi otroci so našli 133krat čisto svetli tip (plave oči, plave lase in belo kožo), v slovenski okolici pa 171krat, dočim so našli čisto rjavi tip (rjave oči in rjave ali črne lase) v mestu 357krat, v (slovenski) okolici 219krat. Drugače v Istri; ekstremi se dotikajo pri Rovinju. »Wie der mittelgroße brünette Typus der Triester Stadtbewohner von dem großen Schläge der meist blonden slovenischen Landleute umschlossen wird, so stoßen die in den Städten der Westküste Istriens wohnenden, durchwegs dem brünetten Typus angehörenden Abkömmlinge der im Laufe von Jahrhunderten aus den verschiedensten Gebieten des dialektreichen Italiens eingewanderten Kolonisten überall auf meist blonde und lichtäugige slavische Landleute, im Norden Slovenen, in Mittel Istrien Kroaten, im Süden Serbokroaten...« (158).

Skoraj dve tretjini Tržačanov (meščanov) sta hiperbrahikefalni (indeks 85 in več), ostali so brahikefalni.

Obraz mož je večinoma plemenit, obraz žen često lep. Lobanjske oblike Slovencev v Trstu in v severni Istri se približavajo oblikam Slovencev na Kranjskem.⁴ Na jugu in na vzhodnem obrežju Istre ter na kvarnerskih otokih približujeta se oblika lobanje in obraza skoraj popolnoma oblikam Dalmatincev.⁵ Med Slovenci Trsta in Istre prevladuje tip širokega obraza (»Chamäprosope«), odlikuje pa jih odkrito, milo oko, lepi, zdravi zobje ter je njih celotni vtis jako simpatičen (159). Razlike med Slovenci in Hrvati so neznatne, večje pa so razlike Slovencev in (uskoških) prebivalcev puljske okolice in Lošinja. Ženske kvarnerskih otokov imajo plastično lep ovalni obraz, črne oči, fin, ozek nos in dolge trepalnice (Das Küstenland, 160).

Dalmatinski otočani se nagibljejo bolj k svetlemu tipu. »In den Bezirken Zara, Makarska, Metković, Curzola, wo eben die Nachkommen jener Illyrier leben, deren Wohn-

⁴ 75% kratkoglavcev (od teh 40% hiperbrahikefalnih) in 25% dolgoglavcev.

⁵ Približno 66'5% kratkoglavih (od teh 22% hiperbrahikefalnih), 23% mezokefalnih in 10'5% dolihokefalnih.

sitze sich um den Nordrand der Adria herum bis nach Italien erstreckt zu haben scheinen, ist der reinblonde Typus am zahlreichsten vertreten, welche interessante Erscheinung allerdings für die Widerstandsfähigkeit der angestammten Rasseneigentümlichkeiten trotz vielfachem Verkehr mit romanischen Elementen sprechen würde.«⁶

Tipična oblika lobanje Dalmatincev je brahikefalna.⁷

O Srbohrvatih Bosne in Hercegovine piše Leopold Glück. Tu prevladuje temni tip; 7·36 % je (po Weisbachu) svetlega, 42·93 % temnega in 49·6 % mešanega tipa. Bogomilske lobanje so, kar je bilo merjenih, brahikefalne, deloma mezokefalne (Indeks bogomilskih lobanj 81·45—82·56). Danes dosega indeks celò 86·12. Weisbach je našel od živečih 84 % kratkoglavih; nebrahikefalnih je samo nekaj elementov (Bosnien und Herzegowina imenovanega dela, 283).

Glede visoke rasti prekašajo Bosanci celò Dalmatince ter spadajo med največje ljudi v Evropi.⁸ Dalmatincem se v tem oziru približavajo kranjski Slovenci (Zuckerkanndl).

O Srbih na Ogrskem piše v imenovanem delu Anton Hadzics. Pravi, da spadajo Srbi k najlepšim plemenom Ogrske; po večini so črnomanjasti; svetli lasje so redki; pogostejše pa so plave oči obenem z rjavkasto barvo kože in s črnimi lasmi. Oblika glave je bolj okroglasta, kot podolgasta; nosna korenina leži globoko pod odkritim, izbočenim čelom; profil ima zlasti vsled orlovskega nosu oster izraz. Možje so visoke rasti, širokih pleč in mišičasti ter moško-lepe postave. Ženske so vobče lepe, ovalnega obraza, plemenitega profila, fino izrezane brade, ognjevitih, globoko črnih oči, bele z rdečim mešane kože, vitke postave, bujnih las (Ungarn, II. zv., 628).

Welcker navaja Hrvate med hiperbrahikefalnimi ljudmi z indeksom 85·1, dočim prišteva Srbe k brahikefalnim (indeks: 81·6). V njegovem pregledu so Hrvatje najbolj kratko-

⁶ Ako so bili Iliri svetlega tipa, potem bi bilo težko iskati temni značaj Srbov v »vlaškem« izvoru. J. Ranke prišteva za Virchowom Ilire (s Kelti vred) k črnomanjastemu tipu.

⁷ Izmed 800 lobanj v zaderskem, šibeniškem in spljetskem okraju je bilo 66·5% brahikefalnih, od teh 22% hiperbrahikefalnih, 23% mezokefalnih ter 10·5% dolihokefalnih.

⁸ Visoke rasti so bili tudi Iliri (kakor poudarja Herodijan); njih veliki obraz poudarja Plaut (Plautus); Glück, istotam, 277—278.

glavi med vsemi narodi »sredozemskega« plemena.⁹ Lobanjska prostornina Hrvatov pa znaša po Welckerju 1525 kubičnih cm, dočim meri kapaciteta Srbov 1489 kubičnih cm.¹⁰

Ranke označuje pomen Alp in Balkana tako-le: »Für Deutschland wie für Italien bilden die Alpen ein Zentrum und das Ausstrahlungsgebiet einer extrem ausgebildeten Kurzköpfigkeit« in »Für Griechenland erscheint der Balkan, wie die Alpen für Italien und Deutschland, als Zentrum und Ausstrahlungspunkt der Kurzköpfigkeit« (N. n. m. 269) ter z ozirom na Slovane: »Daraus, daß in manchen Bezirken Mitteldeutschlands eine gesteigerte Kurzköpfigkeit sich erkennen läßt, wo wir aus der Geschichte wissen, daß vor der fränkischen Regermanisation Slaven saßen, z. B. bei Halle a. S. und im bayrischen Oberfranken, ergibt sich nach dem eben Gesagten, daß die Slawen, welche hier den in der Völkerwanderung abziehenden Germanen nachdrängten, aus Gegenden gekommen sind, wo sie schon eine höhere Kurzköpfigkeit, dem heutigen Verhalten der Mittel- und Südslawen (!) entsprechend, acquiriert hatten« (268); prvotno so bili morda vsi Slovani svetlega tipa (263) in dolgo-glavi (266—267).¹¹

Zanimiv je opis karlovškega graničarja, ki ga podaja K. B. pl. Hietzinger v svojem delu: »Statistik der Militärgrenze des österr. Kaiserthums«, I, 210 sl., Dunaj 1817: »Groß und schlank, kräftig und fest, ein Bild der Natur, die ihn umgibt, stellt sich der Karlstädter Grenzer dar: edle Züge im länglichen Gesichte, feurig das Auge, die Stirne hoch, die Nase leicht gebogen, der Mund klein, die weiße Hautfarbe nur durch die Sonne gebräunt, alle Teile des Körpers im Ebenmaß, die Muskeln hervorgehoben — alles kaukasische Herkunft verkündend. Der Likkaner zumal übertrifft alle Grenzer an Größe und

⁹ Prim. Dr. Johannes Ranke, Der Mensch, II, 191, Lipsko 1887. — V Welckerjevem pregledu narodov z ozirom na pogled na zadnji del glave (lobanje) opazamo Hrvate med ortobrahikefalnimi (srednje višine in široka lobanja).

¹⁰ Istotam, 229.

¹¹ O tem, kako je razširjen rjavi tip po Srednji Evropi, prim. Rankejev zemljevid med str. 260 in 261 dela »Der Mensch«, kjer se odlikujejo s svetlim tipom jugozahodni del Štajerske, postojnski okraj ter dalje kranjski, novomeški okraj in tržaška okolica, v Dalmaciji pa poleg kninske okolice zgoraj imenovani okraji.

Stärke, die merklich unter den Kroaten abnimmt, je entfernter sie von den hohen Gebirgen wohnen.« Tudi nadaljevanje tega opisa je zelo zanimivo. Slična je slika, pravi Hietzinger, Slovenosrba v Slavoniji in v Banatu. »Minder hochgestaltet als der Karlstädter Grenzer, ist er doch immer größer, als gewöhnlich der Russe oder der Böhme.« — »Milder ist der Blick des Slovenoserben, nicht so fest zusammengedrängt und fest die Masse seines Fleisches, nicht so scharf die Züge seines Gesichtes...« (210—216).

Iz slo v s t v a, važnega za antropologijo staroplaninskega polotoka, ki ga navaja Sergi (Europa, 625), naj navedem: Weisbach, Die Serbokroaten der adriatischen Küstenländer«, Zeitschrift f. Ethn, 1884, Supplement. — Isti: Die Herzegoviner, verglichen mit Čechen und Deutschen und Mähnern, Dunaj 1889; isti: Altbosnische Schädel, Mitteil. Anthrop. Gesellschaft, Dunaj 1897; dalje Kopernicki, Sur la conformation des crânes bulgares, Revue d'Anthropologie, Pariz 1875, ser. I., zv. IV.; Weisbach, Beiträge zur Kenntnis der Schädelformen österreichischer Völker, Medic. Jahrbücher der Gesellschaft der Ärzte in Wien 1864—1867, poleg že zgoraj navedenega Županič-evega dela.¹²

Antropološki opis Srbov v kraljevini nam podaja A. Z. Nosov: K antropologiji Srbov korolevstva, Petrograd 1913,¹³ kjer je navedeno tudi sicer važno slo v s t v o za antropologijo Južnih Slovanov: Pittard, E., Contribution à l'étude anthropologique des Serbes du royaume de Serbie, Revue de l'École d'Anthropologie, 1910, sept.; Lazarevitch, Higijenske okolnosti, Belgrad 1890, Wiazemsky, La coloration des cheveux, des yeux et de la peau chez les Serbes de la Serbie; Niko Županič, Žumberčani in Marindolci, Belgrad 1912; A. Weisbach, Die Serbokroaten Kroatiens und Slavoniens, Mitteil. der Anthrop. Ges. in Wien, zv. XXXV., sn. II. in III., 1905 (poleg: Die Bosnier, Mitteil. d. Ant. G. 1895, zv. XXV., sn. IV., in: Die Herzegoviner, verglichen mit den Čechen, Mitteil. d. Anthr. G. in Wien, Supplement II., 1889); Capus, G., La

¹² Teh del nimam pri rokah in jih v doglednem času tudi ne morem dobiti. — Op. pis.

¹³ Ponatis iz Ežegodnika Ruskago antropologičeskago občestva pri St. Ptbg. univerzitetě, IV. zv. 1913.

taille en Bosnie, Bulletin de la Société d'Anthrop. de Paris VI, 1895.

Iz Nosovega spisa razvidimo, da je svetlolasih Srbov v kraljevini 3·8 %, rusih (châtain) 33·5 %, temnolasih 62·7 %; svetlookih 19·9 %, oči mešane pigmentacije 56·4 %, temnokih 23·7 %.

Najtemnejši tip srečavamo v kruševskem okrožju (100 %), potem v podrinskem, belgradskem (76·2 %), rudniškem (72·7 %) okrožju itd., med tem ko je v vranjskem okrožju samo 50·6 % temnolasih.

Čistih tipov je v Srbiji: svetlega 3·8 %, temnega 23·8 %, a mešanega tipa je 72·4 %; prevladuje tedaj mešani tip, slično kakor v Bosni, kjer pa dosega temni tip že 43 %. Med Srbohrvati (t. j. med Srbohrvati izven Srbije in Bosne) prevladuje temni tip, pač pa dosega svetli tip 17 %; najbolj izrazito temnega tipa so Hercegovci (56 % temnega in 5 % svetlega tipa).

Srednja rast Srbov kraljevine je 1713, visokih (velikih) je 55·37 %, višjih od srednje rasti je 26·88 %, nizkih pa samo 3·28 %.

Rast raste stopnjema od vzhoda proti zapadu in od severa proti jugu. Po največji rasti se odlikuje vranjsko okrožje (1750).¹⁴

V Bosni je srednja rast 1726 s 70·4 % visokoraslih (Weisbach); v Hercegovini pa dosega srednja rast 1752 z 80 % visokoraslih. Srednja rast Žumberčanov in Marindolcev je 1726 (Županič). Srbi v kraljevini so visoke rasti in je njih večji odstotek rasti, ki je višja od srednje rasti (str. 130). Srbi so kratkoglavci: srednji indeks je 84·68. Brahikefalov je 65·77 %, subbrahikefalov 23·53 %, mezo- in dolihokefalov pa samo 10 %, in sicer večinoma v vranjskem okrožju (dolihokefali se nahajajo izključno v vranjskem okrožju). Srednji indeks glave vranjskega okrožja je 80·7 (Niš že 83·4). Na jugovzhodu Srbije opazamo tedaj že drugotne vplive (srednji indeks sosednjih Bolgarov je že samo 79·65, Vatev, Contribution à l'étude anthrop. des Bulgares, Bull. et Mém. de la Soc. d'Anthrop. de Paris, No. 4,

¹⁴ Weisbach je pokazal, da so v jadranskih primorskih deželah temnolasi večje rasti od svetlolasih (prim. Ranke, Der Mensch, II, 124—125); vranjsko okrožje tvori tedaj čudno izjemo.

1904). Vendar stoji rast prebivalstva vranjskega okrožja v rezkem nasprotju z rastjo Bolgarov (1750 proti 1664); moremo tedaj misliti tudi na albanski vpliv.

Indeks Bosancev, Hercegovcev in Hrvatov je 85·7—85·9 (Weisbach), na jadranskih otokih pa dosega celò 87·2 do 87·9; brahikefalnost raste tedaj proti zapadu.¹⁵

Srbi so tedaj brahikefalni; hiperbrahikefalnost ni redka, mezati- in dolihokefalnost pa je čisto redka.

V Bosni je indeks večji kot v Srbiji, rast je večja, tip temnejši (temni tip bolj razširjen); v Hercegovini pa srečamo največji odstotek temnolasih in temnookih, največjo rast med vsemi srbskimi plemeni (o Črnogorcih ne podaja Nosov nikakšnih podatkov) in največji indeks.

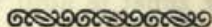
Kljub vsem razlikam vlada med Srbohrvati v antropološkem oziru edinstvo. Nosov zavrača Županičovo teorijo, ki smatra Srbe in Hrvate za dva različna naroda.

Srbi spadajo k temnolasemu, visokoraslemu in kratkoglavemu jadranskemu plemenu (Deniker, Čelovč českija rasy, Petrogr. 1902, 411), čigar glavni predstavitelji so: Bosanci, Dalmatinci, Hrvati in Ukrajinci (!).

Najbližji Srbohrvatom so Slovenci; na drugi strani pa se približujejo Srbohrvatom Ukrajinci (str. 149—150). Huculi vežejo antropološko (t. j. z ozirom na indeks glave, rast in pigmentacijo) Srbohrvate in Ukrajince.¹⁶

¹⁵ Indeks kranjskih Srbov je 85·97 (Županič).

¹⁶ Pripomnim, da se ne poslužujejo vsi antropologi enakih mer (iste metriške metode). — Op. pis.

Kant o trajnem svetovnem miru.

Dr. Aleš Ušeničnik.

Nemški imperializem je pognal v vojsko vse narodne sile. Vse je moralo bodriti na boj: državniki, vojskovodje, vzgojitelji, pesniki, znanstveniki in filozofi. Iz grobov so klicali filozofe, da so govorili ljudstvu o zvanju nemškega naroda, o germanskem nadčloveku, o sveti nemški vojski. Nastopali so Fichte, Hegel, Nietzsche ... Samo njega niso klicali iz groba, ki jim je bil časih »največji mislec«, »filozof filozofov«, Kant a. Nesrečni Kant je l. 1795 po malo slavni nemški vojski napisal knjižico: »O večnem miru« (Zum ewigen Frieden). Ta knjižica je najhujša obsodba nemške vojske in nemškega miru, kakor si ga je mislil nemški imperializem, zato je rajši njo in Kanta zatajil. Je pa ta knjižica vredna, da se otme pozabe. Kant je tu res velik. Človek se čudi in čudi, in zdi se mu, da mu ne govori Kant, ampak — Wilson.¹

Kant je bil doživel nemško-francosko vojsko in bazelski mir (1795). Tudi takrat so nekateri oboje proslavljali, nemško vojsko in bazelski mir. Glede vojske je Kant ponavljal le grški izrek, da vojska že zato ni prida, ker »več slabih ljudi napravi, kakor jih pa vzame« (31). Zdela se mu je pa tudi sploh nevredna kulturnih narodov. »Po končani vojski, pri sklepu miru,« je dejal Kant, »bi bilo prav, da bi se oznanil poleg zahvalnega praznika tudi spravni, spokorni dan. Ljudstvo naj bi prosilo v imenu države nebesa milosti za veliko pregreho, da se še vedno noče ukloniti nobenemu pravu nasproti drugim narodom, temveč da bahato na svojo neodvisnost rajši pograbi barbarsko sredstvo vojske, ki tega, kar hoče, namreč pravice, odločiti ne more« (22). Bazelski mir zopet je nosil le seme novih vojskâ v sebi. Prusija je sklenila mir s skrivno zavezo, da dobi Francija Alzacijo in Loreno, a za to da dobi ona (Prusija) kose drugih nemških dežel. Kant je spoznal, da ne taka politika ne taki mirovni sklepi ne morejo svetu prinesiti trajnega miru.

¹ Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf von Immanuel Kant. Text der Ausgabe A (1795) unter Berücksichtigung des Manuskriptes der Ausgaben Aa (1795) und B (1796). Herausgegeben von Karl Kehrbach. Leipzig. Verlag Reclam.

Prvo, česar treba — tako je dejal — je, da preneha tista nemoralna politika, ki ji je največja modrost »dvojezičnost« (55) in najvišji pravec »moč in sila« (44).

Kakšne so bile maksime dosedanje politike?

Kant našteva zlasti tri:

1. *F a c e t e x c u s a*. Le stori, če je prilika, le vzemi narodu pravico, le podjarmi si ga, dovršeno dejanje se bo dalo lažje zagovarjati in nasilje opravičiti (42).

2. *S i f e c i s t i , n e g a*. Če si sam s svojim nasiljem pognal ljudstvo v obup in upor, to odločno zanikaj, češ da je le upornost ljudstva vsega kriva. Če si udrl v sosedno državo, reci, da si jo le prehitel in bi bila sicer sama s silo nastopila zoper tebe (42).

3. *D i v i d e e t i m p e r a*. Tiste, ki jih hočeš podjarmiti, najprej razdvoji, potem se pa na videz zavzemi za slabejšega, to je dobršno sredstvo, da si boš lahko enega za drugim podvrgel (43).

Druge take praktike so (55): dvoumje (v pogodbe treba dati take izraze, ki jih je pozneje lahko tolmačiti v svoj prid); probabilizem (drugim podtekniti sovražne namene ali utemeljiti svoje nakane zoper nje z verjetnostjo, da bi sicer postali premočni); izgovori z malenkostmi, bagatelami (reči n. pr., da je malenkost, če uničimo majhno državo, češ, saj služi to blaginji večje države in tako večji splošni blaginji).²

Proti tem nemoralnim »praktikam« (41), pravi Kant, je treba zopet upostaviti svetost prava. »Politika mora upogniti koleno pred pravom;« le če bo to najvišja politična maksima, bo politika res blagovita (49). Najboljše sredstvo za to je pa javnost (*Publicität*) pogodb in dogovorov.³ Če se politiki ni treba bati javnosti, če ne skriva svojih dogovorov, je to najboljše

² Tu in drugod (55, 1) Kant oponaša take praktike jezuitom (»Casuistik trotz der besten Jesuitenschule«, »Jesuitencasuistik«). Kant del velikih jezuitskih teologov pač ni sam študiral, ampak je izrekel to krivično sodbo le za drugimi. L. 1657 so bile izšle že tudi v Kölnu proslule Pascalove »Les Provinciales«, za vse svobodomiselce eden poglavitnih virov za napade zoper jezuite.

³ Kant to dokazuje s pomočjo svoje znane »čiste« etične teorije, zlasti s tistim principom: delaj tako, da more biti tvoja maksima praktična maksima vseh. (Prim. Kritik der praktischen Vernunft, hg. v. K. Kehrbach, 32.) Te Kantove posebnosti smo iz dokazovanja izločili, kar dokaznosti ni na kvar,

znamenje, da je poštena (50—1). Države se namreč ne upajo še javno gaziti prava, ampak še vedno skušajo svojo politiko, vojske itd. pred človeštvom pravno upravičiti. To dokazuje, da je pravo v človeštvu še vedno močnejše kot sila (19, 44). Če bodo torej pogodbe javne, bo sodba človeštva morala diplomate, da bodo tudi poštene. Poštena politika je pa najboljša politika (37). Ni resnično, da bi bila tista politika najboljša, ki meri vse le po interesu (47). Narava je ves razvoj tako uredila, da zlò končno samo sebi nasprotuje in se razdira, dobro pa, četudi počasi, zmaguje in zmaga (48).⁴

Na podlagi teh načel (ki jih je pa Kant teoretično šele v posebnem dodatku na koncu utemeljil) je zasnovan Kantov načrt o trajnem, o »večnem« miru. Načrt ima obliko mirovne pogodbe. V prvem oddelku (1—10) je šest uvodnih (preliminarnih, predhodnih) členov za mir, v drugem (11—25) so trije členi za končni, trajni mir.

U v o d n e t o č k e (Präliminarartikel zum ewigen Frieden):

1. Noben mirovni sklep ne sme vsled skrivnih pridržkov obsegati snovi za novo vojsko (1).

Tak mir ne bi bil mir, ampak le premirje. Sklenil bi se samo zato, ker sta oba nasprotnika preveč oslabela, da bi še mogla nadaljevati vojsko, a s skrivnim pridržkom in zlobnim namenom, da bo vsak porabil prvo ugodno priliko in zopet udaril. Taka politika je nečastna. Z mirom mora sovražnost res prenehati.

saj je končno vse tisto Kantovo modrovanje o čisti etičnosti pravzaprav le umetničenje s preprosto resnico: živi po pameti in ne daj se voditi od sebičnih nagonov; da boš laglje spoznal, ali te ne vara le sebičnost, premisli, kako bi presojal ti druge, če bi drugi tako delali, ali kaj bi drugi rekli o tvojih dejanjih!

⁴ Prim. Wilsonove izreke: Mi le želimo, da zavlada pravo... Stopili smo v vojsko, ker se je pravo kršilo... V vsem našem mirovnem programu vlada ideja prava, načelo pravičnosti za vsa ljudstva in vse narode... Dnevi osvajanja so minili, a tudi dnevi tajnih pogodb, ki so se sklepale v interesu posameznih držav. Naš namen je, da se bo sklepal mir popolnoma javno in da v mirovnih pogodbah ne bo nobenih skrivnih dogovorov. (Iz poročila 8. jan. 1918.) Osrednjim državam očita Wilson, da jim ni prvo pravo, ampak sila. »Vlade centralnih držav so nas prepričale, da so brez poštenja in da ne razumejo pravičnosti. Ne drže se ne pogodb, ne drugega načela kakor le načela sile in interesa.« (27. sept. 1918.) Očita jim tudi neodkritosrčnost, skrivanje in dvojezičnost. Z vladami centralnih držav ne moremo priti do nobenega sporazuma... Mi nimamo istih idej in ne umevamo enako istih izrazov« (l. c.).

Seveda »prosvetljeni državniški modrosti«, ki se ji zdi častno le vedno večati državno moč, pa si bodi s kakršnimikoli sredstvi, so take misli izraz »šolskih in pedantičnih sodb« (1).

Zato morajo biti vse mirovne pogodbe javne. Edina tajna klavzula — pravi filozof Kant — bi smela biti ta: Preden države začno kako vojsko, naj vprašajo za svet filozofe. Ta dodatek naj bi bil tajen, ker se zdi vsemodrim državnikom kajpada sramotno, da bi poslušali svet »podložnikov-filozofov«. Je pa potreben in ne pomeni nič drugega kakor to, da naj bi se svobodno in javno razpravljalo o vojski in miru. Država naj take miselce vsaj posluša. Res da ima sama učene juriste. A ti juristi — predstavniki državne moči — drže ne le tehtnico pravice, temveč tudi meč, in je zanje velika izkušnja, da vržejo, če jim tehtnica ne kaže po volji, še meč na skodelico (*vae victis*). Da bi kralji filozofirali ali filozofi bili kralji, tega ni pričakovati, a tudi ne želeli, ker moč rada izkvari svobodno razsodnost. A da kralji ali kraljevi, sami sebe vladajoči narodi puste filozofom svobodno besedo, to je le njim v korist (34—6).

Prvo je torej — *publicitas*, javnost.⁵

2. Nobena država ne sme druge samosvoje države (bodisi majhne ali velike) podedovati, zamenjati, kupiti ali podariti.

Država namreč ni reč, ampak moralična oseba, družba, ki o njej nihče drugi nima pravice razpolagati kakor ona sama.⁶

3. Stalne armade naj sčasoma popolnoma prenehajo.

Stalna vojska vedno ogroža mir, Sili namreč države, da se neprestano oborožujejo, in ker so stroški za tak oboroženi mir naposled težji kakor pa kratka vojska, zato države začno vojske, samo da bi se izbile te móre. Docela drugače je, če se državljanji svobodno od časa do časa vadijo v orožju, da morejo očuvati sebe in domovino zoper napade od vnanjih sovražnikov.⁷

⁵ Wilson: »Prva točka (mirovnega programa) je, da naj bodo vse mirovne pogodbe javne in naj se tudi javno obravnavajo; ne sme torej biti nobenih tajnih mednarodnih dogovorov in vsa diplomacija naj se vrši odkrito pred vsem svetom.« (8. jan. 1918.) — »Vsi mednarodni dogovori in pogodbe kakršnekoli vrste se morajo s popolno vsebino objaviti.« (27. sept. 1918.)

⁶ Wilson: Narodi in dežele naj se ne premikajo od države do države, kakor da so reči ali kameni v kaki igri, če tudi v veliki (a za vse čase zloglasni) igri »ravnotežja moči«. (12. febr. 1918.)

⁷ Wilson: Zagotoviti se morajo primerna jamstva, da se oboroževanje zniža na najnižjo mero, ki je združljiva z notranjo varnostjo. (8. jan. 1918.)

4. Za prepire držav z državami (äußere Staatshändel) naj se ne delajo nobeni državni dolgovi.

Najemati posojila v državi ali zunaj za narodno gospodarstvo je kajpada dovoljeno. A če se delajo dolgovi takorekoč zoper druge države, morajo taki dolgovi vsled medsebojne tekme vedno bolj in bolj naraščati in provzročiti končno neizbežen bankrot. S tem so vse države oškodovane, zato imajo pravico, zvezati se zoper državo, ki začne tak boj.

5. Nobena država naj se nasilno ne vmešava v ustavo in vlado druge države.⁸

Avtonomna država ima prav to pravico, da sama neodvisno od drugih ureja svoje razmere. Drugače bi bilo, če bi država vsled notranjega razdora razpadla in bi si posamezni deli lastili nadoblast. V slučaju take anarhije bi se smele vnanje države zavzeti za eno plat.

6. Nobena država naj si ne dovoljuje v vojski takih sovražnosti, ki bi onemogočile medsebojno zaupanje v bodočem miru. Take sovražnosti bi bile, če bi država nastavljala zavratne morilce ali zastrupljevalce, če bi kršila pogodbe ali navajala državljane v sovražni državi k veleizdajstvu.

To so brezčastne vojne praktike. Nekaj zaupanja v poštenje nasprotnika mora tudi v vojski še ostati, sicer bi vojska divjala do pokončanja in bi bil mogoč le mir na velikem pokopališču človeštva.

Končni členi trajnega miru.

Mir ni naravno stanje človeštva. Med ljudmi je mir mogoč le, če se ustvarijo pogoji miru. Prvi, najvišji pogoj je pa, da se ustanovi med ljudmi neko pravno razmerje. Tako pravno razmerje mora z ozirom na zares trajen mir obsegati troje:

1. Ustava držav mora biti demokratična.⁹

⁸ Wilson: Zahtevamo, da bodi vsak miroljubni narod, ki želi živeti samostojno življenje in hoče imeti svoje naprave, varen pred nasiljem in sebičnimi napadi drugih narodov. (8. jan. 1918.)

⁹ Kant rabi izraz: republikanska. Toda iz vse zveze je očitno, da rabi izraza »republikanski« in »demokratičen« prav narobe kakor mi. Kar imenujemo mi republikansko vladavino (v nasprotju z monarhično), imenuje on (pač že za Aristotelom) demokratično; kar je pa nam demokratična ustava (v nasprotju z absolutistično), je njemu republikanska. Kant ni zoper monarhijo. Monarhija se mu zdi celo najboljša vladavina, če sta le zakonodavna in izvršilna oblast ločeni in tako oblast ni prepuščena samovolji

Demokratska ustava daje največ upanja za trajen mir. Če bodo državljani sami sklepali in odločevali, ali naj bo vojska ali ne, je le naravno, da bodo prav dobro premislili, ali naj začno to hudo igro; saj sami o sebi sklepajo, ali naj namreč nanje pride vse tisto gorje, ki ga donša vojska: sami se bodo morali bojevati, sami nositi vojne stroške, sami popraviti razdejanje, ki ga vojska pusti za seboj, sami prevzeti tiste strašne dolgove, ki jih radi bližnjih novih vojsk nikoli ne bo konec, in si tako tudi mir zagreniti. Nasprotno je pa v državi, ki ni demokratska, kjer so ljudje podložniki, ne državljani, vojska najbolj preprosta in lahka reč, saj vladar, ki ni član, ampak lastnik države, z vojsko ničesar ne izgubi, ostanejo mu gostije, lovi, zabavni gradovi, dvorne veselice itd.; vojska mu je torej kakor za zabavo, zato se tudi

(15—6). Misli tudi, da tisti naslovi, ki jih dajejo monarhom, »božji maziljenci«, »upravniki božje volje na zemlji«, niso tako neupravičeni in samo grdo prilizovanje, kakor se nekaterim zdi. Nasprotno, po teh naslovih bi se moral čutiti vladar v svoji duši ponižnega, če je razumen (kar bi pač moral biti): ti naslovi ga spominjajo, da je prevzel službo, ki je za človeka previsoka, namreč službo, da upravlja najsvetejše, kar ima Bog na zemlji, pravico ljudi; zato bi moral biti v vednem strahu, da se kje ne dotakne te punčice božje (16^a). Jako rezko pa Kant sodi o dednem plemstvu. Plemenitnik ni že tudi plemenit človek. Lahko je plemenit po rojstvu, a brez prida za družbo. V demokratski državi morajo dajati odlike le zasluge (to ni proti enakosti), ki pa tudi obenem s službo prenehajo (13^a). Republikanska vladavina se pa zdi Kantu najslabša, češ da je nujno absolutistična in despotična. V republikah, pravi, zakonodavna in izvršilna oblast ne moreta biti ločeni; tu hoče biti vsak gospod: vsi sklepajo o nekaterih in proti nekaterim (če ti niso njih misli) in torej vsi, ki vendarle niso vsi, kar je prav izraz samovolje in znak despotizma (15). Ne da bi hoteli omalovaževati Kantov dokaz za neko posebno prednost, ki jo ima monarhija z demokratsko ustavo, se nam vendar Kantov dokaz zoper republiko ne zdi veljaven. Ni bistveno za dobro vladavino, da sta zakonodavna in izvršilna oblast ločeni, kakor zmotno misli Kant, bržčas zaveden po Montesquieuju (*De l'esprit des lois*, 1748), marveč da ne odločuje samovolja enega ali nekaterih. To je pa pravtako mogoče v demokratski republiki kakor v demokratski monarhiji. V demokratski republiki celo laglje: če zares vsi svobodno odločujejo, ni mogoče, da bi odločil eden ali nekateri, temveč mora biti vsaj večina; je pa vsekako manj samovoljno, če odloči večina, kakor pa če odločijo nekateri ali le eden. V monarhiji, četudi je demokratska, pa nasprotno vendarle rada izkuša z različnimi vplivi prodreti volja enega ali nekaterih, ki so okoli enega. Gotovo je pa v vsem tem mnogo odnosnosti; brez dvoma so v naši dobi upravičene demokratske težnje, kar je že Kant dobro poudarjal. Opomniti bi bilo še, da izvaja Kant pravico demokratske ustave teoretično iz »ideje prvotne pogodbe, na kateri sloni vse pravno zakonodavstvo ljudstva« (13). Ta ideja, ki

iz brezpomembnih vzrokov zanjo odloči, odgovornost pa radi lepšega malomarno prepusti vedno za to pripravljenim diplomatom.¹⁰

2. Za trajen mir je potrebna zveza narodov.

Mednarodno pravo se more snovati le na federalizmu svobodnih držav. Kakor posamezni ljudje ne morejo živeti v miru, če niso združeni v nekaki pravni zvezi, kjer je vsakemu zajamčena pravica, tako tudi ne države. Brezpravno razmerje med državami provzroča le vojske. Ne morejo se pa države tako tesno spojiti kakor poedinci, ker bi tako posamezne države izginile in bi nastala ena velika narodna država, velika svetovna demokracija (Völkerstaat, Weltrepublik, civitas gentium). Če te torej nočejo, ampak hočejo ohraniti svojo državno samostojnost, se morajo združiti v federativno zvezo, v zvezo narodov (Völkerbund). V tej zvezi ne bi nobena država povečala svoje moči in oblasti, temveč bi le zajamčila, ohranila in obranila svobodo sebi in drugim državam ter preprečila vojske.¹¹

jo je prvi zamislil Hugo Grotius (De iure belli ac pacis, 1625), za njim izpopolnil Pufendorf (Elementa iurisprudentiae universalis, 1660), do viška dotiral pa Rousseau (Contrat social, 1762), se sicer v vsej polnosti ne dá vzdržati, vendar ima v sebi neko prvino resnice. Sicer pa navaja Kant za potrebo demokracije tudi prepričevalen indirekten dokaz. Wilson je to demokratično misel takole izrazil: Mir ne bo trajen in tudi ne zasluži, da bi bil trajen, če ne prodre načelo, da morajo vlade izvajati oblast iz pristajanja narodov samih, in da vsakemu narodu, velikemu ali majhnemu, gre pravica, da si brez pretenj in groženj sam določi vladavino in smeri svojega narodnega razvoja. (22. febr. 1917.) Praktično je pa tudi on kazal na usodne posledice nedemokracijskih monarhij, zlasti na strašni militarizem, ki goni popolnoma samovoljno in brezobzirno tisoče in tisoče v smrt. Zato je zagrozil, da s predstavniki pruskega militarizma ne bo sklepal miru, češ da bi tak mir ne bil pravi mir.

¹⁰ Ta sodba je huda, v nekem oziru prehuda (saj gre monarhu v vojski lahko za krono in žezlo), vendar na splošno le preveč upravičena. Tudi svetovna vojska jo je grozno potrdila. Wilsonovo sodbo o militarističnem avtokratizmu smo že omenili v prejšnji (9.) opombi.

¹¹ Wilson: Ustanovi naj se splošna zveza narodov. Posebne pogodbe naj oskrbe medsebojna jamstva za politično neodvisnost in celokupnost ozemlja velikih in malih narodov. V zvezi narodov ne sme biti nobenih posebnih in sebičnih gospodarskih dogovorov; ne sme se uporabljati gospodarski bojkot v kakršnikoli obliki; izvzeta je le oblast, ki naj se dá zvezi narodov kot sredstvo discipline in kontrole, da namreč sme za kazen izključevati s svetovnih trgov. (8. jan. 1918; zadnja točka 27. sept. 1918.)

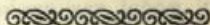
3. Vsak naj ima pravico, da na tuji zemlji nihče ž njim sovražno ne ravna (Weltbürgerrecht).

To ni nobena pravica do gostoljubnosti (za to je treba posebne dobrodelne pogodbe), temveč samo pravica, da sme in more stopiti s prebivalci na tuji zemlji v miren stik. Ta pravica izvira iz prvotne pravice, ki je po njej zemlja skupna last vseh, to se pravi, ne bolj tega kakor onega. Ker je pa zemlja končna obla, se ne more drug drugega za vedno ogniti. Proti naravnemu pravu je, če prebivalci tujca opleniijo. A proti naravnemu pravu je tudi, če kulturne trgovske države tuje zemlje tako »pohajajo«, da jih osvajajo, domačine tlačijo, ene proti drugim šuntajo ter tako upore, vojske, lakoto in nevero provzročajo. Dandanes je že med vsemi narodi neka skupnost in tako se krivica, storjena na enem kraju zemlje, na vseh krajih čuti. Ideja svetovnega državljanstva ni več samo prazna beseda.¹²

—::—

To so po Kantovem prepričanju nujni pogoji za trajen mir. Kant si ni laskal, da se bodo te ideje tako kmalu splošno uveljavile — narodi se le počasi uklanjajo avktoriteti prava (40) —, vendar se mu je zdel »večen mir« cilj, ki se mu lahko vedno bolj bližamo (56). Še sto let po njegovi smrti je izbruhnila najstrašnejša vojska, kar jih je kdaj videl svet, in vendar se je svet Kantovim idejam že močno približal. Nemški imperializem je Kanta zatajil, a namesto nje je vstal še silnejši glasnik teh idej, ki nima le besedi filozofa, temveč tudi moč sile — Wilson.

¹² Wilson: Ustanovi naj se popolna svoboda morja... odpravijo naj se, kolikor mogoče, vse gospodarske ovire in naj se ustanovi enotnost gospodarskih razmer med vsemi narodi (ki se pridružijo zvezi)...; vse zadeve kolonij naj se uredi po načelu, da se pravitako vpoštevajo koristi prebivalstva kakor pravice kolonialnih držav... Noben poseben in zaseben interes kakega naroda ali kake skupine narodov ne more biti za podlago kakega dela v (mirovni) pogodbi, če se tisti interes ne ujema z skupnimi interesi vseh. (8. jan. 1918; 27. sept. 1918.)

Mazzini: Slovanska pisma.

Iz preteklosti za sedanjost. — Priobčil phil. Alojzij Res (Dunaj).

Quando l'Italia risorga, essa risorgerà in nome d'un principio; risorgerà sorella di quanti popoli oppressi hanno, com'ella, diritto ad essere Nazione. G. Mazzini (1852).

Ob revoluciji, ki je v par dneh skoro brez krvi strla najhujši stoletni absolutistični in militaristični ustroj Srednje Evrope in osvobodila nebroj malih narodov suženjskih vezi; ob popolnem zedinjenju vseh Jugoslovanov v enotno, demokratično državo, ki je bila še skoro do zadnjega časa nedosegljiv sen vročekrvne mladine in »nezrelih« politikov, vstaja pred našimi očmi eden največjih narodnih revolucionarjev nove dobe: Giuseppe Mazzini, duševni vodja italijanskega republikanskega združenja v preteklem stoletju. Rodil se je 1805 v Genovi. Kot mlad advokat je pristopil h karbonarjem in z vso vnemo pričel delovati za zedinjenje. Toda izdali so ga, obsodili v ječo in izgnali v Marsiljo, kjer je ustanovil društvo »Giovine Italia«. Po brezuspešnih poizkusih leta 1833 in 1834, da bi vzdignil narod k uporju proti tujcem, je šel v London, kjer je izdajal list »L'Apostolato popolare« in z njim razširjal svoje republikanske ideje. Ko je izbruhnila februarška revolucija 1848, je odhitel v Pariz in od tam v Milan, ustanovil list »L'Italia del popolo« in društvo »Associazione nazionale«. Pred padcem Milana se je priključil Garibaldiju in se boril v vrstah njegovih prostovoljcev, dokler ni kot triumvir narodne skupščine prevzel vodstva rimske republike. Toda, ko je Oudinot zavzel Rim, je Mazzini zopet zbežal v Anglijo, kjer je kot predsednik Narodnega odbora vodil vstaje v Mantovi 1852, v Milanu 1853 in v Genovi 1857, v čemer so ga podpirali radikalci vseh deželâ. Vzpodbudil je Garibaldija k pohodu leta 1860, sam pa je rval proti italijansko-francoski zvezi. Še enkrat je poizkusil z uporom julija 1870 v Palermu, a so ga zopet izgnali. Ko se je 1872 skrivaj vrnil v domovino, je umrl dne 10. marca istega leta v Pizi.

Mazzini je bil mož izredne politične sposobnosti in energije, ki je za svoja republikanska načela svobode in bratstva žrtvoval ves svoj trud, svojo eksistenco, svoje imetje in kar je največ: osebno svobodo in posvetil vse svoje vzburkano življenje zaslužnjenu in raztrganemu italijanskemu narodu. Srečo človeške družbe je videl le v republiki, v njej edini pogoj vse svobode. S silo svojih idej, s širokim duševnim obzorjem, s plamenom gorke duše je vzbujal in gojil narodno zavest ne samo v Italiji, njegov vpliv je segal skoro na vse razumnštvo zatiranih narodov Evrope. Ob večeru svojega življenja je sicer dočakal svobodno in zedinjeno Italijo, a pod drugačno obliko, kot si jo je želel. Narodne nestrpnosti in imperialističnih teženj ni

poznal, pobijal jih je z istim ognjem kot absolutizem in reakcionarnost. Izmed del navajam le največje: »Scritti editi ed inediti«. Milano-Roma 1861—1891.

Ob sedanjem sporu z Italijo, ki v svojem nenasitljivem imperializmu stega roké po najlepših krajih Jugoslavije, priobčujem izredno zanimiva in aktualna štiri pisma Mazzinijeve, ki jih je pisal junija meseca 1852 iz Londona neznanemu prijatelju, znana pod skupnim naslovom »Lettere slave«.¹

I.

V prvem pismu (z dne 11. junija) opozarja Mazzini svojega prijatelja, da jugoslovansko gibanje, ki je vzvalovilo naš narod koncem prve polovice XIX. stoletja in ki so ga udušile »umetnosti Avstrije, bedasta lahkovernost Jelačića in zmote mažarskega upora«, nikakor ni zamrlo, pač pa da je v njem program, ki se bo uresničil prej ali slej. »Ko se ideja svobodne domovine ali narodna aspiracija ljudstvu prikaže, je ne more nobena sila več udušiti ali ovreti njenega bolj ali manj počasnega progresivnega razvoja do zmage. Narodnosti so nepremagljive kot vest: pomirite jih lahko za kratek čas, uničiti jih ne morete. Združena Italija bo morala imeti lastne zveze, mednarodno politiko. In ker se bo temelj te politike moral naslanjati naravno na ustanovitve novih narodnih držav, ki bodo vstale po neizogibnem razkroju avstrijskega imperija, je dobro, da proučujemo pazljivo vse znake.« Nato podaja Mazzini kratek pregled zgodovine Slovanstva in omenja v kratkih potezah njegov kulturni in narodni razvoj. Ko se dotakne naših narodnih pesmi, piše, da »dihajo žgoč dih dejanja, tuj našemu ljudstvu. Zvené kot odmev meni neznane globoke boleti, toda večkrat izražajo ob koncu neko izzivanje te boleti: skoro bi rekel prometejski upor, stremljenje po velikih misterioznih usodah, neukročeno zavest moči, ki bo vstala neki dan nad vse samopašnost nature in ljudi«. Od nas nepoznani Jugoslovani, pravi dalje Mazzini, so podali v zadnjih šestdesetih letih dokaze izrednih zmožnosti v junaških borbah, katerim ne manjka drugega kot zgodovinarja — v potezah stroge nature, trde, nezmagljive kot skale, sredi katerih so se te borbe odigrale — v besedah, institucijah, običajih, po energiji skoro strašnih — v plemenih, kjer je za moža največja žalitev, če mu rečeš: »Znan mi je tvoj rod, tvoji predniki so umrli vsi v postelji«.

¹ V »*Visioni d'avvenire*«. — Scritti di Giuseppe Mazzini. Con prefazione di Ernesto Nathan. — Milano 1915. Ravà & Co. — Editori. Str. 19—36.

Mazzini razdeljuje nato Slované v štiri velike skupine (culla probabile di quattro grandi nazioni future) in sicer: 1. Veliko Poljsko s poznanjskimi, ruskimi in avstrijskimi Poljaki. 2. Rusijo. 3. Češko-Moravsko, »kateri se bodo pridružila najbrže tudi slovaška plemena Ogrske« in »4. skupina bo objemala v politični uniji s federativno upravo Srbe, Črnogorce, Bolgare, Dalmatince, Slovence in Hrvate.« Prorokujoč, da bodo Čehoslovaki razbili Avstrijo, Jugoslovani pa pognali Turke nazaj v Azijo in s tem popolnoma spremenili vidike orientskega vprašanja, zaključuje svoje pismo s še enkratnim podarkom, »da je pomen gibanja slovanskega elementa neutajljiv. Radi njega se bo politična karta Evrope spremenila.«

II.

Svoje drugo pismo (z dne 13. junija) pričinja Mazzini z Mickiewiczem, ki je v svojih predavanjih o slovanski literaturi v Collège de France 1843 ugotovil, da v Avstriji »sto aristokratskih rodbin, ki jim služi do dva milijona avstrijskih oskrbnikov in uradnikov, vlada 34 milijonov ljudi«. In od teh je 17 milijonov Slovanov, raztresenih po Češkem, Moravskem, Ogrskem, Štajerskem, v Iliriji, v Dalmaciji in v Transilvaniji. Mažari, katerih moč vzdržuje le fevdalizem, bodo končali s tem, da se bodo porazgubili in pomešali med stare gospodarje njihove zemlje. »V tej (češkoslovaški skupini) torej, je Avstrija nepreklicljivo obsojena, ne da bi računali na zunanje dogodke ali na izreden impulz, ki bi ga dalo naše vstajenje.« A tudi jugoslovansko gibanje je za bodočo Evropo velikega pomena: »To gibanje vsebuje jedro popolnoma nove rešitve orientskega vprašanja, nespregledane od diplomatov ali mogoče z zaprtimi očmi zavrnjene radi instinktivnega odpora proti vsakemu prostovoljnemu stvorjenju svobodnega naroda.« Jugoslovanom, združenim z Grki, je določeno, da vržejo turško pleme nazaj v Azijo in rešijo s tem Evropo strašne móre, »slovanski duh, ki skupno z italijanskim koplje prepad avstrijski državi, se bo združil s helenskim elementom, da razbije turški imperij v Evropi.« In ob tem previdevanju prihodnje politične konstelacije na Balkanu, prihaja Mazzini do spoznanja, da bo morala italijanska politika v združeni Italiji ubrati v prvi vrsti slovansko-grško smer. »S prvimi koraki našega vstajenja bomo mogli, ako bomo hoteli, iznova načeti orientsko vprašanje.«

III.

Kdo je mislil na Slované pred 20 leti? se vprašuje Mazzini, ko piše tretjič (16. junija) svojemu prijatelju. Kdo je spoznal v poljskem uporu 1856 iskro splošnega požara? Edini Napoleon je uvidel v velikih evropskih vojnah nujno važnost slovanskega elementa in bral v češčem begu slovanskih vojakov Avstrije, povzročenem daleč proč od

njih rodne grude po poljskih legijah Dombrowskega, skoro proroški znak bodočnosti. Napoleon je poslal svoje agente, ki naj prouče Črnogoro in Srbijo, in je izročil generalu Dombrowskemu načrt, ki se, mislim, nahaja še danes v vojaškem arhivu v Parizu in ki je vseboval statistične podatke o slovanskih narodih in navajal sredstva, da bi jih pobunil, a je potem to namero opustil. Danes se bavijo s slovanskim vprašanjem vsi politični miselci. Tudi v Avstriji so pričeli to spoznavati in z raznimi sredstvi so hoteli to gibanje v kali zadušiti.

Z občudovanja vrednim poznavanjem razmer očrtava nato Mazzini svojemu prijatelju narodni in kulturni razvoj Južnih Slovanov in njih boje za osvobodjenje in zedinjenje. Spominja se narodne pesmi, ki so jo razširjali med narodom slepci-guslarji, omenja boj Hrvatov pod Draškovićem proti vsiljevanju mažarskega jezika in podarja predvsem zaslužno delovanje Ljudevita Gaja, ki je imel »ingegno, erudizione profonda e attività somma, temperata da prudenza, che poi degenerò in codardia.« Navaja njegove časopise in delovanje raznih »Matic«. Ob karakterizaciji naše pesmi pravi: »Polna je otožnosti in upanja, kot luna in zvezde v jutru, ki jih je Ilirija postavila v svoje prapore. Ne odseva v njej polna cvetoča lepota, kot v lepem slovstvu narodov, katerih naloga je že določena od zdavnaj; ne skrbi za obliko, toda vsebuje v največji meri, česar našim literaturam manjka: duha dejanja, zvezo z realnim življenjem. Naša poezija, ko je pomanjkljiva, je imitacija in ne občutek, ko je dobra, odseva dušo individua, v slovanskem rodu pa izraža oviran boj naroda. Naša poezija stremi po izolaciji od družbe, njegova po strnitvi ž njo.« Tudi našega Stanka Vraza ni pozabil in ga imenuje kratko »Stanko«, zamenjujoč ime s priimkom.

»Zgodovina pripoveduje o Iliriji grški in o Iliriji rimski, leta 1810 je živela Ilirija francoska; danes (1852) imamo Ilirijo avstrijsko, sestavljeno iz dveh upravnih delov Ljubljane (Leybach) in Trsta. Jaz ne govorim o tej, govorim o bodoči Iliriji, po kateri streme Južni Slovani; o oni, ki jo kličejo z imenom Velike Ilirije ali o Srbsko-Ilirski državi, ki objema v več ali manj definitivni skupni aspiraciji Hrvatsko, Koroško, Srbijo, Črnogoro, Dalmacijo (!), Bosno in Bolgarijo. Vse te dežele govoré, izvzemši neizogibnih modifikacij, jezik, o katerem lahko rečemo, da je bistveno isti.«

Pod Koroško (Carinzia) umeva tu Mazzini vso Slovenijo. Značilno je to pismo še v dvojnem oziru: Dalmacijo priznava Mazzini brez pomisla bodoči Jugoslaviji in govori o bistveno istem jeziku vseh Jugoslovanov, ki ga hočejo novejši italijanski publicisti (Scipio Slataper, Attilio Hortis, Leonardo Azzarita in dr.) razdeliti v nebroj popolnoma strogo diferenciranih »jezikov« (slovenski, kranjski, morlaški, hrvatski, dalmatinski, bosanski, srbski, macedonski itd.).

IV.

Iz raznih vzrokov, ki jih ne navaja, ne razpravlja Mazzini v četrtem in zadnjem pismu (19. junija) podrobneje o češkem gibanju, o katerem pa poudarja, da je vedno v najožjem stiku s slovanskim pokretom. Omenja »Dalmatinsko Zoro«, ki je pozdravila italijansko revolucijo in nadaljuje: »Če bi v našem uporu 1848 mogli Južni Slovani videti vstajenje naroda, ki neustrašeno trže staro karto Evrope in kliče nove narode k vstaji in udruženju v naravnih smereh, — če bi zmote, ki smo jim podlegli, ne bile dale Avstriji prilike reči onim nevednežem: To je vojna kraljevskih ambicij, ki bi vas, če bi le mogle, podjarmile — morda bi ti prvi simptomi pobratimstva (»Dalmatinske Zore«) dozoreli v dejanja.« Tako pa je avstrijska oblast iz sovraštva med slovanskim in italijanskim elementom kovala zase kapital in danes je slovansko gibanje za svobodo navidezno utihnilo. Vzrokov za to je več med Jugoslovani samimi: versko vprašanje, nezaupljivost med avstrijskimi in turškimi Slovani, hrvatsko plemstvo, ki se boji Srbov in Bolgarov, ki stremé za socialno enakopravnostjo, politične težkoče med Srbijo in Črnogoro in slednjič ime »Ilirija« samo, ki ga Srbi kot rimskega izvora odklanjajo. »Toda vse to so težkoče, ki jih bo čas, intelektualni napredek, ki se izpopolnjuje, rastoče medsebojno občevanje, predvsem pa skupno hlapčevstvo, poostreno od razočaranj, ki jih je Avstrija po l. 1848 s polnimi rokami razlila med svoje podanike — naglo izrval. In če bi danes vstala Italija v imenu vseh narodov, ki hrepene po udruženju v nacijo, če bi vstala boreč se in zmagujoč, toda pri vsaki zmagi ponujajoč pakt poštenega miru in svobode onim, ki, tostran Alp še sovražniki, morejo postati prijatelji onstran naših mej, — če bi vstala učeč z vzorom Mažare, katerih gibanje bi brezdvomno sledilo italijanskemu, s širokimi, pravičnimi, tolerantnimi nazori, — če bi vstala torej s klicem: »Boj Avstriji, svobodo zatirancem Avstrije!« — bi mogoče te težkoče naenkrat izginile in razkroj avstrijskega cesarstva bi bil plačilo prvega pohoda.«

»Od danes naprej,« nadaljuje Mazzini, »je slovansko stremljenje po udruženju v štiri nove narode, ki bodo vstali prejalislej na razvalinah turškega, ruskega in avstrijskega despotizma, neizogibljiv element bodočnosti. Italija ga mora temeljito proučevati.« Mazzini silno obžaluje, da Italija še nima stolice za slovansko literaturo, ki bi jo bila morala imeti že pred devetimi leti (1843) v Turinu ali Genovi.

Nato pa se Mazzini razvname in z vso strastjo revolucionarca in republikanca biča tedanje politično vodstvo v Italiji, ki mu je dana š nj e v taktiki in mišljenju popolnoma s o r o d n o. Zato navajam to-le mesto dobesedno:

»Ne samo Slovane (moramo dodobra poznati), o katerih sem skušal s temi kratkimi potezami vzbuditi zanimanje vaših bralcev.

Čas je, da Italijanska Narodna Stranka, ki je izšla iz nedoločnih splošnih naziranj o bratstvu med narodi in Evropski Zvezi — klici, ki smo jih vrgli mi prvi v javnost, ki so jih pa danes ugrabili ljudje vseh barv in jih prevzeli kot odpadniki, da jih preneso v sovražni tabor — da pové narodom, kaj hoče in kako si predstavlja novo karto Evrope, ki se mora zamenjati z ono dunajskih pogodb. Da pové, kako si predstavlja vse to v nasprotju z ljudmi, ki hočejo ustvariti Italijo z lažjo osvobodjujoče monarhije, v katero sami ne verujejo; v nasprotju z ljudmi, ki vlačijo sveto in zmagoslavno Mater tisočerih mučenikov, da prosjači ob izhodih vseh pisarn kot miloščino preustroj krajnih uprav. Narodna Stranka naj vstane in zakliče iz vaših ust in drugih: Mi hočemo Italijo, Italijo eno, Italijo svobodno, neodvisno, samosvojo gospodarico. Tako kličite v nasprotju z zmernimi ljudmi, ki se, kot opice ponavljajoč fraze tujih ministrov, upajo imenovati ljudske vstaje iz l. 1848 žalostne dogodke; nasproti ljudem, ki obnavljajo v imenu svobode nepošteno trgovanje tiranstva, ki vabijo Avstrijo, naj odstopi del ozemelj Italiji v zameno za zemlje, ki naj jih ugrabi našim bratom Romunom; proti ljudem, ki križajo vdrugeč sveto Poljsko, slavo pojoč carju, in vdrugeč Rim, slaveč Francijo; proti tem ljudem vstani Narodna Stranka in kliči:

»Ko bo Italija vstala, bo vstala v imenu načela; vstala bo kot sestra vseh zatiranih ljudstev, ki imajo, kot ona, pravico, da postanejo narod!«

Po teh programatičnih besedah, ki vsebujejo Mazzinijev politični konfiteor, ki jih pa današnja uradna Italija in zapeljani narod nikakor nočeta več pripoznati, opredeli proroški duh Mazzinijev politično Evropo takole: »Evropa stremi po preuredbi med velike, ravnotežne frakcije, ustanovljene potom jezika, zemljepisne lege in zgodovinskih tradicij. Bodoča Evropa bo imela, naj se danes dela ali piše karkoli, Hiberijski polotok z združeno Portugalsko in Španijo — bo imela narod skandinavski, ki bo objemal Švedsko, Dansko in Norveško — bo imela nemški narod — bo imela alpsko konfederacijo, ki se ji bosta pridružili Savojska in Nemško Tirolsko — bo imela Slovane, razdeljene v štiri skupine, ki sem jih orisal v svojih pismih — bo imela Grško, ki bo segala do Balkana in bo stolovala v Bizancu, svobodnem središču konfederacije plemen, ki tvorijo danes turško cesarstvo v Evropi — bo imela Italijo, ki se bo raztezala od skrajnega robu Sicilije do alpskega pasu in do Trsta (torej brez Istre in Dalmacije? — Op. por.)«

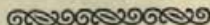
Ali so to utopije? se vprašuje Mazzini ob sklepu pisma. Slovani so bili pred kratkim tudi utopija, danes se bavi z njimi vsa Evropa. Ime »Skandinavija« je bilo še pred 20 leti smešno — danes je dejstvo, s katerim moramo računati!

»Italiji gre iniciativa v narodnostnih problemih,« sklepa Mazzini, »toda le s pogojem, da ima program in da ga razglasi!«

Kar je Mazzini prerokoval, se je večinoma uresničilo pred našimi očmi. Italija je vstala in zedinila v imenu narodnostnega načela vse italijanske dežele in še več. Toda italijanska politika ni razvila Mazzinijevega narodnega programa in ne vpoštevata njegovih demokratičnih načel. Po zmagi, ki jo praznuje, ne ponuja osvobojenim narodom »poštenega miru in svobode«, kot je to želel apostol italijanskega zedinjenja. Italija narodnostnega principa, ki je temelj in vir nje samostojnosti, Jugoslovanom noče priznati. Kdo bo tedaj zmagal v Italiji: ali absolutistično-imperialistični duh, ki ga predstavlja s Sonninom skoro vse časopisje, ali demokratično-republikanski ideal Mazzinijev, ki v narodu nikakor ni zamrl, ampak je močnejši nego kdaj prej? Revolucija, ki je zdrobila Srednjo Evropo v prah, se ne bo ustavila ob Soči, zmagoslavni pohod demokracije bo šel preko vseh državnih kolov in preko vseh demarkacijskih črt, dokler ne zmaga vsepovsod.

In v demokraciji je naša rešitev in rešitev Evrope sploh.

(Razume se, da s tem nočemo poveličavati revolucionarja Mazzinija, ampak smo hoteli le opozoriti na bistrovidne napovedi tega izrednega moža, ki pričajo, kako globoko je uvideval moč idej in logiko zgodovinskega razvoja. — Op. ur.)

OBZORNIK.

POLITIKA IN KULTURA.

Dokumenti Jugoslavije.

Proglasitev Jugoslavije.

Dne 1. decembra 1918 se je izvršila svečana proglasitev zedinjenja vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov v enotno jugoslovansko državo. Narodno Veče je po svojih odposlancih v Belgradu podalo v posebni avdienci srbskemu regentu Aleksandru sledečo adresu: Vaša kraljeva Visokost! Čutimo se srečne, da moremo pozdraviti Vašo kraljevo Visokost v imenu Narodnega Veča Slovencev, Hrvatov in Srbov v prestolnici osvobojene Srbije kot vrhovnega poveljnika zmagonosne narodne vojske, ki je v skupnem boju z vojskami močnih zaveznikov ustvarila pogoje za uredničenje ogromnega dela za narodno ujedinjenje Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki so, prožeti z idejo narodnega edinstva, izvedli na teritoriju bivše avstro-ogrske monarhije državni preobrat in začasno ustanovili neodvisno narodno državo.

Opirajoč se na veliko načelo demokracije, ki zahteva, naj vsak narod sam odloča o svoji usodi, so izjavili že v objavi Narodnega Veča z dne 19. oktobra, da želijo in hočejo, da se ujedinijo v enotno narodno državo Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki bo obsegala ves sklopljeni etnografski teritorij Jugoslovanov. Da se ta meja udeležti, je sklenilo Narodno Veče v

svoji seji dne 24. novembra, da se proglasi ujedinjenje države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Srbijo in Črnogoro v eno edinstveno državo ter je izbralo svoje odposlanstvo, ki stopa danes pred Vašo kraljevo Visokost, da Vam sporoči ta sklep Narodnega Veča uradno in v svečani obliki. Sklep Narodnega Veča je ta, da naj vrši vladarsko oblast na vsem teritoriju sedaj enotne države Slovencev, Hrvatov in Srbov Njegovo Veličanstvo kralj Peter, oziroma v njegovem imenu regent Vaša kraljeva Visokost. Sporazumno z vlado Vaše kraljeve Visokosti in predstojniki vseh narodnih strank v Srbiji in Črnigori naj se ustvari enotna parlamentarna vlada. Vaša Visokost! Želja Narodnega Veča je, da se sestavi provizorična vlada v sporazumu med Narodnim Večem in predstavniki kraljevine Srbije, in da se določi odgovornost državne vlade v zmislu modernih parlamentarnih načel temu narodnemu predstavništvu, katera bi morala ostati zbrana, dokler se ne sestane konstituenta, da pride na ta način princip ustavnosti in parlamentarne odgovornosti vlade do popolnega izraza. Iz istega razloga naj bi ostali v veljavi pod kontrolo državne vlade dosedanji avtonomni administrativni organi, ki pa morajo biti za svoje uradovanje tudi odgovorni predstavništvu. V tem prehodnem času bi bilo po

našem mnenju tudi potrebno, da se ustvarijo pogoji za končno organizacijo naše edinstvene države. Naša državna vlada bi imela za to poseben nalog, da pripravi konstituanto in naj bi bila v zmislu predloženega predloga Narodnega Veča voljena po načelih splošne, enake, direktne, tajne in proporcionalne volilne pravice, ki naj bi se sestala najpozneje šest mesecev po sklenitvi miru. V tem historičnem času, ko stopamo pred Vašo kraljevsko Visokost kot predstavniki naroda in vsega teritorija južnih Slovanov v bivši avstro-ogrski monarhiji, smo globoko užaloščeni, ker moramo konstatirati, da so veliki in dragoceni deli našega narodnega ozemlja okupirani po četah kraljevine Italije, čeprav je ta zaveznica ententnih držav in čeprav želimo živeti z njo v dobrih in prijateljskih odnošajih. Nismo pa pripravljene, priznati opravičenost kakršnegakoli dogovora, pa tudi londonskega pakta ne, po katerem bi bili prisiljeni v nasprotju z narodnim načelom in principom samoodločbe, da odstopimo del našega naroda tuji državi. Posebno opozarjamo Vašo kraljevo visokost, da italijanska okupacijska uprava krši meje in pooblastila, ki so ji dana v pogojih premirja z glavnim poveljništvom bivše avstro-ogrske vojske, že potem, ko je bil ta teritorij proglašen za neodvisen in integralen del države Slovencev, Hrvatov in Srbov, o čemer bomo predložili državi Vaše kraljeve Visokosti vse potrebne dokaze. S polnim prepričanjem pa dajemo izraza svoji nadi, da se bo Vaša kraljeva Visokost skupno s celim našim narodom zavzela, da se definitivne meje naše države

urede tako, da bodo v skladu z našimi etnografičnimi mejami in z načelom narodne samoodločbe, proklamirane od predsednika Zedinjenih držav ameriških Wilsona in od vseh držav sporazuma. Naj živi Njegovo Veličanstvo kralj Peter, naj živi Vaša kraljeva Visokost, naj živi ves naš ujedinjeni srbsko - hrvaški - slovenski narod, naj živi svobodna ujedinjena Jugoslavija!

Na to adresu je podal regent Aleksander naslednji odgovor:

Gospodje odposlanci! Vaš prihod v ime Narodnega Veča SHS, kot predstavitelja široke naše narodne misli in Vaše poročilo o njegovem zgodovinskem sklepu z dne 24. novembra, s katerim se proglašša narodno edinstvo celega naroda in vse naše mile mučene slavne domovine, me je napolnilo z veseljem. Priznavajoč to poročilo sem prepričan, da s tem činom izpolnjujem svojo vladarsko dolžnost, ker s tem dovodimo končno delo do tega, kar so sklenili bratje naše krvi vseh treh imen na obeh straneh Donave, Save in Drine, kar je bilo pripravljeno še za deda kneza Aleksandra I. blagega spomina, in bivšega kneza Mihaela, kar odgovarja željam in pogledom mojega naroda. V imenu Njegovega Veličanstva kralja Petra I. proglašam ujedinenje Srbije z deželami neodvisne države SHS v enotno kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev. To redko in historično dejanje naj bo najboljša plača za delovanje Vaše in vseh Vaših tovarišev, ki so s smelim preobratom vrgli raz sebe tuji jarem. To današnje delo bo najlepši venec na slavnih grobovih mnogih častnikov in vojakov, padlih za svobodo, najlepša

veja na grobovih njihovih srečnih vojnih tovarišev, ki so doživeli, da izvojujejo zmago nad vsemi sovražniki z veliko in plemenito pomočjo naših močnih zaveznikov. Vsi so se trudili in žrtvovali, a vi ste dočakali zmago. Vsi so prihili k Vam in Vi ste bili sprejeti, kakor sprejme brat brata. Hvala Vam na takem sprejemu v imenu moje vojske, Hvala Vam na poletu, s katerim izkazujete zaupanje kraljevini Srbiji in njenemu narodu, mojemu vzvišenemu očetu Njegovemu Veličanstvu Petru I. in meni. Morem zagotoviti Vas in Narodno Veče, od katerega ste pooblašteni, morem zagotoviti vse Vaše in vse moje brate Slovence, Hrvate in Srbe, katerih voljo in misel predstavljate, da hočem jaz in moja vlada z vsem, kar predstavlja Srbija in njen narod, vedno in povsod delovati samo z globoko, neomajno ljubeznijo bratskega srca nasproti vsem interesom, nasproti vsem svetinjam, ki so mile duši onih, v katerih imenu ste došli k meni.

V zmislu vseh želja in ozirov, katere ste mi blagovolili razložiti in s katerimi se jaz in moja vlada popolnoma strinjamo, bo vlada takoj ukrenila, da se čimprej uresniči vse ono, kar ste želeli gledečasne in prehodne dobe do sestanka in kraja delovanja velike ustavodajalne skupščine.

Jaz hočem biti kralj samo svobodnim državljanom države Slovencev, Hrvatov in Srbov, ostati hočem vedno zvest vsem ustavnim, parlamentarnim in široko demokratskim načelom, zasnovanim na splošni volilni pravici. Radi tega bom prosil Vašega sodelovanja pri poslih vlade, ki bo predstavljala vso zedinjeno očetnjo in bo ta

vlada v stalni zvezi najprej z Vami, potem z Narodnim zastopstvom, s katerim bo delovala in mu bo odgovorna.

Ž njim in celim narodom hoče vlada imeti kot prvo nalogo, da se pobriga, da se meje naše države ujemajo z etnografskimi mejami celokupnega našega naroda. Obenem z Vami imam to pravico in nadejam se, da se bodo naši veliki prijatelji pridružili tej pravici, ker odgovarja načelom, katera so sami proglasili in za katera so prelili toliko krvi. Prepričan sem, da se delo osvoboditve sveta ne bo omakeževalo s tem, da se izroči tuji lasti toliko naših častitih, naprednih in zavednih bratov.

Istotako se nadejam, da bo tem ozirom dala izraza tudi s svojimi odločitvami sama kraljevina Italija, ki se ima za svoj postanek zahvaliti istim načelom, ki so jih tako sijajno tolmačili s peresom in delom njeni veliki sinovi prošlega stoletja.

Svobodno smemo povedati, da se v spoštovanju vseh načel in ozirov na prijateljstvo italijanski narod ne bo mogel več držati londonskega dogovora, ki je bil podpisan brez nas in katerega nismo nikdar priznali in ki je bil podpisan v času, ko se še ni mislilo na razpad Avstro-Ogrske, in so zato mnogi nekdanji obziri postali brezpredmetni.

V tem in tudi v vsem drugem, bratje, upam, da bo naš narod za vedno ostal složen in močan, da bo v novo življenje šel vedrega in ponosnega čela, vreden sreče, ki ga čaka. Zato Vas, gospodje delegati, prosim, da mojo vladarsko izjavo in pozdrav ponesete svojim milim bratom širom naše svobodne in

ujedinjene Jugoslavije. Živel narod slovenski, hrvatski, srbski! Naj bo de za vse čase srečno in slavno naše kraljestvo Slovencev, Hrvatov in Srbov!

Zadnji paberki iz svetovne vojske.

Zaplenjena resnica. V »Času« 1915, str. 53—54, je črtala tedanja cenzura sledeči izpisek: »V Hochlandu (1914/15, str. 14—29) razpravlja Martin Spahn o vzrokih svetovne vojske. Povod vojski, pravi, je bil umor prestolonaslednika Franca Ferdinanda, bližnji vzrok nasprotje Rusije in Avstrije na Balkanu, zadnji vzrok je pa bil drugi. Na strani Avstrije je stopila v vojsko tudi — Nemčija. Ni bilo le načelo: zvestoba za zvestobol ki jo je gnalo v vojsko, pravi Martin Spahn. »Nicht nur Nibelungentreue trieb uns in den Krieg.« Bila je ideja Velike Nemčije, »Großdeutschlands Wiedergeburt«. Prišlo je, kar je moralo priti: vojska Avstrije s Srbijo je le sprožila veliki konflikt in potem takoj stopila v ozadje, svetovna vojska se je pa izkazala za to, kar je, »dan obračuna Nemčije z Anglijo, dan, kakršnega še ni videla svetovna zgodovina«. Spahn opisuje, kako je nastalo nasprotje med Anglijo in Nemčijo, ko je začela Nemčija svojo veliko svetovno politiko. Anglija je spoznala, da gre za nje prvenstvo na morjih. Zato se je začela z vso brezobzirnostjo diplomatično, politično in strategično pripravljati na vojsko z nevarno tekmičo. Nemčija bi bila lahko še čakala. A to je vedel vsak, kdor je bistro gledal v svet, da trajno ne bo mogla živeti z Anglijo v miru. »Mi ne moremo voditi enakopravne svetovne politike,« pravi Spahn, »če ostanemo

v mejah, kjer smo zdaj. Obrežja vseh delov sveta morajo biti prav tako pod oblastjo naših bojnih ladij kakor so pod oblastjo angleških kanonov. Govorimo odkrito! Mi moramo prizadeti Angliji usodo, kakršno je ona prizadela pred sto leti Franciji, sicer bomo mi izgubljeni. To se pravi, ustanoviti moramo in za vedno ohraniti tiste meje stare, velike in cele Nemčije, ki se kažejo sedaj v zarji vojske. Belgija se ne bo mogla odkupiti s Kongo-državo. Tudi to hočemo, da se nam izpolnijo skromne sanje o naši srednjeafriški kolonialni državi, ki smo jih sanjali zadnja medla leta. A ne le to. Zasedli smo Belgijo proti Franciji, potrebujemo jo pa proti Angliji. Naj se ji dá ta ali ona mera samouprave, gospodarsko-politično in vojaško mora priti popolnoma pod našo oblast. Anglija nam ne sme več zapirati v kanalu izhoda v svet, kakor zapira Turčija Rusiji izhod v Dardanelah. Da moremo obdržati Belgijo, se morajo pa izpremeniti tudi druge meje Francije... Nemčija je bila nekdanj prva sila v Evropi in mora zopet biti. Zadobiti mora svoje nekdanje meje: od Hamburga do Trsta. Da ne bo prešerno izkoriščala te sile, v tem jo bo omejevala na eni strani razcvitajoča se Amerika, na drugi probujajoče se rumeno pleme. Proti tema dvema bo pa Nemčija tudi branila evropsko kulturo.« Če bo z Anglijo poražena tudi Francija, tako da izgine kot velevlast, tedaj, pravi Spahn, lahko dopustimo tudi samostojno Poljsko (sicer bi po starem ljubovala s Francijo), seveda kot »Pufferstaat« proti Rusiji. Ohraniti pa moramo sedanje pokrajine s poljskim prebivalstvom. »Tako bo prevzela Nemčija, če ji

Bog dá zmago, vodstvo Evrope v svetovni politiki.«

Pozna pravica. V »Österr. Rundschau« (zv. 57, str. 241—51, 15. dec. 1918) je zanimiv članek grofa R. Czernin-Morzina, pisan meseca oktobra, z naslovom »Dem Ende zu«. Czernin občuduje avstrijsko armado, vidi pa, da se bliža konec. Kakšen bo, tega tedaj še ni vedel. »Ali bo vse izginilo v grmeč prepad, ali se bodo razburkani valovi zopet umirili?« Krivde dolži napuh, birokratizem, avtokratični militarizem itd. Bolj zanimivo je pa drugo priznanje. Zadnji vzrok strašnega poraza, misli Czernin, da je »der Fluch der bösen Tat«. Zveza osrednjih držav se je omadeževala s temnimi madeži. Prazni so vsi izgovori, Nemčija je pogazila pravo, ko je stopila na nevtralna belgijska tla. Za tem zločinom je prišel kmalu drugi: torpediranje »Lusitanije«. To je bil zločin »gegen die elementarsten Begriffe der Menschlichkeit und des Völkerrechtes« (249). Barbarična uporaba podmornikov je uničila milijarde vrednot in najdragocenejših kulturnih dobrin in je kljub pretvezi »dovoljene retorzije« (da povrača le nemilo za nedrago) nravnemu ugledu Nemčije silno škodovala (250). Obenem je pa bila izraz čezmernega precenjevanja samega sebe. Brutalna, pa kratkovidna. Dovoza ententi ni preprečila, pognala je pa še Ameriko v vojsko. Sploh so uvedli s pojmom »retorzije« (povračila) docela nenraven in v svojih posledicah nemogoč princip v življenje narodov. Če je kdo še tako krivično oškodovan, če je žaljen v najsvetejših človeških pravicah, mora molčati, ker mu nasprotnik grozi z retorzijo. To je

povrat v brezmejno barbarstvo (251). Prav tako barbarstvo je bilo tudi ravnanje s civilnim prebivalstvom v Belgiji in Srbiji. Tako ravnanje se dá morda utemeljevati z vojaškimi razlogi, a nikdar ne opravičiti pred forumom kulture. Blizu taka bo sodba o tem, kako so Nemci pustošili francosko ozemlje, pa o zeppelinških napadih na London in Pariz. Zlasti le-ti napadi se bodo pokazali na mirovnem kongresu v strašnem računu, ki ga bo morala Nemčija poravnati. V vojaškem oziru so bili brez vsake vrednosti, so pa nasprotnike neizmerno razdražili. In to je veliko zlò. Vojska ne vzbuja ljubezni. Toda taka mora biti, da je pozneje mogoč sporazum in mir. »Sejati več sovraštva in maščevalnosti, kot ga pa morejo izrvati stoletja, to pač ni dobro!«

Prepozno spoznanje. Na predvečer nemške katastrofe je napisal Gerlach sledečo izpoved (prim. Arbeiterwille, 2. nov. 1918): »Nemško ljudstvo žanje, kar je Bismarck sejal... Bismarck je bil tipus politika sile. Genialen brez dvoma — v tem se loči od omejenih naslednikov hvastačev — toda politik sirove sile vsekako... S ,krvjo in železom', kakor je sam dejal, je zvaril nemško državo... Kri in železo sta bila vodilo njegove politike. Politiko krvi in železa je zapustil nemškemu ljudstvu. Na krvi in železu se snuje Nemčija, kri in železo sta bila vodilno načelo večine. Namenoma je provzročil Bismarck vojsko l. 1864, namenoma vojsko l. 1866, namenoma vojsko l. 1870/71. Vselej v tistem trenutku, ki se mu je zdel ugoden. Pomiselkov ,meščanske morale' Bismarck in politicis ni poznal.

Brez pomiselkov je ‚preuredil‘ emsko depešo (to se pravi, dejansko potvoril). Šlo mu je samo za to, da je Napoleona III. prisilil v vojsko, na katero je bila Nemčija vojaško in politično dobro pripravljena. Frankfurtski mir, ki ga dvorni zgodovinarji in šolske knjige tako poveličujejo, je bil korenina naše današnje nesreče. Napoleon III., ki je bil sicer globoko pod Bismarckom, je glede ljudske psihologije Bismarcka prekašal: ko je hotel Nizo in Savojsko združiti s Francosko, je pustil, da je ljudstvo glasovalo; ko so se Italijani s plebiscitom odločili za Francijo, so postali ‚Francozi‘ in nikdar ni bilo v teh pokrajinah zoper Francosko nobenega odpora. Alzačanov in Lorencev niso nič vprašali, temveč so jih kakor blago potisnili pod Nemčijo. In danes, ko je ta nasilni mir 50 let zastrupljal razmerje med Nemčijo in Francijo, so izjavili zastopniki ‚nemških‘ Alzačanov v državnem zboru, da hočejo k Franciji. Moč je bila Bismarcku vedno pred pravico. S sirovo silo kulturnega boja je hotel ob tla pritisniti katoliško Cerkev, s sirovo silo zakona socialne demokrate, s sirovo silo politike na vzhodu Poljake: socialna demokracija in centrum sta postala najmogočnejši stranki, ki danes v Nemčiji vladata, in Poljaki se ne le hočejo ločiti od Prusije, temveč si hočejo vzeti še lep kos nemške zemlje. Sirova sila je bila značilo vse Bismarckove politike. Odtod sta izšla militarizem in napolabsolutistični monarhizem, ki jih ima ves svet za pravo bistvo nemške politike. Viljem II. se je ločil od Bismarcka, a ne zato, kakor da bi hotel postaviti proti politiki sile nov, moderen sestav, ampak le

zato, ker je hotel vso moč kanclerja in cesarja združiti v eni osebi. Povesti je hotel nemško ljudstvo v »herrliche Zeiten«. Kakšni so na koncu njegovega vladanja ti prelepi časi? Nemčija nima danes nobenega prijatelja na svetu. Morda najhujše nas obsojajo naši dosedanji zavezniki. Ali smo res samo mi tako pametni in dobri in nedolžni, vsi drugi pa omejeni ali zločinski? Ne, mi smo krivi, krivi militarizma in nazadnjaškega monarhizma. Tudi druge države so imele vojske. A po vojski so dale premaganim narodom svobodo in samoupravo. Tako Anglija Burom. Tudi druge države imajo armade in brodovje. A povsod je vojaška oblast služabnica civilne oblasti. Tudi druge države imajo monarhije. A nikjer razen pri nas in v Rusiji niso te monarhije nekakšno orodje nebes, ampak izvrševalteljice ljudske volje. V drugih državah so imeli vojaštvo za breme, ki se ga ni bilo mogoče iznebiti, nam je bil militarizem zveličaven princip državne moči. Na haških konferencah so bile vse države pripravljene končati politiko sile, uvesti razoroženje, ustanoviti obvezna razsodišča in tako izločiti vojsko kot politično sredstvo, samo Nemčija je odločno ugovarjala. V nemški vladi se je uteleševalo nasprotje proti mirovnim težnjam, in nemško ljudstvo je ponižno molčalo. Danes stojimo pred bankrotom, pred polomom absolutistično-militaristične Bismarckove politike... Ne iz usmiljenja s tistimi, ki so krivi — ti ga niso vredni —, ampak iz usmiljenja z ljudstvom, upamo, da bo vlada v teh odločilnih urah zbrala še toliko moči in storila, kar mora storiti: da bodo namreč nasilniki od vče-

raj še danes ukrenili, za kar bi bilo jutri prepozno . . . »

Prepozno! Bismarckove Nemčije ni več.

Italija in Adrija.

Meje, določene v premirju med Italijo in Avstrijo, so meje »italijanskih aspiracij«, obenem meje, zagotovljene ji po londonski pogodbi. Zato ima Italija te kraje že za svoje. Le tako je umeti, da se tako malo ozira na mednarodno pravo.¹ Seveda želja še ni pravica in če bi Italija te kraje res dobila, je do sklepa mirovnega kongresa po mednarodnem pravu v teh krajih le tuja, sovražna oblast, ki ima samo pravico skrbeti za red in mir.

Kako malo so pa sploh italijanske aspiracije na Adrijo in naše kraje upravičene, najbolje dokazujejo slabi dokazi sami, ki z njimi italijanski politiki in znanstveniki v svojih delih te težnje utemeljujejo. Oglejmo si nekaj takih del!

¹ Sklep haške konference (1907), ki ga je podpisal tudi italijanski kralj, izrecno prepoveduje siliti koga k prisegi na tujo oblast, in zapoveduje, da mora tuja oblast, ki je deželo osvojila, spoštovati »čast in pravice družin«, »življenje in zasebno last«, kakor tudi »versko prepričanje ljudstva ter izvrševanje bogočastja«. Prim. Règlement concernant les lois et coutumes de la guerre sur terre. Art. 45: Il est interdit de contraindre la population d'un territoire occupé à prêter serment à la Puissance ennemie. Art. 46: L'honneur et les droits de la famille, la vie des individus et la propriété privée, ainsi que les convictions religieuses et l'exercice des cultes, doivent être respectés. La propriété privée ne peut pas être confisquée. (K. u. k. Ministerium des Außern, Die zweite Haagener Konferenz, 1907, Wien 1908, str. 131.)

Prav početkom vojske je izšlo v Milanu večje znanstveno delo o Adriji »L'Adriatico«. Pisatelj je Dalmatinec, ki je moral v vojsko, in je zato delo izšlo brez imena.² Delu ni mogoče odrekati duhovitosti in bogatega znanja, zlasti tudi ne politične in sociološke orientacije, a kakšni so dokazi? V treh delih: Adrija zemljepisno (1—59), Adrija v zgodovini (62—295) in Adrija v politiki (297—400) dokazuje *** , da mora biti Adrija z zaledjem italijanska, češ tako velevalo naravni zakoni (400).

V prvem delu razlaga *** zemljepisno lego Adrije in nje mednarodni pomen, ker je najvažnejša pot med osrednjo Evropo in vzhodom. Vsled svoje dolžine Adrija ni sposobna, da bi rodila svojo enotno kulturo, temveč je kulturno odvisna od vplivov sosednih dežel. Ti vplivi so vsled naravne lege najmočnejši z zahodne obali, zato spada Adrija že po naravnem zakonu v italijansko kulturno območje.

To, pravi *** , potrjuje tudi zgodovina, kar ni čudno, saj »v boju med geografijo in zgodovino zmaguje itak geografija« (400). Zlata doba za Adrijo je bila rimska doba. Še po neslavnem propadu rimskega cesarstva je ostala Dalmacija nekaj let rimsko-cesarska, tako je bila »navezana na latinstvo« (S2). Druga slavna doba Adrije je bila benečanska. Istra in Dalmacija še vedno nosita znake te dobe. Kar je tu kulturnih spomenikov, so ali rimski ali benečanski (171). Venecija je padla, a sanje Italije o vzhodni obali Adrije so ostale.

² L'Adriatico. Studio geografico, storico e politico di ***. Milano, Ed. Fratelli Treves, 1915.

Politika naše dobe, pravi, bo te sanje uresničila. Naša doba je doba nacionalne ideje in velike ideje končno vedno zmagajo (300). Z balkansko vojsko je vstalo jugoslovanstvo, nekulturna Turčija je strta, in Avstrija je izgubila še tisti videz poslanstva, ki ga je še imela, namreč nositi kulturo podjarmljenim balkanskim narodom (303). Avstrija doma ne bo več mogla vladati po tistem načelu: *divide et impera!* ampak se bo morala ali federalizirati ali pa propasti. To bo odvisno od modrosti nje državnikov pa od usodnosti dogodkov (305). Vendar federalizacija Avstrije ni verjetna. S to bi namreč dobili Slovani večino in tega se bodo Nemci in Madjari na vso moč branili. Izvesti bi mogla to le dinastija, a treba bi bilo ženjalnega duha in železne roke (310). Zmaga Slovanstva na Balkanu bo nanovo vzbudila med Slovani v Avstriji željo po svobodi. Toda njih osvoboditev ne bo tako lahka, ker bo izzvala odpor vseh drugih narodov. Možna je pa. Tedaj bi na jugu nastala ali ena država Jugoslavija, ki bi obsegala Slovence, Hrvate in Srbe, ali pa dve državi Velika Hrvatska in Velika Srbija« (365). Italija nima interesa, da bi se brezpogojno upirala tem težnjam. Tudi dohod do Adrije bi Jugoslovanom dopustila. Nikdar pa ne gospodstva ob Adriji. To jim tudi ni potrebno. Srbija ima izhod po Moravi na Donavo in po Vardarju v egejsko morje, Hrvatska visi proti Donavi. Trst ima pomen samo za Slovence. »Kdor sodi brez strasti, pravi *** , ne more odrekati Slovincem pravice, da žele živeti in si zato izkušajo odpreti preko Trsta vrata v svet. Toda nič jim ne

bodo pomagala plemenita čuvstva pravičnosti, odločena jim je drugačna usoda. Ko so obsojeni v pusti Kras in zredčeni na malo več ko milijon duš, jih čaka kakor stare Kelte v istih krajih le dvojna možnost: v boljšem slučaju bodo še dalje životarili po svojih gorah, v slabšem slučaju jih bo zmlél pritisak močnejših organizmov« (369). Tudi če se združijo vsi Južni Slovani, jih ne bo več kakor 20 milijonov. Nikdar torej ne bodo država prve vrste in nikdar ne bodo gospodovali ob Adriji. V skrajnem slučaju bi se morala Italija zvezati z Nemci in Madjari zoper jugoslovanske aspiracije (367). A tudi geografija je proti njim. Za Trst in Reko se bo torej bil odločilen boj in »Trst bo prej nemški kakor slovanski« (369). Ne bo pa ne nemški, ne slovanski, ampak italijanski (370). Italija mora imeti hegemonijo ob Adriji, ker rabi Adrijo za svojo ekzistenco. Pripravljena je zato tudi na to, kar se imenuje »ultima ratio«, to je, na vojsko. Če se zdi to komu machiavellizem, naj se zdi. A je že tako: svet vlada sila. Kdor se noče svojih dejanj kesati, naj se ozira v ideal pravičnosti. Kdor pa hoče doseči uspehe, mora rabiti drugačna sredstva. Osnovni pravili vse diplomacije sta: *loповščina* in sila (*la furberia e la forza*). Odkar je svet, je bilo tako, da je večja riba požrla manjšo kljub vsemu idealizmu (375).

Kaj je tu srčika dokazov? Nič drugega ne kakor imperializem. S takimi dokazi bi Italija prav tako lahko zahtevala vse ozemlje do Donave, saj je rimski imperializem segal do Donave! Poleg tega se ta imperializem opira cinično na silo. A svetovna vojska, pravi Wilson,

se je bila prav radi tega, da se stre politika sile in uveljavi svoboda narodov. Južni Slovani bodo Italiji hvaležni za kulturo, kar so je prejeli od nje, a sužnost ne spada med kulturne dobrine, to odločno zavračajo!

Angelo Pernice³ je napisal tako delo posebej o Dalmaciji.

Formula »Trento e Trieste«, pravi Pernice, ne izraža vsega, kar hočemo. Vojska nam mora dati vse zemlje, ki so naše po naravi in zgodovini, in vse zemlje, ki jih potrebujemo za svoboden razvoj in za razvoj »našega morja«. Med temi zemljami je tudi Dalmacija, »stoletni sen naših mučencev«. Ne poslušajmo doktrinarcov, ki vzbujajo pomiselke, češ da bi bila osvojitvev Dalmacije nasilen imperializem.

Dalmacija je italijanska po zgodovini. Pernice navaja znane zgodovinske podatke. Ugovarja si pa sam: Toda, pravijo, kakšne pravice daje zgodovina, ki je bila in je ni več? Po zgodovinskem principu bi si morala osvojiti še velik del Evrope. Sedaj so Slovani v Dalmaciji v večini. Število, odgovarja P., ni še narodnost, in če bi bilo, število ne more biti vedno kriterij. Res da so Italijani v Dalmaciji v manjšini, toda »le oni tvorijo živo, realno in zavedno narodnost« (13). Sicer pa mora tu odločevati drugačen kriterij: 1. zahteve nacionalnih držav, ki že obstoje; 2. splošen interes miru.

Dalmacija je Italiji potrebna, ker ima »strategičen pomen prve vr-

ste« (14). Italija jo mora tudi »anektirati«, da reši tam svoje sinove popolne propasti. Tam je tudi »Zara italianissima«.

Dalmacija mora biti italijanska, ker to zahtevajo interesi miru. Ob Adriji je treba postaviti močno stražo proti nemštvu. Tega pa Južni Slovani, naj bi se tudi združili, ne zmorejo. Ta naloga se mora prepustiti Italiji s 40 milijoni ljudi in nepremagljivo strateško pozicijo (20).

Nekateri se boje potem slovan-ske iredente. Toda te ne bo, pravi P., zakaj »Italija, učiteljica kulture«, ume vladati »s čudovito toleranco in pravičnostjo«. Bati bi se bilo marveč italijanske iredente, če bi bila Dalmacija jugoslovanska, ker le ti še niso navajeni svobode in bi nacionalizem pretiravali (23).

Jugoslaviji naj se pusti dohod k morju, bodisi v Albaniji, ali pa pod Starim Dubrovnikom. Saj je Pašić sam 6. avgusta 1916 izjavil: »Mi Srbi priznavamo Italiji neoporečno hegemonijo ob obalah Adrije. Tudi mi težimo k morju, a mi iščemo samo gospodarskega izhoda (uno sbocco economico)«. Če je tako, ima Italija neoporečno pravico do Dalmacije, zakaj le ta je bistven pogoj za hegemonijo (29). Srbija imej svoj »sbocco«, a Dalmacija bodi enotno italijanska (31)! —

Zopet sam »predvojni« imperializem.

Še posebej o Slovencih je napisal znanstveno študijo prof. F. Musoni.⁴

Prof. Musoni dobro pozna slo-

³ Angelo Pernice, *Il problema nazionale e politico della Dalmazia*. Udine. Tipogr. G. Misio (Associazione Nazionale »Pro Dalmazia Italiana«) 1917.

⁴ Prof. F. Musoni, *La Nazione Slovena e l'attuale momento politico*. Milano. Società Editrice Dante Alighieri. 1916.

vensko vprašanje. Za jezik navaja Miklošiča, Jagiča, Rešetarja; za naše meje Erbena, Kozlerja, Niederla; podaja tudi zadnje statistiko iz l. 1910. Ko je na kratko podal še zgodovino Slovencev, priznava odkrito, da so Slovenci dokazali s svojo borbo za ekzistenco pravico do življenja. Zelo se pa moti tudi on — če je v tem sploh bona fide —, ko pravi, da bi bile razmere med Italijo in Slovenci najboljše, ako jih ne bi bila kalila Avstrija. Avstrija, ki ni mogla Trsta ponemčiti, da ga je hotela z vsem Primorjem posloveniti? Le kje so Italijani pobrali te bajke! Saj je vendar vsemu svetu poznano dejstvo, da je Avstrija vse do zadnjega časa tlačila slovanski živelj in negovala italijanskega. Če je slovenstvo v Primorju kljub temu napredovalo, je bilo le vsled tega, ker se umetna hegemonija italijanstva ni dala vzdrževati! Prav pravi Musoni, da je nemštvo največja nevarnost za Slovence, a ne pravi prav, da italijanstvo ni nevarnost (29). Prof. Musoni z drugimi Italijani vred zahteva, da bi se Slovenci odpovedali ne le »laškim krajem«, kakor jih on imenuje (Gorica, Trst), ampak tudi krajem, ki so tudi po njegovi izpovedi slovenski. Razlogi so: da jih Italija »potrebuje«, da tvorijo za Italijo »hišna vrata«, da so tam »vojaške in strategične meje« (30). Da bi bil torej med Italijo in Slovenci mogoč prijateljski in trajen sporazum, bi morali žrtvovati Slovenci okrog 266.000 svojih rojakov, to je, »vse, ki prebivajo tostran razvodja med Donavo in Adrijo (di qua dello spartiacque tra il Danubio e l'Adriatico 30). To število, priznava Musoni, sicer samo na sebi ni ve-

liko, a je »zelo veliko, če se primerja z majhnim številom Slovencev« (30). Musoni Slovence tako tolaži: S svojo državo ni nič. Položaj Slovenije je geografično tako nesrečen, da bi tako državico Germanija s svojim Drang nach dem Mittelmeer nujno pogazila. Trializem je nemogoč; Nemci in Madjari se ne bodo nikdar odpovedali gospostvu. Slovenci naj se oproste habsburške monarhije in se združijo z vsemi Južnimi Slovani v svobodno in enotno državo. Tako bodo obranili in ohranili svojo narodnost, v državi, ki bi imela 12 do 14 milijonov bi pa zanje tudi ne bilo več težko žrtvovati tistih 266 tisoč ljudi (32). Slovani so sploh preveč partikularisti. Vsako pleme hoče ohraniti svojo individualnost in imeti svojo književnost. Tako so deloma sami krivi, če so slabotni in jih drugi tlačijo. Gledati bi morali na Anglijo, Germanijo in Italijo. Tudi tu so razna plemena in razni dialekti, a izbrali so si po en dialekt za književni jezik in ustvarili tako velike narode, ki so se mogli uveljaviti v mogočnih državah (25).

Ti nasveti prof. Musonija so gotovo uvaževanja vredni, tudi jih je, odkar je on pisal, čas že deloma uresničil. Nikakor pa niso Slovenci pripravljeni žrtvovati svojih ljudi. Musoni ne more navesti nobenega drugega razloga kakor zopet le italijanski imperializem. S tem je pa svetovna vojska obračunala. Habsburška monarhija je bila morda Italiji nevarna, Jugoslavija je nacionalna država, zato hoče samo svoje in nima prav nobene želje posegati po laški zemlji. Če ne bo drugega vzroka, je vojska med Italijo in Jugoslavijo za večno izklju-

čena, le tudi Italija naj se odpove machiavellizmu in imperializmu!

Nikjer ni nobenega upravičenega razloga za italijanske »aspiracije«. Aspiracije same pa še niso pravica. Koliko je želj na svetu, ki pa morajo ostati le želje, ker se ne dajo pravično izvesti! A. U.

Rimsko vprašanje.

Silno mnogo se je Benedikt XV. prizadeval, da bi čim prej narodom naklonil pravičen in trajen mir. Izkušal je zbuditi vest narodov in državnikov; opozarjal jih je na odgovornost, ki jo imajo pred Bogom; predlagal je skupne posvete, sporazum od naroda do naroda, vpoštevanje upravičenih aspiracij posameznih narodov. Nihče se ni oziral na njegove besede. Morda bi rekel kdo, vlade niso dobile nobenih uradnih sem spadajočih listin v svoje roke in radi tega so ostale tihe. Toda dne 1. avgusta 1917 je papež poslal vsaki vladi v vojsko zapletenih držav posebno diplomatsko noto, uradno listino. Ta diplomatska nota je znamenita tudi radi tega, ker nam kakor z bengalično lučjo osvetljuje stališče, ki so ga na diplomatskem polju nekatere države zavzele med vojsko proti sveti Stolici. In ker spada k tem državam še prav posebej Italija, zato je velike važnosti tudi za umevanje rimskega vprašanja samega!

V mednarodnih odnošajih je čisto nenavadno, da bi katera država ne odgovorila na diplomatsko noto, ki ji jo je druga poslala. Dolžnost vsake vlade je, da odgovori, kakor ima obratno vsaka vlada tudi pravico do odgovora na noto, ki jo je bila drugi poslala. Nobena država se tej pravici ne bo odpove-

dala, da ima le še kaj čuta za svojo čast in suverenost.

Zgodilo pa se je nezaslišano, da niso odgovorile na papeževo noto z dne 1. avgusta ne Italija ne Angleška ne Francoska. Rusija je bila tedaj že prešla v razsul in ni mogla odgovoriti. Nemčija ter njene zaveznice Avstrija, Turčija in Bolgarija so odgovorile. Amerika je po Wilsonu tudi odgovorila. Zakaj niso prve tri? —

Odgovor na to vprašanje nam izkuša podati mala brošurica: »Papst und Vierverband«, ki jo je napisal znani publicist Fr. pl. Lama.¹ Evo nekaj iz nje:

Dne 26. aprila 1915 je bila v Londonu podpisana pogodba med Italijo na eni strani ter med Angleško, Francosko in Rusijo na drugi strani. Pogodba obsega pogoje, pod katerimi Italija sodeluje z Angleško, Francosko in Rusijo v vojski proti Nemčiji in Avstriji. Ta londonski pakt bridko občuti tudi Jugoslavija na lastnem telesu. Člen XVI. določa sicer, da mora pogodba ostati tajna, toda ruska revolucija se za take tajnosti ni brigala. Dne 28. novembra 1917 je »Pravda« objavila celotno besedilo vse pogodbe in tu najdemo člen XV., ki se po angleških in italijanskih virih tako-le glasi: »Francoska, Velika Britanija in Rusija se zavezujejo podpirati Italijo v njeni nameri, da se ne dovoli, da bi zastopniki svete Stolice sodelovali pri diplomatskih korakih v zadevi mirovnega sklepa ter pri

¹ Izšla je pri Haas & Grabherr, Verlag, Augsburg, 1918; M. 1'50; strani 63. mive vsebine.

reševanju vprašanj, ki so z vojsko v zvezi.«

Italijanski listi niso smeli o vsem tem ničesar poročati. Šele, ko so se poslanci v parlamentu o zadevi pričeli izjavljati, so listi tudi v Italiji pisali o njej. —

Kaj je Italija nameravala s prej citiranim členom? To izvemo iz dela »La politica estera italiana 1875—1916«, ki je izšlo v novembru 1916 pod egido vlade same. Tam se postavlja načelo, da je treba vse preprečiti, kar bi položaju svete Stolice v Italiji dajalo mednarodni značaj. Tudi ne sme Italija pri nobenih diplomatskih zadevah sodelovati, kjer bi posredovanje svete Stolice pomenjalo, da ji druge države priznavajo politično svetno vlogo. Naloga Italije je, zabraniti vsak poizkus, ki bi ga sveta Stolica napravila za pridobitev mednarodne, četudi ne ozemeljske in politične avtoritete. Nikakor se ne sme dovoliti, da bi se sveta Stolica uveljavljala v Italiji proti Italiji kot politična mednarodna avtoriteta.

Člen XV. londonske pogodbe popolnoma odgovarja tem načelom.

Italija, ki je po izjavi Lord Cecilia v angleški zbornici sama povzročila člen XV., ni pokazala s tem samo svojega nasprotstva do svete Stolice, temveč je tudi kršila garancijsko postavo, ki jo je bila za varstvo papeževe delavnosti postavila. Naloga papeževa je, da dela v zmislu božje postave o ljubezni do bližnjega za mir in spravo med narodi. V sedanjí svetovni vojski je torej papež po svojem poklicu kar moral nastopiti kot miritelj ter v ta namen uporabiti vsa sredstva, ki so mu na razpolago. Člen IX. garancijske po-

stave mu jamči popolno svobodo pri izvrševanju vseh činov njegovega duhovnega poklica. Tu pa je Italija nastopila proti papežu! Zakaj? Ker ima tisto papeževo delo ljubezni do bližnjega mednarodni značaj ter vsebuje korake, ki so po svoji naravi svojski le suverènim osebnostim!

Tudi se je Italija bala, da bi morda pri mirovni konferenci papeževi zastopniki, če bi bili k njej pripušèeni, spravili v debato in odloèitev rimsko vprašanje samo s svojo naravno zahtevo, da mora biti sveta Stolica v vsakem oziru popolnoma neodvisna. Tu bi pa morda prišla v razgovor tudi njena teritorialna neodvisnost... To bojazen je širila vlada po svojih listih.

Toda papež ni mislil nikdar na kaj podobnega. Nikjer se ni tudi izjavil, da želi garancijsko postavo mednarodno urediti. Znani Marchese Filippo Crispolti dokazuje v turskem »Momento«, št. 65, z dne 6. marca 1918, da je to geslo izšlo iz sveti Stolici nasprotnih krogov! Papež mora biti kot nositelj in znatitelj miru na mednarodnih mirovnihi konferencah neinteresiran na katerihkoli političnih in teritorialnih vprašanjih. To pa bi nikakor ne bil, če bi n. pr. na mirovnem kongresu predlagal svoje zadeve v rešitev. Tudi nima nobena druga sila pravice, potegovati se za njegove morebitne zahteve, če jih on sam ne stavi!

Iz vsega je jasno, kako sovražno je stališèe Italije proti papežu. Boječ se za èast svoje neodvisnosti je bila že od vsega poèetka polna nezaupanja celò proti korakom, ki jih je papež napravljaj, da bi omilil stanje jetnikov. Intrigirala je proti njemu, kjer je le mogla. Sonnino je

poslal n. pr. okrožnico vsem laškim diplomatskim zastopstvom v inozemstvu, kjer jim naroča, naj zavirajo, da se ne bodo pošiljale prošnje za pomiloščenje obsojencev na sveto Stolico; posreduje naj španski kralj.

Vlada je izkušala člen XV. najprej utajiti. Toda debate v italijanski zbornici 17. decembra 1917 ter 13. februarja 1918, dalje interpelacije v angleškem parlamentu 6., 13. in 20. decembra 1917, potem 13. in 14. februarja 1918 so vse spravile na dan. Člen XV. je bil resnično v londonski pogodbi, toda revidirali so ga v času od izbruha ruske revolucije do 1. avgusta 1917, ko je papež svojo znano diplomatsko noto vladam razposlal. Revidirani člen zahteva, da podpirata Angleška in Francoska Italijo, če bi ta zahtevala, da se zastopniki svete Stolice ne pripuste k mirovni konferenci. Sicer so se dogovorili, da na mirovno konferenco ne bo pripuščena nobena nevtralna sila, toda le glede svete

Stolice se je izrecno sklenilo, da je ne pripuste, če bi Italija to zahtevala. In prav to pomenja za sveto Stolico največjo žalitev, žalitev, ki izhaja v prvi vrsti od Italije.

Socialisti Treves, Lucci so v laški zbornici proslavljali papeža in zahtevali, da mora biti tudi on na mirovni konferenci zastopan; oficialna Italija v strahu za svojo suverenost to z vso zagrizenostjo odklanja in preprečuje!

Sedaj je jasno, zakaj niso odgovorile ne Italija, ne Francija, ne Angleška na diplomatsko noto Benedikta XV. Italija tega ni marala.

Od tedaj so papežu na diplomatskem polju kolikor toliko v tej zadevi vezane roke. Zato tudi od 1. avgusta 1917 dalje ni mogel več napraviti nobenega diplomatskega koraka, da bi se dosegla resnična sprava ter pravičen, trajen mir. Vse to je delo Italije. Da li ne pride še čas, ko se bo morala bridko kesati, da je to storila!

Dr. Srebernič.

IZ SLOVANSKE KNJIŽEVNOSTI.

Archa. Mesečnik za literaturo, umetnost, kulturo in življenje. Olomouc 1918. To je najresnejša češka katoliška literarna revija. Objavlja samo krajše leposlovne prispevke. V pesniškem oddelku nastopa še K. Dostál Lutinov, nekdanji voditelj češke katoliške moderne in član uredništva Arche. Zelo bogat je literarni pregled; literarne in umetniške študije razodevajo široko obzorje, zrelo estetično izobrazbo in resnobo. Najobširnejša literarna študija je spis »Problem Kristusa v modernem

leposlovju« (F. Dohnal); kolikor sem mogel presoditi, je spis izviren in temeljit. Nam že znani filozof dr. Kratochvil objavlja obširno študijo o Vladimiru Solovjevu na podlagi francoske knjige »Un Newman Russe« (spisal D'Herbigny); g. pisatelj naj bi še enkrat pregledal citate, v katerih je nekoliko netočnosti.

V št. 10. je kratko pohvalno ocenjena Meškova »Njiva«; kritik navaja Meškovo pismo, v katerem piše: »Sodim in drugi — razen nekoliko večnih nezadovoljnežev —

tudi sodijo, da je to eno izmed njihovih najboljših del.«

Posebno temeljita je priloga »Literarni arhiv«, v katerem se pod uredništvom estetika V. Bitnara zbirajo viri in gradivo za zgodovino češke katoliške literature; obširno in temeljito se razpravlja o metodi literarne zgodovine.

Hlidka (Brno 1918; mesečnik; urednik dr. Pavel Vychodil) je najvažnejša češka apologetično-znanstvena revija. Izmed člankov nas zlasti zanimajo: O demokraciji (dr. P. Vychodil; št. 7—10), Hus in narodna cerkev (J. Sahula), Papež Janez VIII. je z bulo *Industriae tuae* (880) potrdil slovansko liturgijo (F. Snopek; št. 3—6). F. Snopek temeljito in podrobno dokazuje, da je Janez VIII. res dovolil slovansko bogoslužje, in sicer ne samo za Svetopolkovo Moravsko, marveč za vse Slované. Škoda, da Snopkova metoda ni vzorna; vse preveč podrobno, razdrobljeno in nepregledno. — Urednik dr. P. Vychodil, najboljši češki poznavalec Aristotela, je v prilogi objavil prevod Aristotelovih »Kategorij« s temeljitim uvodom.

Posebna prednost »Hlidke« so zanimivi in raznovrstni pregledi (literatura, vera, znanost, umetnost, politika i. dr.) v drugem delu vsakega sešitka. **Dr. F. Grivec.**

Pesnik Lucijan Rydel.

Spomladi 1. 1918 je umrl Lucijan Rydel, eden največjih poljskih pesnikov. Njegovo poezijo so imenovali klasično, ker se odlikuje po nenavadni harmoniji, po dovršenosti v obliki, po jasnosti izraza in lepoti jezika. Višek njegove poezije je lirika, mehka, tiha, solnčna, jasna, prirsčna, sočutna; prešinja

jo plemenit idealizem. Živel je v dobi, ko so pesniki težili po nenavadnih in skrajnih efektih, a vendar je ostal vedno umerjen; ogibal se je pretiranosti. Zato ni dosegel izrednih uspehov med sodobniki, a zagotovil si je častno mesto v bodočnosti.

Kot dramatik je gojil zgodovinsko dramo in je bil največji poljski zgodovinski dramatik novejšee dobe. Njegova zgodovinska trilogija »Zygmunt August« (Krakov 1913) je najboljša zgodovinska drama v novejši poljski književnosti.

A nič manjši ni kot idealni človek; to je bil eden največjih zastopnikov idealnega človeštva 20. stoletja. Ves čas svojega življenja je težil po idealih in po popolnosti. Bil je idealen v zasebnem življenju in v javnosti; harmonično jasen značaj, poln sočutja in ljubezni do bližnjega, poln požrtvovalnosti in dobrote. Središče njegove idealnosti je bilo vzorno versko življenje. Bil je katoličan z razumom in srcem. Zadnja štiri leta svojega življenja je vsak dan pristopal k sv. obhajilu. A njegova pobožnost je bila tiha, nevsiljiva; skrivala se je pod videzom navadnega, vsakdanjega človeka.

Kljub svoji visoki idealnosti je bil Rydel otrok svoje dobe. Glavne poteze naše dobe so začrtane tudi v Rydlovem značaju; to je intelektualizem, demokracija in narodnost. Bil je človek globoke in vsestranske izobrazbe. Kot dosleden demokrat se je oženil s preprosto kmetico in je živel v selu Bronowice (pri Krakovu) med preprostim ljudstvom. Ljubil je domovino in narod nad vse drugo na zemlji; iz ljubezni do domovine je ljubil preprosto ljudstvo in njegovo vernost

ter postal tudi sam vzoren pobožen katoličan.

Zelo lepa in idealna je njegova oporoka.

»Za slučaj smrti potrjujem, da sem do poslednjega diha slavil Boga, Stvarnika in Odrešenika mojega, da se Mu zahvaljujem za vse — za življenje in smrt in da Njemu žrtvujem svoje hrepenenje po življenju, svojo boleost; Njegovemu varstvu izročam, kar imam najdražjega na zemlji:

Ženo, mater, otroke in sestre. Od matere se poslavljam na kratko, saj se bova kmalu videla v večni slavi, v božjem naročju. Moji ženi, najlepši, najpotrpežljivejši, najdražji, se zahvaljujem za nepretrgano srečo, ki mi jo je dajala od dneva poroke. Naj pomni, da mora živeti za otroke. Otroke blagoslavljam iz cele duše; za grobom bom čul nad njimi in bom prosil Boga za njih zemsko in večno srečo.

Naj spoštujejo svojo mater, jo tolažijo in ji oslajajo življenje.

Ako je mogoče, prosim in zaklinjam, naj naš kosček zemlje v Bronowicach ostane pri moji družini. Ne prodajajte razen v skrajni sili!

Škoda, da ne doživim svobodne,

zedinjene, neodvisne Poljske, za katero Bogu darujem svojo smrt. Ona je poslednja moja misel na zemlji.« (Gl. Przegląd Pow. 1918, št. 5/6, str. 294—301.) F. G.

Zgodovinska trilogija Reymonta.

Vladislav Reymont, eden največjih modernih poljskih pripovednikov (glej čas 1917, 220), je med svetovno vojsko izdal tri velike zgodovinske romane iz dobe Kościuszka, ki skupaj tvorijo celoto — trilogijo: Ostatni (zadnji) sejm (državni zbor) Rzeczypospolitej polskiej. Varšava - Krakov. Str. 468; »Nil desperandum.« Varšava 1916. Str. 477; Insurekcyja. Varšava 1918. Str. 441.

Glavna sila Reymonta je v slikovitih opisih velikih prizorov, v čudovitem čaru sloga in razpoloženja. V plastiki, dramatičnosti, v pripovedniški spretnosti in objektivnosti znatno zaostaja za Sienkiewiczem in za njegovo zgodovinsko trilogijo. Reymont slika preveč mračno in pesimistično. Njegovi junaki so preveč blede, posebno nas razočara njegov Kościuszko.

F. G.

ZAPISKI.

Filologična vprašanja v Jugoslaviji. Pod tem naslovom razpravlja znani slavist M. Rešetar v »Književnem Jugu« (1918, II., 412—4) o skupnem jugoslovanskem imenu in jeziku. Slovnično in zgodovinsko bi bilo najbolj pravilno ime »Južni Sloveni«. A ker je ime »Jugoslavijska« že mednarodno, zato je najbolj pametno, da se imenujemo »Jugoslaveni«; Slovenci naj torej opustijo češki izraz »Slovani«.

Kar se tiče jezika, je najbolj akutno vprašanje enotne abecede; raba dvojne abecede (latinice in cirilice) zelo ovira kulturno edinstvo. Hrvati in Srbi naj čim prej enotno uredijo pravopis, izreko, frazeologijo in besedni zaklad svojega književnega jezika. Velika napaka bi bila, ako bi kaki centralisti od Slovencev zahtevali, naj opustijo svoj jezik in sprejmejo srbohrvaščino. To vprašanje se tiče

samo Slovencev; od njih (Slovencev) se ne sme nič zahtevati, česar sami ne želijo. Tako Rešetar.

Iz tega je razvidno, da bi od Slovencev ne bilo pametno, ako bi takoj sprejeli sedanji srbohrvatski književni jezik, ki še ni zadosti enoten in ustaljen.

F. G.

Konkordat ali ločitev?

Učeni dominikanec Woroniecki je v novi poljski reviji »Rok Polski« (1918, št. 6) sprožil vprašanje o razmerju Cerkev in države v Poljski. Alternativa: konkordat ali ločitev — tako piše Woroniecki — ni popolnoma pravilna, ker niti ena niti druga rešitev ni vzorna. Vzorno razmerje bi bila vzajemna sloga in složno sodelovanje obeh vlad; obe naj bi se ogibali vsakega vmešavanja v tuji delokrog.

P. Urban S. J. v »Przeglądu Pow.« (1918, št. 6/10, str. 650—2) soglašajo z Woronieckim, da ni mogoče nobene izmed navedenih dveh rešitev brezpogojno priporočati niti brezpogojno obsojati. Vse je odvisno od tega, kako se stvar pojmuje. Cerkev je praktično tolerirala ločitev Cerkev od države, kakor je urejena v Belgiji. Woroniecki in Urban opozarjata, naj bi se pri reševanju tega vprašanja ne dali preveč voditi od abstrakcije in teorije; naj bi se marveč na podlagi konkretnih pogojev določilo tako razmerje, ki bi Cerkvi zagotavljalo svobodo.

P. Urban predlaga, naj se nikar ne sklepa konkordat, ki bi državi dajal pravico vmešavanja pri nastavljanju škofov in duhovnikov. V osnovne državne zakone naj bi se sprejel o Cerkvi samo en paragraf, ki bi določal, da naj se Cerkev vlada po lastnem pravu, kakor je obseženo v kodeksu cerkvenega

prava. Državnim pravnikom je s tem zelo olajšano delo; država ne bi potrebovala nikakih zakonov o cerkvenih beneficijah, o zakonskem pravu itd.; določile bi se samo civilne posledice zakona. Cerkvi naj se vrnejo njena posestva, ki naj jih upravlja Cerkev sama. Zakaj bi morala cerkvena posestva upravljati država, kakor da bi bila Cerkev še mladoletna in kakor da bi bili cerkveni služabniki državni uradniki? A zopet ne bi bilo primerno, da bi bila Cerkev ponižana na stopnjo zasebne ustanove; naj se ji dá primerna stopnja javnopravnega varstva.

To velja v prvi vrsti za Poljsko. V Jugoslaviji so razmere v toliko drugačne, da katoličani niso v taki večini kakor na Poljskem, ampak v manjšini. A prav bi bilo, da bi se tudi pri nas o tem vprašanju razpravljalo globlje in svobodneje. Pravniki in bogoznanci naj bi temu vprašanju posvetili več pozornosti. Zastopniki Cerkev naj dobro pazijo, da ne bodo izpremenljivih in nepopolnih oblik zamenjali z dogmami. Država ni več taka, kakor je bila takrat, ko so se sklepali konkordati. Človeška družba se je zelo izpremenila in razvila. Pazimo, da ne bomo o razmerju med Cerkvijo in državo razpravljali na podlagi pogojev, ki jih ni več in jih več ne bo.

F. G.

O slovanskem bogoslužju je napisal prof. dr. Grivec v »Slovincu« tri članke (št. 284—6), kjer podaja s strokovno sodbo kratek zgodovinski pregled vsega vprašanja in svojo misel o nalogi sedanjosti. Prof. Grivec ni za to, da bi se mi zavzemali za vzhodni obred. To ne bi bilo koristno »ne za vero, ne za kulturo«. Zato so se jugoslovanski

škofje po pravici zavzeli za rimski obred, a s slovanskim (staroslovenskim) jezikom. Knjige, misli prof. dr. Grivec, naj bi se pa ne tiskale več s težko in kulturno osamljeno glagolico, a tudi ne z latinico (razen izjemoma), temveč s častitljivo cirilico, ki nam daje obenem ključ »do velikih zakladov vzhodne krščanske kulture«. Tako bi se v našem bogoslužju kulturno družila Zapad in Vzhod, prav v zmislu našega poslanstva. Daljšo znanstveno študijo o tem vprašanju bo napisal prof. dr. Grivec za »Čas«.

A. U.

Ivan Cankar († 11. decembra 1918) je pisal najlepši slovenski jezik in ustvaril najpopolnejšo umetniško formo. Idejno pa literarna kritika njegovih del še ni zadosti presodila. Pravijo, da ga kritika ni umela. To je mogoče. Vendar bo težko prerekati, da so bila dela prejšnjih let idejno bolj negativna kot pozitivna in da je ta negacija več zanikala, kakor pa bi bila smela. Cankar je izšel »s klanca«, iz proletarcev, in je ostal vse žive dni proletarec. Zato ni čuda, da so najlepša poglavja njegovih spisov povzeta iz proletarskega življenja (prim. Na klancu, Križ na gori, a tudi še njegov zadnji in najčistejši umotvor Podobe iz sanj!). A čuda tudi ni, da se je v njegovi tako čuteči duši nakopičil ves odpor proletarcev in njih brezup. Tako je z žgočo satiro šibal hibe sodobne družbe in vsega socialnega reda (socialisti so ga imeli za svojega), a ne da bi ustvarjal nov red in nov rod, najrajši se družil z boleznimi čudaki in čudaškimi »romarji«. Če kdo čita življenje in smrt Petra Novljana, ali Gospo Judit in tudi druga dela, se ne more iznebiti občutja, da diše

iz teh spisov nekak fatalizem, ki govori: kaj ti pomaga vse upiranje, trudi se še tako kvišku, po vsem poletu boš nazadnje vendarle obtičal v blatu! Da ga kritika ni umela? Morda, a takšen je bil vtis in vpliv njegovih del, in tak vtis in vpliv more le pogubno delovati. Nikakor mu pa kritika že doslej ni odrekala, da je povedal tudi toliko lepega in zlasti v Podobah iz sanj toliko čisto lepega, kakor more povedati to in tako le bogonadaren umetnik.

—n—

F. W. Foerster. Pred vojsko so bili Nemci o tem možu polni hvale. Med vojsko se je sodba pod vplivom nacionalizma zelo izpremenila. Hamburški pastor H. Büchsel in katoliški vseučiliški profesor dr. Kiefl sta nastopila proti njemu. Büchsel pravi, da njegovo krščanstvo ni lutrsko, da govori Foerster mnogo pristrčneje o sv. Avguštinu in sv. Francišku, kot pa o Lutru. Kiefl pa dokazuje, da njegovo krščanstvo ni katoliško, ampak da je vsa njegova religija ameriškansko pragmatistična. Začeli so celo pisati, da je Foerster »nevarnost za nemško ljudstvo« (»Foerster-Gefahr«). Tako vpliva politika na sodbe! Nam je Foerster, kar je bil: plemenit mož, odličen pedagog, ki ume zlasti naravne nagibe porabljal v službi vzgoje (prim. dr. Fr. Ušeničnik, Vzgojeslovna načela, 1918, str. 112¹); katoličan ni, zadržuje ga subjektivizem iz protestantske preteklosti (prim. Čas, IV, 1910, 391—2), a dobro umeva in priznava izreden pomen religije in posebej katoliških dogem za prepord človeštva. Da je nastopil v tej vojski proti macchiavellizmu iz Bismarckove dobe, proti militarizmu in imperializmu, to mu je le v

čas. Sicer pa moramo priznati, da tudi nekateri katoliški Nemci sodijo o njem še vedno, kakor so sodili. Tako je napisal vseučil. prof. Göttler v Katech. Bl. (1918, H. 6/7) stvarne in trezne besede v obrambo. Po pravici poudarja, da Foerster presoja religijo predvsem kot pedagog. Za vzgojo, pravi, religije ni mogoče pogrešati, o nje objektivni resnici pa ne govori, ker to ni njegova stvar. Če mu Kiefl očita amerikanizem, pravi nasprotno Göttler, da nihče izmed katoliških pedagogov ni tako ostro obsodil, kar je napačnega v anglo-amerikanski kulturi, kakor prav Foerster. Seveda, pravi Göttler, Foersterjeva ostra kritika se ni obračala samo »zoper amerikanizem, ampak tudi zoper našo nemško, zlasti prusko vzgojo, kar pa menda še ni zločin«. Foerster, sklepa Göttler, je kvečjemu nevarnost za tiste, ki bi Foersterja kar slepo častili in slavili. Njegovo najnovejše delo »Erziehung und Selbsterziehung« ni priporočljivo samo vzgojiteljem in veroučiteljem, temveč »vsakemu človeku, ki ga je skrb duše in značaja, tudi če misli, da je s pomočjo asketične literature že močno napredoval«.

A. U.

Književne beležke.

Dr. A. Ušeničnikova »Knjiga o življenju« je izšla kot 6. zvezek »Knjivne pedagogické akademie«, ki jo izdaja dr. Jos. Kratochvil, v češkem prevodu z naslovom »Kniha o životě«. Prevedel jo je Alois Jašek-Studýnský; prevod je pregledal P. Ladislav Zamykal, redaktor v Olomucu; »Solčno pesem« in druge pesniške citate je prevedel znani češki pesnik Karel Dostál-Lutinov; literaturo je iz češke knji-

ževnosti dopolnil prof. Kratochvil. Prof. dr. Grivec je napisal o pisatelju kratko biografično črtico. Izdaja je elegantna, dosti lepša kot slovenska.

»Maribor in bodoča državna meja.« To je naslov brošure, ki jo je napisal prof. dr. F. K. (Maribor 1918, izdal Mariborski Narodni svet, cena 50 vin.) Kot strokovnjak opisuje dr. F. K. zgodovino Maribora in današnje razmere v ljudskem, kulturnem in gospodarskem oziru. Sklepna sodba je to: »Geografično leži Maribor v zaprtem slovenskem ozemlju, v gospodarskem oziru je za Maribor zveza z jugoslovanskim ozemljem življenjski princip, pravo njegovo prebivalstvo, zlasti produktivni sloji, je v ogromni večini slovenske krvi, nemštvo se je tu umetno gojilo le vsled tisočletnega političnega sistema in nasilstva. Torej ne more biti najmanjšega dvoma, kam Maribor spada« (30). Delce toplo priporočamo.

»Pogled v novi svet.« Tako se imenuje 2. zvezek propagandnih spisov »Slovenske Socijalne Matice« (Tiskala »Zvezna tiskarna« v Ljubljani, 1918). Pisatelj *** opisuje svetovno gospodarstvo, kakor se je razvilo med vojsko. Najbolj značilno je, da se je Anglija odpovedala gospodarskemu liberalizmu in začela uvajati nekaj državni socializem. Danes opravlja sama že nad 6000 obratov in je največja podjetnica na vsem svetu. Dobiti pa hoče kontrolo nad vso produkcijo, soodločevati pri cenah in dajati smeri za uvoz in izvoz. Sploh skuša ententa vse gospodarske sile zaveznih držav koncentrirati. Zasnova je velikanske urade, ki bodo imeli kontrolo nad svetovnim

trgom. Na svetu bo docela drugačen gospodarski položaj kakor pred vojsko. S tem dejstvom bomo morali resno računati tudi mi. »Ako bi danes dobili svojo državo — je pisal *** meseca septembra — in bi ostale gospodarske razmere takšne, kakršne so, se ne bi mogli prištevati med samostojne narode, ker bi ne imeli lastnega gospodarstva« (15). Koncentrirati bomo morali vse svoje gospodarske sile, če ne — »bomo gospodarsko uničeni« (16).

Ferd. Seidl, Rastlinstvo naših Alp. Prispevek k spoznavanju slovenske zemlje (Ljubljana 1918). F. Seidl je znan veščak geolog. V tej knjižici opisuje naše alpsko rastlinstvo. Rabi mu biološka metoda, ki je tako zanimiva, ker odkriva tesne zveze med rastlinami in naravo, in tako uvaja v globlje poznavanje prirode. Na koncu je dodal prof. Seidl imenik naših alpskih rastlin v slovenskem, latinskem in srbohrvatskem jeziku. Polemika proti smotrnosti (teleologiji), ki se vleče kakor rdeča nit po vsej knjižici, je pa docela pogrešena in delu samo na kvar. (Prim. kar je pisal »Čas« XI, 1917, str. 137/9 o Seidlovi razpravi o našem alpskem rastlinstvu v »Slovanu« XIV, 1916; to delce je menda dobeseden ponatisk one razprave.)

O psihi Kranjčevičeve poezije je napisal ob desetletnici pesnikove smrti lepo študijo prof. dr. V. Dvorniković v »Hrv. Njivi« (II. br. 43). Dejali so, da je Kranjčevič pesnik - filozof. Vsaka klasifikacija je neko nasilje, pravi D., še večje nasilje je taka klasifikacija, kadar gre za pravo poezijo, a največja, če bi hoteli tako opredeliti Kranjčevičeve pesmi, ki v njih iz vsake besedice diha »do-

življenost«. Kranjčevič je pesnik istega globokega tragičnega občutja, ki spremlja t. zv. modernega človeka, namreč razprtja med hotenjem in življenjem, »med velikim minusom in majhnim plusom življenja«. Ta »veliki in večni iracionalne« v življenju modernega človeka ječi iz Kranjčevičeve poezije kot pesimizem, sarkazem, ironija in resignacija. S to splošno boljo se pa družijo še »bol naše nacije in rase«, naša bol. »Vesela pesem ga žali — ali bi mogel biti še bolj Jugoslaven?« Kranjčevič ni miseln sistematič, v njegovih pesnih je dosti notranjih protislovij, ker so to protislovja življenja. Proti koncu, v težki bolezni se je izpreverglo vse Kranjčevičevo titanstvo v onemogel »do dna duše otrovan protest proti vsemu bitju in žitju«. To je »razočarani, ozlovoljeni, globoko resignirani, da, kakor se nekaterim zdi, cinični Kranjčevič«.

»Zora« in »Luč«, glasili katoliškega jugoslovanskega dijaštva, sta začeli zopet redno izhajati. Urednik »Zore« je Narte Velikonja; uprava v Ljubljani, v pisarni Kat. tiskarne; naročnina 8 K (za dijake 4 K). Urednik »Luči« Ilija Jakovljevič; uprava v Zagrebu (Kaptol, br. 27. I.); naročnina 12 K (za dijake 6 K). Uredništvo pravi: »Braću Slovence i Srbe molimo, da takodjer rade za Luč, jer je ona i njihova kao što je i Zora naša.«

Pod uredništvom dr. L. Popovića je začela izhajati zbirka srbskih narodnih pesmi. Izšla je že prva knjiga »Trebnik«. Druga bo »Venac Junaka«; tretja: »Kolo Markovo«; četrta: »Pesma Kosova«. (Naročnina za vse štiri knjige skupaj 20 K.)

»Savremena pitanja«. Te

zbirke versko-znanstvenih razprav za izobrazence je dotiskan prvi zvezek. Cena posameznih zvezkov je 2 K (za dijake 1'60 K); naročnina za prvih pet zvezkov 8 K. Naročbe sprejema Uprava Hrvatske tiskare v Mostaru.

Kulturne beležke.

8. januarja 1919 bo stoletnica Vodnikove smrti. L. 1811 je bil Vodnik zapel odo »Ilirija oživljena«, pesem vstajenja slovenskega naroda: »Ilirija, vstan'!« Še le sedaj, sto let po njegovi smrti se je začel njegov klic uresničevati, silneje in mogočnejše kot si je mislil on — če ne bo Ilirije izdane zopet pogazila tujčeva petal!

Ministrski predsednik češko-slovaške republike, dr. Kramař, je izjavil, kakor je poročala »Bohemia« (»Slovenec«, 20. dec. 1918, št. 293),

da je »samoodločba narodov le filozofem, le neka idealna misel bodočnosti«. Italija tudi tako misli. Mirovni kongres bo pokazal, ali je zamislil ta »filozofem« profesor Wilson ali — državnik Wilson!

V Ljubljani se je ustanovila pri Narodni vladi komisija za slovensko vseučilišče. Dokler se vse ne pripravi za bodoče vseučilišče, bodo slovenske vzporednice na zagrebškem vseučilišču.

V Rimu bodo zgradili novo vseučilišče, ki bo obsegalo 27 poslopij v 3 skupinah: prva skupina (14 poslopij) bo za medicinsko fakulteto s klinikami; druga (9 poslopij) za prirodoslovne vede; tretja (4 poslopja) za pravno in filozofično fakulteto, z rektoratom in vseučiliško knjižnico. Tako bo imel Rim cel vseučiliščni oddelek (la città universitaria).

GLASNIK »LEONOVE DRUŽBE«.

Novi ustanovni člani:

Anžič Anton, vojni kurat, Ptuj (200 K).

Cuderman Jožef, župni upravitelj, Št. Lambert (200 K).

Gabrovšek Franc, kaplan, Trebnje (200 K).

Komljanec Janko, kaplan, Sv. Križ pri Kostanjevici (200 K).

Kres Josip, kaplan, Vodice (200 K).

Kuhar Anton, kaplan, Šmartno na Paki (200 K).

Peček Alojzij, kaplan, Sv. Trojica pri Tržišču (200 K).

Rehar Josip, kaplan, Sv. Jurij v Slov. Goricah (200 K).

Rostohar Dragotin, nadučitelj, Cerklje ob Krki (II.—IV. obrok 150 K).

Šket Mihael, župnik, Loka pri Zidanem mostu (200 K).

Umrl je 16. dec. 1918 ustanovnik msgr. dr. Evgen Lampe, stolni kanonik v Ljubljani. Bil je prva leta tudi sotrudnik pri »Katoliškem Obzorniku«. Njegove razprave so: Lepslovje fin de siècle (K. O. I, 1897, 63—78); Slovstveni paberki (K. O. III, 1899, 250—267); S Kristusom (IV, 1900, 289—295). Pozneje je prevzel uredništvo »Dom in Sveta«, kjer je gojil zlasti literarno kritiko. A razmere so mu odkazale za življenjsko nalogo drugo, politično in gospodarsko delo in tako je zapustil krog književnikov in književno polje. R. I. P.!

Slovansko bogoslužje.

Dr. F. Grivec.

Slovansko bogoslužje je v tesni zvezi s tisočletnim bojem med Germani in Slovani. Zmaga Nemcev je pred tisoč leti med zapadnimi Slovani uničila versko-kulturno delovanje sv. Cirila in Metoda in s tem tudi slovansko bogoslužje. Poraz Nemcev je odstranil nekdanjo zapreko slovanskega bogoslužja.

Jugoslovanski škofje so sklenili (v Zagrebu, dne 29. novembra 1918), da naj se slovansko bogoslužje z dovoljenjem rimskega papeža uvede v vsej Jugoslaviji. Poslali so prošnjo v Rim. Sedanji čas je za razširjenje slovanskega bogoslužja ugoden. A vprašanje je: 1. ali ima slovansko bogoslužje zadostno zgodovinsko in pravno podlago; 2. ali je slovansko bogoslužje še sedaj tako važno, da ga je vredno pospeševati.

1. Zgodovina slovanskega bogoslužja.

Slovansko bogoslužje sta uvedla sv. Ciril in Metod. Verjetno je, da sta že v začetku misijonskega delovanja (863) prevedla in rabila slovanske bogoslužne knjige, kakor pripoveduje staroslovanska legenda o Konstantinu (Cirilu). Latinski (nemški) duhovniki, ki so takrat delovali na Moravskem in v Panoniji, so bili odločni nasprotniki slovanskega bogoslužja; trdili so, da se služba božja vršiti samo v treh starih jezikih, hebrejskem, grškem in latinskem. Slovanska apostola sta torej morala dobiti potrjenje cerkvene oblasti.

V jeseni l. 868 sta prišla v Rim. Papež Hadrian II. je potrdil slovansko bogoslužje. To nam poročata samo staroslovanski legendi o Konstantinu (Cirilu) in Metodu. V Metodovi legendi se navaja pismo (bull) Hadriana II., ki slovesno potrjuje slovansko bogoslužje (869). Mnogi nemški zgodovinarji sicer dvomijo o pristnosti tega pisma, a njihovi dokazi niso prepriče-

valni.¹ Ravnanje svetega Metoda in pismo papeža Ivana VIII. »*Industriae tuae*« suponira Hadrianovo dovoljenje slovanskega bogoslužja.

Sv. Ciril je umrl v Rimu (869). Sv. Metod pa se je vrnil v Panonijo kot panonsko-moravski nadškof in papežev legat (869 ali 870), kakor je razvidno iz pisem Ivana VIII. (»*legatus a latere*«, »*legatione apostolicae sedis ad gentes fungens*«), da uredi cerkveno organizacijo v Panoniji in na Moravskem. Nemški škofje (solnograški, brizinški in pasavski), ki so si pod varstvom nemške države prisvajali oblast v Metodovi misijonski pokrajini, so Metoda vrgli v ječo ter ž njim »zverinsko divjaško« postopali, kakor je razvidno iz pisem istega papeža (»*tyranni saevitia*«, »*bestialis feritas*« itd.). Kruto ravnanje nemških državnih škofov je dokaz, kako brezobzirno so se Nemci borili proti slovanskemu bogoslužju. Metod je bil poltretje leto (870—873) v nemškem jetništvu. Ivan VIII. ga je sicer rešil, a zabranil mu je slovansko bogoslužje; to je dokaz, da je bilo slovansko bogoslužje kamen spotike. Metod je kljub temu nadaljeval slovansko bogoslužje. Ali je bil nepokoren? Ne. Papeževemu legatu Pavlu, jakinskemu škofu, je povedal (873) važne razloge, zaradi katerih ne more opustiti slovanskega bogoslužja, ki ga je dovolil Hadrian II. Ker je papež na to molčal, je Metod vztrajal. Leta 879 je moravski knez Svetopolk v zvezi z nemško cerkveno stranko tožil Metoda, da ni pravoveren. Papež Ivan VIII. je Metoda pozval, naj pride v Rim, da se osebno opraviči zaradi verskega nauka in slovanskega bogoslužja.

Sv. Metod se je v Rimu sijajno opravičil. Ivan VIII. je v pismu (bulla) »*Industriae tuae*« (Svetopolku) priznal Metodovo pravovernost in potrdil Metodov privilegij (»*eius archiepisco-*

¹ Najtemeljiteje je pristnost dokazal F. Snopce: *List Hadriana II. a bulla Jana VIII. Industriae tuae* (Velehradsky Sbornik VI. Olomouc 1896, str. 1—105); *Konstantinus-Cyrrillus und Methodius*, Kromeriz 1911; *Die Slavenapostel*, Kromeriz 1918.

Druga važna dela o sv. Cirilu in Metodu in o slovanskem bogoslužju so: V. Jagić, *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*². Berlin 1913.

F. Pastrnek, *Dějiny slovanských apoštolů*. Praga 1902. To delo je zelo temeljito in porabno; v prilogah obsega vse pogloblitve vire in listine o slovanskih apostolih.

S. Ritig, *Povijest i pravo slovenštine u crkvenom bogoslužju*. Zagreb 1910.

patus et ei privilegium confirmavimus«). Ta privilegij je: slovansko bogoslužje in oblast papeževega legata. Najbrž je Metod Ivanu VIII. pokazal listino Hadriana II.; to listino (»privilegium«) je Ivan VIII. potrdil. A Ivan VIII. je ugodil tudi Svetopolku in nemški stranki v tem, da je zahrbtnega Nemca Wichinga imenoval za škofa v Nitri in ga podredil Metodu. Wiching je kot vodja nemške stranke spletkaril proti Metodu ter mu prizadel mnogo bridkosti. Naposled je dosegel, da je Ivanov naslednik Štefan V. leta 885 zopet prepovedal slovansko bogoslužje. Štefanovo pismo je dospelo na Moravsko po Metodovi smrti. Nemška stranka je zmagala. Metodovi učenci so bili pregnani. Slovansko bogoslužje na Moravskem in v Panoniji je bilo uničeno.

Med tem bojem se je slovansko bogoslužje uvedlo na Hrvatskem (v Dalmaciji), prodrlo je na Češko in celo na Poljsko. Pregnani Metodovi učenci so ga razširili v Srbiji in Bolgariji, odkoder se je preneslo v Rusijo ter si osvojilo skoraj pol Evrope.

Snopek vztrajno poudarja, da je Ivan VIII. slovansko bogoslužje ne samo dovolil, marveč celo ukazal ne samo za Panonijo in Moravsko, marveč za vse Slovane. Papež namreč splošno hvali slovanske (bogoslužne) knjige (litteras) in ukazuje (iubemus), naj se v tem jeziku slavi Kristus; zavrača trditev, kakor da bi se smela sveta maša brati samo v hebrejskem, grškem in latinskem jeziku. Vse to piše splošno in brez omejitve na kako pokrajino; z ozirom na Moravsko pa omenja, naj se evangelij bere najprej v latinskem jeziku. Ker je bil sv. Metod papežev legat »ad gentes« (slavicas), je razvidno, da je imel pravico slovansko bogoslužje širiti povsod, kamor je segala njegova oblast. Njegova legatska oblast pa je obsegala najprej Slovane, med katerimi cerkvena hierarhija še ni bila urejena, posredno pa sploh vse Slovane. Metod je zares svoje učence pošiljal na vse strani, na Poljsko, Češko in k južnim Slovanom. Ker je bilo slovansko bogoslužje brez dvoma dovoljeno za vse področje Metodove legatske oblasti, zato pismo »Industriae tuae« upravičeno razlagamo v navedenem zmislu.² Verjetno je, da je Ivan VIII. izrečno mislil tudi na Hrvate, ker se je hrvatski knez Branimir in njegov škof (ninski) Teodozij ravno takrat sprijaznil

² Tako razlaga pismo »Industriae tuae« Benedikt XIV. v konstituciji »Ex pastoralis munere«, s katero potrja glagolsko bogoslužje (1754).

z Rimom ter se odvrnil od Carigrada. Slovansko bogoslužje, ki se je v tej dobi res širilo med Hrvati, naj bi bilo sredstvo, da se Hrvati še bolj utrdijo v zvezi z Rimom. Splitski cerkveni zbor l. 925 obsoja slovansko bogoslužje kot Metodov nauk (doctrina Methodii), dokaz, da se je to bogoslužje širilo pod Metodovim vplivom.

Dovoljenje slovanskega bogoslužja je torej veljavno tudi za Slovence, ker je Metodova panonska nadškofija obsegala velik del Slovencev, namreč na sedanji ogrski in vzhodno-štajerski zemlji, in ker je bilo to dovoljenje dano za vse Slovane. Slovansko bogoslužje se pač ni moglo znatno širiti med tistimi karantanskimi Slovenci, ki so bili podložni nemškemu škofu, ker so mu bili ti odločno nasprotni. Drugače je bilo pri Slovencih, ki so bili podložni oglejskemu patriarhu. Oglejski patriarhi slovanskemu bogoslužju niso bili tako nasprotni kakor nemški škofje, marveč so mu bili celo naklonjeni. Sv. Ciril in Metod sta na svojih potih v Rim občevala tudi z oglejskim patriarhom (gl. 16. pogl. Konstantinove legende) in sta mu dokazovala upravičenost slovanskega bogoslužja. Oglejski patriarh Valpert (875—901) je bil nasprotnik Frankov in pristaš Bizantincev; dopisoval je s Fotijem. Slovansko bogoslužje je še pozneje imelo v oglejskem patriarhatu varno zavetje.³

Na Češkem se je slovansko bogoslužje ohranilo deloma še do 11. stoletja. Karel IV. ga je s papeževim dovoljenjem izjemoma zopet uvedel v praškem benediktinskem samostanu Emaus (1347).

Med Hrvati je slovansko bogoslužje prestalo hude boje. Večkrat je bilo prepovedano (na splitskih cerkvenih zboreh 925, 928, 959/60), a se je kljub temu ohranilo, dokler ga ni končno Inocenc IV. l. 1248 priznal kot zakonit običaj.⁴ Vsled pomanjkanja liturgičnih knjig in slovanskih duhovnikov se je marsikje opustilo, a vendar se je še znatno ohranilo zlasti v hrvatskih primorskih (dalmatinskih) škofijah. Papeži so hrvatsko slovansko bogoslužje večkrat potrdili. Pri tem so rabili izraze, iz katerih se more sklepati, da so slovansko bogoslužje smatrali za privilegij celega »ilirskega« naroda, n. pr. Benedikt XIV. (piše,

³ Dr. Gruden, Oglejski patriarhi za dobe sv. Cirila in Metoda (K. Obzornik 1905, str. 9/20); Glagolica v akvilejski metropoliji (K. Obzornik 1905, str. 141/57).

⁴ Ritig str. 125—224.

da je dal Ivan VIII. ta privilegij »*fideli ac religiosae natione Illyricae*«) in Pij VI. (1791).⁵ Iz hrvatskega ozemlja se je glagolsko bogoslužje zaneslo deloma tudi med Slovence.⁶

Torej so Slovenci deležni ne samo privilegija, danega v dobi sv. Cirila in Metoda, marveč tudi potrditve tega privilegija za ilirski narod. Avstrijska vlada je z vso silo zavirala obnovitev in razširjenje slovanskega bogoslužja med katoliškimi Jugoslovani. Leon XIII. je bil pripravljen ta privilegij razširiti. Pod Pijem X. se je privilegij zopet skrčeval. A med Hrvati je v zadnjih desetletjih oživela odločna zavest, da je slovansko bogoslužje privilegij celega hrvatskega in posredno tudi slovenskega naroda.

Pri Hrvatih se je ohranilo slovansko bogoslužje rimskega obreda z glagolskimi črkami. Zelo verjetno je, da sta to bogoslužje gojila že sv. Ciril in Metod v panonsko-moravski nadškofiji. Med panonsko-moravskim ljudstvom je bil že znan in udomačen latinski obred; sv. Ciril in Metod sta bila dovolj previdna, da sta se mu prilagodila. Popolnoma gotovo je, da so bile že v Ciril-Metodovi dobi prevedene latinske in grške obredne knjige na slovanski jezik. Slovansko bogoslužje grškega in rimskega obreda je torej enako staro in častljivo.

2. Važnost slovanskega bogoslužja.

Slovansko bogoslužje je nastopilo v dobi, ko je na vzhodu in na zapadu zmagovalo teženje po enotnem bogoslužju in enotnem bogoslužnem jeziku. Na vzhodu je napredovalo enotno grško bogoslužje; na zapadu se je med Romani in Germani že udomačilo latinsko bogoslužje. Iz slovanskih legend o Konstantinu in Metodu, iz papeževega pisma »*Industriae tuae*« ter iz Hrabrovega (bolgarski menih) spisa o slovanskih črkah je razvidno, da je bilo slovansko bogoslužje velika, Grkom, Romanom in Nemcem težko umljiva izjema. Povsod so nastopali odločni nasprotniki slovanskega bogoslužja; trdovratno so trdili, da je dovoljeno bogoslužje samo v treh starih jezikih, hebrejskem, grškem in latinskem. Ciril je moral večkrat zavračati »tri-

⁵ L. Jelić, *Fontes liturgiae glagolitico-romanae*. Krk 1906. V tej knjigi so zbrani dokumenti od l. 1248 dalje. Gl. 18. stol. št. 80 in 119.

⁶ Gruden v »K. Obzorniku« 1905, str. 141/57.

jezičnike« in »pilatnike« (sklicevali so se na trijezični Pilatov napis na križu).

Slovansko bogoslužje se je torej moralo opirati na važne razloge. Kateri so ti razlogi?

Germani in Romani so bili že tako zvezani s krščansko latinsko kulturo, da so latinsko bogoslužje smatrali za svojo državno in narodno last. Istotako je bilo grško bogoslužje združeno z grško državo in narodnostjo. Krščanska vera in latinsko (grško) bogoslužje je služilo za podjarmljenje in potujčevanje Slovanov. A s tem se je zaviral napredek krščanstva med Slovani. Torej je bilo slovansko bogoslužje koristno za razširjanje krščanstva. Politični položaj je bil tak, da se je moglo krščanstvo samo v tej obliki Slovanom predstavljati kot idealno verstvo, ki vsem narodom oznanja svobodo in ljubezen.

Velika slovanska apostola sta brez dvoma delala samo iz verskih razlogov; vodila ju je vzvišena krščanska in vesoljna katoliška ideja. Po narodnosti in po vzgoji sta bila Grka. Ako bi bila delala iz političnih in narodnih razlogov, ne bi bila uvajala slovanskega bogoslužja, ki je bilo obramba ne samo proti germansko-latinski, ampak tudi proti bizantinski ekspanzivnosti. Pobožna meniha se nista dala voditi posvetnim nagibom. Sv. Ciril je bil moder vzgojevalec in dalekoviden mislec; sv. Metod je bil spreten organizator. Oba sta vedela, da je slovansko bogoslužje jako koristno za razširjanje krščanstva med Slovani. Zgodovina je potrdila verski idealizem in vzgojno metodo slovanskih apostolov.

Kneza Rastislava so vodili politični nagibi. Vedel je, da je krščanstvo potrebno kot temelj njegove države; a latinsko-germanska cerkvena organizacija v zvezi z germanskim bizantinstvom je bila nevarna slovanski svobodi. Ali je Rastislav želel tudi slovansko bogoslužje? Težko. Verjetno je, da je želel samo samostojno cerkveno organizacijo, neodvisno od Nemcev. Zato je poslal poslance v Carigrad in v Rim. Slovansko bogoslužje je izvirna ideja slovanskih apostolov.

A kako je, da Svetopolk ni umeval važnosti Metodovega delovanja in slovanskega bogoslužja? Svetopolk je bil sicer mogočen vladar, a premalo idealen. Ni verjetno, da je bil tako razuzdan, kakor poroča grška Klementova legenda; nemški kronisti tega gotovo ne bi bili zamolčali. A vendar ni bil tako idealen, da bi mu ugajala verska gorečnost Metodova. Metod

mu ni bil simpatičen; spoštoval ga je samo toliko, kolikor se je bal ljudstva. Slovansko bogoslužje in slovanska duhovščina je bila ljudska, demokratična. Svetopolk in njegovi plemiči se niso mogli ločiti od bolj aristokratske in uslužne nemške duhovščine. Morebiti jih je k temu nagibala tudi zavest, da ne smejo pretrgati kulturnih in političnih zvez z Nemci. Slovanskim zgodovinarjem se zdi Svetopolkovo nasprotje proti Metodu in proti njegovim učencem zažgonetno.

Kako naj tolmačimo stališče rimskih papežev? Odkod toliko omahovanja pri različnih in celo pri istih papežih?

Bogoslužje in bogoslužni jezik je sicer v zvezi z vero, a ni strogo versko vprašanje, temveč vprašanje primernosti, oportuniteti in metode. Katoliška Cerkev gotovo želi, da bi bilo bogoslužje enotno. Izjeme dovoljuje samo potem, ako ima važne razloge. A težko je v poedinih slučajih presoјati, ali so razlogi zadostni. Sv. Ciril in Metod sta bila tako modra in idealna, da so njihuni razlogi prepričali papeža Hadriana II. in Ivana VIII. Sveta brata sta dosegla vse, kar sta želela. Kadar pa v Rimu niso slišali tako prepričevalnih in idealnih razlogov, so omahovali in izdajali nasprotne odloke, ki so nam težko umevni, ker ne poznamo vseh nagibov, ki so vplivali na te odloke. Sicer pa nemški zgodovinarji sami priznavajo, da so bili papeži naklonjeni sv. Cirilu in Metodu ter da so slovansko bogoslužje v panonsko-moravski nadškofiji uničili Nemci.

Nemški zgodovinarji slavijo nemške državne škofe, ki so uničili delo slovanskih apostolov; slavijo jih, da so s tem odprli pot nemški kulturi in državi. H. Schubert je l. 1916 v heidelberški znanstveni akademiji imel predavanje z značilnim naslovom: »Die sogenannten Slavenapostel. Ein grundlegendes Kapitel aus den Beziehungen Deutschlands zum Südosten« (tiskano v Heidelbergu 1916). Priznava, da so rimski papeži zato podpirali sv. Cirila in Metoda, ker so uvideli važnost njunega delovanja za katoliško vesoljnost in edinost. Slovani naj bi tvorili most, ki naj bi vezal Vzhod in Zapad ter posredoval med Rimom in Carigradom. Nemci so ta načrt podrli. Nasprotno pa katoliški nemški orientalist A. Baumstark (Historisch-polit. Blätter, zv. 156, l. 1915, str. 702/5) obžaluje, da so nemški škofje uničili delo slovanskih apostolov ter s tem porušili važen temelj evropskega ravnotežja in katoliške vesoljnosti.

Slovanska apostola sta gotovo vedela, kako važno je nju delo za katoliško vesoljnost in cerkveno edinstvo, kateri je bil germanski cezaropapistični imperializem prav tako nevaren kakor bizantinski separatizem. Sveta brata sta bila velika pospeševalca cerkvenega edinstva. Zato so papeži širšega obzorja, kateri so imeli dovolj zmisla za vesoljno cerkveno edinstvo, podpirali delo in zapuščino slovanskih apostolov. Veliki in bistroumni Nikolaj I. (858—867) je umeval veliko versko-kulturno poslanstvo Slovanov za cerkveno edinstvo in vesoljnost. Žal, da je prežgodaj umrl. Ivana VIII. so l. 880 prav tako vodili oziri na cerkveno edinstvo in spravo s Carigradom. Isti razlog je vplival na Inocenca IV., da je l. 1248 priznal glagolsko bogoslužje. Isti razlogi so vplivali na Leona XIII. in Benedikta XV.

Slovansko bogoslužje ima nadalje velik pomen za svetno kulturo, narodnost in politiko. Kulturno delo sv. Cirila in Metoda je velikansko. Celo neprijazni berlinski slavist Brückner priznava, da je slovstveno (filologično) delo sv. Cirila morda največje v srednjem veku.⁷ Slovansko bogoslužje je varovalo Slovane na Balkanu in poslovanilo ogromne ruske planjave, pospeševalo slovansko književnost in sploh kulturo. A tega ne smemo pretiravati. Slovansko bogoslužje ima tudi senčne strani, ker pospešuje kulturno osamljenost, ki je toliko nevarnejša, kolikor nižja je slovanska kultura. Slovansko in rumunsko bogoslužje ogrskih Rusinov in Rumunov ni moglo braniti potujčevanja. Slovansko bogoslužje je sodelovalo, da je Rusija kulturno zaostajala in se pogrezala v okorelo konservativnost in nazadnjaštvo. A nasprotno so Poljaki brez slovanskega bogoslužja krepko razvili in ohranili narodno individualnost.

Žal, moramo priznati, da so Slovani sami veliko zakrivili, da je slovansko bogoslužje propadalo. Med Metodovimi učenci pogrešamo velikih značajev in velike izobrazbe. Hrvatski glagolaši so bili kulturno tako zaostali, da so kmalu pozabili, kdo je ustanovitelj slovanskega (glagolskega) bogoslužja. V srednjem in še v novem veku se je med njimi splošno vzdrževalo mnenje, da je sv. Hieronim ustanovitelj glagolskega bogoslužja. Sploh so mnogo zakrivili, da se je slovansko bogoslužje preziralo in omejevalo.

⁷ Die Wahrheit über die Slavenapostel (Tübingen 1913) 125.

Kljub nekaterim senčnim stranem je slovansko bogoslužje v preteklosti izvršilo veliko versko in kulturno delo. Vprašanje je, ali je še v sedanjosti toliko važno, da ga je vredno pospeševati.

Slovansko bogoslužje je še vedno važno za cerkveno edinstvo. Prepad med pravoslavljem in katoličanstvom bi se zmanjšal, ako bi katoliški Slovani dobili slovansko bogoslužje. Pravoslavni Slovani bi bili nasproti katoliški Cerkvi bolj spravljivi, ako bi Cerkev tako dejansko pokazala svojo naklonjenost slovanskemu bogoslužju. Antipatija in predsodki pravoslavnih Slovanov proti katoličanstvu bi se omilili. V Jugoslaviji bi se pospeševalo tudi narodno in politično edinstvo.

Katoliški Slovani, zlasti Čehi in Hrvati, se radi sklicujejo na stare pravice slovanskega bogoslužja, ki se ni odpravilo iz čisto verskih razlogov, temveč vsled tujega nasilja in tujih spletk. Dasi ne moremo govoriti o strogem pravu, vendar ima privilegij slovanskega bogoslužja zgodovinske in pravne temelje. Uvedba slovanskega bogoslužja bi izbrisala spomine na tuje nasilje in krivice ter bi s tem koristila veri. A treba je paziti, da se ne bodo preveč razburjali narodi, ki nimajo narodnega bogoslužja.

Doslej je državna sila zabranjevala dovoljenje slovanskega bogoslužja. Poslej te ovire ne bo več. Iz rimskega stališča pri sklepanju konkordata s Črnogoro (1886) in Srbijo (1914) upravičeno sklepamo, da bo rimska stolica dovolila slovansko bogoslužje tudi Jugoslovanom in morebiti tudi Čehom. Vprašanje je, v kaki obliki in v kakem obredu.

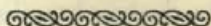
Gotovo ni misliti, da bi se med rimsko-katoliškimi Slovani uvedel vzhodni obred. To ne bi bilo niti v soglasju s tradicijami, niti v korist veri. Torej naj se uvede slovansko bogoslužje rimskega obreda, ki se je doslej ohranilo v glagolskih liturgičnih knjigah. Ali naj ohranimo tudi glagolico? Hrvati so ohranili svoj zgodovinski privilegij v glagolici, ker so samo na ta način mogli premagati razne zapreke. Teh zaprek ni več. Torej ni potrebno, da bi ohranili nespretno in osamljeno glagolico.

Najbolj idealno bi bilo, ako bi se bogoslužne knjige tiskale v častitljivi cirilici, ki nas veže z vzhodnimi Slovani in nam daje ključ do velikih zakladov vzhodne krščanske kulture. Cirilica bo vedno ohranila veliko kulturno važnost; v vzhodnem bogoslužju se bo gotovo še rabila, dasi se morda opusti

v svetnem slovstvu. Slovanska jezikoslovna znanost je že sprejela načelo, da stare glagolske spomenike izdaja v cirilici. To je rimska stolica že dovolila za črnogorske katoličane (gl. Jelić o. c. 19. stol. št. 99), a avstrijska vlada je to preprečila. Ta načrt je letos jugoslovanskim škofom priporočil slavist V. Jagić (za-sebno).

Manj idealno, a bolj lahko in praktično je, izdati liturgične knjige z latinskimi črkami. To je papež Leon XIII. izjemoma okoli l. 1900 že dovolil (ali vsaj obljubil). Dr. J. Vajs (Praga), glavni strokovnjak v glagolskem bogoslužju, je (po dogovoru z Leonom XIII.) že pripravil del rokopisa za staroslovanski misal v latinski transkripciji; natisk misala se je izročil Katoliški tiskarni v Ljubljani. Preden se je načrt mogel izvršiti, je Leon XIII. umrl (1903); potem pa v Rimu niso kazali več toliko naklonjenosti slovanskemu bogoslužju. Isto ugodnost so bili v Rimu pripravljene dovoliti srbsko-albanskim katoličanom v Srbiji (1914), a avstrijska diplomacija je to preprečila. Jugoslovanski škofje so prosili za slovansko bogoslužje v tej obliki.

Slovansko bogoslužje je lep izraz katoliške pravičnosti nasproti vsem narodom. V 9. stoletju, ko so bili Slovani teptani in prezirani, se je dovolilo slovansko bogoslužje, da bi se tako med Slovani pospeševala krščanska prosveta ter kulturna in politična samostojnost, »da bi bili i Slovani prišteti velikim narodom, ki slavijo Boga v svojem jeziku« (Konstantinova leg. 14. pogl.). Ako dosežemo obnovitev tega privilegija, glejmo, da bomo vredni visokega poslanstva in sposobni za vzvišeno nalogo, za katero sta Slované vzgajala sv. Ciril in Metod, velika apostola krščanske vesoljnosti, miru in edinosti.

Verska svoboda.

Dr. P. Angelik Tominec O. F. M.

Na ustanovnem shodu jugoslovanske demokratske stranke je bila sprejeta tudi posebna resolucija o verskem vprašanju. Poleg lepih misli, ki jih nedvomno vsebuje, zagovarja pa tudi nekaj načel, ki se lahko umevajo v katoliškem ali tudi nekatoškiškem zmislu, ter so zato tolikanj bolj nevarna. Ker so načela vodila, po katerih človek uravnava svoje delovanje, zato je zlasti glede njih potrebna popolna jasnost. Dvoje takih na videz jasnih, v resnici pa nejasnih načel zagovarja resolucija jugoslovanske demokratske stranke, versko svobodo in ločitev cerkve od države. Tu hočem spregovoriti par besed o takozvani verski svobodi, o ločitvi cerkve in države prihodnjic več.

1. Kaj je verska svoboda ?

»Verstvo je kulturnen pojav prve vrste. Priznavamo mu svoboden razvoj in posamezniku versko svobodo. Nikogar ni mogoče siliti k veri, ker se s silo ne ustvari ona notranja pripravljenost, ki jo ima človek takrat, ko se ves vda božji volji.«¹ Tako resolucija.

Kaj je svoboda? Kdo ima svobodo? — Pridobili smo si težko zaželjeno narodno svobodo, zato je umljivo, da se danes mnogo govori o svobodi, in sicer ne samo o narodni svobodi, ampak tudi še o marsikateri drugi. Človek je že po naravi svoboden in ljubi prostost nad vse. Premnogo pa je odvisno od tega, kako človek rabi to svobodo. Po njej lahko postane deležen največjih dobrot, a ista svoboda je lahko zanj tudi vir najhujšega zla. Res je sicer, da ima človek razum, ki ga more voditi po pravi poti, toda prav tako lahko zaide na krive poti, sledeč kakim navidezni dobrini, in tako sam zablodi v propast. Lepo piše o svobodi Cathrein,² ki pravi: »Vsakdo ima pravico do popolne in proste samoodločbe, tako da ga nihče nima pravice v njegovem dejanju in nehanju ovirati, če se ne more spričati z oblastjo, dano mu od Boga.« »Kdor si pa lasti pravico, drugim zapovedovati, mora to do-

¹ Slov. Narod 3. jul. 1918 št. 148 p. 2 col. 1.

² Moralphilosophie² II p. 91 (Freiburg i. Breisgau 1893).

kazati. Tega dokaza pa tudi ne more povzeti iz svoje človeške narave, kajti v tem so mu vsi drugi enaki.« Vsak ima torej pravico, popolnoma prosto se gibati, če le s tem ne krši pravic drugega. Sme si torej svobodno voliti svoje bivališče, voliti si svobodno primeren poklic, svobodno se ženiti, skrbeti zase in za svojce, izobraževati se, družiti se z drugimi itd. Ta svoboda velja sama na sebi celo za nedopustna, t. j. npravno slaba dejanja. Samo po sebi umevno nasproti Bogu nima nihče pravice delati zla; tudi javna oblast more in mora v gotovih mejah prepovedovati in zabranjevati taka dejanja.« »Sme torej grešiti, t. j. delati zlo, ne da bi drugi, ki nimajo zato posebne oblasti, imeli pravico, s silo ga pri tem ovirati.« »Človek sicer nima pravice, delati zla, pač pa ima pravico svobodnega dejstvovanja, ali z drugimi besedami, ima pravico, da ga drugi s silo ali z drugimi nedovoljenimi sredstvi v npravno slabem dejanju ne ovirajo, ne zato, ker in kolikor je npravno slabo, ampak zato, ker in kolikor s tem izraža svojo prostost.« K temu pristavlja še dr. Ušeničnik³: »Človek ima torej tudi pravico, svobodno se ravnati po svoji vesti in po svojem notranjem, četudi zmotnem prepričanju. Drugi nima pravice, ovirati ga pri tem, še manj siliti ga, da bi delal proti vesti.«

Res je torej, da je človek prost že po svoji naravi, res je pa tudi, da je ni besede, ki bi se dandanes bolj zlorabljala, kakor ravno beseda svoboda in prostost. Pod to krinko svobode se smejo večkrat nemoteno širiti in vršiti največje blodnje. Velja-li kaj podobnega tudi o takozvani verski svobodi? Nedvomno. Skušnja nas uči, da se tudi beseda o verski svobodi da zelo različno umevati in se tudi dejansko različno umeva.

Gotovo je, da ima človek tudi versko svobodo. Samo po sebi je jasno, da se vera ne da izsiliti. Večno resnične ostanejo besede sv. Avgušтина⁴: »To in ono človek lahko stori neradovoljno, verovati ne more razen voljno.« V tem pomenu so tudi resnične besede resolucije: »Nikogar ni mogoče siliti k veri, ker se s silo ne ustvari ona notranja pripravljenost, ki jo ima človek

³ Sociologija p. 87 (Ljubljana 1910).

⁴ Tract. 26 in Joan. n. 2.: Cetera potest homo nolens, credere vero non nisi volens.

takrat, ko se ves vda božji volji.« Vera mora biti sad prepričanja, ne sile. Sila pač more spremeniti zunanji videz, toda srca ne more nikdar spremeniti.

V naši sedanji državi so iste poglobitne veroizpovedi, kakor so bile v prejšnji avstrijski državi: katoliška, pravoslavna, muhamedanska in protestantovska. Vendar prej nikomur niti na misel ni prišlo, da bi katoličani koga morda silili, naj prestopi v njihovo vero, ali pa mu branili prestop. Držali so se pri tem načela, ki ga je lepo izrekel veliki papež Leon XIII. v svoji okrožnici »Immortale Dei«,⁵ kjer pravi: »Četudi cerkev načeloma ne more priznati, da bi razne veroizpovedi imele iste pravice kot prava vera, vendar radi tega nikakor ne obsoja onih vlad, ki vsled javne blaginje ali da odvrnejo večje zlo, dovoljujejo v državi razne verske oblike.« Največ torej če so katoličani obžalovali versko zmoto svojih sodržavljanov, toda to se vendar še ne more imenovati sila. Zakaj pač torej imenovana resolucija tako poudarja versko svobodo in se brani proti sili, katere se ji ni od nikoder bati?

Vse drugačna pa je stvar, ako hoče rečena resolucija z besedo o »verski svobodi« označiti naziranje, da je človek svoboden, da ali veruje ali ne, da sme svobodno voliti med to ali ono veroizpovedjo, ali z drugimi besedami, ako zagovarja verski indiferentizem. Tako umevane verske svobode zaveden katoličan seveda ne more in ne sme odobravati, in sicer ne samo s stališča vere, ampak tudi ne s stališča zdravega razuma. Te vrste verska svoboda sloni namreč na popolnoma napačni podlagi.

Tu imamo pred očmi seve predvsem ono versko svobodo, ki še priznava Boga, ki pa ne dela razlike med to ali ono veroizpovedjo, češ, da so vse vere enako dobre, da le človek pošteno živi. O tisti verski svobodi, ki ji je vseeno, ali človek sploh kaj veruje ali ne, in ki sloni na popolnem ateizmu in skepticizmu, tu sploh ne govorimo.

2. Absolutna verska svoboda nasprotuje zdravemu razumu.

Podlaga te absolutne ali neomejene verske svobode tvori napačno pojmovanje načela o svobodnem mišljenju in o svobodi vesti.

⁵ Okrožnica z dne 1. nov. 1885.

Predvsem moramo tu dobro razločevati med možnostjo, storiti kako reč, in pravico ali upravičenostjo, v resnici jo storiti. Marsikaj človek more storiti, česar ne sme. Tako n. pr. človek more sicer krasti, goljufati itd., toda tega ne sme storiti. Prav isto velja o našem duševnem življenju, o našem razumu in volji. Predmet prvega je resnično, predmet druge je dobro.

Kaj je resnično? — Resnične imenujemo stvari, ko pravimo n. pr. resnično ali pravo zlato; resnične imenujemo besede, ko pravimo n. pr., da kdo resnico govori; resnične imenujemo misli, ko pravimo, da je naše mišljenje resnično. Iz tega vidimo, da rabimo pojem resničnosti v različnem pomenu. Toda v čem pravzaprav tiči resničnost? Zakaj stvari imenujemo resnične? Kadarkoli kako stvar imenujemo resnično, vedno lahko opazimo, da jo imenujemo tako zato, ker je dejansko taka, kakršna naj bi bila. Resničnost torej izraža vedno neko soglasje med našim spoznanjem in stvarjo. Dvoje se torej zahteva: spoznanje in stvar, in kadar vlada med obema soglasje, tedaj pravimo, da je resnična. Resničnost ima torej v sebi dvojno prvino, ena je v stvari sami, da je stvar namreč taka, kakršna naj bo, to imenujemo bistvo stvari. Druga prvina pa je v spoznanju ali bolje rečeno v soglasju stvari z našim spoznanjem ali razumom. Ker lahko vzamemo za merilo ali spoznanje ali stvar samo, delimo resničnost v logično, ki je soglasje spoznanja s stvarjo, in v ontologično, ki je soglasje stvari z razumom. Če dalje vprašamo, komu je resničnost bolj naravna ali lastna, stvari ali razumu, tedaj moramo tudi tu razločevati. Samo na sebi je resnica bolj v stvareh, ki jih spoznavamo, ker stvari so resnične, naj jih kdo spozna ali ne. Tako n. pr. je zlato zlato, naj ga mi spoznamo za takega ali ne. Toda ker je tu izraženo le bistvo stvari, torej le ena prvina resničnosti, zato je pravo bitje resničnosti le v našem spoznanju ali razumu, kjer sta prvini resničnosti združeni, namreč soglasje med stvarjo in spoznanjem. Če namreč spoznamo kako stvar, jo takorekoč prenesemo sami v sebe in jo tako združimo. Zato pravimo, da je resnica predmet našega spoznanja ali razuma.

Iz tega je tudi razvidno, kaj je z m o t a in kje tiči njen vzrok. Ker je resničnost soglasje med razumom in stvarjo, zato obstoji zmota v nesoglasju med razumom in stvarjo. Ker je pa bistvo stvari nespremenljivo in so stvari po bistvu vedno to, kar so, zato je jasno, da je ontologična zmota nemogoča. Mogoča bi

bila le, če bi bistvo kake stvari ne bilo v soglasju z nobenim spoznanjem, tudi božjim ne. Ker pa vse, kar biva, mora imeti svoje bistvo, po katerem je to, kar je, in ne kaj drugega, zato je tudi vsako bitje resnično, kajti bistvo vseh stvari se ujema z božjim razumom, ki jih je ustvaril. Ustvarjena so pa bitja tako, kakor jih je Bog zamislil, če bi bila drugačna, bi jih bil pač drugače zamislil.

Vsaka stvar ima torej že po svoji naravi lastno bistvo, po katerem more v nas zbuditi pravo spoznanje same sebe, le vsled podobnosti s kako drugo stvarjo nas lahko zavede v zmoto. Vzrok zmote tedaj ne tiči v stvareh samih, ampak edino-le v nepopolnosti našega spoznanja. Ker pa vsako bitje že po svoji naravi stremlje za popolnostjo, zato pravimo, da zmota nasprotuje naravnim zakonom razuma in da človek nima pravice, zagovarjati zmote.

Toda človek ni zgolj spoznavajoče, temveč tudi hoteče oziroma stremeče bitje. Na enak način kakor je resnično predmet našega spoznanja in naš razum le v resnici najde svojo popolnost, tako je dobro predmet našega hotenja ali volje. Kaj je dobro? Ker spada dobro med najvišje pojme, zato ga ni mogoče definirati z višjimi in enovitejšimi pojmi, ampak le opisati s posledicami, ki jih v bitjih povzročuje. Tako je opisal Aristotel dobro⁶ kot ono, po čemer vse teži. Tega teženja pa ne smemo umevati le v teženju tistih bitij, ki dobro, po čemer teže, tudi spoznajo, ampak sploh v vsakem teženju, naj si bo naravno, čutno ali umsko teženje po kakem predmetu. S tem pa, da bitja teže za kakim predmetom, še ni pojasnjen vzrok, zakaj po njem teže, ali z drugimi besedami, kje je temelj dobrote v stvareh. Ta temelj ni drugega, kakor popolnost ali dovršenost, ki po njej teži sleherno bitje, katero nima že v svojem bistvu vse popolnosti, ki mu gre, ampak si jo mora šele pridobiti. Popolnost je posest dobrega in popolno imenujemo stvar, ki ima vse ono, kar po svojem pojmu mora imeti, ali pa vse to, kar ji je potrebno v dosego njenega cilja. Podlaga dobrote v stvareh je torej popolnost, ker le ona stvar mora biti predmet teženja kakega bitja, ki mu da nekako izpopolnjenje, to pa more dati le stvar, ki je že v sebi popolna. Prav zato

⁶ »ὅθ' πάντ' ἀφίσταται.« Eth. I. 1 c. 1. Cfr. Kovačič, Ontologija p. 79 sq.

sv. Tomaž⁷ definira dobro kot popolno, po čemer vse teži, in prav zato pravimo, da človek že po naravi stremlje za dobrim in da je predmet njegovega hotenja dobro.

Nasprotno dobremu je zlo. Ako je dobro popolnost, po kateri vse teži, tedaj mora biti zlo neki nedostatek, neka pomanjkljivost, katere se vse ogiblje. Zato modroslovci navadno zlo definirajo kot pomanjkanje popolnosti, katero bi bitje po svoji naravi moralo imeti. Sedež zla je vedno neko dobro. Ker je zlo nedostatek popolnosti, ki bi jo tako bitje moralo imeti, zlo že samo po sebi suponira neko bitje, v katerem se ta pomanjkljaj, ta nedostatek nahaja. Bitje kot tako je pa vedno dobro, zato mora biti sedež zla neko dobro. Pa tudi vzrok zla more biti le neko dobro. Ker narava bitja, v katerem je zlo, stremlje le za popolnostjo, torej za dobrim, nikakor ne more biti sama vzrok zla, temveč vzrok mora biti od drugod. Vzročno delovanje pa zopet suponira bitje, ker le od bitja more izhajati kako delovanje. *Agere sequitur esse*. Bitje kot tako je pa vedno dobro. Zato bitje kot tako ne povzročuje zla naravnost, ker to nasprotuje njegovi naravi, ampak le slučajno (*per accidens*) ali prigodno. To se more zgoditi na razne načine. Časih dosega dobrega ali popolnosti enega bitja povzroči zlo v drugem bitju, n. pr. ogenj vzame s svojo delavnostjo lesu svojsko popolnost ter tako povzroči zlo. Časih je z zlom zvezano kako dobro, seveda le navidezno, katero mami in vleče teženje po naravi k dobremu nagnjene, a po izvornem grehu pokvarjene volje za seboj. Tako n. pr. nastane nravno zlo itd. Ker torej že po svoji naravi vsako bitje teži za dobrim in odbija zlo, zato ima zakon: stremlje za dobrim in ogibaj se hudega! že v naravi sami svojo podlago in človek nima pravice, delati zla.

Kakor torej naša volja nima pravice, delati zla in hudega, tako tudi naš razum nima pravice, zagovarjati zmote. Ima sicer človek možnost, da to stori, ne pa pravice, in kadar to stori, tedaj pravimo, da zlorablja svoje zmožnosti. Človek torej ima pravico do svobodnega mišljenja, nihče ga ne more in tudi ne sme siliti, da bi sprejel za resnično kako stvar, ki ni ravidna (evidentna) bodisi posredno ali neposredno.⁸ Pravico imamo tudi,

⁷ S. Theol. 1 q. 5 a. 1 ad 1: »Bonum dicit rationem perfecti, quod est appetibile.«

⁸ Cfr. Dr. Joseph Geysler, *Über Wahrheit und Evidenz* p. 53 sq. (Freiburg i. Breisgau 1918).

med raznimi mnenji, ki niso sama po sebi posredno ali neposredno razvidna, torej prosta, sprejeti ono, ki se nam zdi verjetnejše. Nikakor pa nima človek pravice, izbrati si zмотo, ker bi se s tem pregrešil proti naravnim zakonom svojega razuma, katerega predmet je le resnica in ki že po svoji naravi stremi in hrepeni le za resničnim. Nezmisel je torej, priznavati in zagovarjati absolutno, t. j. neomejeno svobodo mišljenja, kajti pametno mišljenje se mora vedno držati mej resnice. Priznavati absolutno svobodo mišljenja je isto, kakor iz usmiljenja priznati človeku, ki se mu je um omračil in pravi, da je dvakrat dve pet, da je res tako, četudi smo prepričani, da ni res. Tudi Bog bi potemtakem ne bil popolnoma svoboden, ker je pri njem izključena vsaka zмотa.

Druga podlaga fraze o verski svobodi je tako imenovana svoboda vesti. Kaj je vest? »Vest,« pravi Cathrein⁹ ni drugega »kakor neposrednja praktična sodba o nravni vrednosti naših dejanj.« Gotovo je, da ima sleherni človek pravico do svobode vesti, to se pravi, da ga nihče ne sme ovirati, bodisi z zunanjo ali notranjo silo, da ne bi mogel slediti svoji vesti, naj si bo to že v zasebnem ali javnem življenju. Ker je pa vest že po svoji naravi le sredstvo, po katerem človek zaznava, kaj sme ali ne sme v posameznem slučaju storiti, zato je jasno, da tudi vest ni absolutno svobodna, ampak, da se mora držati mej, ki jih ji stavijo naravne in te izpolnjujoče božje postave. Saj sodba vesti ni drugega, kakor uporabljanje nraavnih pravil pri naših poedinih dejanjih.

Zagovarjati torej absolutno svobodo vesti ne pomeni drugega, kot tajiti naravni zakon, da more človek delati dobro in ogibati se hudega. Ker ima ta zakon svojo podlago v razumni človeški naravi, bi moral dosledno tisti, ki zagovarja svobodo vesti, tajiti tudi razumnost človeške narave. Nerazumna bitja, ne potrebujejo takega zakona, ker delajo vse po nagonu. Človek pa, ki je prost in ima v sebi možnost, delati ali ne delati, ki lahko voli med to ali ono rečjo, mora prav zato imeti zakon, ki mu veleva, kaj naj stori in kaj opusti. Trditi torej, da mora imeti človek zato, ker je po naravi svoboden, tudi svobodo vesti, je prav tako brezumno, kakor trditi, da je mogoča svoboda brez razuma.

⁹ Moralphilosophie² I p. 358.

»Svobodno mišljenje« in »svoboda vesti« tvorita nekak temelj takoimenovane verske svobode. Vera sama na sebi je sicer spoznanje resnic, ki presega naš razum, vendar nikakor ni dejanje golega razuma, marveč tudi volje.¹⁰ »Credere est cum assensione cogitare,« pravi sv. Tomaž. Ker namreč predmet vere niso resnice, ki bi samo izpopolnjevale naš razum, ampak imajo mogočen vpliv tudi na praktično nravno življenje, zato mora pri dejanju vere sodelovati tudi volja, ki veleva razumu, da prizna verske resnice. Tu je tudi vzrok, zakaj se mnogi vere branijo in zakaj ima vera toliko nasprotnikov.

Razum in volja torej tvorita dejanje vere. Hoteč izpodmakniti veri temelje, so proglasili nasprotniki vere svobodo mišljenja, da bi tako razum oprostili še tistih vezi, s katerimi ga veže resnica, in proglasili tudi svobodo vesti, da bi tudi voljo oprostili vezi, s katerimi jo veže naravni zakon. Kdor prizna absolutno svobodo mišljenja in absolutno svobodo vesti, za takega je logično tudi vera brezpredmetna in nepotrebna. Svojo naravno popolnost namreč moreta doseči razum in volja le, če se držita svojih predmetov, to je resničnega in dobrega. Če pa naš razum prizna zmoto in če naša volja toži za zlom, ali le za navidezno dobro, tedaj je gotovo, da nikakor ne moreta doseči svoje prirojene popolnosti, marveč samo zlo in propast.

Prava vera že po svoji naravi sloni na resnici in stremi le za pravim dobrim. Ker pa resnica more biti le ena in pravo ali resnično dobro tudi le eno, zato je jasno, kako napačen je nauk, ki zagovarja absolutno versko svobodo, kako napačno je naziranje, ki iz prirojene človeške svobode izvaja, da ima človek glede vere neomejeno prostost ter sme svobodno voliti med to ali ono veroizpovedjo.

3. Neomejena verska svoboda nasprotuje tudi katoliškim verskim načelom.

Bog je resnica. Resnica pa more biti le ena. Vsako bitje mora imeti svoje bistvo, po katerem je prav to bitje in ne drugo. Bistvo stvari pa more biti po načelu protislovja le eno, sicer bi bila stvar obenem to, kar je, in bi obenem ne bila. Pragtako je bistvo stvari nespremenljivo, ker stvari ostanejo vedno to, kar so, in so uprav zato resnične. Zato je tudi jasno,

¹⁰ S. Theol. 2, 2 q. 2 a. 1 in c.

da se resničnost in bitje med seboj razlikujeta le logično, ne pa stvarno. Resničnost sicer bitju nekaj doda, mamreč soglasje z našim umom, toda to stvari same ne spremeni, ker stvar ostane taka, kot je bila pred našim spoznanjem. Ker torej vsako bitje mora biti eno, med bitjem in resničnim pa ni nobenega stvarnega razločka, zato je jasno, da mora biti resnica le ena. Bog pa je resnica, in sicer ne samo v svojem bistvu, ampak tudi spoznanju in v svojih besedah, zato tudi ni mogoče pojmiti, da bi bilo Bogu vse nasprotujoče si veroizpovedanje in bogoslužje enako ugodno, ker bi tedaj ne bil več resničen, ne bil več Bog. Zato se tudi ne moremo čuditi, da je sv. cerkev tak nauk vedno obsojala in ga še dandanes obsoja.

Kljub temu, da je francoski duhovnik Felicite de Lamennais dolgo vrsto let navdušeno zagovarjal pravice rimske cerkve proti takozvanim »galikanskim svoboščinam«; kljub temu, da ga je papež Leon XII. visoko cenil in ga imenoval »zadnjega cerkvenih očetov« ter ga hotel celo povišati za kardinala, je vendar papež Gregor XVI., kakor hitro je čul, da zagovarja isti Lamennais v svojem časopisu »L'Avenir«, ki ga je ustanovil l. 1830 in izdajal obenem z dvema svojih prijateljev Montalembertom in Lacordairjem, absolutno versko svobodo, izdal proti njemu okrožnico »Mirari vos arbitramur«¹¹, ki ostro obsoja to zmot.

Isto je storil papež Pij IX. že v nagovoru na konzistorij »Singulari quadam«¹² in v okrožnici »Quanto conficiamur moerore«¹³ na italijanske škofo; še bolj razločno pa v znani zbirki modernih zmot, v takozvanem »Syllabus errorum«¹⁴ l. 1864. V petnajsti in šestnajsti tezi omenjeni papež naravnost obsoja mnenje tistih, ki pravijo, da je človeku na prosto dano, držati se in spoznavati ono vero, katero po svojem lastnem razumu spozna za pravo, in da je v sleherni veri človeku možno zveličanje. Z drugimi besedami: Človeku je sicer dan razum, da ga vodi, vendar ta razum nikakor ni avtonomen, ampak odgovoren za svojo sodbo glede vere najvišjemu sodniku Bogu. Le če se po neprenagljivi zmoti drži napačne vere, more doseči svoj cilj — večno zveličanje.

¹¹ Okrožnica z dne 15. avg. 1832. Cfr. Denz.-Bannw.¹² 1613.

¹² Alloc. z dne 9. dec. 1854. Cfr. Denz.-Bannw.¹² 1642.

¹³ Okrožnica z dne 10. avg. 1863. Cfr. Denz.-Bannw.¹² 1677.

¹⁴ Z dne 8. dec. 1864. Cfr. Denz.-Bannw.¹² 1715—1716; Dr. Josef Tosi, Vorlesungen über den Syllabus errorum p. 51—58 (Wien 1865).

Nič manj jasno ni zagovarjal istih načel papež Leon XIII. v svojih lepih okrožnicah »Immortale Dei«¹⁵ in »Libertas«¹⁶. »Če je pa kdo mnenja,« pravi sv. Oče v prvi imenovani okrožnici, »da ni razlike med raznimi in večkrat nasprotujočimi si verami, s tem jasno kaže, da se noče za nobeno z razumom odločiti, da noče nobene v življenju priznavati. Tako mnenje se morebiti pač razločuje po imenu od ateizma, v dejanju pa nič. Zakaj če je kdo prepričan, da Bog biva, mora pač tudi, če hoče bili dosleden, priznati, da ne morejo biti vsa razna in v najvažnejših točkah si nasprotujoča bogoslužna dejanja enako resnična, enako dobra in Bogu enako ugodna.« »In če dalje vprašamo,« tako nadaljuje sv. Oče v svoji okrožnici o človeški prostosti, »katera izmed teh ver je prava, tedaj nas že naravni razum brez vsakega dvoma vodi k oni veri, ki jo je Bog zapovedal in kateri je božja previdnost dala taka zunanja znamenja, da jo moremo vsi spoznati, kajti zmeta v tako važni reči bi imela najbolj usodepolne posledice. Verska svoboda bi dovoljevala človeku, da sme svojo najsvetejšo dolžnost vere, ki naravno sledi iz našega razmerja do Boga, nemoteno kršiti ter jo opustiti, kar bi pa ne bila več prostost, ampak suženjstvo greha, ker je brez vere tudi vsaka prava čednost nemogoča.«

Iz vsega dovolj jasno sledi, katere vrste versko svobodo katoličan more in mora zagovarjati in katera nasprotuje njegovim verskim načelom. Resolucija jugoslovanske demokratične stranke pravi: »Spoštujemo vse verske oblike.« To bi se logično dejalo, umevati versko svobodo v zmislu verskega indiferentizma. »Spoštovati vse verske oblike«¹⁷ ne pomeni logično drugega, kot imeti vse za enako resnične ali vse za enako dvomljive in napačne. Pogrešeno je prvo, ker je resnica le ena, in še bolj pogrešeno drugo, ker vodi v verski skepticizem. Odkritosrčen katoličan spoštuje le eno versko obliko, namreč svojo, vse druge smatra za zmotne, pač pa njihove pripadnike kljub temu, da se nahajajo v zmoti, ljubi in spoštuje.

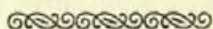
¹⁵ Z dne 1. nov. 1885. Cfr. Rundschreiben (Freiburg i. Breisgau) p. 36.

¹⁶ Z dne 20. jun. 1888. Cfr. Rundschreiben p. 34.

¹⁷ — to se pravi, ne le teh ali onih obredov, takega ali takega izraza bogočastja in bogoslužja, tudi ne teh ali onih skupnih naukov, ampak prav njih značilne in ločilne ideje, ki so med seboj v notranjem, nespravljivem nasprotju (op. ur.) —

To je jasno načelo glede verske svobode. In jasnost v načelih je prvi pogoj pravega napredka, kakor je že pred leti rekel dr. Mahnič¹⁸: »Merilo pravemu napredku je edino bolj ali manj popolno spoznanje resnice in stanovitnost ter doslednost volje v dobrem.«

¹⁸ Katoliški liberalizem p. 34 (Rimski Katolik I l. 1889.)

O ozemlju Južnih Slovanov.

—č.

Jugoslovanska jezična skupina.

Jezikoslovci dele slovanske jezike na nekoliko skupin, med katere spada tudi skupina jugoslovanskih jezikov. Kakor pravi prof. M u r k o, je rabil ime »Süd-Slaven« že N e m e c S c h l ö z e r (ki je živel v 18. stoletju). Ime »Jugoslovani« slovniško ni čisto pravilno (K. Jíreček); še manj pravilno je tedaj ime »Jugoslavija«, ker ne pravimo »Slavi«, ampak »Slovani«.

D o b r o v s k ý je razdelil slovanske jezike v dve skupini, ki obsegata: na eni strani češko (-slovaško), lužiškosrbsko in poljsko, na drugi strani pa ostale slovanske jezike.

V o n d r á k deli slovanske jezike v tri skupine: v jugoslovansko, rusko in zahodno-slovansko skupino.¹⁷ L e s k i e n pa jih deli v štiri skupine: v I. bolgarsko, II. srbohrvaško-slovensko, III. rusko in IV. zahodnoslovansko skupino, ravna joč se, kakor pravi, po običaju, deliti slovanske jezike v skupine z ozirom na to, kako se je v posameznih slovanskih jezikih razvila praslovanska glasovna skupina tj, dj. Srbohrvaščina je, pravi Leskien, najsorodnejša s slovenščino.

Iz praslov. *světja je nastalo v srbohrv. svéca (svijeća), v slov. pa sveča. Toda tudi v ruščini je nastal iz tj — č: svéča (kakor v slovenščini); zato ni ta primer ravno najbolji, da dokazemo največjo sorodnost med slovenščino in srbohrvaščino. — Prasl. dj se je razvil v srbohrv. v đ (gǵ): medja — mēđža, mēđa, — slov. meja (r. meža). Vondrák meni, da se je slovenski

¹⁷ Dr. Wenzel V o n d r á k, Vergleichende slavische Grammatik, Göttingen 1906, I, 2.

j razvil iz praslov. dj potom (preko) srbohrv. dž, ne pa naravnost iz praslov. dj, ker bi sicer »stopila slovenščina preveč iz okvira jugoslovanščine in ker ni verjetno, da bi se bil iz tj razvil nebnik (Reibungsgeräusch), iz dj pa ne«. ¹⁸ — Danes je slovenščini skupina dž popolnoma tuja.

Toda najbližje sorodnosti srbohrvaščine s slovenščino ne dokazuje tako zelo razvoj praslov. tj, dj, kakor mnogo drugih odnosov. Na drugi strani pa približujejo, pravi Leskien, nekatere posebnosti srbohrvaščino bolgarščini: »... daher faßt man Bulgarisch, Serbokroatisch, Slovenisch auch als südslavische Gruppe zusammen«. ¹⁹

Mikkola meni, da je z ozirom na današnje razmere do neke meje opravičeno, deliti slovanske jezike na severozahodno- ali zahodno-, vzhodno- in jugoslovansko skupino. ²⁰ (Mikkola navaja tudi glavno slovstvo o vprašanju odnosov slovanskih do ostalih indoevropskih jezikov ter o medsebojnem razmerju slovanskih jezikov. Ena od najvažnejših razprav o medsebojnem razmerju jugoslovanskih jezikov je Jagić-eva: Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen, Arch. für slav. Philologie XVII, 47 sl.)

Mikkola presoja medsebojno razmerje slovanskih jezikov precej drugače kot večina drugih jezikoslovcev ter razlikuje z ozirom na stare nosne samoglasnike dve sferi: a se pojavi kot nosni a prvotno v bolgarščini, v polabski slovenščini (»Ostseewendisch«) ter v severozahodnem delu poljščine, — kot nosni ó v večjem delu poljščine ter je tudi še ohranjen v slovenščini, — poleg tega tudi kot a (nosni a) v podjunskem narečju na Koroškem, — na drugi strani se pojavi a kot u, ki je nastal iz nosnega u (prim. finsko suntio iz sądiji) v lužiškosrbskem, češkoslovaškem, srbohrvaškem in ruskem jeziku. Ti u-jeziki so imeli, méni Mikkola, nekđaj skupno ozemlje. Tudi je imel oni člen Slovanstva, ki je najbolj pomaknjen proti severozahodu, polabska slovenščina »tart« (prvotno najbrž tudi »talt«) in bolgarščina, ki leži najbolj proti jugovzhodu, je imela prvotno tudi vsaj »talt«. ²¹

¹⁸ Vondrák, I, 276.

¹⁹ A. Leskien, Grammatik der serbokroatischen Sprache, Heidelberg 1914, I, XXIX.

²⁰ Mikkola, Urslavische Grammatik, Heidelberg 1913, I, 5.

²¹ J. J. Mikkola, Urslavische Grammatik, Heidelberg 1913, I, 9.

»Wenn wir die Verwandtschaftsverhältnisse der slav. Sprachen von solchem Standpunkte betrachten, so begreifen wir, daß zwischen den Sorben und Serben, zwischen den verschiedenen Kroaten einmal ein Zusammenhang bestanden hat, sowie daß alle Slovenen einmal aus einer engeren gemeinsamen Heimat ausgegangen sind. Daß z. B. die russischen Slovenen von jeher keine Nasalvokale mehr gehabt haben, hängt natürlich damit zusammen, daß ihre Sprache schon früh von den russischen u-Stämmen beeinflußt worden ist. Es gibt aber einige slav. Lehnwörter im Finnischen, die auf slav. Nasalvokale hinweisen« (10).

Leskien trdi, da so imeli Srbohrvati nosne samoglasnike še za časa prihoda na staroplaninski polotok, na prelomu 6. in 7. stoletja, ter da so jih opustili med 9. in 11. stoletjem. (Dokaz: Su - petar za San Pietro, Sušak za Sansaguš kot starejši izposojenki, dočim se glasi mlajša izposojenka »kändilo« iz candela; še leta 872 in 892 so pisali v listinah Montimerus, Muncimirus = Мѹтимиръ.) Tudi ruščina je imela nosne samoglasnike še v začetku 9. stoletja (Vondrák).

Jagić - eva teorija »prirodne kontinuitete«, ki poudarja zlasti pomen prehodnih narečij, ali teorija sorodnosti, odgovarjajoče »zemljepisnemu položaju« (Vondrák), ne velja samo glede jugoslovanskih, marveč glede slovanskih jezikov sploh ter se opira najbrž na slično teorijo o medsebojnih odnosih med indoevropskimi jeziki.

Niederle nam predočuje medsebojno razmerje slovanskih jezikov tako-le:

Polabci		
Lužičani	Poljaki	Rusi
Čehi		
Slovenci		Bolgari
	Srbohrvati	

Zemljepisni moment je morda samo zunanja, najbolj vidna stran vezi druge sile: jezik se razvija pod pritiskom potrebe, občevati z družbo, tedaj pod pritiskom družabne sile.

Jugoslovanski jeziki so: slovenski, srbohrvaški in bolgarski s staroslovenskim (starobolgarskim, »starocerkvenoslovanskim«). Kakor so mislili Kopitar, Miklosich, Šuman i. d., bi bila staroslovenščina sorodnejša s slovenščino, kot s katerim

drugim slovanskim jezikom. O tem vprašanju pravi V o n d r á k : »Das so entstandene št und žd (za praslov. tj in dj) ist eines der am meisten hervorstechenden Merkmale des Bulgarischen und da wir diese Vertretung des einstigen tj, dj auch im Altkirchenslavischen finden, so müssen wir es als einen bulgarischen Dialekt auffassen« (I, 276).

Če pa je staroslovenščina bolgarsko (macedonsko) narečje, ali si moremo misliti jugoslovanske jezike brez bolgarščine, tedaj tudi Južne Slované brez Bolgarov?

Kakor meni Mikkola, bi morala biti stara bolgarščina bližja slovenščini (v najstarejših časih), kot pa srbohrvaščini. Morda še danes lahko dobimo nekaj pravil, ki kažejo, da sta si slovenski in bolgarski jezik v nekaterih odnosih bližja, kot pa slovenski in srbohrvaški. Še danes so na Slovenskem kraji, kjer izgovarjajo nekatere besede na način, podoben staroslovenščini, n. pr. p'kŭ (stsl. pьkŭ), pišemo pekel, shrv. pakao; slovenščina in stara slovenščina poznata dvojino; slov. črn = bolg. črn, a shrv. crn (črep, stsl. črěpъ, shrv. crĭjep); slov. in bolg. vsak, shrv. svaki; stsl. vьsbъ, slov. ves, shrv. sav (a tudi vas); stsl. (j)azъ, bolg. az, slov. jaz, shrv. ja (v starih spomenikih tudi azъ in jazъ); stsl. а = slov. o = bolg. o (poleg o tudi ъ, a in pod srbskim vplivom tudi u) — sased, sosed, sŭsjed; sl. žrebe, stsl. žrěbę, shrv. ždrěbe; stsl. vьčera, slov. včera, shrv. juče (jučer); bolg. Kozlovec (tudi slov. bi se to ime glasilo Kozlovec), shrv. Kozlovac; slov. črez, čreda, stsl. črězъ, črěda, — dočim shrv. skupine čr ne pozna; slov. okò, bolg. okò, štok. ðko; slov. poljê, bolg. polè, štok. pòlje; Slovenci in Bolgari bolj rabijo »praznik«. S.-Hrvati »svetak«; slov. ogenj (stsl. ognъ) — Srvi. rabijo besedo »vatra«.

Naj podam še značilno sodbo o. Stanislava Škrabca o razmerju slovenščine do ostalih slovanskih jezikov z ozirom na naglaševanje.

Škrabec pravi: »Ko so bili Poljaki, Čehi in Lužičani že odločeni, so imeli stari Slovenci, Rusi, Hrvatje in Serbi še blizu enak jezik in isto naglaševanje« (Jezikoslovni spisi, I. zv., 6, Ljubljana 1916), a v opombi (3): »To ni tako gotovo, kakér se je nekedaj mislilo. Stara izmerla polabščina in zdaj izmirajoča pomorjanska 'slovinščina' v stolpskem okrožju ste sicer po vsi pravici prištevali severnozpadni gruči, vendar ste ohranili staro naglaševanje; to se v polabščini čudovito vjema z našim prav v tistem primeru, kjer se naše od hervaškega in ruskega

popolnoma loči, namreč v napredno-poskočnem naglasu, o čemer pozneje.« Na str. 15. pa Š k r a b e c nadaljuje: »... to je nekaj, česar niti hervaščina, niti ruščina ne pozna, n. pr.: kolô', klopkô'. kopnô', slovô', prosô', okô', uhô'...« in v op. (7): »Tukaj imamo torej spred v opazki (3) omenjeni napredno-preskočni naglas...« »Tudi v bolgarščini imamo dosti primerov takega preskoka...« »Naša slovenščina se vjema torej v tej reči z najvzhodnišim slovenskim jezikom na jugu in najzapadnišim na severu in se derži v njej nekako v sredi mej njima; za mnogo primerov naprednega preskoka v naši slovenščini ima bolgarščina stari herv.-ruski naglas...« »v polabščini pa se je razširil ta preskok celo dalje ko v naši slovenščini...«

Š u m a n poudarja pomen brižinskih spomenikov za spoznanje večje sorodnosti slovenščine s staroslovenščino (»panonsko« slovenščino).

Na drugi strani pa morda ni težko, najti večje podobnosti med staroslovenščino (in bolgarščino) ter srbohrvaščino. (Tako bi bilo morda navesti dejstvo, da slovenščina sploh ne pozna več aorista.)

M i k l o s i c h e v a teorija je imela za razvoj slovenskega jezika ta pomen, da »so odslej približevali naš pisni jezik v oblikah staroslovenskemu in ne več hrvaškemu jeziku.«²²

Vprašanje o medsebojnem razmerju jugoslovanskih jezikov je v zvezi z zgodovinskim vprašanjem, da-li so prišli Hrvati obenem s Slovenci v svojo današnjo domovino, ali pa nekoliko pozneje; če so prišli Hrvati pozneje v svojo sedanjo domovino, kot Slovenci, bi bilo težje smatrati oboje za isti narod. Slovenci so se naselili v svoji sedANJI domovini med l. 568 in l. 595,²³ dočim so se naselili Hrvati po poročilu Porfirogeneta za časa carja Heraklija (610—641); tudi če je Porfirogenetovo poročilo resnično, je razlika v dobi naselitve majhna.

Ker sklepa M i k k o l a iz razširjenosti narodnih imen na medsebojno sorodnost posameznih slovanskih narodov, si oglejmo najprej imena S l o v ě n, Slovenec, H r v a t in S r b.

S l o v e n s k o ime srečavamo razen pri Slovencih tudi še pri Bolgarih, Slovakih, Slovincih (Kašubih), polabskih Slovanih

²² Ivan Grafenauer, Zgodovina novejšega slovenskega slovstva, Ljubljana 1911, II, 468.

²³ Dr. Franc Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Ljubljana 1903, I, XXXV.

in novgorodskih Slovenih; da so bili stari Slovaki panonski Slovenci, meni tudi Maretić.²⁴ Slovaško narečje tvori prehod med zahodno- in jugoslovansko jezično skupino.

O slovenskem imenu med Hrvati prim. Čas I. XII. 160—161. (Na str. 160, naj stoji namesto banus Sclavoniae — banus totius Sclavoniae). O Kocel-ovi »Sclaviniji«, o Slavoniji in Slovincih (nekdaj je segala Slavonija do Gvozda ali do sedanjega gorovja Kapele v Liki), o »slovinski banovini« — »banatus Sclavoniae« in o »slovinski krajini« — »Windische Gränniz« proti požeskemu sandžaku prim. Vjekoslava Klaić-a »Atlas za hrv. povjestnicu«, Zagreb 1888,²⁵ o »slovenskem orsagu« prim. Jagić, n. n. m. 63.

H r v a š k o ime srečamo kot osebno ime najprej med Alani (Jelić), kot krajevno ime pa na prav različnih mestih: zahodno od Bitolja (Harvati), v bližini Zagreba (postaja Hrvati), na Koroškem je bila hrvaška župa s posebnim pravom ob vstoličenju koroških vojvod, ob Karpatih so živeli »Beli Hrvati«, tudi na Češkem so bili »Chrouati«, ob Sali so našli naselbino »Chruati« (kjer leži sedaj Corbatha); med ruskimi plemeni je bilo pleme Hrvatov (Mikkola, I, 8). Morda navedemo lahko tudi »Kraubat« na zahodnem Gorenjem Štajerskem.

Ime »Hrvati« spravljajo nekateri v zvezo z imenom starih Karpov, katere smatra Bogusławski za prednike Hrvatov; tudi Niederle meni, da so bili Karpji mogoče Slovani.

Ime »S r b« je znano tudi na severu (lužiški Srbi, »Sorben«, Sorabi, Surbii že l. 631).

Mikkola je zbral — precej raztresene ude.

Tudi etimologija navedenih imen ni še jasna ter ne moremo iz etimološke razlage sklepati nič trdnega.

Ime »Slověninъ«, mn. »Slověne« spravljajo v zvezo z besedo »slovo« (»govoreči« — nasproti nemim Nemcem), »slavni« (ἔθνητοι), »slougos«, ir. slúag (kup, vojska, λαός (σλαFός) — »Stammesmann, Angehöriger des Volkes«, »slabi«, »sclavus« in drugo.

²⁴ Maretić, Slaveni u davnini, 143—144.

²⁵ Na str. 7, 9, 15 ter na zemljevidih 2, 4—6. — Hrvaški pisatelji menijo, da je nastalo ime »Slavonija« pod tujim vplivom, zlasti ogrskim. — Zanimivo je, da je »hrvatska« trobojnica (rdeče-belo-modro) vzeta iz slavonskega grba; hrvaški barvi sta bela in rdeča.

Ime *Σκλαβηνοί* čitamo najprej v poročilih Prokopija o dogodkih okolu l. 512 po Kr. r.²⁶

Teofilakt, ki je živel v 7. stol., imenuje Slovence tudi Gete: »τὸ δὲ Γετικὸν ταῦτόν δ' εἰπεῖν αἱ τῶν Σκλαβηνῶν ἀγέλαι«;²⁷ — τοῖς Γέταις (τοῦτο γὰρ τοῖς βαρβάροις τὸ πρῶτον ὄνομα).²⁸ — Kos pristavlja: »Theophylakt misli, da so se Slovenci nekaj Geti zvali. On je menil, kakor se kaže, da so bili Geti, ki so svoje dni prebivali po Daciji, pradedje Slovencev.« »Sploh so pa bizantinski pisatelji radi dajali Slovanom in drugim narodom ter njih pokrajinam stara, a takrat že kolikor toliko pozabljena imena. Nekateri so v tem oziru šli jako daleč. Srbi so jim bili Triballi, Bolgari Mysi ali pa Odrysi, Rumuni Dakii ali pa Geti, Albanci Akarnani itd.«²⁹ — Ni čudo, da je smatral tudi ruski letopisec Nestor Ilire za Slovence. Na te nazore pa opirajo tudi moderni avtohtonisti svoje dokaze; ti bi tedaj morali reči, da segajo razlike med jugoslovanskimi plemeni daleč nazaj.³⁰

S r b s k o ime razlaga Mikkola s »srbъ«, r. páserb, p. pasierb 'pastorek', malor. pryserbyty s'a »sich an jemanden heften«; morda smemo misliti, pravi Mikkola, na pomen 'član zadruge'. — Nekateri spravljajo ime Srb v zvezo z imenom Tribalov (kot je že zgoraj omenjeno), naroda, ki je živel nekaj v Srbiji (Srbliji — Triballi). — Tudi so, ki smatrajo ime Srb za prvotno skupno ime vseh Slovanov, istovetno z imenom »Spori«: »καὶ τὲ καὶ ὄνομα Σκλαβηνοῖς τὲ καὶ Ἄνταις ἐν το ἀνέκαθεν ἦν. Σπόρους γὰρ τὸ παλαιὸν ἀμφοτέρους ἐκάλουσαν« (Prokopij o dogodkih l. 545.)³¹ — Tudi Kos pravi: »V besedi Spori tiči prav za prav beseda Srb.«³² — To teorijo imenujejo nekateri »panserbizem«, dočim imenujejo Kopitarjevo teorijo »panslovenizem«.

Ime H r v a t razlaga J e l i ć iz osetinskega »hor« (solnce) in »vat« (postelja, stanovanje), »horvat« = zapad; Hrvati da so

²⁶ Prim. Kos, Gradivo I, 7.

²⁷ Theophylacti Simocattae Historiae, III. c. 4, § 7, Kos, Gradivo I, štev. 98.

²⁸ Theophylacti Historiae VII, c. 2, § 5; Kos, I. št. 118.

²⁹ Kos, Gradivo I, str. 119, op. 2.

³⁰ K starim etnografskim imenom, ki so se ohranila med Južnimi Slovani, smemo prišteti morda tudi ime Zapudje (Zapudjci) v črnomaljskem okraju, nastalo iz imena Japudov.

³¹ Kos, Gradivo I, št. 33.

³² Kos, ravnotam. »Slovenci in Antje so se imenovali Spori, ker so, kakor Prokopij misli, živeli po vaseh raztreseno (σποράδην)«.

»zapadnjaci«. (Arm. haraw = jug.) »Horvat« je, kakor pravi Jelić, osebno ime med donskimi Alani (predniki Osetincev) ter ga najdemo najprej na dveh grških napisih iz 2. in 3. stol. po Kr. r., nahajajočih se v donskem okrožju; vsekako je, meni Jelić, hrvatsko ime iranskega izvora (ter navaja Justi-ja, Iranisches Namenbuch 172, Horvat = »onaj, što ima svojih odanih prijatelja«).

Jelić pravi, da so Hrvati podedovali od Alanov frigijsko rdečo čepico, besedo »ban« ter več jezičnih posebnosti, ki so se ohranile v starohrvatski čakavščini in v osetinskem jeziku; dalje: arijanstvo in krajiško (graničarsko) uredbo, ki se je ohranila v starejšem srednjem veku v Primorju, južno od reke Cetine. Matico Južnih Slovanov, posebno antsko skupino, označuje, meni Jelić, specifični alanski vpliv.³³

Ime Antov, ki so prebivali na vzhodu od Slověnov, navaja Jordanes poleg imen Venetov in Slověnov; razlagajo to ime s stsl. vět (velik), večtij (večji), p. więcej (več). (Prim. Vjačeslav, Václav, Vjatiči.) Drugi pa mislijo, da je ime »Anti« isto kot ime »Veneti«. Venete nahajamo v severni Italiji, med Kelti in med Slovani; tudi v Mali Aziji so bili Heneti, ki jih spravlja Hommel v zvezo s Hetiti.³⁴

Znanstveniki si niso edini v tem, da-li so Hrvati potomci Antov (kakor trdita n. pr. Nodilo in Jelić), ali pa potomci Slověnov. »Oboji, Slověni in Antje so bili Slovani; oboji so govorili isti jezik, imeli enako ustavo, molili iste bogove, živeli v sličnih bivališčih ter se vojskovali in oblačili na enak način. Tudi po telesni zunanosti ni bilo razlike med njimi...« Vendar »bi bilo napačno, ako bi Slověne in Ante zamenjavali. Prokopij, Jordanes in še drugi takratni pisatelji jih strogo ločijo« (Kos, I, XXIII—XXIV); med l. 533 in 545 so se Slověni in Antje celó med seboj vojskovali, pa so se kmalu pomirili.

Niederle meni, da ni bilo med Južnimi Slovani za časa

³³ Dr. Luka Jelić, Dvorska kapela sv. Križa u Ninu, Hrvatski spomenici ninskega področja iz dobe narodnih hrvatskih vladara, knj. I, 32 (Djela jugoslav. akad. zn. i umj. knj. XIX).

³⁴ Staroanatolskemu krajevnomu imenu Ἰνατος, Βίνατος (Ἰβνατος), Είβνατος, Είβνατον — τόπος Λυκίας καὶ κρήνης (Hesych., prim. Bugge, Das Verhältniss der Etrusker, 161) odgovarja po zmislu in korenu slovenskemu izrazu »Vinica«.

njihovega prihoda na staroplaninski polotok narodnih razlik, zlasti ne med Hrvati in Srbi.

Da si slovenski in srbohrvatski jezik okolu sredine 7. stol. nista bila posebno različna, je sklepati iz vesti Pavla Diakona o napadu dalmatinskih Slovanov na apulsko mesto Seponto okolu l. 642 po Kr. r. Ti Slovani so prišli z mnogimi ladjami čez morje in izkopali okolu mesta volčje jame.

Radoald, sin furlanskega vojvode Gisulfa, ki se je brez dvoma v Čedadu naučil v svoji mladosti slovenščine, je prišel k njim in »eisdem Sclavis propria lingua locutus est«; ker je Radoald znal slovenski, se je lahko razgovarjal s Slovani iz Dalmacije (s Hrvati). K o s pristavlja: »Razlika med slovenščino in hrvaščino še dandanes ni velika, v sedmem stoletju po Kristusu pa je bila še manjša« (Gradivo, I, št. 179).

Ako se ne oziramo na alanske Horvate, nastopi ime »Hrvat« še-le v 9. stoletju; do 9. stol. je govor le o »Slovēnih« in o »Slaviniji« (Slovēnsko), ime, ki je zamenjalo za časa Karla Velikega prejšnje ime »Illyricum«. — Od starih krajevnih imen, ki bi dala sklepati na slovenski jezik (pred hrvatskim), je morda imenovati Stolpon — Stubica v Dalmaciji; lahko pa da je nastala ta pisava pod vplivom starejšega hrv. narečja ali na kak drug način. — Seveda si ne smemo misliti, (tudi ako bi hoteli odobriti Miklosichevo [dualistično] teorijo), da so prišli Srbohrvati med Slovēne kot tujci, marveč kot že od prej poznani sosedje, ki so jih Slovēni najbrž sami pozvali.

Jagić smatra Porfirogenetove trditve o poznejšem prihodu Srbohrvatov na staroplaninski polotok za pripovedko, ki ima morda samo to resnično zgodovinsko jedro, da so se med Slovēni, katere so Obri tlačili, bolje kot ostali Slovēni organizovani Hrvatje vzdignili in jih premagali³⁵ (»einen Aufstand gegen die verhaßten Avarn anzuzetteln, der endlich und letztlich auch gelang«).

Jagić misli, da »Slovēni« VI. in VII. stoletja niso tvorili etniške in narodne enote, tudi če izvezemo Hrvate in Srbe, kar pa bi ne bilo pravilno, pač pa, da tvorijo vsa jugoslovanska narečja verigo, katere posamezni člani se organski ujemajo drug v drugega, kar

³⁵ Jagić, Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen, Archiv f. sl. Phil. XVII, 58.

dokazuje poglobljeno proučavanje jugoslovanskih narečij, ki so si stopnjema sorodni v razmerju medsebojne zemljepisne razširjenosti. Prehodi med slovenščino, srbohrvaščino in bolgarščino so tako počasni, da je nemogoče, ločiti z ostro steno srbohrvaščino od slovenščine in bolgarščine; hrvaščine pa sploh ni mogoče jezikoslovno razločevati od srbščine (n. n. m. 85—86). — Enako misli n. pr. tudi Slovenec V. O b l a k.³⁶ Jagić - eva teorija je morda bližja narodopisnemu nauku, da je narodna enotnost znak precej visoke kulture, kajti čim »prirodnejši« je kak narod, tem bolj je razdeljen na plemena, izmed katerih govori vsako pleme svoje narečje. — Vsekako ne smemo zamejnavati starih »Slovénov« s »Slovinci«.³⁷

»Posebni imeni ‚Hrvati‘ in ‚Srbi‘ sta še-le polagoma nastopili sredi skupnega etniškega imena („Sloveni“) ter sta tvorili točki politične kristalizacije, ne da bi imeli vsaj izpočetka značaj etniških nasprotstev, bodisi med seboj, bodisi nasproti splošnemu imenu« (Jagić, ravnotam, 85). — O pomenu države za jugoslovanske narode ima slične nazore tudi publicist S ü d l a n d, ki pravi, da je bila ustanovitev (hrvaške in srbske) države tako merodajna za bistvo in značaj naroda, ki mu je ustanovila življenjske pogoje, kakor nikjer drugje (15). — Ako sta imeni »Hrvat« in »Srb« res prvotno političnega značaja, potem nas ne bi smelo nič ovirati, da jih postavimo poleg imen — »Kranjec« in »Štajerc«; to je logična posledica pravilnega razumevanja — »točk politične kristalizacije« — brez etniške vsebine.

Jagić opravičeno graja Miklosichev pristavek: »Selbstverständlich darf diese Ansicht nicht als Versuch gedeutet werden, beiden Völkern die Bahnen der Politik zu weisen« k stavku »Hier möge noch bemerkt werden, daß mir (Miklosichu) serbisch und chorwatisch als zwei Sprachen gelten und daß ich den Ausdruck jezik srpski ili hrvatski für falsch halte,« ker delo o primerjajočem glasoslovju ne potrebuje onega pristavka. — Toda reči moramo tudi obratno: znanstvenih dejstev tudi zakoni, resolucije in deklaracije ne izpremene. Definicije spa-

³⁶ V. O b l a k, Eine Bemerkung zur ältesten südslavischen Geschichte, A. f. sl. Ph., XVIII, 228 sl.

³⁷ Nepojasnjena je ostala razlika med Slovèni in Anti tudi v Miklosichevi teoriji.

dajo v znanstvo, ne v zakon; vsak pravnik-začetnik pozna vrednost »legalnih definicij«. Zaradi odstavka v »krfski deklaraciji«: »U prvom redu izjavljaju zastopnici Srba, Hrvata i Slovenaca ponovno i najodlučnije, da je naš troimeni narod jedinstven i jedan, koliko po krvi, toliko po jeziku pisanom i govorenom« itd., — si niso Slovenci, Hrvati in Srbi nič bolj in nič manj po krvi in jeziku sorodni.

Skupni znaki jugoslovanščine so: 1. e in i sta postala trda (d, t, n — se pred i ne mehčajo, kakor n. pr. v češčini; tudi r ne mehčajo jugoslovanski jeziki: pri, ne při); 2. razlika med i in y izgine; 3. e za ę; 4. zlogotvorna r in l; 5. srednji l namesto trdega ł (katerega so pa, kakor tudi mehki l', posamezna narečja ohranila); 6. trat — tlat (za tort — tert) in tlat — tlêt (za tolt — telt);³⁸ 7. »da« v predmetnih stavkih (verujem, da . . . , »man kann wohl ohne Übertreibung die südslavischen Dialekte als da-Sprachen charakterisieren!« — Jagić, n. n. m. 81); 8. počasni prehod skupine tj — dj v č — j v slov., v ć — gj v shrv., v št — žd v bolgarščini.³⁹ Jugoslovanski jeziki izpremene večkrat ž v r (uboren); glagol stavijo tudi na začetek stavka.

Z ruščino ima jugoslovanščina skupen gibljivi naglas, dalje l za ustniki pred omehčanimi samoglasniki: r. zemlja, slov. zémľja, shrv. zèmlja; v bolg. se je ta l izgubil; češko: země; l namesto dl in tl (plel, prel, a slov. tudi pletel); cv in zv za kv in gv (stsl. cvětъ, zvezda, p. kwiat, gwiazda).

Najglavnejše posebnosti jugoslovanskih jezikov so:

Srb o h r v a š č i n a ima mesto polglasnikov a, za praslov. ě pa je (na jugu), e (na vzhodu) ali i (na zapadu) — jekavsko, ekavsko in ikavsko narečje (poleg k a j kavskega, č a kavskega in š t o kavskega z ozirom na izraz za »kaj«).

Slovenščina ima za nekdanji nosni ą — o, po čemer se zelo razlikuje od vseh drugih slovanskih jezikov, ki so nosnike izgubili (róka, shrv. rúka, r. ruká, stsl. rąka). Namesto pol-

³⁸ N. pr. gráh, rálo za praslov. *gorch, r. goroch, prasl. *ordlo.

³⁹ Jagić smatra za važnejše, kot je možnost, naštetih skupnih znakov jugoslovanščine, dejstvo, da je jezik srednjih plemen (Hrvatov in Srbov) v mnogih odnosih organsko nadaljevanje na obe strani (proti Slovencem in proti Bolgarom). N. n. m. 73.

glasnikov ima slovenščina a in e; ѣ je postal na jugu in zahodu a, na vzhodu e, ki označuje prehod k severnim slov. jezikom.⁴⁰

Bolgarščino, ki jo delé v starobolgarsko (do konca XI. stoletja), srednjobolgarsko (do XIV. stoletja) in novobolgarsko, dovoljno označuje št — žd za prasl. tj — dj. Z ozirom na razvoj prvotnega ě in nosnih samoglasnikov, kakor tudi z ozirom na nekatere druge posebnosti, dele bolgarščino v vzhodno-, zahodnobolgarsko in macedonsko skupino.

Na bližje sosedje jugoslovanskih narodov v najstarejših dobah (o novejših vplivih prim. Jagić, n. n. m. str. 48) bi mogli morda sklepati iz značaja starih izposojenk, kakršna je n. pr. beseda »ban«, katere različne etim. razlage podaja Tomašić: Dahler, *Lexicon vocum peregrinarum* (Stephani, *Thesaurus linguae graecae*, I, CCCXCI) jo izvaja iz besede »bannas«. Tako so po Hesychijevem slovarju nazivali Italijoti prvega arhonta (*μέγιστος ἄρχων*). Ta razlaga je, pravi Tomašić, nemogoča, ker bi se v tem slučaju morala beseda glasiti bān. Tudi ni beseda ban istovetna s češko besedo pán (iz гѣпанъ, Vondrák I, 97), ker se je vedno izgovarjalo z b, ne s p. Šafařík (*Das serbische Schrifttum*) jo izvaja iz obrske besede bajan, ki znači tudi v perzijskem jeziku vojvodo, kjer pa se nahaja samo še v zloženkah: baġban, baġčaban — vrtnar, derban — vratar, merziban — stražar (Miklosich, *Die slav., magy. und rum. Elemente im türkischen Sprachschätze, Sitzungsberichte der kais. Ak. d. Wiss. in Wien*, 98, str. 3). Berner-jev etimološki slovar (Heidelberg 1908), razlaga besedo ban iz bojan, izposojeno iz mongolsko-turškega bajan, bogat, premožen; beseda, ki se nahaja pri Mongolih, Obrih, altajskih Tatarih, Kirgizih in kot lastno ime. V Črni gori rabijo besedo ban za gospoda, gospodarja (Vuk); a tudi v Dubrovniku pravijo onemu, ki ga hočejo spoštovati, ban (Jireček).⁴¹

Jelić meni, kot že omenjeno, da je beseda ban alanska. Arm, »ban« = 'beseda', 'stvar', — banfl — biti delaven; banag-cuthiún = 'razprava'; ta beseda je istega korena, kot stsl. »bajati«, — fabulari, φᾶμί, stvn. »bannan« = 'zapovedati', 'po-

⁴⁰ Kratko karakteristiko slovenščine je podal Šuman v *Österr.-Ungarn in Wort u. Bild, Steiermark, Dunaj 1890*, 225 sl.

⁴¹ Dr. Nikola pl. Tomašić, *Temelji državnoga prava hrv. kralj.*, 1910. Priloga Mjesečniku (pravničkog društva), poseben natis iz *Vjesnika kr. hrv. slav. dalm. zemaljskog arhiva*, 62—63.

zvati' (Vondrák: bajati I, 75 in 282). Morda tedaj ni izključeno, da je nastala beseda ban iz baj + ano (kakor imamo besedi Baj + ec, Baj + uk).

Besedo »c a r« razlagajo iz besede »cesar« (z naglasom na drugem zlogu). Ako ima prav P. J e n s e n, pomeni d s a r i (o) v hatskem (hetitskem) jeziku (svetopisemski narod Hittim) 'k r a l j' k arm. cayr = 'ost' (Spitze). Arm. caray = 'suženj'. V starih dobah so namreč nosili kralji visok, priostren klobuk (»Spitzhut«).⁴² Priostreno pokrivalo je bilo tudi drugod znak višjega dostojanstva; tako vidimo n. pr. tudi na situli iz Vač, da imajo osebe, katerim strežejo drugi (z nizkim pokrivalom, ali pa brez pokrivala), jih vozijo ter se pred njimi boré, — priostreno pokrivalo.⁴³

Besedo k n j i g a (k'njiga) razlagajo nekateri iz armen. »knik« = pečat; arm. »knik« je nastala morda iz asirske besede »kunuku« (babilonsko: kunikku ali kinikku) = pečat; a tudi madj. »könyv« = knjiga ter mordvinski konóv = papir.⁴⁴ V o n d r á k razlaga besedo knjiga iz nordskega »keuning« = znak (I, 336).

Besede v a t r a = ogenj ne pozna niti slovenščina, niti staroslovenščina, pač pa jo pozna srbhrv., slovaški, poljski in maloruski jezik; rum. vatrę = ogenj, alb. vatrę = focus, fundus, domus, avest. ātar = ogenj, arm. airel (iz atrel, kakor n. pr. arm. jere-kh = tri) goreti.⁴⁵ Vondrák meni, da so slovanski sosedje prevzeli to besedo iz rumunščine.

Mikkola pravi, da je mejilo slovansko ozemlje na vzhodu in jugovzhodu na arijsko, ali natančneje na i r a n s k o ozemlje; na to da kaže rani prehod soglasnikov k in g pred nebnimi samoglasniki v č in ž preko dž (10). Tudi v armenščini, katere pa ni prištevati med iranske jezike, se glasi za četyre... čuorkh. Slično mehčanje goltnika opazamo morda tudi v etruščini: simlxa (gr. Σεμέλη) na ovoju zagrebške mumije. Ime Σεμέλη smatrata Hehn in Kretschmer za traško (tračansko) besedo, sorodno s slov. »zemlja«. Fick pa meni, da je Σεμέλη ali *Σεμέλα = gróžd« ter da je v zvezi s stsl. žьма, žęti com-

⁴² P. J e n s e n, Hittiter und Armenier, Strassburg 1898, 38—39.

⁴³ Prim. sliko situle iz Vač v Ranke, Der Mensch, II, 578.

⁴⁴ Mikkola, Urslav. Grammatik, I, 11.

⁴⁵ V o n d r á k, I, 182.

primere, gr. γέμω (sem napoljen, natlačen), Sophus Bugge pa spravlja to besedo v zvezo z arm. čmlem = zmežim.⁴⁶

Stari Slovani, morda ravno najbolj poznejši Južni Slovani, so imeli stike s Tračani; med Irance in Letoslovane moramo postaviti kot vez traško-frigijske narodnosti. O Frigijcih pravi Curtius: »Alte Überlieferung und neue Forschung führen übereinstimmend dahin, bei den Phrygern den wichtigsten Anknüpfungspunkt zu finden. Sie sind gewissermaßen das Gelenke, durch welches die okzidentalnen Arier mit den eigentlichen Asiaten zusammenhängen. Nach Asien zu sind sie den Armeniern verwandt, ... andererseits bilden sie einen neuen Anfang, sie gelten als die Erstgeborenen aller nach Westen gewendeten Völker. Die phrygische Sprache zeigt sich der hellenischen nahe verwandt.«⁴⁷ — Da si nista armenščina (nje indoevropski elementi) in slovanščina čisto tuji, naj pojasné sledeče besede: (arm.) lizanel — (slov.) lizati; ležú — jezik; mis — meso, amis — mesec, ašun — jesen, ač-kh — oči, jeñ — jelen, sird — srce, lsel — slišati, meranil — umreti, jedin — zadnji, sa, ta, na — s̄b (letos), ta, oni, dasn — desęt̄b, bed-kh — beda (bidój — beden), salwor — sliva, skušanal — varovati se, dur — dveri, duri, dser — drvo, lujs — luč, pernal — odpreti, and — »ondi« (tam), ałowes — lisica, kov (gov) — govedo (krava), očhar — ovca, pajr (bajr) — brat.

Naj navedem v tej zvezi tudi nekaj narodopisnih podatkov o Južnih Slovanih in njihovih vzhodnih sosedih: »In den Sitten der südslawischen und albanesischen Bergstämme des Ostadrialandes findet sich Altertümliches, daß seine Analogien bis zu den Osseten und Siahposch zu suchen hat: das einfache, schmale, steinerne Turmhaus, welches unten den Stall,⁴⁸ oben die fensterlosen Wohnungen birgt, die Nahrung von Fladenbrot und Käse, das zähe Halten an der Clanverfassung, die niedrige Stellung des Weibes, die Blutrache, die ganze rohe Einfachkeit des Lebens unter übermäßiger Hochschätzung des Waffenhandwerkes haben offenbar seit einer Zeit, welche noch

⁴⁶ S. Bugge, Das Verhältnis der Etrusker zu den Indogermanen, Strassburg 1909, 204—205.

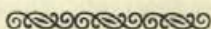
⁴⁷ Ernst Curtius, Griechische Geschichte, Berlin 1858, I, 29.

⁴⁸ Hiše, ki imajo spodaj hlev, zgoraj pa stanovanje, segajo celó na Slovensko.

weit vor der römischen Berührung mit Thrakern und Kelten liegt, keine wesentlichen Veränderungen erfahren.«⁴⁰ —

»Da so Slovani dalj časa živeli v soseščini Gotov, dokazujejo izposojene besede, ki so jih sprejeli od Gotov, ali pa ti od Slovanov. Število teh izrazov sicer ni veliko, vendar toliko, da ni dvomiti o njih medsebojnem občevanju. Zanimivo je, da se nahajajo gotovske besede le v jugoslovanskih jezikih in pa v tistih, v katere so prešle iz staroslovenščine. To dokazuje, da so le Jugoslovani živeli blizu Gotov« (Kos, Gradivo, I. XXIV).

⁴⁰ Ratzel, Völkerkunde III, 744.

Bodočnost naše srednje šole.

Dr. J. Debevec.

Še vsaka velika vojna je vplivala na razvoj šolstva; ni dvoma, da bo vplivala tudi svetovna, in še prav temeljito. Presnavljalo se bo najbrže po vsej Evropi, tu manj, tam več; v državi SHS bo preosnova — bi jaz mislil — najbolj globoko segla pri nas Slovencih, ker smo v svojem šolstvu bili doslej popolnoma odvisni od Nemcev in si nismo smeli nobene šole, niti ljudske, niti srednje, niti vélike urediti po svoje. Kar je nemški pritisk stoletja tiščal k tlom, sili zdaj z mlado silo na dan. Z vzgledno marljivostjo se izdelujejo načrti za reformo ljudske in srednje ter načrti za notranji ustroj naše visoke šole v Ljubljani. Kateri načrti bodo obveljali, je danes težko povedati, zakaj trojna je lahko naša bodočnost: ali nas bodo na mejah naše države obdajali sovražniki, od nog do glave oboroženi, in temu stanju primerno bo pač tudi vse naše šolstvo, ali bodo mejaši prijatelji, ki bomo z njimi mi kot svoboden narod v Zvezi narodov veselo tekmovali, in veselo življenje s širokimi vidiki bo plalo tudi v vseh naših šolah, ali pa bo še prej prišla katastrofa od vzhoda, prevrgla ves družabni red ter uredila šolstvo po svoje. Vkljub tej težki negotovosti pa vendar, kakor rečeno, vse učiteljstvo neumorno meri in dela temelje za stavbo bodočnosti, našim potrebam primerne in udobne.

Med vojno se o reformi slovenskega šolstva ni mnogo pisalo, kar je lahko umevno: ako bi bila zmagala Nemčija, bi bila slovenska srednja šola izginila popolnoma, ljudsko šolo pa bi bil tudi preuredil nemški volksrat. Po razsulu Avstrije pa so se takoj oglasili po vseh krajih Slovenije misleci s predlogi o preustroju šolstva. Naj tu nekoliko seznanimo javnost z raznimi predlogi, merečimi na preuredbo naše srednje šole (gimnazije, realke, učiteljišča).

Poverjenišтво za uk in bogočastje pri deželni vladi SHS za Slovenijo je sredi februarja t. l. sestavilo odbor veččakov iz vseh stanov (srednješolskih profesorjev, zdravnikov, pravnikov, inženerjev, duhovnikov, zastopnikov staršev . . .), ki naj bi pretresal vprašanje srednje šole. Doslej je imela ta komisija dve seji. Do enotnih sklepov še ni prišla, pač pa se jim polagoma bliža. V glavnih načelih seve je zbor složen, namreč v teh, da je bila naša dosedanja srednja šola pravzaprav prikrojena ad maiorem Germaniae gloriam; zato je prva zahteva, da se šolske sobe temeljito prezračijo in se izžene iz njih duh nemštva. Ves nepotrebni balast naj se vrže vun (n. pr. zgodovina vojskâ in še marsikaj)! Vsi člani ankete se tudi v tem zlagajo, da novi čas zahteva od naše mladine več praktičnega znanja: modernih jezikov, trgovskega računstva, kemije, geometrijskega risanja, zdravstva itd. Soglasna je tudi zahteva, da obsegaj srednja šola osem let in da torej predpravica realk s 7 leti izgine. Narazen so šla mnenja šele ob vprašanju: ali naj se osnuje enotna nižja srednja šola ali ne? Močna skupina članov je namreč zavzeta za to smer, da naj so prvi štirje razredi (I.—IV.) po vsem ozemlju kraljevine SHS enotni z istimi predmeti, od V. razreda naprej pa naj se to enotno steblo cepi v šest izrastkov: t. j. v humanistični (z grščino), realnogimnazijski (z lat.), realčni, pedagoški (učiteljišče), trgovski, obrtni oddelek.

Prijatelji enotne nižje srednje šole povdarjajo zlasti dve dejstvi: 1. po dosedanji delitvi šol v gimnazije in realke so se morali starši že takoj ob dečkovem vstopu v prvi razred odločiti za to ali ono kategorijo šol; če obvelja pa enotna nižja srednja šola, se ta usodepolna in dostikrat težavna odločitev odloži za štiri leta! In s tem je volitev šol roditeljem zelo olajšana. In 2. navajajo vzgojni, socialni pomen enotne nižje srednje šole: na šolskih klopeh se sklepajo prijateljstva za vse življenje; naj

torej mladina troimenega naroda, ki se je baš združil, ostane skupaj, dokler je mogoče, naj uživa vsaj nekaj let enoten pouk in enotno vzgojo, kar je za mlado državo izredne važnosti, da se namreč čimprej zraste in sprime.

Enotna naj bo nižja srednja šola; toda vprašanje nastane: kaj naj se v njej poučuje? V eni točki so nje zagovorniki edini: da namreč grščine nikakor ne! V drugih točkah pa tudi ni soglasja. Eni (manjšina!) predlagajo poleg materinščine en živ jezik (francoščino? nemščino? italijanščino?), a ne latinščine; drugi (večina!) zahtevajo za enotno nižjo srednjo šolo tudi latinščino, in sicer — po veliki večini — že od I. razreda. Navajajo pa zagovorniki latinščine sledečih šest razlogov za svoj predlog: 1. psihološki. Ker ima srednja šola namen vzgojiti dobre duševne delavce na vseh poljih, mora čimprej začeti izobrazevati vse duševne in npravne zmožnosti učenčeve: spomin, razum, pazljivost, natančnost, vestnost, pridnost. Z latinskim poukom se vse te zmožnosti in kreposti najgotoveje in najdosledniše vzbujajo in vzgajajo. Prvi dve leti je latinščina pretežno napor spomina. A to je vprav v dobi, ko je učenčev spomin na vrhuncu čilosti. Počasi, v rastoči črti pa se zahteva tudi sodelovanje razuma. In pridnost, pazljivost: vsaka nova lekcija sloni na vseh prejšnjih; če je le eno izpustil, zanemaril, se že pozná posledica, je že razkrinkan. In koliko duševnega dela se opravi s prevajanjem, bodisi iz latinščine v materinščino, bodisi — in to še v večji meri — iz materinščine v latinščino! Vse to terja dosti samostojnega sodelovanja, samostojnega mišljenja. Zdi se nam, da se na nobenem drugem predmetu takó zgodaj in takó točno ne dá spoznati bodoči vestni, natančni duševni delavec. Da bi se dala ista formalna izvežbanost doseči z nemščino, francoščino, italijanščino, angleščino? Dvomimo. Zakaj ne? Ker se moderni jeziki poučujejo po direktni metodi, po tisti, po kateri se otrok nauči materinščine, torej takó, da se čim manj prevaja, pač pa takoj govori z učiteljem. Razen tega sta francoščina in italijanščina izgubili nebroj oblik (deklinacijo!), skladnja pa je približno ista v vseh živih jezikih. — 2. Drugi razlog, ki priporoča latinščino, je korist jezikovne izobrazbe sploh. Čim globlje človek pozna ustroj jezika (glasoslovje, oblikoslovje, besedotvorje, skladnjo, razvoj oblik, sorodnost s tujimi jeziki, metafore jezika), s tem večjo koristjo čita, tem lažje piše, tem lažje se tudi

uči vseh drugih predmetov. Pa da se ne dá jezik, govornica človeška, dovolj natančno študirati na materinščini? Stara resnica je, da šele tisti razume materinščino, kdor jo je primerjal s kakšnim tujim jezikom; in čim bolj oddaljen je ta, čim bolj »nemoderno« je njega mišljenje, tem ostreje so razlike, tem bolj se bistri naše oko za opazovanje vrlin in pomanjkljivosti materinščine. — 3. Praktična korist. Čez noč smo prišli v stisko, da bi skoro vsak naš človek moral znati francosko, angleško, italijansko. Ta potreba bo vsled mednarodnega položaja rastla. Najboljša podlaga za romanske jezike je pa latinščina. Kaj ne bi bilo škoda, to veliko oporo nemu delu naše učeče se mladine (t. j. realcem) vzeti? Pri tej priliki opozarjajo zagovorniki latinščine, da ne bi bilo pametno, v I. razredu pričeti s francoščino in v III. z latinščino, ker bi se to reklo: pričeti hišo zidati s streho. 4. Splošnokulturni razlog. Naj se svet še takó preobrača iz kaosa v kaos, vezi s staro kulturo ostanejo. Vsak korak nas spominja starih Rimljanov. Nepregledna vrsta latinskih besed je, ki jih vsak dan rabimo in ki so postale mednarodne, n. pr. kultura, literatura, beletristika, opera, koncert, imperializem, konferenca, minister, absolutizem, centralizem, aprovizacija, okupacija, pacifist, egoizem, hotel, Union, itd. cum gratia in infinitum — kaj si misli pri vsem tem izobraženec, ki latinščine ne pozna? Jasnih pojmov gotovo ne more imeti o dotičnih predmetih. Niti našega slovstva ne more temeljito razumeti. Kakó naj sedanji realec razume bistvo romantike, razume delo Prešernovo, če ni čital vsaj Ovidovih elegij v izvorniku? V izvorniku; zakaj v prevodu čitati klasike je toliko, kakor o lepih tujih deželah slišati pripovedovati, ne pa jih s svojimi očmi gledati. — 5. Sè stališča svobodne izbire poklicev: zagovorniki latinščine privoščijo absolventom realke in učiteljišča kakor tudi drugih višjih srednješolskih zavodov, ki se bodo še ustanovili, da gredó po maturi, napravljeni na svojem zavodu, na vseučilišče in se vpišejo v katerokoli fakulteto (jus, medicina . . .), ne da bi jim bilo treba prej delati poseben izpit iz latinščine, kakor je bilo doslej predpisano. Tako naredbo bi seveda naša vlada morala šele izdati; da bi jo, ni dvoma. In 6. razlog za uvedbo latinščine v enotno nižjo srednjo šolo izvira iz mednarodnega položaja. Že nekaj desetletij si prijatelji človeštva ubijajo glave, kakó bi omogočili medsebojno občevanje narodov, zlasti v

trgovskem oziru; izumili so doslej že par takih umetnih občil: volapük, esperanto... Brez uspeha! Najboljši esperanto bi bila pač latinščina (samo povsod bi jo morali enako izgovarjati!). Kaj nismo te resnice živo občutili v Ljubljani letos, tisti večer, ko je naš poverjenik za uk in bogočastje v dvorani Uniona takó temperamentno razložil želje in zahteve Slovencev sinu Velike Britanije? Nič ni bilo treba tolmača — naravnost je pravi mož pravemu možu povedal iz globine duše našo bol, naš strah, naše prošnje. Saj v prejšnjih stoletjih je latinščina že bila občevalni jezik omikancev, na Hrvatskem še do l. 1848 občevalni jezik v saboru. Ali pa ne bi bila to reakcija, povratek v »temni« srednji vek? Bil bi, ako bi s tem ubijali narodne jezike; ker pa z gojitvijo latinščine ravno nasprotno svojo materinščino še pospešujemo, kakor smo pokazali zlasti pod točko 2., zakaj bi se ne poslužili še tega zadnjega, šestega dobička, ki nam ga nudi latinščina, zlasti v teh časih, ko so se mednarodne zveze takó žalostno pretrgale in ko véliki Wilson s takim plemenitim naporom snuje novo Zvezo narodov?

Nasproti očitkom, prihajajočim iz vrst pristašev sedanjih realk, češ: »Z uvedbo latinščine v enotno nižjo srednjo šolo nam boste ubili realko, zakaj mladina bo zgubila ob latinščini zmisel za praktično delo, zgubila svobodni pogled v svet, začela ciniti knjigo in teorijo mesto življenja in samostojnega opazovanja, postala bo enostranska, šablonska, učenjakarska; in končno, vsak človek nima daru za mrtve jezike... Ali hočete torej tudi realko takim učencem zapreti??« — nasproti tem in enakim očitkom zagovorniki latinščine niso niti gluhi niti trmasti, ampak pravijo: »Dobro! Če rodi latinščina res take zle posledice — o čemer pa mi na podlagi večstoletne skušnje upravičeno dvomimo —, pa uberimo srednjo pot: samó v prvih štirih razredih naj se realec uči latinščine, v višji realki se ta pouk neha. V štirih letih pa latinščina fanta ne more takó skvariti, kakor vi trdite; v višji realki mu tisto »enostransko držanje« popolnoma lahko izbijete; obenem pa ista štiri leta zadostujejo, da obrodi latinščina tisti dobri sad, ki ga mi pričakujemo in označujemo. Zaradi tistega redkega slučaja, da bi kdo bil za vse drugo dobro nadarjen, samó za latinščino ne, pa ni vredno in ni modro, neštevilnim drugim jemati izpred ust nedvomnih velikih koristi.«

Že se je zdela enotna nižja srednja šola, v kateri bi se razen realističnih predmetov že od I. razreda dalje poučevala latinščina in nemščina, od III. razreda pa francoščina (italijanščina in angleščina kot neobvezna predmeta), zasigurana: za njo so bili zastopniki realke, realne gimnazije, društva inženjerjev itd., a pokazalo se je, da je — nemogoča. Pri drugi seji ankete za srednješolsko reformo so namreč zastopniki humanistične gimnazije ozir. klasičnih filologov izjavili, da za enotno nižjo srednjo šolo, vsled katere bi bila grščina potisnjena v humanistični oddelek višje gimnazije, ne morejo glasovati. Takó-le približno so dokazovali: »Gospodje, dobro vemo, da gre zdaj za bodočnost grščine v naši državi. Dobro poznamo mišljenje enega dela staršev, ki je sovražno grščini; saj so nekteri že prve dni naše mlade svobode pričakovali odpravo tega predmeta iz naših šol. Znani so nam vsi razni ugovori zoper ta pouk, češ: »Kaj mi pa koristi v življenju? Nikoli je nisem rabil!« ali pa: »Še čitati več ne znam grški, — čemu sem se torej šest let mučil z njo?« ali pa: »Lepote starogrških pesnikov, Homera in Sofokleja nismo v gimnaziji prav nič občutili, in vendar naj bi bil to poglavitni namen tega predmeta! Ali ni torej to izgubljen čas?« ali: »Platona osmošolec ne more še razumeti; in vendar je to po nazorih klasičnih filologov končni, najvišji smoter humanistične gimnazije!...« Pa kaj bomo drugod iskali ugovorov; saj je v tem zboru, gospodje, iz ust zastopnika zdravnikov priletela trda beseda, da mu je izmed predmetov gimnazije na vseučilišču latinščina nekaj malega koristila, grščina pa nič, prav čisto nič. Dasi bi vse te in take ugovore z lahkoto ovrgli — zakaj, ako naj se v srednji šoli res uči samó tisto, kar takoj, vsem, po telesni plati koristi, potem bi trebalo poučevati res le: »gosence kaj na repo varje, kák prideluje se krompir najbolji...« in pa, kako se denar dela! — in dasi bi celó Eskulapovemu sinu lahko dokazali nehvaležnost, ko ima vendar medicina nebroj izrazov iz grščine, ki jih brez tistih grških ur v gimnaziji pač ne bi razumel, se vendar z vsemi temi predsodki ne moremo pečati, zakaj čas je predragocen; samó na ti-le dve dejstvi, gospodje, vas opozarjamo: prvič, da imajo (razen Švedske in Norveške) še vse evropske države grščino v učnem načrtu svojih srednjih in seveda tudi svojih vélikih šol (vseučilišč), imajo Italija, kjer so — pred vojno — v nekaterih mestih, n. pr.

v Florenci (Fiesole) in v Sirakuzah grške drame (Ajshila, Evripida) celó v izvorniku igrali, pod milim nebom, na razvalinah starogrških ozir. starorimskih gledišč; ima jo Francija, ki v šoli intenzivno goji starogrško filozofijo; ima jo Anglija, ta domovina slavnih helenofilov Byrona, Gladstona ..., še sedaj sedež največjih kritičnih izdaj grških del Platona (John Burnet), novega zakona (Westcott, Hort), pápirov (Grenfell, Hunt); ima jo Severna Amerika, kjer — po zagotovilu štatistike — raste število srednješolskih zavodov z grščino¹; imata jo Češka, Poljska — ali naj jo mi odpravimo in se takó v važni kulturni zadevi osamimo? Pa to dejstvo je še bolj zunanje; opozarjamo vas pa, gospodje, drugič na to-le notranje dejstvo: vsa naša kultura sega v svojem razvoju nazaj v starogrški svet: stavbarstvo, kiparstvo, poezija (epika, lirika, dramatika), modroslovje (logika, etika), politika (državoslovje), govorništvo, zgodopisje, starokrščansko slovstvo (novi zakon, apostolski, cerkveni očetje), liturgija; v bizantinsko dobo sega srednjeveška kultura Srbije, Balkana sploh; veliki zakladi, doslej še nedvignjeni, čakajo baš glede bizantinskega slovstva večjih rok in Evropa baš od Jugoslovanov v tem oziru pričakuje posredovanja — toda vse to, gospodje, se vdere v zemljo, če odpravimo grščino z naših gimnazij; potem ne bo nobene skupine ljudi, nobenega stanu, v naši državi, ki bi umeval in vzdrževal historizem, nepretrgani razvoj naše kulture v vseh panogah znanstva in življenja. »Pa saj mi grščine nočemo odpraviti, ampak le v višji oddelek srednje šole jo hočemo pomakniti!« — takó nam ugovarjate. Naše prepričanje pa je: Če grščino prestavimo v V. razred, je s tem pokopana. Zakaj 1. bi si malokteri dijak, stoječ po končani enotni nižji srednji šoli pred petimi ali šestimi raznimi tipi, ki bi se pred njim cepili in vodili v življenje, izbral težki humanistični oddelek z grščino; 2. je tista starost že prepozna za memoriranje nebroj oblik; in 3. bi se morala v V. in VI. razredu obdelovati slovnica, in kaj naj bi se potem v dveh letih prečitalo, da bi učenec res dosegel namen humanistične izobrazbe? Zares, gospodje, s premaknitvijo v V. razred — naj se vam naše dokazovanje

¹ Poročnik King, člen prve amerikanske komisije, ki je prišla v Ljubljano, v civilu odvetnik, je pisca tega članka z zanimanjem izpraševal, če tudi naša mladina čita Homera, ter je pokazal, da ga sam prav dobro pozna.

ne zdi malenkostno! — je grščina v srednji šoli pokopana, s tem pa tudi pokopana na vseučilišču, pokopana v državi, v naši mladi državi, kraljevini SHS, ki na jugu meji na Grčijo in na vzhod teži v Solun in Carigrad in dalje v bližnjo Malo Azijo, kjer ima novogrški jezik še veliko bodočnost. Teža ne sme noben državnik, noben razumnik hoteti! Nam Jugoslovanom dvakrat bolj veljajo besede, ki jih je l. 1907 govoril profesor Arnim akademikom na dunajskem vseučilišču:

»Nenadomestna vrednost grščine je v tem, da nam je ključ do kulture vsega starega veka. Brez grščine bi bila ta stara kultura brez vse rešne poti na veke pokopana v morju pozabe. Svoje duševno življenje si ohranja človek s tem, da pije vodo iz vrelnice. Če pa vir usahne, si mora žejni popotnik tešiti žejo z zdravju škodljivo in z mnogimi tujimi primesmi skvarjeno vodo! . . . Grški jezik in njegovo slovstvo nista last samo enega naroda, ampak vsega omikanega človeštva v oni tisočletni svetovni periodi. A da se ohrani notranji duševni stik s tisto svetovno periodo, je treba vsaj enega stanu, ki veže sedanost s preteklostjo. Zato pa mora ta stan preteklost natanko poznati in v ta namen zajemati neposredno iz neizčrpnega studenca vrelnice. [Prof. je malo prej govoril o nedostatkosti prevodov, ki hočejo z njimi nasprotniki grškega pouka zamašiti vrzel, ki bi nastala v umevanju vse kulture. Op. pis.] Človeška družba je in bo ostala živ organizem, kjer mora vsak ud izpolnjevati svojo posebno nalogo, da organizem ostane zdrav. In tak ud je tudi skupina klasičnonaobraženih ljudi.«²

Kakor torej razvidno, se zagovorniki grščine ne sklicujejo več na formalnovzgojni pomen tega predmeta, tudi ne na estetsko vrednost starogrških del, ki se je 18. stoletju zdela absolutna, neprekosljiva, ampak v prvi vrsti na historično vrednost. (Da pa je čitanje Platonovih dialogov izborna duševna telovadba, in da nudi starogrško slovstvo tudi značaju mladega človeka nepozabnih idealov, se pa tudi ne dá tajiti.)

Kolikor nam je znano, je zdaj anketa za predlog klasičnih filologov, da se grščina ohrani v III. razredu. Potemtakem bi bila samo I. in II. razred enotna; s tretjim začeni

² Zora, letnik XIV, 1907/8, str. 110 (po zapiskih prof. J. Osane, takrat vseučiliškega slušatelja).

bi imeli (seveda morda samo v Ljubljani in Mariboru) humanistični oddelek, ki bi začel z grščino, in šele v IV. razredu (obvezno) s francoščino, dočim bi ostalo nižje srednje šolstvo bilo še dve leti enotno, od III. razreda s francoščino.

Prepričani smo, da bo treba še marsikaj premisliti in še marsikoga povprašati, preden se bo državnemu veču v Belemgradu predložil načrt za preosnovo našega šolstva. Preden so n. pr. Francozi l. 1902 končno preustrojili svojo srednjo šolo, so se štiri leta prej pripravljali za ta korak. Leta 1898 je zbornica v Parizu imenovala v to svrhu komisijo s posebnimi pooblastili. Štela je pod predsedstvom Ribot-a (roj. l. 1842, po poklicu odvetnik, 1890/92 zunanji minister, dec. 1892 ministrski predsednik, pozneje nekaj časa finančni minister, od l. 1906 član francoske akademije) 33 članov iz vseh strank. Svoje pripravljano delo je komisija objavila v 6 debelih foliantih. Prvi dve knjigi obsegata izjave in mnenja o nameravani reformi 196 različnih politikov, učenjakov, pisateljev, šolnikov, svetnih in redovnih duhovnikov; tretja knjiga vsebuje statistiko srednjega šolstva (državnega in zasebnega), četrta odgovore ravnateljev in najvažnejših znanstvenih družb na vprašanja komisije o večji ali manjši vrednosti posameznih učnih predmetov, zlasti jezikov, o izpitih, klasifikaciji itd.; peta odgovore trgovskih zbornic na vprašanja, kateri jeziki pridejo v poštev z ozirom na trgovino. V šesti knjigi podaja Ribot splošno poročilo (*Reforme de l'enseignement secondaire*), čitamo pa ondi tudi splošna načela o šolski higieni, o vzgoji srednješolskih učiteljev, o učnem načrtu, o pouku v jezikih, o maturi (*baccalauréat*). Iz teh foliantov je razvidno, da ima Francija 357 srednjih šol za dečke, in sicer 110 licejev (državne šole!) in 227 kolegijev, *collèges* (ustanovila so jih mesta!), a pouk je v obojih strogo centraliziran, po večini so te šole internati. Šolnine plačajo v nižjih razredih od 200 do 370 fr., v višjih od 400 do 600 fr. Glede učnega načrta sta v nižjih razredih (I. do IV.) samo dva tipa, v višjih (V. do VII.) pa štirje, in sicer: 1. humanistični z latinščino in grščino, 2. nekakšna realna gimnazija (latinščina in moderni jeziki), 3. nekakšna reformna realna gimnazija (latinščina in prirodne vede), in 4. naša realka (prirodne vede in moderni jeziki). (Primerjaj W. Rein, *Enzyklop. Hdb. d. Pädagogik*, 3. zvezek.)

Zanimalo bo morda koga tudi, kako mislijo Poljaki preosnovati svoje šolstvo. Sredi meseca januarja t. l. se je mudil

v Ljubljani prof. Bykowski iz Lvova, ki nam je takole očrtal nameravano preosnovo: splošna šola (powszechna) naj traja 7 let; v VII. razredu se splošna ljudskošolska izobrazba zaokroži. V gimnazijo prestopijo učenci šele po dovršenem VI. razredu ljudske šole. Gimnazijski študij traja 5 let in se deli v štiri oddelke: a) klasični z latinščino in grščino, b) humanistični z latinščino (brez grščine), c) neofilološki, č) realni. V strokovne šole: učiteljska, trgovske, obrtne, kmetijske itd. prestopajo učenci po dovršenem VII. razredu splošne šole; obsegajo pa te šole 2 do 6 letnikov. Na vseučilišče, politehniko, kmetijsko, gozdarsko, živinozdravsko, trgovsko, rudarsko itd. véliko šolo je prost vstop absolventom gimnazij, pa tudi strokovnih srednjih šol (v gotovih slučajih na podlagi posebnega izpita). Za enkrat pa se ustanove za ljudsko šolstvo trirazrednice, a kot pripravljavnice za gimnazije se po manjših mestih organizirajo tako zvani višji ljudskošolski razredi (»wydziałowe«), kamor se bodo pošiljali nadarjenejši dečki iz trirazrednic. Sčasoma se trirazrednice razširijo v pet- in končno v sedemrazrednice. (Primerjaj tudi: O szkołę polską, Lwów, 1918.)

Pri nas, kakor smo rekli v uvodu, še: πάντα ῥεῖ.

OBZORNIK.

VERSTVO IN KULTURA.

Češke cerkvene razmere.

Češkoslovaška republika je nastopila z drznimi svobodomiselnimi načrti. A prvotna bojevitost se je že nekoliko polegla. Ne da se tajiti, da bi bil odpor katoličanov v deželi Češki majhen, a drugače je na Moravskem in Slovaškem, kjer ima katoličanstvo še globoke korenine med ljudstvom. Malo verjetno je, da bi češka svobodomiselna vlada hotela resno začeti »kulturni« boj; bilo bi prenevarno za mlado republiko. Še nasprotno se zdi, da so odločilni češki krogi kljub svobodomiselnstvu vendar proti kulturnoboju načrtom. Češko svobodomiselnstvo ni več tako bojevito, kakor je bilo nekdanj, ko se je boj proti »klerikalni Avstriji« in proti »klerikalnemu Dunaju« (to je večkrat trdil Masaryk) istovetil z bojem proti katoličanstvu. Pod vplivom inozemstva se je češko svobodomiselnstvo nekoliko umirilo.

Inozemski češki politiki in legionarji so pri Francozih in Angležih videli toliko verske resnobe, da ne mislijo na kulturni boj. Znano je, da so se mnoge francoske čete bojevale pod prapori Srca Jezusovega. Tudi češki legionarji so bili deležni francoskega verskega navdušenja. Mnogi češki legionarji so se borili pod prapori, ki so jim jih poklonile katoliške francoske

dame; na teh praporih je bila podoba Srca Jezusovega. Dr. Beneš je dr. Hrubanu povedal, da je bil katoliški dnevnik »Journal des Debats« posebno naklonjen Čehoslovakom ter da je veliko pripomogel, da so bili Čehoslovaki mednarodno priznani. Umevno je, da inozemski organizatorji češke države niso vneti za boj proti katoličanstvu (Gl. Vychov. listy 1919, str. 43).

Bolj žalostne so nezdrave češke cerkvene razmere. A tudi tukaj ni tako hudo, kakor se je izprva zdelo. Zborovanje češke duhovščine v Pragi ni imelo velikega uspeha; nepremišljeni sklepi tega zborovanja niso v čast voditeljem; zbudili so resen odpor in nezaupanje proti Pragi. Ugledna in vplivna brnska revija »Hlidka« (1919, str. 35) piše: »Praga odbija v politiki, a odbija tudi v tej stvari.« Posebe dokazuje, da zahteva po reviziji Husovega procesa ni zgodovinsko utemeljena. Tudi v drugih vprašanjih razodeva praško zborovanje plitvo strokovno izobrazbo.

Res je, da so češke cerkvene razmere potrebne reforme. Vsled nezdravih cerkvenih razmer so Čehi v sedanji resni dobi brez poklicanih cerkvenih voditeljev. Praški nadškof Huyn in brnski škof Klein sta Nemca. Olomuškemu nadškofu kardinalu pl. Skrbenskemu se očita, da je popolnoma nezmožen, po-

vršno izobražen in ljudstvu odtujen; časopisi ga očitno pozivljajo, naj vsled svoje znane nesposobnosti odstopi. V olomuški in praški nadškofiji je že od nekaj velik prepad med višjo in nižjo duhovščino. Avstrijski sistem in plemiški privilegiji so bili krivi, da so odločilna mesta zasedali tujci. Avstrijska politika je nezdrave cerkvene razmere pöspeševala s svojim pönemčevalnim in jožefinskim sistemom. Demokratični duh katoliške Cerkve, vsled katerega lahko prihajajo na krmilo najboljši možje izmed ljudstva, je bil na Češkem in Moravskem zadrževan po avstrijskem sistemu in po zastarelih privilegijih.

Ker Čehi nimajo poklicanih cerkvenih voditeljev, zato silijo na površje nepoklicani »reformatorji«. Pod avstrijsko vlado so imeli ti »reformatorji« mnogo pristašev, ker je bilo malo upanja ne reforme po legalni poti. Sedaj je drugače. Čehi bodo lahko neovirano občevali s središčem cerkvene edinosti. Cerkevne reforme se bodo lahko izvršile. Češki svobodomiselniki katoličanstva ne bodo več istovetili z osovraženim avstrijstvom. V važnih cerkvenih vprašanjih bodo odločevali samo verski oziri. Češko katoličanstvo je rešeno nepoklicanega tujega varuštva. Moravska in Slovaška bosta vplivali na mlačno in svobodomiselnico Češko. Katoliška vera se bo med Čehi polagoma okrepila. A škoda je, da so češki katoličani v sedanji kritični dobi kakor ovce brez pastirja. Kako žalostno bi bilo tudi pri nas Jugoslovanih, ako ne bi imeli takih cerkvenih voditeljev, kakor so Jeglič, Mahnič i. dr., ki so izšli iz ljudstva in so zares po božji volji postali voditelji ljudstva. F. G.

Institut za Vzhodno cerkev.

Dne 2. decembra 1918 se je otvoril v Rimu novi papeški institut za Vzhodno cerkev (Pontificium institutum orientale). Namenjen je znanstvenim študijam o Vzhodni cerkvi in odprt katoliškimi in pravoslavnim duhovnikom. Kot slušatelji se lahko vpišejo tudi lajiki. Redni tečaj traja dve leti.

Predmeti: 1) zgodovina, viri in sestav pravoslavnega bogoslovja in drugih vzhodnih krščanskih verstev; 2) zgodovina dogem; 3) patrologija in patristika Vzhodne cerkve; 4) vzhodne liturgije; 5) vzhodno cerkveno pravo; 6) vzhodno civilno pravo; 7) splošna, posebno verska zgodovina vzhodnih krščanskih narodov; 8) literarna zgodovina vzhodnih krščanskih narodov; 9) vzhodna, zlasti bizantinska cerkvena arheologija; 10) etnografska geografija vzhodnih krščanskih narodov; 11) orientalski jeziki.

Zanimive so še te podrobnosti. Glede splošne zgodovine pravi statut: Pouk bo obsegal dva dela. V prvem delu se bo obravnavala stara zgodovina bizantinskega cesarstva in drugih vzhodnih krščanskih narodov; v drugem delu pa novejša zgodovina slovanskih narodov in drugih, ki rabijo obred Vzhodne cerkve in prebivajo v balkanskih deželah ali po drugih krajih na vzhodu. O literarni zgodovini pravi: Govor bo poglobitno o bizantinskih pisateljih, potem pa o slovitejših možeh, ki so v Rusiji ali med drugimi slovanskimi narodi pisali o religioznih vprašanjih. Z arheologijo bodo združena tudi predavanja o svetni arhitekturi, o numizmatiki, o bizantinski sigilografiji, paleografiji

in epigrafiji. Etnografska geografija bo obsegala študij krajev, plemen, jezikov, običajev, kulture, življenja, svetnih ter religioznih naprav; potem tudi o vladavinah in političnih ustavah vzhodnih narodov. Jeziki se bodo poučevali ti: a) grški; b) ruski s prvinami staroslovenščine; c) sirski pismeni jezik; d) arabski pismeni jezik; e) koptski; f) armenski pismeni jezik; g) etiopski; h) georgijski. Za vsak jezik se bo skušalo toliko doseči, da bodo mogli slušatelji rabiti prve vire in zajemati naravnost iz del vzhodnih pisateljev. Vsak si bo moral osvojiti vsaj dva orientalska jezika. Znanje klasičnega grškega jezika je pa za te študije že sploh potrebno. Uk ruskega jezika je obvezen za vse gojence (statut loči gojence in slušatelje). Zakaj »študij ruskega jezika je velikega pomena radi bogate, zelo važne bogoslovne literature, ki jo mora poznati vsak, kdor se bavi z verskimi vprašanji vsega Vzhoda«.

Ta načrt se bo pozneje, če bodo dopuščale prilike in sredstva, še razširil.

Statut je izšel kot priloga v »Acta Apostolicae Sedis« X (1918), zv. 12.

Zlasti Slovani moramo z velikim veseljem pozdraviti to novo papeško ustanovo. Z njo je zadobila misel zedinjenja novo akcijsko obliko. Poskusila je že svojo srečo diplomacija, poskusili so jo razni amaterji, naj jo poskusijo še znanstveniki z znanstvenim delom, morda nas bo to še najhitreje zblížalo. Apostolstvo sv. Cirila in Metoda že odpočetka poudarja to misel. Poleg molitve je resen znanstveni študij za delo zedinjenja najbolj potreben. Zanimivo je, da

se je prav ta čas, ko se je v Rimu osnoval cel znanstveni institut, ustanovila na zagrebški univerzi posebna stolica za Vzhodno cerkev in da je prvi profesor na tej stolici prav prvi pospeševatelj Apostolstva sv. Cirila in Metoda na slovanskem jugu, dr. F. Grivec.

A. U.

Fr. Snopek, *Die Slavenapostel. Kritische Studien, zugleich als Replik gegen meine Rezensenten.* Kroměříž 1918. Str. 488. Cena 20 K.

F. Snopek, skromni samotarski arhivar nadškofove (olomuške) knjižnice v Kroměřížu, že nad 30 let marljivo preiskuje zgodovino sv. Cirila in Metoda. Njegove preiskave so temeljite in samostojne. Pojasnil je mnogo zgodovinskih in bogoslovskih (dogmatičnih in cerkvenopravnih) vprašanj, ki bi jih slavisti in svetni zgodovinarji težko rešili. Njegove raziskave o pismu Hadriana II. (Velehradský Sbornik VI., 1896), o bulli »Industriae tuae« (880), o ravnanju Ivana VIII. in Štefana V. so odkrile marsikaj novega. Njegova kritika staroslovanskih (panonskih) legend o svetih bratih je ne samo z bogoslovskega, ampak tudi z jezikoslovnega in zgodovinskega stališča važna. Glavni rezultat te kritike je, da imata »panonski« legendi tendenco, braniti slovansko bogoslužje proti napadom Grkov; spisani sta v Bolgariji; boje, ki so se vršili v Bolgariji, prenašata na moravska tla. V legendah je izražena Fotijeve zmeta o Sv. Duhu. Torej — tako sklepa Snopek — legendi nista delo Metodovih učencev, ki so bili pravoverni, marveč jih je spisal Klement bolgarski, ki ni istoveten z Metodovim učencem istega imena, a istoveten z menihom Hrabrom.

Berlinski slavist A. Brückner se sklada s Snopkom v tem, da poudarja fotijejsko tendenco panonskih legend. A iz tega izvaja, da sta bila solunska brata, zlasti Metod, Fotijeva pristaša in še bolj zvičajna kakor Fotij; rimski Cerkev, tako trdi Brückner, sta napravila ogromno škodo, še večjo kakor Luter. Proti Brücknerju je Snopek v nemški knjigi »Konstantinus-Cyryllus und Methodius« (Kroměříž 1911) zbral, poglobil in razširil svoje raziskave. Zlasti temeljito in samostojno je razpravljal o »Filioque«; dotična poglavja so vredna pozornosti dogmatičnih zgodovinarjev. A tudi v drugih vprašanjih je povedal mnogo novega. Nedvomno je dokazal, da je bil Klement bolgarski, domnevni pisatelj panonskih legend, res Fotijev pristaš. Dokazal je tudi, da so bili Ciril in Metod ter njuni učenci pravoverni; sveta brata sta nauk o izhajanju Sv. Duha izražala po pravilnem pojmovanju grških cerkvenih očetov, da namreč Sv. Duh izhaja iz Očeta po Sinu (per Filium), a v soglasju z rimsko navado sta se branila »filioque« sprejeti v veroizpoved, ki se moli pri sveti maši. To je trdno dokazano. Manj trden je dokaz, da pisatelj legend ni bil Metodov učenec. Tukaj je Snopek nekoliko preveč strog. Dala bi se najti srednja pot. Saj legendi razodevata dovolj veliko spoštovanje do Rima. Umevno je, da pisatelj legend v mržnji proti nasilnim Nemcem pretirava nemške napake, umevno je, da se je morda kateri izmed Metodovih učencev v Bolgariji nekoliko navzel Fotijevih nazorov o Sv. Duhu; to se je lahko zgodilo celo »bona fide«.

Slavisti skoraj soglasno odklanjajo Snopkovo in Brücknerjevo

mnenje o tendenci panonskih legend. Snopkove rezultate tudi sicer preveč prezirajo; a Snopek je tudi sam kriv, da premalo cenijo njegovo temeljito znanstveno delo. Le Brückner priznava mnogo Snopkovih izvirnih trditev, a vendar sta si uprav onadva najsrdečša nasprotnika.

V svoji najnovejši knjigi Snopek izpopolnjuje svoje prejšnje raziskave. Temeljito dokazuje, da je Ivan VIII. dovolil ali celo ukazal slovansko bogoslužje za vse Slovane (880). Tu bi se lahko skliceval tudi na Benediktovo (XIV.) konstitucijo »Ex pastoralibus munere« (1764). Preveč obširni so sicer temeljiti ekskurzi o sv. Klementu, o Bořivoju i. dr. Jako neprijetna je preobširna, prehuda in preveč osebna polemika.

Škoda je, da Snopek svoje znanstvene rezultate podaja v tako nepopolni in nepregledni obliki; nesrečna je njegova metoda obširnih ekskurzov, ponavljanj, dolgih citatov in polemik. Ako bi Snopek svoje znanstvene rezultate podajal bolj metodično, pregledno, kratko in pozitivno (ne tako polemično), bi dosegel več priznanja in uspeha. Njegove razprave bi se dale vsaj za polovico, ali še več skrajšati. Človek mora zdravo znanstveno jedro z velikim trudom izbirati iz množice Snopkovih ekskurzov, polemik in ponavljanj. Snopek je res samostojen znanstvenik, raziskuje z velikim trudom in z veliko marljivostjo, a razodeva preveč posebnosti samotarskega samouka. To je krivo, da se njegovo delo ne ceni tako, kakor zasluži.

Dr. F. Grivec.

Dr. A. Lang. Náboženský problém Novalisův. Olomuc 1919. Str.

130. Cena 3-60 K. Dr. A. Lang je med Čehi znan kot dober poznavalec krščanske mistične poezije, o kateri je napisal že več študij. Piše moderno, živahno. V pričujoči knjigi podaja gradivo za rešitev verskega problema Novalisovega. Nemški pesnik Novalis (Friderik Hardenberg 1772—1802), rojen protestant, se je kakor mnogi nemški romantiki nagibal h katoličanstvu (opeval je med drugim Marijo), a katoličan vendar ni postal. Obtičal

je v nekem nedoločnem mističnem verstvu. Katoličanstvo je cenil kot doslej najpopolnejšo obliko krščanstva, a veroval je v nov, dozdnevno popolnejši razvoj krščanstva. Pisatelj rešuje Novalisov verski problem na podlagi njegovih pisem in spisov, ki jih obširno navaja v dobrem prevodu. Knjiga je izšla kot 7. zvezek »Knjižnice Pedagogične akademije« pod uredništvom dr. J. Kratochvila.

F. G.

ŠOLSTVO.

Vseučilišče v Ljubljani.

Že leto 1848 je rodilo idejo slovenske univerze v Ljubljani. Malo dni pred razpustom kromeriškega državnega zbora je odgovoril grof Stadion na slovenske zahteve, da je univerza v Ljubljani potrebna in da jo terja že »strogo spoštovanje načela narodne ravnopravnosti in enakomernega varstva vseh interesov«. (Apih, Slovenci in 1848. leto, str. 231.) Minulo je več kot pol stoletja, a avstrijska vlada se pod pritiskom nemštva ni mogla nikdar povzpeti do tega, da bi dala, kar je sama priznala za potrebno in pravično. Slovenci so zopet in zopet ponovili svojo zahtevo, a ves trud je bil zastoj.

Ko je Avstrija s svojim nemštvom sama sebe pogubila in je vstala Jugoslavija, se je z novim življenjem na slovanskem jugu iznova vzbudila tudi stara želja, in če kdaj, se bo sedaj uresničila. Že se vrše vse priprave, da bi se vseučilišče že jeseni otvorilo. Poleg naklonjenosti osrednje vlade imata zato največ zaslug neumorno delavni poverjenik za uk in bogo-

častje dr. K. Verstovšek pa mladeniško vneti predsednik vseučiliške komisije dr. Danilo Majaron, že od nekdaj prvoboritelj za slovensko vseučilišče v Ljubljani.

Vseučilišče bo modernega realnega tipa, to se pravi, imelo bo poleg starih fakultet tudi tehnično fakulteto s celo vrsto modernotehničnih strok.

Že od nekdaj se je zahtevala z drugimi vred tudi bogoslovna fakulteta. Tudi sedaj se je soglasno sprejela v načrt. Vprašal pa je nekdo, ali naj bo v zvezi z vseučiliščem, ali morda samosvoja, češ da moderna vseučilišča, zlasti v Nemčiji, bogoslovne fakultete izločujejo. Odgovor je ta: Če namen vseučilišču ni enostransko pojmovano svobodomiselnost, ampak svobodno, a resno znanstveno delo, tedaj spada bogoslovna fakulteta pravtako na vseučilišče kakor katerakoli druga fakulteta.

Že pred leti je Harnack to protestantovski publiko odkrito povedal, češ ako imamo protestantovski vseučiliški profesorji katoliške dogme za »pedsodke«, le pomislimo, koliko »slepih dogem«

prenašamo na univerzah ter jih le z orožjem duha pobijamo; tudi je neupravičen predsodek, da bi katoliški bogoslovci ne mogli biti pošteni in resni znanstveniki! Zanimivo je v tem oziru, da so nekatere nemške univerze zadnji čas, ko je šlo v Nemčiji za ločitev cerkve in države, naravnost nastopile proti nakani, da bi se bogoslovne fakultete izločile iz vseučilišč. Protestantovski list »Christliche Welt« (1919, št. 4; cit. Kath. Kirchenzeitung 27. febr. št. 9, stran 17) prinaša tako izjavo marburške univerze. Naj jo tu v izvorniku ponatisnemo! Izjava se glasi:

»Die juristische, medizinische und philosophische Fakultät erblicken in den theologischen Fakultäten vollwertige Glieder der Universitäten, die nicht nur Beamte des Staates und der Kirche bilden, sondern gleich den anderen Fakultäten der reinen Wissenschaft durch Forschung und Unterricht dienen und zur Erhaltung der universitas litterarum unentbehrlich sind. Sollen, wie allseitig gewünscht wird, die Universitäten der Zukunft noch mehr als bisher Pflegestätten der Gesamtkultur des ganzen Volkes bilden, so darf die theologische Wissenschaft keine Beeinträchtigung erfahren, denn sie ist mit anderen Wissensgebieten, namentlich philosophischen, historischen, philologischen und juristischen Fächern eng verknüpft und hat in reger Wechselbeziehung mit ihnen zum Aufbau der modernen deutschen Wissenschaft wesentlich beigetragen. Nicht minder ist das Fortbestehen der theologischen Fakultäten im Interesse der gesamten Volksbildung notwendig... Wir bitten daher die Unterrichtsverwaltung, auch im

Falle der Trennung von Kirche und Staat den theologischen Fakultäten zum Nutzen der Wissenschaft und zum Wohle des Volkes ihre alte Stellung im Rahmen der Universität ungeschmälert zu belassen.«

Bogoslovski strokovnjaki se seveda le čudijo, kako more biti sploh resen dvom o tem, ali je bogoslovje znanost ali ni. Zakaj bi ne bilo znanost? Ali zato ne, ker ima za podstavo dogme? Toda znanost ni v nevezanosti. Nobena znanost ne ustvarja svojega predmeta. To dela umetnost, a ne znanost. Vsaka znanost ima za podstavo resnico in resničnost. Znanosti namen je le, brez ozira na neznanstvene vidike, brez resnici tujih nagibov, slediti samo resnico in resničnost. Namen astronomije ni, zanikati realnost zvezd, ampak izslediti njih sestav, postanek in zakone. Namen filozofije ni, uničiti spoznanje, ampak preiskati mu svojski predmet, pogoje in meje. Namen zgodovine ni, utajiti zgodovinska dejanstva, ampak ugotoviti jih ter raztolmačiti njih vzroke, zvezo in zmisel. Nekateri moti fizika, ki snuje vedno nove teorije o svetlobi in elektriki, o atomih in elektronih, o materiji itd., češ, tu je vidno, da niti glede predmeta ne more veda priznati nobene stalnosti. Zato so posebno fiziki (Poincaré i. dr.) utrdili moderno naziranje o relativnosti vse vede. Toda tu je nesporazum. Predmet fizike niso atomi ali elektroni, ampak φύσις, priroda, in tu je dana realnost. Namen fizike pa je, prirodo preučevati, spoznavati in umevati. To delo je kajpada težko, zato ni čuda, da mnogo problemov rešuje fizika najprej s hipotezami, ki se časih obistinjijo, časih pa ne

in jih je treba zamenjati z novimi hipotezami. Odtod navidezna relativnost fizične vede. A ni relativna ne nje podstava, fizična realnost, ne resnica, objektivno dejanstvo te realnosti, temveč samo naše spoznanje, ki se le počasi usovršuje in preko dvomov, zmot in podmen prehaja do spoznanja resničnosti, kakršna je.

Kakor vsaka druga veda, tako ima tudi bogoslovje svojo realnost za podstavo. Nič ne de, da posreduje prvo spoznanje te realnosti le pričevanje svedokov. Saj se tako godi tudi zgodovini. Sporočila, zapiski, spomeniki le pričajo o dejanstvu, niso pa še zgodovina sama, in znanstvena naloga zgodovinske kritike je, da presodi njih verovnost in tako dožene zgodovinsko realnost, ki jo skuša potem pragmatično doumeti. Podobno ravna tudi bogoslovna veda s svojo realnostjo. Osnovno bogoslovje skuša kritično, zgodovinsko, filozofično in psihološko, ugotoviti to realnost in nje naravo: dejstvo in izvir krščanstva. Biblične vede preiskujejo pisane vire te religije; dogmatika razmatra nje vsebino in razvoj; moralika nje etiko; cerkveno pravo nje izraz v pravnih odnosih socialnega verskega življenja; pastoralno bogoslovje nje vzgojno metodo in versko-etično prakso; zgodovina nje socialni razvoj in kulturni vpliv; primerjalno veroslovje nje razmerje do drugih verstev. Ne umejemo, kako da nekateri morejo tu zanikavati resne možnosti za resno znanstveno delo. Zakaj bi ne bila veda n. pr. liturgika — da navedemo samo en zgled iz navidez najmanj znanstvene stroke, iz pastoralnega bogoslovja —, ki z isto metodo, istimi kriteriji in isto resnobo raziskuje razvoj kr-

ščanskega bogoslužja, kakor n. pr. kulturna zgodovina razvoj običajev, šeg in noš? Ali če nekaterim vede ni brez hipotez, navedimo zgled iz najbolj dogmatične vede, iz dogmatike. Dogma je res dana, toda koliko znanstvenega dela, če hoče dogmatik dogmo kar mogoče najbolj doumeti, iz zveze dogem, z analogijami, z umskim razmišljanjem! Kdor pozna zgodovino spekulativne dogmatike, ta pozna tudi grandiozne koncepcije, s katerimi so skušali veliki bogoslovni misleci, sv. Avguštin, sv. Tomaž Akvinski, Suarez i. dr., dogme osvetliti in umu približati. Časih so hipoteze, časih teorije, časih strogo logične zamisli. Nekateri hipoteze so se obnesle in vsestransko utrdile, druge so še dvomljive, zopet druge je veda izločila. In tu je še široko polje za globokomiselnih duhov! Za pozitivno znanstvene narave pa je odprto še širše polje — zgodovina dogem, kakor jo je n. pr. pod vidikom liberalno-protestantskega principa obdelal A. Harnack. Zato je nezmislno, zapirati bogoslovnim strokovnjakom pot na znanstveno polje. Nam se zdi, da tiče v vsem tem nasprotovanju le predsodki. Če kdo, se pa mora svobodna moderna znanost predsodkov oprostiti in prepustiti razsodbo kulturnih vprašanj svobodni tekmi duhov! Katoliški in pravoslavni kristjani smatramo bogoslovje za znanost, torej se nam mora v demokratični državi priznati in dati možnost, da tekujemo enakopravni z drugimi znanstveniki v svobodni areni za palmo resnice in spoznanja! A. U.

Narodno šolstvo.

Z veliko resnobo so se lotili tudi slovenski učitelji nelahke na-

loge, da določijo smernice in sestavijo načrt za preuredbo šolstva v Jugoslaviji. Odsek Zveze jugoslovanskega učiteljstva je že izdelal svoj načrt za narodno šolstvo in ga objavil. Gotovo imajo že tudi druge organizacije (Slomškova zveza, Društvo slovenskih katehetov) svoje nasvete izdelane, dasi jih še niso izročile javnosti. Čujemo, da se vrši že tudi enketa, kjer se šolniki posvetujejo o tej preuredbi.

Šolsko vprašanje ni nič enotnega, obenem je pa tako dalekosežno, da ga noben posameznik ne more vsestransko presoditi. Zato je prav, da se taki načrti ne skrivajo, ampak da se obpravnavajo v širših svetih. O mnogočem morejo soditi le šolniki-strokovnjaki, ki najbolje poznajo moderno pedagogiko in didaktiko. O tem in onem bodo bolje sodili upravni veščaki, zopet o drugem starši, še o drugem zastopniki verstev.

Če smemo takoj povedati tudi svoje mnenje, je glavna hiba Zaveznega načrta prav ta, da ga je sestavilo le par šolnikov, in sicer iz struje tako zvane nemške »nationale Einheitsschule«. Saj nikakor ne pravimo, da niso strokovnjaki. Kolikor more soditi nešolnik, je marveč načrt zares temeljit in strokoven ter priča o izredni marljivosti in vnemi teh šolnikov. Toda prav v svojih najvišjih smernicah ne more vzdržati kritike.

Flere, Gangl in tovariši so izpremenili ime »ljudsko šolstvo« v narodno šolstvo in govore o narodnih nižjih šolah (dosedanje ljudske šole) in narodnih višjih šolah (dosedanje meščanske šole). Z ozirom na nesocialno poimenovanje »meščanske« šole (kakor da je višje šolstvo samo za meščanske izvoljence) je ta izprememba upra-

vičena. Z ozirom na srednje šolstvo je pa seveda manj primerna. Po tem poimenovanju srednje šole ali ne bi bile narodne, ali pa bi bile nižje kakor narodno višje šolstvo. Tu torej manjka tega, kar imenuje filozofija vrstna razlika (differentia specifica). Toda to je vsaj načelno brez posebnega pomena, dasi je nazivoslovno nerodno. Načelno važno pa je, da je načrt prešel s tako lehkoto od šolstva za narod preko narodnega šolstva do državnega šolstva.

Šolstvo za narod — narodno šolstvo — državno šolstvo, to so tri različne stopnje, ki se ne smejo zamenjavati.

Doslej je bilo nižje šolstvo za ljudstvo, ljudsko šolstvo. Avstrija v svojem zakonodavstvu ni poznala narodov, zato tudi o šolstvu za narod ni moglo biti govora. Sedaj smo narod, zato po pravici razpravljamo o šolstvu za narod, torej najprej v tem določenem zmislu o narodnem šolstvu.

Toda načrt je v hipu ta izraz zaobrnil in pojem zožil. Narodno šolstvo mu je šolstvo, ki mu je namen enotna narodna vzgoja in izobrazba, ali kakor pravi načrt drugje z dosti težko umevno frazo iz nemške filozofije, »izobrazba osebnih osnovnih sil, kakor se dvigajo v narodu do objektivne enote«. Tu torej ni več govorjenja samo o šolstvu za narod, marveč je določen že tudi čisto poseben vzgojni smoter: enotna narodna vzgoja, vzgoja naroda za narodnost.

Ne odrekamo narodnemu šolstvu tega vzgojnega smotra, toda vprašanje je, ali je to edini in najvišji smoter, potem pa v zvezi s tem, kaj je tu narodnost? Narod lahko umevamo plemensko, kulturno in politično. Kakšno narod-

nost naj neguje šola? plemenske osebine, kulturna svojstva ali takozvane »državlanske kreposti«? Načrt se zdi, da pojmuje narod v političnem zmislu, sicer ne bi bilo lahko umeti, zakaj takoj na to zahteva, da bodi vse šolstvo državno, in sicer popolnoma centralizirano. To namreč ni tako samo ob sebi umljivo. Država ali kraljevina SHS ni v vsakem oziru troimenski jugoslovanski narod, temveč le politična organizacija tega naroda. Gotovo je ta organizacija za narod izrednega pomena, vse pa vendar ni. Vsaj del tega naroda, Slovenci in Hrvati, imajo premnogo dragocenih kulturnih svojih, ki jih ni dala kraljevina SHS in bi jih tudi dati ne mogla. Isto treba reči tudi o Srbih. Ali bi kdo trdil, da je srbske narodne pesmi ustvarila samo politična organizacija? Še bolj malodobrna je ta misel, če se pod nazivom država umeva državna oblast. Res se pravi, da smo v demokratični državi država »mi«, toda tako govorjenje je sociološko malo znanstveno. Najprej je namreč vprašanje, ali je država res demokratična. Marsikatera država si nadeva modernolepo ime demokracije, ki je pa laž. Ali nista Tisza in Czernin toliko govorila o najbolj demokratični ustavi Avstrije in Ogrske? In kakšna je bila tista demokracija? V Avstriji jo je najbolje označeval »nemški kurz«, v Ogrski pa govorjenje o »ogrskem narodu«. Mažari so govorili o ogrskem narodu, a mislili le sebe, namreč mažarski narod (istovetili so plemensko-kulturni in politični zmisel naroda); in ko so govorili o mažarskem narodu, so zopet mislili le sebe, namreč sebe samodržce, ki so si prisvajali vso oblast. Bog ne daj, da bi mi

primerjali Jugoslavijo Ogrski, samo to hočemo reči, da treba v načelnih rečeh predvsem določiti besedam pomen. Potem, če je določeno, da je država res demokratična, je pa še drugo vprašanje, ali smo »mi« v tisti demokratični državi res mi? Mi nismo namreč samo državljani v kraljevini SHS, mi smo tudi 3. S v SHS, in poleg tega še marsikaj: eni pravijo, da so katoličani, drugi, da pravoslavni; ti, da so kmetje, oni, da delavci; nekateri, da so delavci za duševno kulturo, drugi, da za realno kulturo. To se pravi: Najprej je mogoče, da mi nismo tisti »mi«, ki imajo državno oblast v rokah; potem bi si pa morda mi radi še bolj vzgajili in izobrazili tudi to, kar ima dobrega in plemenitega tretji S v SHS, ali pa to, kar imamo kot pripadniki zapadne kulture, ali to, kar imamo od tudi mogočne kulturne ustanove, katoliške cerkve. Vse to je naša narodna svojina in še marsikaj. Zato ni vse eno, ali umevamo narod kulturno, ali politično. Načrt torej, kakor se zdi, umeva narod politično. Toda ali je sedaj vzgojni smoter šolstva z besedo narodna vzgoja dosti označen? Ali si misli načrt, da je namen jugoslovanskega narodnega šolstva, izločiti ali izravnati vse, kar je svojskega, osebinskega, četudi kulturno dragocenega, v treh plemenih SHS, ali v drugih organizacijah jugoslovanskega naroda, v družini in cerkvi? Tak načrt bi bil kopija načrta skrajnje nemške struje, ki zahteva »nationale Einheitsschule« brez ozira na vse spolne, plemenske, socialne, kulturne in verske razlike. Nam se zdi tako šolstvo šablona in mehanistično kakor vsaka šablona. Kakor ljubi organično raznoličnost

narava, tako se tudi raznoličnost socialnega organizma po našem mnenju ne da kar kratkomalo ponačiti in če bi se tudi dala, bi bilo to organizmu le v kvar.

Toda tu vmes so vprašanja, ki si o njih ne prisvajamo sodbe. Smemo pa imeti samostojno sodbo o izločitvi verstva. Na Nemškem je vse katoliško učiteljstvo enotno narodno nekonfesionalno šolo odločno zavržlo. Celo Kerschesteiner se ni upal iti z liberalnimi in socialističnimi učitelji. Kot poročevalec o enotni narodni šoli (v Kielu l. 1914) je poudarjal, da so vzgojna vprašanja naposled vprašanja vesti, da v tem oziru ne sme kulturna država delati nobene sile; prisilna šola se da le upravičiti, ako se ozira na verske in нравne nazore raznih slojev in skupin. Za naravnost kruto nasilje pa je označil F. W. Foerster načrt, ki bi hotel zabraniti vse zasebne verske šole, iz narodnih pa izločiti versko vzgojo. To pa hoče Zvezni načrt, in prav radi tega zahteva tudi državno šolstvo, popolno centralizacijo vsega šolstva in državno učiteljstvo. Nihče ne bo trdil, da bi narodna vzgoja ne bila mogoča brez podržavljenja šolstva. Če je država dobro urejena in ljudje v njej zadovoljni in srečni, bo vsaka šola, naj si bo še tako avtonomna, z veseljem vzgajala ljudstvo narodno, ne le v plemenskem in kulturnem, temveč tudi v političnem zmislu. Če bo pa država razdejana in nedemokratska, tudi državne šole ljudstva ne bodo vzgojile za državo in slaba država take vzgoje tudi vredna ni. Mi nismo proti državnemu šolskemu zakonu. A ta zakon naj bo le okviren, ki naj se po različnih dejanskih razmerah in potrebah konkretno izpolnjuje.

Kako nenaravna je enotna državna narodna šola brez vsake diferenciacije, to dokazuje tudi vzgojni smoter šolstva, kakor ga je postavil načrt. Načrt je namreč postavil na prvo mesto vzgojo: »šole ne smejo biti le učilnice; njihovega posameznega šolskega smotra ne sme določati pouk, določati ga mora vzgoja«. Ta vzgoja naj bo narodna, toda »vseobči temelj vsega vzgojnega dela« mora biti »etična ali moralna kultura, ki vzgaja človeka za dobrega človeka«. Sedaj pa vprašamo: kje je taka enotna državna etika? kdo jo je določil ali kdo jo bo določil? naučni minister, ali parlament? od kdaj so ministri in parlamenti učitelji morale? Z drugimi besedami: cilj vzgoje določa svetovni nazor, a država kot država na taka vprašanja ne more dati odgovora. Res da neke etične pravce podaja že pamet sama, torej skupna pamet neke skupne etične pravce, toda razdor v moderni družbi je že tako globok, da niti pamet ni več skupna. Če pravi naravna pamet: ne prešuštvuj, pravi socialistična pamet: svobodno ljubi! Če pravi naravna in krščanska pamet: človek se mora v mnogočem premagati in ne si vsega dovoliti, pravi libertinska pamet: človek naj se svobodno izživi — »mememto vivere«, se je glasil ta življenjski klic pred vojsko nasproti krščanskemu opominu: »memento mori!« — katera etika je torej prava državna etika? Ali je človek dober, če je čist, ali če svobodno prešuštvuje? če se premaguje, ali če se svobodno vdaja sli? To tudi za državljansko življenje ni vse eno, nitar za družinsko in družabno življenje! In ko bi mogla država ugotoviti skupno pamet, ali more

dati нравnim ukazom tudi življenjsko moč? Nikar se ne varajmo! Etika, morala, pravica je reč vesti, v vesti pa govori religija, ne pa država! »Država«, je dejal že Pestalozzi, »nima nobenih kreposti, temveč samo uporablja kreposti svojih državljanov.« Če je torej resnično, da demokratična država med vsemi vladavinami najbolj potrebuje krepkosti državljanov, ker se v njej državljanji sami vladajo, je tudi resnično, kar je rekel Tocqueville v svojem znamenitem delu o demokraciji Združenih držav, da »ima demokracija najglobljo potrebo globoke verske vzgoje«.

Smo za narodno vzgojo, smo za enotno organizirano narodno šolo, smo za državni šolski zakon, a vsa ta enotnost ne sme zamoriti življenjskega počela vse vzgoje, verstva. Če je v državi tudi enotno verstvo, naj se osnuje šolstvo na temelju tega enotnega verstva. Če pa tega ni, naj določi državni zakon samo na splošno, da šola versko-nravno vzgajaj, a potem naj se šole dejansko po verstvih diferencirajo. To je edino zares pedagoško, socialno in demokratično! Sociološka zmeta je, da je »demos«, ljudstvo, le nediferencirana, nerazločena in nerazločna masa, in socialistična utopija je, da bo kdaj taka masa. Sociologija uči, da je taka masa na najnižji kulturni stopnji in še takrat ne brez vsake organizacije, a da tvori tem bolj diferencirane socialne organizme, čim bolj se kulturno razvija. Filozofično-etična zmeta pa je misel, da je možna globoka življenjska socialna etika brez religije.

Poleg tega pa enotna državna šola le preveč zanemarja človeško osebnost. Državljanji niso samo dr-

žavljanji, ampak tudi ljudje. V vsej socialni organizaciji človek mora ostati človek s svojimi osebnimi pravicami in dolžnostmi. Vsaj ne-ateistom — in teh je velikanska večina! — je skupno prepričanje, da država ni zadnji in najvišji smoter človeškega življenja, ampak da ima človek svoj najvišji smoter v božjem kraljestvu, ki naj bi bile zanje države na zemlji le priprava. Narodna šola nima pravice, zani-kavati tega smotra, a praktično ga že zanikava, če ga popolnoma prezira. In popolnoma ga prezira šola, ki ni verska. Načrt kajpada pozna še verouk kot predmet, a tu ne gre za predmet, temveč za duha, za vzgojna načela, za vzgojna sredstva, in glede vsega tega načrt vsak vpliv verskih družb v šolstvu popolnoma izključuje.

Z vsem tem je v zvezi, da zahteva načrt državno učiteljstvo in nadzornike, ki jih učiteljstvo samo voli in državna oblast iz učiteljske terne imenuje. Mi umevamo težnje učiteljev po samostojnosti in jim upravičene samostojnosti zlasti v strokovnem oziru nikakor ne odrekamo. Toda tudi oni morajo priznati načelo, da pa vendar niso učitelji tisti, ki bi imeli o vzgoji otrok prvo in zadnjo besedo. Prvo in zadnjo besedo morajo imeti tisti, ki so prvi in zadnji dolžni skrbeti za vzgojo otrok. Ti so: rodbina, država in cerkev. Učitelji so le teh pooblaščenca in zato njim odgovorni. Rodbina, država in cerkev imajo torej tudi pravico in dolžnost vzgojo nadzorovati, paziti na to, ali se smoter vzgoje tudi dosega. (Prim. glede tega lep članek v »Stimmen der Zeit«, marčni zvezek 1919, 425—438: Freie Schule u. kirchliche Schulaufsicht.) Tudi država ne more rodbinam

in cerkvi vzeti njih naravne in božje pravice. Zato bo treba narodno šolstvo tako urediti, da bodo imeli pri šolstvu besedo rodbine, cerkev in država, vsak v mejah svojih upravičenih interesov. Državni šolski zakon mora torej zagotoviti rodbinam in verskim družbam toliko vpliva na šole, da se ne bodo mogle izneveriti svojemu prvemu vzgojnemu smotru. Najlažje bi se to morda doseglo, če se jim zagotovi zadosten vpliv v šolskih svetih. Seveda bi morali tedaj tudi nadzornike izbirati šolski sveti. Če bi vse kar učiteljstvu samemu prepustili, bi bilo lahko jako dobro ali pa zelo slabo. Jako dobro, če bi se vse učiteljstvo vedno globoko zavedalo svojega lepega, a silno resnega poklica, ko odločuje usodo vsega naroda za čas in večnost. A mislimo si, kar tudi ni ne-

mogoče, da bi n. pr. Zaveza jugoslovanskega učiteljstva imela med učiteljstvom večino in da bi kdaj zašla v brezversko strujo. Kaj bi bila posledica? Da bi v šolstvu zagospodovali voditelji, ki bi skušali ves narod vzgojiti za svoja načela, za brezverstvo in brezboštvo. Tedaj bi zavladal v šolstvu tisti uporni prometejski duh, ki se roga Bogu in vsemu, kar je božjega, in hoče na zemlji gospodariti brez vere in brez Boga. To ni prazen strah. Goethe, ki je bil Prometeju soroden, ga je že videl, kako se kljubujoč dviga proti Bogu:

»Hier sitz' ich, forme Menschen
Nach meinem Bilde,
Ein Geschlecht, das mir gleich sei,
Zu leiden, zu weinen,
Zu genießen und zu freuen sich
Und dein nicht zu achten,
Wie ich!«

A. U.

ZGODOVINA.

Constantin Jireček: *Geschichte Serbiens* (1. del, do leta 1371, Gotha 1911).

Delo sicer ni novo, vendar utegnemo ustreči temu ali onemu, ako ga omenimo, ker marsikateri Slovenec ne ve, kam bi segel po informacije. (Za jugoslovansko zgodovino tako zaslužni Jos. Konst. Jireček je medtem umrl 10. januarja 1917 na Dunaju, zato je delo ostalo nedovršeno.)

Prvi del Jirečkove srbske zgodovine obsega politične dogodke in notranje kulturno življenje starega srbskega naroda, dokler ni prišel pod turško nadvlado. Konča se z bitko ob Marici l. 1371, kjer je padel kralj Vikašin in več drugih srbskih veli-

kašev. Celo delo je razdeljeno na štiri knjige: 1. pedslovanska doba, 2. naseljenje Slovanov ilirskih dežel, 3. srbsko kraljestvo v zgodnjem srednjem veku, 4. srbsko kraljestvo na višini moči in slave pod Nemanjiči.

Prvi oddelek je pravzaprav samo uvod celega dela, ker zgodovina Ilircev, Trakov, Keltov itd. bistveno ne spada v zgodovino srbskega naroda. Zgodovinar, ki hoče napisati politiško zgodovino kakšnega naroda in začne na primer s terciarno dobo zemlje, na kateri dotični narod sedaj prebiva, se mi zdi, kakor pridigar, ki začenja pridigo s stvarjenjem sveta. Toda pri balkanskih Slovanih je nekoliko drugače. Narodi, ki so poprej

tam prebivali: Ilirci, Tračani, Kel-
ti, ter gospostvo rimsko in grško
je imelo znaten vpliv, ko so za-
vzemali Slovani nova selišča na
balkanskem polotoku, pri formaciji
balkanskih slovanskih držav, na-
rodnostnih in kulturnih razmer ter
na poznejši razvoj političnih raz-
mer in kulturnega življenja sploh.
Radi tega tudi prvi oddelek ni od-
več, ampak bi raje želeli, da bi bil
še obširnejši.

Drugi oddelek tudi še ne spada
v srbsko zgodovino v ožjem po-
menu, ker obravnava preseljevanje
Slovanov na balkanski polotok še
preden so se razdelili na tri poli-
tične narode. Tukaj se obravnavajo
jako zanimiva in važna vprašanja,
kakor: **p r a d o m o v i n a S l o v a n o v**.
Jireček izraža sedaj splošno
sprejeto teorijo, da je skupna do-
movina Slovanov bila sedanja jugo-
zahodna Rusija, kraj od Dnjepra do
Visle, na jugu so bile meja černo-
morske stepe, na jugozahodu Kar-
pati, na drugi strani ne moremo
lahko določiti, kako daleč so segali
v sedanjo Veliko Rusijo, kjer so
takrat prebivala fino-švedska ple-
mena. To mnenje podpira Jireček
zlasti z dokazi iz rastlinske in kra-
jevne terminologije, iz katere mo-
remo sklepati, da je skupna do-
movina Slovanov bil raven, močvi-
ren svet, poln mogočnih rek in
obilnega rastlinstva.

Stara skupna slovanska imena
(Veneti-Vinden, Slovène, Anti, ka-
kor tudi večina starih plemenskih
imen: Hrvat, Srb itd.) so popolno-
ma nerazločljiva. Jireček beleži
razne razlage, a ne pove sam no-
benega mnenja. Samo za ime »Hr-
vati« se nagiba k teoriji, da je iran-
skega izvira. A meni se zdi tudi za
izraz Veneti in Venden dovolj pod-

prto mnenje, da je keltski in se je
nekoč tako imenovalo kakšno kelt-
sko pleme, a pozneje so Nemci
tako začeli imenovati tudi v bližini
Keltov prebivajoče Slovane. Imena
»Slovène« (Slovani) v resnici ni
mogoče razložiti niti od slovo, niti
od slava, niti od pokrajine Slava,
niti od boginje Slava. Popolnoma
zagonetno je tudi ime »Srb«.

Herodotovi »Neuri« so bili Slo-
vani, najbrže tudi Budini. Za-
nimivo je, da je nad Neuri vlad-
dal neke vrste kralj, torej so imeli
že neko državno organizacijo. Iz
Herodotovega pripovedovanja zve-
ni odmev slovanskega verovanja v
volkodlake in vraže v kače. Tacit
opisuje Venete kot mogočen in bo-
jevit narod, tudi Jordanes vé po-
znejše povedati o slovanskih dednih
načelnikih. Kar zadeva znano pri-
povedovanje Teofilakta Simokatesa
o treh Slovanih, katere so ujeli
Grki, ki so prišli nekje od daleč
od severnega morja k Obrom, je
pač najbrže pravo zadel že Jagić,
da so to bili samo vojni ogleduhi.

Slovane opisujejo v grški zgodo-
vini vedno, da niso ne beli, ne
temne polti, ampak jasno-rjavi
(ὀπίπεδοί). Prebivali so najraje v
gozdih in močvirjih in tu so se znali
tudi izvrstno braniti zoper sovraž-
nike. Bojevali so se večinoma peš,
tudi brodariti so znali že od nekaj
izvrstno.

Jako zanimivo in doslej še ne-
pojasnjeno je razmerje Slovanov do
azijatskih kočevnikov: Scitov, Sar-
matov, Hunov, Obrov, Bulgarov,
Madžarjev itd. Ne moremo reči, da
so Azijati vedno nastopali kot ne-
prijatelji ali kot gospodarji Slova-
nov. V mnogih slučajih so bili pro-
stovoljni zavezniki, včasih pa tudi
nasprotniki.

Boje Obrov z Grki opisuje Jireček razmeroma zelo obširno, in to po pravici, ker so bili velike važnosti za preseljevanje Slovanov na Balkan.

S tretjim oddelkom se pričinja šele prava zgodovina srbskega naroda (str. 111—442). Jireček obrača veliko pozornost notranjim razmeram in kulturnemu razvoju, kar je pri narodu, kjer se je stikalo in zlivalo toliko kulturnih struj in smeri, pač jako težko. Srbi so zasedli deželo, ki je stala takorekoč na razpotju med vzhodom in zahodom, med Rimom in Bizancem in radi tega se je stikal tu kulturni vpliv obeh velikih starih kulturnih središč.

Najprej opiše v prvem poglavju (str. 110—160) zemljo posameznih znanih plemen (Zaholmjani, Dukljani, Narentani, Travunja, Zenta, Primorje, ter ostalo srbsko zemljo dalje v globini poluotoka). Potem opisuje na podlagi starih virov kneza in njegov dvor. Čitatelju se zdi, kakor da bi imel pred sabo dvor kakšnega zahodnoevropskega srednjeveškega potentata. Okrog sebe je imel župane in dvorne dostojanstvenike (postelnik, dvornik itd.) ter se je obdal z dvornim sijajem. Vojna organizacija je bila desetinska (desetniki, stotniki, tisočniki). Urejena je bila tudi davčna oblast. Kmalu se je razvilo plemstvo, a tudi sužnjev je bilo veliko ter se je suženjstvo ohranilo skoraj do konca srednjega veka.

V drugem poglavju obravnava razmerje med krščanstvom in paganstvom, verovanje in vraže starih Slovanov, širjenje krščanstva, delovanje Cirila in Metoda itd.

Slovanska paganska mitologija je bila malo razvita. Po nekaterih

krajevnih imenih in starih pripovedkah sklepa Jireček, da so Jugoslovani morda poznali Peruna, Veleša in Daždboga ter razne duhove in nižja bitja. Razširjena je bila vera v volkodlake in vampirje. Istotako slabo razvito je bilo slovansko pagansko bogoslužje.

S tretjim poglavjem se šele začneja srbska politična zgodovina. Načelniki srbskih rodov in posameznih srbskih pokrajin so stali od začetka naselitve do 11. stoletja v dobrih razmerah z Grki, katerim so celo pomagali v bojih zoper takrat mogočno bolgarsko državo. Organizacija srbske države se je začela od dveh strani: od Primorja, kjer je v bližini sedanjega Skadra vladal kralj dukljanski, in v notranjosti dežele, kjer je v sedanjem sandžaku Novem Pazarju prišel nastopati veliki župan raški. Slednjič se je Duklja združila z Raško in nastala je pod Nemanjiči velika srbska država.

Pripomnimo, da so se tudi druge slovanske države razvile iz podobnega dualizma. Imamo dvojno Hrvaško: panonsko in dalmatinsko; dvojno Poljsko: Veliko Poljsko (Poznanj) in Malo Poljsko (Krakov). Tudi stara Rusija je imela dve središči: Novgorod in Kijev.

Stara srbska država ni imela določenega geografskega teritorija s trdnimi naravnimi mejami, kakor jih ima n. pr. Španija, Francija, Italija, deloma tudi Nemčija. Nasprotno: obsegala je geografsko razne teritorije, spadala je k razvodju Jadranskega, Črnega in Egejskega morja ter je obsegala zemlje, spadajoče pod vplive raznih kulturnih središč. Raditega se je njeno politično stališče nagibalo sedaj sem, sedaj tja, a tudi kultur-

no je dolgo omahovala med Zahodom in Vzhodom, dokler ni slednjič popolnoma premagal vpliv Bizanca.

Pripomnim še, da se takoj od začetka kaže značaj srbske države kot fevdalno-aristokratske vojaške države. Vse stare slovanske države so imele isti fevdalni in vojaški značaj. Odločilno in veliko vlogo igrajo »lučšije muži«, ki so deloma načelniki starih, mogočnih rodbin, ali pa poglavarji izurjenih v boju vojnih družin. Tudi vlada je čisto brez moči napram njim. Ta vojaška organizacija je dajala starim

slovanskim državam veliko odporno silo, z druge strani je bila pa tudi vzrok notranjih socialnih neredov, vsled katerih je morala slednjič vsaka stara slovanska država propasti.

Torej ravno nasprotno, kakor so nam kdaj razlagali v šolah in kakor se še nahaja v poljudnih spisih in starih »zgodovinskih« povestih, kjer se predstavljajo stare slovanske države kot socialnodemokratske in idealno urejene, ki so pa propadle radi preslabe vojne organizacije.

Dr. Leop. Lénard.

IZ SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI.

Na nože v sveti boj! Prva knjiga: V boj za temelje krščanske vere! Spisal dr. Anton Bonaventura Jeglič, knez in škof ljubljanski. Izdala in založila Družba sv. Mohorja v Celovcu, 1918.

Strašna vojska je razdejala tudi mnogo src. V mnogih dušah se je vse zmajalo, vera v čas in večnost. Zato je tako lepo in hvaležno delo, ki si ga je poleg vseh drugih trudov naložil ljubljanski škof, podati slovenskemu ljudstvu »resničen pouk o življenju, o časnosti in večnosti«. Delo bo obsegalo tri knjige: prva knjiga o temeljih krščanske vere; druga o krščanskih resnicah in krščanskih čednostih; tretja o srečnem in veselem krščanskem življenju.

Za l. 1918 je izšla prva knjiga. Obravnava snov, ki jo navadno obdeluje apologetika ali osnovno bogoslovje. A na izviren in srečen način. Ko si je pisatelj zastavil temeljno vprašanje: ali o večnosti kaj vemo? odgovarja najprej z naravno pametjo, kaj moremo o tem

spoznati sami, naše srce, naš razum, naša volja; kaj pravijo ljudstva na zemlji, divji in omikani narodi; kaj učeni možje, verni ali neverni. Sklep je, da je življenje po smrti, da je večnost, da je Bog. Vendar to spoznanje ni takšno, da bi ne bil mogoč noben dvom. Tudi ni vsem dosti dostopno. Kam se obrniti? Tu stopa pred nas krščanstvo in daje v vseh teh rečeh jasen in nedvomljiv odgovor, z odločnim zatrdilom, da je ta nauk od Boga samega. Treba torej preiskati, kako je s tem. Kdo je učil ta nauk? Galilejski ribiči: ribič Peter, v Rimu je njegov grob, rimski papeži so njegovi nasledniki; drugi ribiči, vsa krščanska kultura je njih delo. Ali ni v tem nekaj božjega? Kdo pa je nje poučil in poslal oznanjat svetu ta nauk in jim dal moč, da so izpreobrnil svet? Jezus iz Nazareta. Oglejmo si njegovo osebo in življenje. Vse priča, da je on res od Boga poslani Učitelj. Sedaj se jasni. On je ustanovil živo učiteljstvo, ki so je izvrševali

apostoli in se nadaljuje v njegovi Cerkvi. Poglavar Cerkve, rimski papež je njegov namestnik na zemlji in naslednik Petrov, škofje so nasledniki apostolov. Toda ker so še druge cerkve, ki si laste apostolsko nasledstvo, ni ravno nujno, a vendar prav in koristno, če preučimo tudi te: razkolniške cerkve, grško, bolgarsko, srbsko, rusko, in protestantovske, luteransko, kalvinsko, anglikansko. Te cerkve so razkolne in krivoverske. Vendar ne smemo misliti, da bodo vsi ti narodi, ki niso v edini Kristusovi Cerkvi, pogubljeni. Velika večina jih je v dobri veri. Zato jih Bog ne bo zavrzel radi razkola ali krive vere, ampak če jih bo, jih bo radi drugih vedoma storjenih grehov. Tudi imajo razkolniki sv. zakramente, zlasti sv. evharistijo, in se bode že zato lažje zveličali. Vendar je neizrekljiva sreča, če je kak narod zedinjen s Kristusovo Cerkvijo ter prejema od nje čist nauk in neskaljeno življenje.

To je na kratko logični razpored prve knjige. Brali jo bodo z užitkom in koristjo vsi mohorjani, in hvaležni bodo pisatelju, ki jo je pisal.

—n—

Kratka zgodovina slovenskega slovstva. Spisal dr. Ivan Grafenauer. Založila Jugoslovanska knjigarna. Ljubljana, 1919.

O prvem delu te slovenske literarne zgodovine je »Čas« že poročal (Čas, XI, 1917, str. 296—298). Drugi del je urejen po istih načelih. Obsega pa vso dobo od l. 1848 do naših dni. Celo najmlajši rod od Cvetka Golarja do Stanka Majcena ima svoje, četudi skromno poglavje. V osredju stoji kajpada Levstik, Jurčič, Stritar in S. Gregorčič.

Glede karakteristike Jurčičevega literarnega programa prim. sedaj uvod dr. Prijatelj v I. zv. Jurčičevih zbranih spisov (izdaja Tiskovne zadruge)! Kar dr. Prijatelj obširneje utemeljuje, je dr. Grafenauer kratko in krepko označil. Glede Gregorčičeve pesmi »Človeka nikar« in Mahničeve sodbe o tem (str. 228) prim. vendar tudi sodbo dr. Prijatelja (Janko Krsnik, njega delo in doba, II. str. 330), kjer pravi, da je zajemal S. Gregorčič svoje nazore nezavedno iz Stritarjevih spisov in da je pesem »Človeka nikar« »visoka pesem slovenskega, seveda čisto nekatoliškega pesimizma in svetožalja«. Preostra sodba Mahničeva se torej najlažje in najbolje razloži iz njegovega odpora proti nevarnemu Stritarjevemu liberalizmu in pa iz njegovega strogo filozofičnega duha, ki domisli vsako misel do zadnjih posledic. Upravičena pa je tudi opazka pri Aškercu (str. 251), da je dr. Mahnič zamenjal časih »snovni motiv z idejo pesnitve«.

Dr. Grafenauerjevo delo je delo resnega znanstvenika s kritično natančnostjo, svojo sodbo in veliko liubeznijo do literature. Čuditi se je, koliko snovi je obdelane v tej knjigi. Na koncu je še zaznamek manj znanih krajev, ki se v delu imenujejo, in kazalo imen ter važnejših stvari. Ali ne bi bilo bolje, ko bi obsegal imenik samo imena slovenskih književnikov, o katerih je v knjigi govorjenje? O vsem delu nam je obljubljena posebna strokovna studija.

—n—

Knjige Leonove družbe za l. 1918

Tretji snopič P. Skrabčevih »Jezikoslovnih spisov« (str. 241 do 400) ima zopet jako raznovrstno vsebino. Dobro bo došel

jezikoslovcem, a zanimal bo tudi druge, saj smo Slovenci vsi nekoliko jezičniki, kakor dokazujejo raznoteri etimološki poskusi po naših listih. Seveda ni mogoče reči, da bi delali s takimi poskusi jezikoslovcem-strokovnjakom posebno veselje, vendar je hvalevredno vsaj to, da ljubimo svoj jezik in bi ga radi bolj in bolj spoznali. V tem oziru torej nudi P. Stanislav Škrabec s svojimi »pomenki«, »drobtinicami« in »mušicami« vsakemu kaj. Za jezikoslovce bo menda najznamenitejša prva razprava: »H zgodovini nedoločnih samoglasnikov v naši slovenščini.«

Roman P. Bourgeta, Zmisel smrti, ki ga je iz francoščine prevedel A. Kopitar in s kratkim književnim epilogom opremil dr. Jos. Debevec, je ena izmed tistih knjig, ki jih je povzročila svetovna vojska s tistim strašnim vprašanjem: čemu? kaj je življenje, kaj je smrt? ali je v vsem tem kak zmisel, ali je vse le blazna igra svetovnih sil? Tudi Bourget se je zatopil v to vprašanje in je dal odgovor kot umetnik, in sicer v zmislu modernega pragmatizma. Opazoval je, kako ljudje umirajo. Našel je dva izrazita tipa. Eni umirajo z vero v duši, da je smrt le dovršenje in dopolnjenje. Drugi umirajo z mislijo, da je s smrtjo vsega konec. Pri prvih je opazil »moralno polnost« v smrtnem boju: umirajo s tolažbo v duši, s srčnim zaupanjem in velikim upanjem. Pri drugih je opazil strašno duševno praznoto: umirajo morda stoično, a vendarle z neizrekljivo bedno stisko. Ena izmed teh dveh hipotez o smrti je uporabna, druga pa ne: smrt nima zmisla, če ni nič

drugega kakor konec; ima ga pa, če je žrtev in v žrtvi le začetek novega višjega življenja. Modernemu pragmatizmu pa je uporabnost končni dokaz teorije. Torej — Seveda se tu začinja Credo.

—n—

Peter Bezruč: *Šlezke pesmi*. Z avtorjevim dovoljenjem iz češčine prevel Fran Albrecht. 1919. Izdala in založila Slov. soc. Matica.

Prevodov iz češke vezane besede Slovenci nimamo mnogo. Levstik je prevajal prvi (Hanka: Kraljevdvorski rokopis), za njim Iv. Lah (Macha: Maj). Iz češke moderne imamo samo nekaj drobcev, med njimi nekaj iz Březine (Grivec). Prvi večji prevod te vrste je oskrbel šele Fran Albrecht s tem, da je presadil Petra Bezruča: *Slezské písně*. Petr Bezruč (Vladimir Vašek), »tešinskega ljudstva prvi bard«, je poleg Čenika Ostravickega najmožnejši pesnik iz Šlezije, češko naroden, lokalno socialen rapsodski Berangér ostravskega ozemlja, tirskejski glasnik češke boli v šlezkih rudnikih. Dolgo časa je slovel po tendenciozni anonimnosti svojega pomembnega psevdonima. Sorodnost slovenskih narodnih razmer ob meji z onimi Bezručeve domovine (prim. Epilog str. 99 sl.) je napotila Albrechta (— tri pesmi v zbirki je prevel Župančič —), da se je lotil prevajanja, ki ni bilo lahko delo. Knjigi je dodal za vvod Schweigerjev prevod iz V. Martineka. Oblika Bezručeve pesmi je že v izvorniku trda, trpka. Tudi slovenski prevod zveni neblaglasno. Samo eno pesem sem mogel primeriti z izvornikom (70000 st. 24). Albrecht se je tesno naslonil na izvornik, včasih celo za ceno prevelike trdosti v slovenščini, ki se

klanja drugačnim ritmičnim zahtevam nego češki jezik. V slovenskem prevodu je namreč zabrisan melodični patos Bezručve emfaze, ki govori iz dolgih čeških zlogov: cizi bůh smih ve tvař stříkne — tuj bog smeh v obraz mu brizgne (24). Primerjana pesem se glasi v izvirniku ritmično neprisiljeno:

Sedmdesát tisíc je nás
před Těšinem, před Těšinem.
Sto tisíc nás poněmčili,
sto tisíc nás popolštili,
v srdce naš padl mi svatý klid.
Když nás zbylo sedmdesát,
tisíců jen sedmdesát,
smíme žít?

Slovensko zveni prisiljeno:

Sedemdeset tisoč nás je
pred Tešinom, pred Tešinom.
Sto tisoč ponémčili nas,
sto tisoč popólščili nas,
v srce pal je sveti mir.
Ko nas je le sedemdeset,
tisočev le sedemdeset,
smemo li živeti mar?

Podobne jezikovne trdosti so: en zmaj rod moj naskakuje (9), kdor šel v grob spat (19), kot zre v klavnici vol vola (24), verz, ki naj bi bil trohejski. Tuje slovenskemu govoru je izpuščanje pomožnega glagola: bil je v nas pesnik, ki tuje oči (je) imel (1), kdor šel v grob spat (19), žena obupana vznak omahnila (29), v očeh jim cesar

bral zaničevanje (71). Nekam prisiljen je besedni red: šel z nje besedami je (13), te lase, ki mršijo se (14), v tujih rokah že dom naš je (18), štirje stolpiči na njem sred vasi tihe te (4), šel odtod trhel mož, skrušen ves, je (19) i. p. Nejasno je povedano: »Šola poljska!« dě gospodje (21), Laže v jeziku gospoda križ mrtveca slavo (36). Prevod ljubi oblike: polji (37), obronki (26), na drevesi (22). Grajal bi: nek (22), ves (vas) (18), v vis (42), gneval (36), možovi (36). Neprikladno je »zajci ožro« mesto oglojejo, »razpuščeno« železo mesto raztopljeno. Stilistično slabo je: Pod črnim borom, ki objemlje selo, | Črnetov grunt, kjer so od pamti-veka | živeli — vedno en rod —, v gozd zavije (69), in kratek pogled plah, | ki več dejal je kot nje sladka slova, | ki rekla jih je s sladkim glasom, | kot govore pri nas doma v Tešinu | — šel z nje besedami je (13). Župančičev prevod (st. 56) se glasi izbraneje nego Albrechtov. Nekaj tiskovnih napak (premišlanje 84, klun 94) se je vrnilo in izostalo je nekaj popularnih komentarskih opazk (Didus ineptus!), ki bi bile potrebne tej knjigi, ki je sad prve slovensko-češke vzajemnosti v literaturi.

Dr. I. Pregelj.

ZAPISKI.

Književne beležke.

Za stoletnico Vodnikove smrti (8. jan. 1819) je izdala Slov. kršč. soc. zveza majhno lepo zbirko iz njegovih književnih del, ki jo je umno priredil dr. Ivan Pregelj (Valentin Vodnik, prvi slovenski pe-

snik svojemu narodu, Ljubljana, 1919).

Družba sv. Mohorja je dala svojim družbenikom za 1918 poleg že omenjene dr. Jegličeve knjige »V boj za temelje krščanske vere« še četvero knjig: koledar za l. 1919 z bogato, raznovrstno vsebino, Slo-

venske Večernice (zv. 72.) s tremi povestmi, »Brstje iz vrta slovenskega pesništva«, ki ga je »nabral« dr. Josip Lovrenčič (zbirka pesmi od Valentina Vodnika do Krilana, s kratkimi biografičnimi črticami iz naše književnosti), in praktično zdravstveno knjižico (dr. H. Vedenik, kako si ohranimo ljubo zdravje). Za vojsko dosti in dosti lepega beriva! Letnina bo poslej 4 K.

V »Zbirki političnih gospodarskih in socialnih spisov« Tiskovne zadruga je izšel 2. zvezek: Dr. Bogdan Derč, Dojenček, njega negovanje in prehrana (motto: »v materinstvu je spas«; str. 43, cena 3 K).

Jugoslovanski narodni sveti so objavili celo vrsto brošur, v katerih zgodovinsko, jezikovno, geografično in gospodarsko branijo naše pravice in naše meje. Vse kaže, da na mirovnem kongresu, kateremu so namenjene, ne bodo dosegle uspeha, vendar imajo večinoma znanstveno vrednost in bodo dobro porabne za bodoče jugoslovansko domovinoznanstvo. Prejeli smo te knjižice: 1. La formation historique des limites linguistiques italo-slovènes, par Milko Kos, Docteur ès Lettres; 2. Mé-morandum présenté par les Slo-vènes du pays de Gorice; 3. La province de Gorice une terre Yougoslave, par Dr. Dinko Puc; 4. La ligne de partage des eaux au Carse; 5. La Caranthie, développement historique des frontières germano-slovènes; 6. L'importance économique-politique de Trieste; 7. Spomenica istarskih Jugoslavena za mirovni kongres u Parizu, ure-dio Vl. Nazor; 8. Cenni etnografico-storico-politici sulla Dalmazia,

comp. per cura del Dr. H. Werk; 9. Présages d'une entente italo-germanique.

Prof. filozofije na zagrebški bogoslovni fakulteti, dr. S. Zimmermann je priredil drugo izdajo dveh filozofičnih del, ki jih je napisal kot vseučiliški profesor sedanji zagrebški nadškof dr. Ante Bauer. Eno delo je: Opća metafizika ili Ontologija (Zagreb 1918, str. 208); drugo Teodiceja ili nauka o razumnoj spoznaji Boga (Zagreb 1918, str. 214). Oboje delo tolmači jasno in sistematično nauk »philosophiae perennis«. Ker je namenjeno slušateljem bogoslovja, zato se vedno ozira na sv. Tomaža Akvinskega in velikega učitelja modrosti (il maestro di color che sanno, Dante, Inf. IV 131) Aristotela. Drugemu delu je dodal prof. dr. Zimmermann dodatek »Teološki problem u historiji filozofije« (176—214) s kritično orientacijo različnih nazorov.

»Slavica« je naslov katalogu, ki ga razpošilja antikvariat R. Hönisch, Leipzig — »Slavica, enthaltend die überaus reichhaltige Bibliothek von †Professor Dr. Strelkelj, Graz«. Milo se stori človeku, če pomisli, kako se razmetavajo knjižnice slovanskih učenjakov. Katalog obsega 3275 del, a med temi so dela, ki zopet sama obsegajo po cele vrste zvezkov, n. pr. Archiv für slavische Philologie Bd. 1—33; Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionaliam I—XXIX; Stari hrvatski pisci. Izdanja Jugoslavenske akademije I—XXI; Rad jugoslavenske akademije 1—141; Starine I—XXIX itd. Ali ni pri nas nobene korporacije, ki bi skušala rešiti take

dragocene zbirke rojakov? Čuje se, da je prav zadnji čas tudi Jagičeva knjižnica prišla v nemške roke. Quousque tandem?

V zbirki »Knjige katolič kog života« je izšel drugi zvezek: Kontardo Ferrini, profesor rimskega prava.

Prema biografiji C. Pellegrini preveli dr. A. S. i dr. A. Ž. (Zagreb 1918). To je biografija modernega vseučiliškega profesorja, svetnega učenjaka-svetnika (1859—1902). Naobražencem je ni mogoče dosti priporočiti. Škoda, da ni obširnejša. Izdajatelj: dr. Stjepan Markulin, u Zagrebu, Kurelčeva ul. 3. Cena s poštnino K 5.—.

GLASNIK »LEONOVE DRUŽBE«.

Novi ustanovni člani :

- Ahačič Matija, župnik, Leše (200 K).
 Arh Luka, profesor, Št. Vid nad Lj. (200 K).
 Dovnik Fr., dekan, Gornji grad (200 K).
 Frančič Ivan, kaplan, Stara Loka (200 K).
 Gnidovec dr. Janez, msgr., rektor, Št. Vid nad Lj. (200 K).
 Gostiša Vinko, kaplan, Št. Peter pri Novem mestu (200 K).
 Korošec Fr., nadžupnik, Sv. Križ tik Slatine (200 K).
 Križarski konvent v Ljubljani (III. in IV. obrok 100 K).
 Martinčič Andrej, vojni kurat (200 K).
 Munda Vinko, kaplan, Črna gora pri Ptuj u (III. in IV. obrok 100 K).
 Pavlič Vid, kaplan, Muta ob Dravi (200 K).
 Pengov Fr., profesor, Št. Vid nad Lj. (200 K).
 Porenta Gašpar, profesor, Št. Vid nad Lj. (200 K).
 Rajčević Fr., župnik, Lučine (200 K).
 Razboršek Jakob, župnik, Tunjice (200 K).
 Slavec Albin, župnik v p., Braslovče (200 K).
 Sunčič Alojzij, kaplan, Sv. Andraž v Slov. Goricah (200 K).
 Štrakl M., župnik, Sv. Peter pri Mariboru (200 K).
 Suštar Fr., kaplan, Boh. Bistrica (I. in II. obrok 100 K).
 Tomazin Matej, kaplan, Sv. Križ pri Litiji (I. in II. obrok 100 K).
 Vilhar Janez, kaplan, Sv. Križ pri Kostanjevici (200 K).
 Vindišar Ivan, kaplan, Semič (200 K).

Darila za L. D.:

- Kogovšek Ivan, kaplan, Ljubljana (ustanovnik) 10 K.
 Kokelj Alojzij, župnik, Vurberg (ustanovnik) 15 K.
 Kuhar Anton, kaplan, Šmartno na Paki (ustanovnik) 10 K.
 Napotnik dr. Mihael, knezoškof, Maribor (ustanovnik) 10 K.
 Oblak Jan., duh. svetnik, župnik, Bled (ustanovnik) 4 K.
 Ogradi Fr., opat, Celje (ustanovnik) 10 K.
 Rajčević Fr., župnik, Lučine (ustanovnik) 10 K.
 Žirovnik P. Peter, kaplan, Ptuj, 20 K.

Sonitus de formulario.

Dr. Jos. Puntar.

Vodilo:

iuuat immemorata ferentem
ingenuis oculisque legi manibusque teneri
Hor. Epist. I, 19, 33/34.

an si quis atro dente me petiverit,
inultus ut flebo puer?

Hor. Jambi 6, 15/16.

I.

V Času 1911 načeti problem o zvezi med antiko in Prešernovo pesmijo hočem po dolgem presledku — Zlate črke I so izšle 1912! — iznova načeti. Snov, ki se mi je nakupičila tekom teh let, me sili, da poskusim započeto delo najprej s poedinimi doneski zaključiti do tiste mere, ki mi bo olajšala izdajo v konceptu že davno zaključenega drugega dela. Tu hočem zaenkrat le pokazati, kako je mojster Prešeren znal z eno samo genialno potezo razrešiti umetniški problem, tikajoč se spojitve antične snovi z moderno obliko soneta. En tak slučaj sem bil svoje dni že v Času 1911 osvetlil. Bilo je to pri pesmici »Pevcu«, ki pa nasprotno spaja antično obliko z moderno vsebino.

Gre torej v bistvu za ono v Zlatih črkah naglašeno načelo romantikov »antik und modern« —.

Najprej treba navesti nekaj že znanih podatkov iz dopisne snovi med Prešernom in Čopom.

Pismo namreč, ki ga piše Prešeren 13. februarja 1832 iz Celovca Čopu v Ljubljano, pripoveduje o pesnikovi nameri, ki jo je bil od početka položil v znani sonet o Kopitarju. Piše pa tako (Lj. Zv. 1888, 570):

»Aus Rücksicht für Deine und des Kasteliz Wäscherin will ich den Sonitus de formulario cum ceteris fahren lassen; denn wer weiss, was euch passieren könnte zhe bi visoki gromovnik fhtuvo napél.« Dalje: »Lass mich wissen, was formularius über mich Dir etwa geantwortet hat, oder allenfalls antworten sollte.

Ich bin ihm übrigens zur Dankbarkeit verpflichtet.« Nato sledi dunajska zgodba s Kopitarjem radi Prešernovih prvencev, ki da je najbrž tudi v tem slučaju kriva Kopitarjeve nenaklonjenosti: »Daher mag' es kommen, dass Kopitar meine carmina für schwächer hält, als sie es vielleicht sind. Er wird sie auch schwerlich des Lesens werth halten.« In kot ugovor zoper to neupravičeno stališče naj bi bil zato Sonitus de formulario, češ: »Meine Absicht war, ihm ein Bisschen auf die Zehen zu treten, um ihn auf mich wieder aufmerksam zu machen.«

V drugem pismu 14. marca 1833 piše o tej nameri določene prijatelju Čelakovskemu (Zb. Sl. M. VI., 179):

»De naf Kopitar morebiti lhe bolj, kakor zaflushimo sanizhuje, vemo is njegovih pifem Zhopu pifanih. V rokopisnih (Handschrift) sadnje buzhelize je sa teğa voljo nalledijozhi Sonet ftal, v' katerimu fim ga hotel Plinjove pravljize od zhevlarja, kateri per naf vselej tudi kopitarstvo ofkerbljuje, spomniti.«

S tem je namera pojasnjena. Za nas pa ima opozoritev na »Plinjovo pravljizo« veliko več vrednosti. Zakaj, ta pravljica je bila poetu samo primerna snov, dobrodošlo sredstvo, ki ga je poet suvereno porabil na svoj način in za svoj namen.

Prešernova opozoritev na Plinija nas sili, da si ogledamo poblize tisto njegovo pravljico o Apelu. Že L. Pintar je opozoril v Lj. Zv. 1898, str. 185, na Plinija starejšega »Naturalis historia« XXXV. 8. 34, češ: »Ta klasična pripovedka nam pojasnuje postanek pregovora: »ne supra crepidam sutor« (črevljar se drži kopita!)« Toda ta opozoritev Pintarjeva je nezadostna. Radovednost naša je veliko večja, kot je bila njegova. Prešeren ni kar za malo šalo navajal pisatelje, ki jih je bral in se učil pri njih — slo ga!

Tako je nujno, da vzamemo v roke Plinija in listamo po njem, dokler ne dospemo do mesta, kjer se pričinja pregled stare umetnostne zgodovine, ki je Prešerna poeta in esteta gotovo najbolj zanimala: l. XXX—XXXVI. Oko se nam končno ustavi pri osmem poglavju 35. knjige. Kaj vidimo? Tisto mesto (p. 343), ki ga ima v mislih v onem pismu na Čelakovskega.

Da bo mogel vsakdo sam soditi poetovo delo, je umestno, da vzporedimo drug poleg drugega Plinijevo besedilo ter Prešernov Sonitus de formulario, kakor ga je poslal Čelakovskemu (Zb. Sl. M. VI., 179):

Pl. pravljica

... Idem perfecta opera proponebat
in pergula transeuntibus atque ipse
post tabulam latens vitia quae nota-
rentur, auscultabat, vulgum diligen-
torem iudicem quam se praeferebat ;

feruntque reprehensum a suture quod
in crepidis una pauciore intus fecisset
ansas,

eodem postero die superbo
emendatione pristinae admirationis
cavillante circa crus,

indignatum
prospexisse denuntiantem, ne supra
crepidam sutor iudicaret, quod in
proverbium abiit.

Kaj se nam odkriva s to vzporedbo? Predvsem to, da je Prešeren skoro »ad verbum« pretil Plinijevo prozo v moderno obliko soneta. Preznačilno pa je še posebno to, da v prav isti miselni zaporednosti, kakor jo kaže pisateljevo besedilo od vrstice do vrstice. Tu pri tem slučaju moremo zreti naravnost v poetovo delavnico (officina), se moremo do pičice natančno poučiti, kaj je poet izpustil, kaj pa dodal iz — svoje ga. Koliko snovi je odletelo, predno se je dvignila iz besednega sporočila njegova — Brizejda?

Kakšna Brizejda? Kakšna delavnica? Poet — dela? Poet ustvarja iz nič, poet je inspiriran! Kakor hočeš, samo čuj poeta samega najprej. V pismu 7. marca 1832 (Lj. Zv. 1888, 572) Prešeren kar sam priznava Čopu, koliko truda ga je stalo, predno je bil Sonitus de formulario dovršen do zadnje pičice:

»Sollte ich Dir in meinem letzten Schreiben zu wehe gethan haben, so halte es dem Umstande zu Gutem, dass ich auf den Sonitus in Kop. sehr viel Mühe verwendet habe¹ (jaz !),

¹ Spomnimo se Horacijevih verzov v Epist. ad Pisones 412/13:

qui studet optatam cursu contingere metam,
multa tulit fecitque puer, sudavit et alsit.

Sonet

Apél podobo na ogléd (Schau) poštavi,
De bi refnizo flishal ne le hvalo
Sad skrit sveřtó pollusha kaj sijalo
Neumno, kaj umetni od nje pravi.

Pred njó s' kopiti zhevlar se ultavi,
Ker ogleduje drétar obuvalo (Ge-
schuhung),

Jermenov meni de ima premalo.
Kar on ozhíta (ausstellen), koj Apél
popravi.

Ker pride drugi dan moj mosh kopitni,
Na mest deb' fhel napréj po fvoji poti,
Ker zhevli so pogódi (in der Ord-
nung), mézh (mezha, Wade) se loti.

Saverne (zurechtweisen) ga obrasnik
imenitni

In tebe s njim, ki nap'zhen (verkehrt)
fi ozhitar

Rekozh: le zhevle fodi naj Kopitar.

und solchen gleich einer geliebten Brisēis nicht ohne in tobende Worte auszubrechen fahren lassen konnte.²

Carm. IV., 4, 27—32:

— — — — — ego **apis** Matinae
 more modoque,
 grata carpentis thyma per laborem
 plurimum, circa nemus uvidique
 Tiburis ripas operosa parvus
 carmina fingo.

Kje je zajemala med in zbirala cvet naša »Čebelica«, ki je prvič rojila 1. maja 1830? Učila se je pri — Horaciju. Najprej . . .

² Prim. Propercij II, 8, 29—36:

ille etiam abrepta desertus coniuge, Achilles,
 cessare in tectis pertulit arma sua.
 viderat ille fugas, tractos in litore Achivos,
 fervere et Hectorea Dorica castra face,
 viderat informem multa Patroclon arena
 porrectum et sparsas caede iacere comas,
 omnia formosam propter Briseida passus:
 tantus in erepto saevit amore dolor.

Ljubezen Ahila do lepe Brisejde je bila locus communis erotičnih pesmi. Tako poje tudi Horacij, Carm. II, 4, 1—4:

Ne sit ancillae tibi amor pudori,
 Xanthia Phoceu, prius insolentem
 serva Briseis niveo colore
 movit Achillem.

Ovid, Amores, II, 8, 11:

Thessalus ancillae facie Briseidos arsit,
 serva Mycenaeo Phoebas amata duci:
 nec sum ego Tantalide maior, nec maior Achille.

V l. 1830/31 je Prešeren študiral zlasti rimsko elegijo. Dokument? Gazela 1: »Bòlj ko Dèlije (Tibul), Korine (Ovidij, Amores), Cntije (Propercij) al Lavre« (Petrarka). Kako intenzivno je proučeval slog rimske elegije, priča njegova »Perva ljubezen« (She miru . . .) iz leta 1831, ki ji je dal za vodilo prvi distih iz Propercijeve elegije II, 3! Ne samo en distih, nego vsa ta elegija priča o temeljitem študiju. Zakaj v nji je tudi na svoj način izvedena sinteza med antiko in modernim slogom. V isto leto spadajo tudi nekatere gazele, skoro gotovo pa že tudi misel na venec elegij po zgledu — Propercijeve Muze! Gazele so Prešernove epistulae amatoriae (= Amores), spesnjene v Propercijevem slogu, toda z romantično noto (»al Lavre«) ter osebno Prešernovo potezo: torej »antik und modern«. O tem pri drugi priliki. S tem pa nikakor nočem trditi, da Prešeren ni poznal — Homerja. Samo to bi si upal zagovarjati, da je dal povod za ono primero soneta z Brizejdo predvsem intenzivni študij rimske elegije, zlasti Propercija.

S tem priznanjem poeta samega smo dospeli do kaj kočljive točke v pojmovanju Prešernovega umetniškega ustvarjanja. Zakaj, dve estetski stranki sta med nami, ki se pobijata radi pravega in nepravega pojmovanja pesniškega ustvarjanja: eden del naglašča zavestno in hoteno, drugi pa nezavestno, slučajno, improvizirano in nenameravano delo. Če pa že priznava namero in »delo«, pa ga skuša zmanjšati na najmanjši najmanj.³

Ko primerjamo Plinijevo besedilo s Prešernovim »Sonitus de formulario«, se nam ravno radi značilne poetove izjave vsiljuje vprašanje: Kaj je moglo povzročati toliko truda?

Gotovo se Plinijeva pravljica ni sama po sebi preveč upirala, dasi ni mala reč, določeno vsebino skoro dobessedno prelititi v točno število 14 verzov soneta. Sonet priča, kako suverensko je oblikoval dano snov. Toda misel na »Novo pisarijo« nam vendarle podaja nekaj pojasnila o borbi poeta z jezikovnimi težkočami. Saj pravi »učenec« pisarju, da hoče stopiti v »trop, ki se poti in trudi, ledino orje naše poezije...« Ta izjava spada neposredno pred naš sonet v l. 1830, ko je bil jezikovni problem v ospredju.

Zato lahko trdimo, da je jezik sicer delal poetu ne male težave, da pa je moralo biti še nekaj več ovir kot sam jezik. Omejevatı je moralo poeta v pesniški prostosti več količin, od katerih zavisi prečesto cena pesniške umetnine. Te pa so: a) dana oblika soneta, b) dana Plinijeva pravljica in c) njegova osebna namera.

Bržkone bo zadela ta sodba pravo stran, da je prizadevala Prešernu največ preglavice tretja umetniška količina; torej tista Kopitarju namerjena literarno estetska brca. Zakaj, pred njim je stalo nemajhno umetniško tehnično vprašanje: kako naj bi tujo snov tuji obliki tako prilagodil, snov in obliko tako združil z lastno poantirano namero, da bi dosegel svoj pesniško umetniški smoter. Dodati je moral nekaj tuji količini in oploditi jo je moral s svojo pesniško duhovitostjo: iz svoje

³ V tem boju naziranj morejo in morajo odločati edinole gola — dejstva v poedinih slučajih. Čim več takih dejstev, tem bolj se ugotavlja tudi resničnost in pravilnost enega, tem bolj tudi neosnovanost in neupravičenost nauka drugega dela naših estetskih učiteljev. Radi tega se izplača, da zopet pri tem novem »slučaju« izčrpno ugotovimo gotove stvari, ki morejo odkriti in potrditi tudi mojo teorijo o pomenu »Zlatih črk« na posodi Gazel.

duše, iz svojega življenja dodati čisto samosvojo, karakteristično potezo. Poetu je šlo v tem danem slučaju za lastno poetsko umetniško potenco kot nekdanj slikarju Apelu. Morda še za več, kar bomo videli pozneje.

Za enkrat pa lahko trdimo, da je šlo genialnemu slovenskemu poetu za duhovito lastno misel v boju proti »napačnemu očitarju«. Zakaj, temu je bilo treba postaviti na ogled nekaj prvovrstnega. Ali velika in izredna skrbnost pri oblikovanju nove umetnine ni bila na svojem mestu? Ali bi naj bil stopil Prešeren pred strogega dunajskega gromovnika z nestvorom ali celo navadno prestavo? Nikdar! Njegov »opus« je moral imeti izredno značilno potezo.

In tako je postavil na ogled Kopitarju cenzorju, napačnemu očitarju, svoj ideal lepote, svojo »geliebte Brisëis«, s hudomušno mislijo, da se bo morda učeni gospod gromovnik spomnil Plinijeve pravljice . . .

Tako je torej Sonitus de formulario »gleich einer geliebten Brisëis« drugo poetovo velevažno priznanje najvišje mere. Zakaj, ne gre samo za navadno primero, gre za vzporedbo in enačbo Sonitus de formulario = Brisëis, tu gre v prvi vrsti za poetovo estetsko, umetniško kvalifikacijo lastne umetnine. Le-ta estetska sodba pa se tiče z našega stališča tudi Prešernove umetniške potence: po delu sodimo mojstra.

Ali hvali Sonitus de formulario Prešerna? V čem tiči spričevalo o Prešernovi umetniški genialnosti? Kje je na njegovi podobi, Sonetu-Brizejdi, tista značilna odlična poteza, tista vidna priča njegove genialnosti in duhovitosti?

Naznačili smo že deloma to, a pribijmo še enkrat, kar se nam kaže poudarka vredno.

Prešernu je bilo po naravi in po uku ter vaji dano, da je prvič zmožel vse jezikovne težkoče ter točno in spretno rešil tehniški problem, ko je pretil dano tujo snov v dano, z matematično točnostjo odmerjeno tujo obliko soneta.

Drugič: pokazal je svojo ustvarjajočo silo in svoje umetnine popolnost s tem, da jo je vzporedil s prelepo deklico Brizejdo, hoteč s tem naglasiti vrednost svojega Soneta, posebno še z značilnim dostavkom »de formulario«. Že z naslovom samim je hotel naglasiti boj z možem, »kateri per nas kopitarstvo oskerbljuje«. Zakaj, pomniti treba, da pri Prešernu in vobče pri vsakem umetniku tudi naslov sam označuje

bistveno misel umetnine.⁴ Kopitar ni zaman imenoval Prešerna »der vielgewandte Doctor-Dichter P[rešeren].

⁴ Označba soneta z dostavkom »de formulario« mora imeti osebno poanto. V pismu 13. februarja 1832 imamo namreč »Sonitus de formulario«, dne 7. marca pa »Sonitus in Kop.«. Oba naslova sta identična, zato »de formulario« = »in Kop.«, dalje formularius = Kopitar (kopitar). Prešeren piše sploh v obeh pismih na mestih, kjer misli imenovati Kopitarja, večinoma le — formularius.

Kaj pomeni pravzaprav ta beseda? V dr. W. Freundovem Wörterb. d. lat. Sprache (Leipzig, 1844) II., stoji pod besedo formularius: Ein Jurist, der bloß nach der Kenntniß der Gerichtsformel strebt und sich um die gerichtliche Beredsamkeit nicht kümmert, ein Formeljurist: Quintil. Instit. 12, 3, 11. — Kdaj je bral Prešeren Kvintilijana, ki ga je imel doma pri sebi, kot priča »Zapuščinski akt«? Je od tu prenesel označbo na Kopitarja? Slovar Imm. Joh. Gerh. Schellerja Latein.-deut. Handlex., 3. A. Leipzig, 1817, ima: Formularius (formula) ein gemeiner Jurist, der sich nur um die rechtlichen Formeln bekümmert etc., aber dabei kein Redner ist. Quintil. — Enako uče drugi slovarji. Kopitar pa je bil — filolog! V bistvu pa odgovarja označba popolnoma njegovi estetski presoji Prešernovih umetnin, kakor uvidimo pozneje.

Ker je formularius izpeljanka iz »formula«, ta pa zopet pomanjševalka za »forma«, oglejmo si še ta pojma:

Freund ima za »formula« med drugim tudi Modell; vom Schuhleisten: f. calcei, Ammian. 31, 2.

Scheller: 3) e: d. Modell, z. B. ein Schuhleisten, Ammian.

Heinichen (Latein.-deut. Schulw. I., 1909): 2) a: Regel, Vorschrift, Satzung...; d: Richtschnur, Norm, Grundgesetz, Maßstab. — Isto Stowasser. Skutsch 1910.

Za »forma« ima

Heinichen: 5) Form, Modell, dah. Schuhleisten, si scalpra et formas sutor non amat.

Stowasser: II. konkret: 3) Form; occ. a. Leisten.

Scheller: 2) Form, i. d. wornach etwas gebildet wird, z. B. Schusterleisten. Du Cange (Glossar. Med. et Inf. Latinitatis): calcei modus (Papias: fabricantur Formae sutorum).

Horacij ima Sermon. II/3, 106: »si scalpra et formas non sutor«. Kiessling-Heinze 4. A. 1910 objasnuje »Leisten«.

Iz vsega tega nujno sledi, da je Prešeren rabil »formularius« v pomenu »kopitar«, »kopitni mož« (dobesedna prestava!) ali po pismu 14. marca 1833 »zhevlarja, kateri per naš vfelej tudi kopitarstvo olkerbljuje«.

Tako je res formularius = Kopitar, prva naša domneva torej pravilna. Največ pa govori za to razlago Sonitus sam, ki je po vsebini in obliki sicer tuje kopito, toda s Prešernovo originalno potezo, z njegovo osebno noto, »marko« njegove — officine. Naslov se torej popolnoma krije z vsebino in tendenco umetnine. Preočito Prešernovo »kopito« je bilo nevarno, zato ga je Čop — konfisciral, Prešeren sam pa pozneje l. 1833 v Illyr. Blatt u — popravil, znamko zabrisal.

Tretje dejstvo je pravzaprav tisto glavno, ki kaže Prešerna v vsi njegovi genialni duhovitosti. Zakaj »Sonitu de formulario« je vdihnil pečat svojega genialnega duha s tem, da je z eno samo potezo na mojstrski način zaostрил Plinijev »quod in proverbium abiit: z enim samim gibljajem je v skrajnem kotičku, tam v zadnjega verza koncu z veliko začetnico ovekovečil ime »zhévlarja, kateri per naf vselej tudi kopitarstvo ofkerbljuje« ter za nameček še z mefistofelskim posmeškom debelo podčrtal ono v skrajni kotiček potisnjeno ime Kopitarjevo, misleč si: »Dobil si, napačni očitar, stigmo za vekov veke!«

Tako je znal deliti poet estet z Apelsko in Odisejsko roko klofute estetskim Terzitom: *πολύτλας και πολυμήχανος πολύτροπόστε!* Z eno samo potezo, z eno samo črko — pomislimo to! — je bil rešen oni težki problem pesniškega oblikovanja, na originalen način popravljen o Plinijevo besedilo — kopito in hkratu bila z eno samo črko ovekovečena dva trda borca, dva velikana slovenske romantike.

Z enim samim Prešernovim gibom smo dobili Slovenci estetski dokument prve vrste iz prvih dni naše velike poezije — iz slovenske romantike.

Lahko si torej mislimo, zakaj je Prešeren v vsej svoji gorenjski jezi zapisal rovtarsko srdite »razjarjene besede« v pismu 13. februarja 1832, češ: »Aus Rücksicht für Deine und des Kafteliz Wäscherin will ich den Sonitus de formulario cum ceteris fahren lassen; denn wer weiss, was euch passieren könnte zhe bi visoki gromovnik shtuvo napél.« Bil je pač tisti izredni trenutek notranjega zadovoljstva, ki ga občuti sleherni umetnik, kadarkoli se mu posreči izredno težak umetniški problem, katerega pa je skvaril Prešernu prijatelj Čop s tem, da mu je v rokopisu Čebelice prečrtal kopitnemu možu na ogled postavljeno — Brizejdo. Bil je to dalje tudi tisti trenutek, ob katerega je spravil Čop s svojo črto njega, ki je ves *ἐνθροος και μαιώμενος* zapisal v samozavestni moči zadnjo besedo v sonetu ob misli, kako je z eno samo mojstrsko potezo stopil na prste glavarju kopitarjev po ozkem slovenskem leposlovnem svetu.

Hinc illae lacrimae.

Dobil je napačni očitar zaslužen o plačilo od samozavestnega poeta esteta zato, ker »Kopitar meine carmina für schwächer hält, als sie es vielleicht sind«.

Bila je pač velika razlika med nekdanjim juristom četrtega leta na Dunaju l. 1825/6 ter poetom Prešernom l. 1831/2. Razmerje med njim in kritikom Kopitarjem se je v teku šest let temeljito izpremenilo od dne, ko je došel v Ljubljano »velikan učenosti« — Čop, slovenski Aristarh in veščak v estetiki, metriki in poetiki, kakršnega želi Horacij v znani svoji estetski poslanici Epistuli ad Pisones.⁵

To nasprotje med nekdanj in sedaj naglaša Prešeren sam v onem pismu z dne 13. februarja 1832. Piše namreč:

»Audi rem: Als Jurist des 4. Jahres hatte ich eine Theke Carminum carn. meinen Freunden gezeigt, unter denen mich ein gewisser Trenz, der gegenwärtig irrsinnig ist, überredet hat, ich soll solche dem formul. lesen lassen. Sie waren in metrischer und grammatischer Hinsicht (jaz!) bei-läufig das, was etwa die Cantilenen des Lewičnjek. Formularius gab mir den guten Rath, ich soll sie ein Paar Jahre liegen lassen, und dann die Feile in die Hand nehmen. Quod consilium secutus omnia incendio tradidi exceptis: Povodni mosh, Lenora et Lashnivi pratikarji, wovon die ersten noch jetzt was Reim und Metrum (jaz!) betrifft, documenta dant, quo sint tempore nata, licet limae non impatiens fuissem. Alle übrigen habe ich als unverbesserlich voriges Jahr verbrannt.«⁶

⁵ V. 445—450:

Vir bonus et prudens versus reprendet inertis,
culpabit duros, incomptis adlinet atrum
transverso calamo signum, ambitiosa recidet
ornamenta, parum claris lucem dare coget,
arguet ambigue dictum, mutanda notabit,
fiet Aristarchus.

Prim. pismo Prešernovo Čopu 13. februarja 1832 ter 7. marca 1832. Čop je znal črtati —! Je že vedel, zakaj in čemu. Do dobra je uvidel to poet, ko mu je postavil svoj nagrobni spomenik z elegijo »V spomin Matija Čopa«. Navadil je poetov čoln »bréznov se, skal ogibat« . . .

⁶ Lj. Zv. 1888, 370. — Prim. Hor. Epist. ad Pis. 290/4:

— — — — si non offenderet unum
quemque poetarum limae labor et mora, vos, o
Pompilius sanguis, carmen reprendite quod non
multa dies et multa litura coërcuit atque
praesectum deciens non castigavit ad unguem.

Iz pisma je razvidno, na kaj je meril poet v prvi vrsti, ko se je spominjal na dunajsko zgodnico s Kopitarjem, sodnikom svojih prvencev. Priča zlasti pojasnilo, da so bili tisti nekdanji prvenci slabiči »in metrischer und grammatischer Hinsicht« ter »was Reim und Metrum betrifft«. V teh stvareh je one dni zadostovala Kopitarjeva tehtna beseda, zlasti v kolikor se je nanašala na slovniška, jezikovna pravila. Za sodbo je bil hvaležen poet tiste dni, dokler ni še bilo strokovnjaka Čopa; potem pa od l. 1828, posebno pa od »Nove pisarije« sèm nič več. Od tega časa je vodil literarno delo Čebelčinega kroga mož, ki »skrita nobèna bilà ni zvezd mu nebá poezije« in ki »zaklade duhá Krézove bil si nabral«.

Takega moža je lahko popraševal za strokovnjaški nasvèt v pismu dne 7. marca 1832:

»Schreibe mir, welches metrum einer krainischen Tragoedie am meisten conveniren würde: ob 4 füßige Trochaeen oder 5 vel 6 füßige Jamben, und sollte man die erste Versgattung reimen oder assoniren oder ungereimt lassen, dann ob sie eine fixe Caesur haben müssten«. ⁷

To torej, kar je mogel Kopitar Prešernu učencu nuditi, ni več zadoščalo poetu, odkar je imel poleg sebe strokovnjaka

V. 386—390:

— — — — siquid tamen olim
scripseris, in Maeci descendat iudicis auris
et patris et nostras, nonumque prematur in annum,
membranis intus positis: delere licebit
quod non edideris . . .

⁷ V Epist. ad Pis. razpravlja Horacij vobče tudi o metru v epiki, liriki in drami. Za dramo uči v. 79—82:

Archilochum proprio rabies armavit iambo:
hunc socci cepere pedem grandesque cothurni,
alternis aptum sermonibus et popularis
vincentem strepitus et natum rebus agendis.

V. 251—258:

syllaba longa brevi subiecta vocatur iambus,
pes citus; unde etiam trimetris ad crescere iussit
nomen iambeis, cum senos redderet ictus
primus ad extremum similis sibi: non ita pridem,
tardior ut paullo graviorque veniret ad auris,
spodeos stabilis in iura paterna recepit
commodus et patiens, non ut de sede secunda
cederet aut quarta socialiter.

Čopa, mentorja v vseh vprašanjih, tikajočih se metrike, poetike, slovnice in — estetike. Kopitar, gramatik s svojimi zastalimi nazori, je meril vedno z istimi kopiti in se nikakor ni mogel meriti s Čopom, specialistom ravno v — poetiki. Njegovo poznanje poezije se je sukalo skoro edinole okrog — srbske in narodne, vobče neumetne pesmi; Prešeren pa je bil poeta doctus kot Horacij in vsi rimski poetje.

Kaj je mogel torej nuditi cenzor Kopitar učencu, iskajočemu sinteze med antiko in stremljenjem romantike? Malo, bore malo in še to je bilo tam kakor leta 1825! In zato se ni čuditi, če se je čutil nekdanji »učenec« visoko nad bivšim mentorjem, nepoboljšljivim visokim svojim zaničevalcem.

Če se torej do dobra vmislimo v vso temeljito razliko, ki je vladala med nekdanjimi Prešernovimi »kantilenami« ter novimi njegovimi pesniškimi doneski v rokopisu Čebelice III. ter med Kopitarjem in Prešernom v letih 1830/32, potem nam je marsikaj umljivejše. Končno gotovo tudi to, s kakšnim užitkom je hotel poet stopiti na prste starokopitnemu svojemu zločestniku, ki je v Prešernu še vedno zrl več ali manj nerodnega učenca izza l. 1825. Umljivejša je povsem zlasti argumentacija: »Daher mag es kommen . . .«

. . .

Pa pojdemo še globlje za kulise, za katerimi je izpilil poet svojo strupeno puščico. Sonitus de formulario dobi namreč takoj še značilnejšo potezo, čim ga postavimo v luč sloveče slovenske »pravde za oslovo senco«: Sonitus spada namreč v dobo tik za slavnoznani sonet o — kaši, v katerem se je bil poet estet Prešeren s prešernim svojim humorjem nalahno obregnil ob slovenske Abderite ter njihove »črkarske pravde«, češ:

»Ak pa po črki boljši jed ne bode,
In zavolj črke ne trpi nič škode,
Obhaja taka misel nas Slovence,

Da pravdajo se ti može znabiti,
Za kâr so se nekdanji Abderiti
v sloveči pravdi od oslôve sence.«

Za ta hudomušni in osebno nevtralni, le malenkostno poetje samo šibajoči sonet esteta Prešerna, ki je imel tedaj daleko-

sežne in v nebo kipeče leposlovne načrte — glej »Novo pisarijo«! —, je Kopitar ošvignil poeta po svoji gorjačasti maniri 6. julija v Illyr. Blattu 1833, št. 37, v tistem nečednem, proti Čopu naperjenem pamfletu: »Ein Wort über den Laibacher ABC-Streit.«

Zafrkuje ga takole (str. 107, drugi stolpič):

»— — — — und unserm verlornen Sohne (= Čop) in der Vienna Taverna ein politisches Diner zu geben, wobei vor allem weder sein Liebling, der vielgewandte (Kop.!) Doctor-Dichter P., noch weniger aber eine Kawa fehlen darf, wie sie des »lieben Preschern« Gourmand Sonett verlangt. — Und es ist für Sie nicht ohne höhere Bedeutung, daß ihr Ψ eine weit schönere (Kop.!) Figur auf einer powtengana kawa macht, als ein SH, oder gar nur ein kleines fh. Selbst die ästhetischen Genies Č. und Dr. P. (jaz!) dürften solchem Eindrucke kaum widerstehen.«

Te ljubeznive Kopitarjeve spomine na »ästhetischen Genies Č. und Dr. P.« ter na »weit schönere Figur« črke ψ »auf einer powtengana kawa« (Prešeren piše v sonetu o kaši nalašč kawa in kasha) sta zavrnila vsak na svoj način oba, Prešeren in Čop, istočasno v Illyr. Blattu 17. julija 1833, št. 30 (torej 10 dni za Kopitarjevim napadom). Čop je objavil v posebni prilogi filološko stvaren članek »Slowenischer ABC-Krieg N° 3«. Takoj za njim pa je Prešeren tudi v posebni prilogi vrnil Kopitarju milo za drago s svojimi »Litterarische Scherze in August Wilhelm v. Schlegels Manier vom Doctor-Dichter P.« (jaz!).

Kdor hočeš res uživati Prešernovega »jezika sol«, preberi poprej Kopitarjev pamflet, zlasti v njega koncu tisti nečedni »stercor« ter »maculor«, nato pa takoj vseh petero Prešernovih »literarnih šal«. Odprlo se ti bo spoznanje o duhovito finem, srdito vzvišenim estetskem stališču našega poeta ter nizkosti dunajskega visokoučenega pamfletista.

Paziti pa moraš na skrite finese in poante priobčenih »šal«! Zakaj, razporedba sama krije, kakor je to Žigon dobro izluščil,⁸ radi cenzure tistih dni posebno skrivnost: »Prvi štirje (I. Error typi. II. Apel in zhévljar. III. Relata refero. IV. »Hoc

⁸ V komentirani, še neobjavljeni izdaji Prešernovih poezij (Celovec, 1913, Družba sv. Mohorja), »Kronološki pregled« str. 26.

scio pro certo quotiens cum stercore certo.) Kopitarju, peti zadnji (»Du staunst«) Čopu. NB: Podčrtani, razprto tiskani sklepi vse petorice dadó zase popolen stavek — psovok: Zoilus-Kopitar, — so schöpft er einmal aus eigenem Schlamme, — ingenium suile = Flegel.«

Pomniti moraš tudi dobro, da imaš pred seboj puščice izza »Nove pisarije«, te slovenske, Prešernove »novae artis scribendi«! Učenec ne ostane pisarju nobene dolžen, ker dobro ume posel — illudendi.

To izpričuje takoj prvi, s sarkazmom prisoljeni epigram Zoilu-Kopitarju. Toda na prav poseben črkarsko umni način: na prvem mestu je objavil svoj »Error typi«. Zoilus: Zoilus pripoveduje strani slovenske literarne, mecenske, mentorske zgodovine. Takoj za prvo črkarsko šalo (Litterarische Scherze = črkarske šale: littera = črka, litterae = črke, pismenost, literatura!) pa je uvrstil poet že dve leti staro Brizejdo, a z novim naslovom »Apél in zhévljar« ter z novo napakico (vse radi cenzure seveda): »kopitar« stoji zdaj iz previdnosti zapisan z — malo začetnico, toda zato s posebno poetovo pripombo na naslov Kopitarjevemu gourmandskemu okusu, češ:

»Um nicht mißverstanden zu werden, erklären wir, daß wir das Fach der Grammatik dem Herrn K. als seine »crepida« gelten lassen (jaz!) Cuique suum. Wir beschränken daher diesen Ausspruch lediglich auf sein (jaz!) ästhetisches (Preš.! Urtheil (jaz!). Sieh Illyr. Blatt Nr. 27, vom 6. Juli, S.108, Spalte 1. »Die ästhetischen Genies«, Spalte 2, »was den echt (nicht bei Kotzebue oder Glauren) Gebildeten gefallen kann.« »Wir begreifen unter anderm nicht, wie die lyrischen Dichtungen, Romanzen etc. der Zhbeliza mit den Dramen des ersten und den Romanen des letzten verglichen werden können.«

Tako je Prešeren sam dovolj jasno izpričal z dejanji in z besedo, kako je on — umeval črkarsko pravdo, dokazal sam neovrgljivo resnico, da ga Kopitar ni zaman podrezal z nazivom »der viel gewandte Doctor-Dichter P.« Bil je pač nad vse originalen — artifex, ki mu ni mogla do živega nobena cenzura, najmanj pa ga zjesti »štuva« visokega gromovnika. Mož kopitni nikakor ni bil dorastel genialnemu poetu, duhovitemu in učenemu estetu, odkar ga je vodila večča Čopova roka.

Razdelila sta si prijatelja odgovor: Čop, filolog, teorijo in znanstveno filološko delo, Prešeren, poet in esteta, prakso in estetski boj proti »kopitarjem« in »napčnim očitarjem«.

Tako smo zdaj do dobra poučeni o bistvu Prešernove »črkarske« pravde, ko nas je sam poučil, kako je treba umevati vse njegove **nameravane** »errores **typi**« tja do »zlatih črk« na posodi Gazel in Sonetnega venca.

Pretkani, navihano duhoviti »Doctor« (iuris) je pač znal na originalen način družiti to svojo lastnost z Arhiloško jedkostjo (»Dichter« — *μαυρόμενος*), in sicer bolj, kot pa je bilo umljivo in všeč Kopitarju, glavarju črkarskih borcev. Skusil je na novo kopitni mož, da se ni dobro kosati s poetom Prešernovega kova, da ni dobro namigavati in drezati v »Doctor-Dichter — Prešern«-a.

Ob Sonitu de formulario se nam je, upam, prav lepo odkrila vsa nebotična višina Prešerna in Čopa in vsa estetska malenkostna nizkost Kopitarja ter drugih »estetov« njegovega kroga. Spoznali smo pri enem primeru do podrobnosti, da je tičal za nevžitno črkarsko pravdo dobršen kos — estetske pravde, ki nam v vsi goloti izpričuje leposlovní okus Prešernovih sodobnikov. Povedal jim je, jermenarjem, kopitarjem in črkobrbom na svoj način brezobzirno, a duhovito sodbo, do katere meje spoštuje njihovo »literarno« znanost. Po načelu Cuique suum. Kadarkoli se kopitnež v svoji nestrokovnjaški objestnosti spravi nad »mêča« = »supra crepidam« in se loti estetskih količin ter nevéšč prične presojati in obsojati kakovosti umetnine, njena razmerja, njeno ritmitiko, harmonijo v odnosu delov do celote, zmajevati nad njenimi skrivnostmi, tedaj mu zadoni umetnikov glas:

Odi profanum volgus et arceo,
favete linguis: carmina non prius
audita Musarum sacerdos
virginibus puerisque canto.

Ali je slutil Prešeren-učenec v »Novi pisariji«, da se bo do pičice vresničilo, kakor je pel l. 1830:

»Apolon drugi bom jaz sréd kozarjev
Si v rovtah pletel nevmrjoče vence?«

Ali ni upravičeno naslovil te svoje poslanice slovenskim estetskim Abderitom s Kopitarjem na čelu?

»Črkarske šale« govore svoj jezik, samo umeti je treba znati hierogliffe — dr. Tominšek!

Videli smo, zakaj je Sonitus de formulario pristna Prešernova in s tem slovenska leposlovnna umetnina. Z eno samo Apelsko lepo potezo je umel dihniti slovenski mojster v umetnino kos svojega lastnega življenja ter istočasno vtisniti neizbrisljiv pečat sodobnim slovenskim kulturnim delavcem in z njimi vred tudi vsej tistodobni slovenski kulturi. Ilustrirati in portretirati je hotel slovenski »novi pisar«, naš umni Apel, na popolnoma samosvojski način tisti znameniti Aristotelski rek, da *ἐπει γάρ ἐστι μιμητῆς ὁ ποιητῆς* ter postaviti s svojim Sonitom de formulario — Brizejdo vsem kozarjem v konkretni obliki pred oči mojstra Horacija zlati uk »ut pictura — poësis (= carmen). Pokazati je hotel svoji pritlikavi okolici, česa se je učil in do tedaj že bil naučil on, verni Horacijev učenec, pri študiju antike in moderne poezije pod večjim vodstvom moža, ki je imel »polno znanost pisanj« vseh narodov starih dni in nove dobe.⁹

Ali ni vse tako, kakor bi hotel Prešeren s Plinijevo pravljico podati slovenski kritiki, kateri je bil nedavno prej posvetil s svojo »Novo pisarijo«, nekako skrito opozorilo na uvodne Horacijeve verze v Epistuli ad Pisones?¹⁰ Saj tisti »spectatum

⁹ Satyren u. Episteln des Horaz, von Heinrich Voß 1800 (št. 31); Satiren d. Horaz von Wieland, Wien 1794 (št. 26). Čemu se je intenzivno bavil tedaj(?) ravno s Horacijem, kot pričajo trije izvodi v »Zapuščinskem aktu«, objavljenem po Žigonu v letopisu gimnazije v Kranju l. 1904? Čemu zlasti z njegovimi Epistulami in Satirami,« katere je imel kar v dveh izdajah? Kako je prišla v njegove roke Aristotelis de Poëtica v. Frd. Sylburgius, Leipzig 1780 (št. 20 v aktu)? Čemu mu je bila? Kdaj je dobil te knjige v roke? Sama vprašanja, na katera moremo dati le približno trden indirekten dokaz, da jih je dobil iz Čopove roke, ki si je bila nabrala tekom let Krezove zaklade iz vseh literatur in vseh stoletij filološke vede. Kako naj bi bil pač prišel poet in jurist Prešeren do Sylburgijeve izdaje, Vošove (te končno že še kako!) in Wielandove izborne prestave satir? Izbirati je znal gotovo le eden, in ta je bil filolog Čop.

¹⁰ V. 1—9.:

Humano capiti cervicem pictor equinam
iungere si velit et varias inducere plumas
undique collatis membris, ut turpiter atrum
desinat in piscem mulier formosa superne,

admissi risum teneatis, amici« je moral še vedno, vsaj meni se tako zdi, brneti Prešernu po glavi, ko se je spravil še čisto pod dojmi »Nove pisarije« in študija zanjo z novim literarnim delom nad glavarja literarne opozicije. Pomisliti je treba le na zgodbno njegovih prvencev ter sodbo slovničarja Kopitarja.

Zato sodim tako: Epistula ad Pisones je bila Prešernu izza dela in študija ob pesnitvi »Nove pisarije« v tako živem spominu, da je skoro avtomatično vdihnila poetu misel na Apela in čevljarja, »kateri per naf tudi kopitarstvo opravlja«. To še celo velja, če upoštevamo Horacijevo epistulo II, 1, ki omenja (v. 239 sl.) Apelovo slavo. Nad vse odločilni pa se mi zdita drugi dve mesti.

Satira I, 4, pravi v. 71:

»nulla taberna meos habeat, neque pila libellos«,
Epistula ad Pisones pa omenja nekaj sličnega (v. 372/3):
mediocribus esse poetis
non homines, non di, non concessere columnae.

Ti mesti pripovedujeta isto, kar Plinij z besedami: Idem perfecta opera proponerat in pergula transeuntibus atque ipse post tabulam latens vitia, quae notarentur, auscultabat...« Ker Rimljani niso imeli izložbenih oken, so imeli pa svoje — tabernae, ki so stale odprte ob cestni strani in imele s stebriči (pila, columna) ločene dele, kjer so visele prodajne stvari, n. pr. slike, knjige itd.

Težko, da bi ne bil Prešeren dovolj poučen tudi o tem, ko je pilil svoj Sonitus de formulario. Verjetno ni, da bi bil brez komentarjev študiral stare klasike. Tudi iz šole je gotovo prinesel dovolj znanja o starih realijih; sicer pa — stal je blizu Čopa.

In tako bi ne bilo prav nič čudno, če bi bil pod vplivom teh in podobnih antičnih realnih predstav in paralel (on = Apel, Kopitar = sutor, razstavljen slika = sonet — Brisejda) prepesnil za svoj posebni namen ravno Plinijevo pravljico.

Vse to pa bi stalo dokaj trdneje, če bi mogli v podrobnejšem in natančnejšem primerjanju »Nove pisarije« z Epistulo ad

spectatum admissi risum teneatis amici?
credite, Pisones, isti tabulae fore librum
persimilem cuius velut aegri somnia vanae
fingentur species, ut nec pes nec caput uni
reddatur formae.

Pisones ter vobče z epistulami in satirami Horacijevimi dognati iz notranjih, vsebinskih sorodnosti, da je Prešernova »Nova pisarija« pravzaprav po znanem načelu »antik und modern« predelana Horacijeva poetsko estetska teorija, prikrojena našim potrebam primerno, torej res nova ars scribendi, slovenska Epistula ad formularios ali Poslanica slovenskim kopitarjem. Prešeren je poznal moderne teorije o poeziji, poznal gotovo Friderika Schlegla »Das Gespräch über die Poesie«, poznal Kvintilijanove Institutiones et declamationes (imel jih je pri roki doma: Zapuščinski akt št. 28), ko je pesnil svojo novo — artem poeticam. O tem drugje,¹¹ dejstvo pa je, da je ravno po Čopovem prihodu v Ljubljano l. 1828 neprestano tičal v študiju antike. Dobil je pač svojega Aristarha in Kvintilija!

Poet se je dobro zavedal, na katere stare in nove avtoritete je oslonil svojo estetsko teorijo. Zavedal se je dobro, kje je izčrpal svoj »zlati uk«. Zakaj dobro si je vtisnil v spomin mojstra Horacija staro sporočilo, češ, da »pictoribus atque poetis quidlibet audendi semper fuit aequa potestas«. Zato se je tudi sam vedno in povsod v svojih pesmih držal zlatega Horacijevega načela: aut famam sequere aut sibi convenientia finge — scriptor. In ker se je s preciznostjo pravega umetnika (po vzoru, kot ga je naslikal Horacij v svoji poetiki, »sanus«: »insanus«) zamislil tudi v pomen drugih zlatih verzov starega preizkušenelega umetnika, zato si je dobro vtisnil v spomin tudi take njegove verze:

sumite materiam vestris, qui scribitis, aequam
viribus, et versate diu, quid ferre recusent,
quid valeant umeri, cui lecta potenter erit res,
nec facundia deseret hunc nec lucidus ordo.

Sonitus de formulario priča, da Prešeren ni smel biti — skromen! To treba vedeti onemu, ki hoče umeti Prešerna in — moje »Zlate črke«! —

II.

Sonitus de formulario je po vsem, kar smo čuli, res čeden spomenik iz tistih žalostnih dni črkarske pravde, ko so po l. 1830 z napeto »štuvo« ocenjevali in s starim nerodnim kopitom merili literarni estetičarji Prešernove Muze simetrijo.

¹¹ Dr. Oswaldova razprava je prijela problem preveč pri vrhu. Dvodelnost Prešernove »Nove pisarije« se krije z dvodelnostjo Epistule ad Pisones! Kako: kaj †† opus: poeta.

Ker pa ta Prešernov sonet ne daje le dokumentov o svoji dobi, nego je tudi še danes po svoji vsebini in tendenci znamenito delo, treba — ponere totum po Horacijevi zahtevi, da »omne tulit punctum qui miscuit utile dulci, lectorem delectando pariterque monendo«. Da, monendo —!

Nudi se namreč ugodna prilika, da vzporedimo Prešernovo tehnično spretnost s Petrarckovo in Goethejevo. Vemo, da je bil Petrarcka mojster v obliki soneta, zato si tudi lahko mislimo, kako bi bil rešil tak problem, kakor ga je Prešeren v svojem sonetu. Kako pa bi bilo z Goethejem, ljubiteljem prostih verzov in prostih kitic?

Ali bi ne bilo prečastno za njega in za nas vse, ki smo slovenskega rodu, če bi spoznali višino Prešernovo še nad nemškimi genijem?

Odgovor dobiš v sodbi vseučiliškega profesorja R. M. Meyerja tam v Deutsche Literatur-Zeitung 1907 (11, 675), kjer trdi, da se je Goetheju izmed vseh oblik edinole oblika soneta najmanj posrečila. Kakšen mojster je sicer bil s tehniške strani, priča lastna njegova izpoved o stanci (ottavi) po Minorjevem sporočilu v Neuhochochdeutsche Metrik, 1902, 649:

»So etwas habe ich für unmöglich (jaz!) gehalten, aber der Teufel mache fünfzig (jaz!) solcher Stanzen nach.« Zdaj pa pojdi, vzemi v roke »Krst pri Savici« in šteje... Koliko je stanc? Nič manj in nič več nego — 53!¹² Sklep: Samo eden je, ki bi bil po Goethejevi sodbi sodeč nad samim..., in ta je naš poet Prešeren, ki stoji s to ugotovitvijo na tem višjem stališču, čim pomislimo, kaj je imel v jezikovnem oziru pred seboj Goethe in kaj naš mojster v dobi »kaše«, črkarske pravde in jedke satire v »Novi pisariji«.

Na višje mesto pač ne bi bil mogel tedaj med Slovenci nihče drug kakor edinole on, Prešeren. Zadovoljni pa smo docela tudi z Goethejevo višino —.

S te višine pa premotrimo zdaj še enkrat Prešernov Sonitus in ves tisti brez sramu priznani veliki trud njegov. Umeli in občutili bomo morda končno vendarle enkrat vsi tisti upravičeni poetov gnjev, s katerim je bil v satirah po kopitarstvu in abderitstvu svojih sodnikov.

¹² Prvotno le 52.

Pred zaključkom še nekaj, kar je vsaj od daleč v zvezi z našo razlago Prešernove umetnine. Še vedno si namreč stojita dva tabora estetikov v ostrem nasprotju. Na eni strani stojijo takozvani »arhitektonikarji« in »matematični estetičniki«, kakor jih je svoječasno zasmehljivo obimeno dr. Tominšek; na drugi pa so on ter vsi, ki z njim pobijajo vsako zavestnost arhitektonskega ustvarjanja ter zanikujejo matematično premišljeno točnost Prešernovih umetnin.

Kot nekdanj Čop in Prešeren si stojimo danes nasproti Žigon in jaz ter Tominšek in drugovi. Med nami pa je še široka vrsta onih, ki se za »arhitektoniko« ne brigajo pobljže, nego le majaje z glavo presojujejo estetsko tehniške probleme, kakor je ravno kdo poučen, kritično ali nekritično.¹³

In ravno radi tega je velezanimiv članek vseučiliškega profesorja dr. Walzelna, znanega poznavalca romantične nemške struje.

Pod naslovom »Beschreibungen von Dichtungen« piše v literarni prilogi »Berliner Tageblatta« 1916, št. 404, svoje pripombe z ozirom na ravnokar izšlo novo delo umetnostnega zgodovinarja Wölfflina: »Kunstgeschichtliche Grundbegriffe« (Das Problem der Stilentwicklung in der neueren Kunst; München, Bruckmann, 13'60 M, 1915). Walzel meni, da bi bilo treba tudi za presojo literarnih umetnin gotovih reform v smeri, ki jo je bil začel že literarni kritik Scherer, želeč, da bi prineslo pobudo tudi za preosnovo poetike ravno novo Wölfflinovo delo: nujno da je že treba trdnih in priznanih osnovnih pojmov tudi o literarni kritiki.

¹³ In temu se ne more čuditi, kdor pomisli, kako je poučevala srednja šola slovensko mladino v estetiki vobče, v poetiki in metriki pa še prav posebno. Kako je danes, to tudi vemo. Vemo tudi, da bo treba, če bo nova šola sploh še čutila potrebo estetske vzgoje, precejšnje premembe. Kako je bilo na avstrijskih vseučiliščih, kjer so se vzgajali naši profesorji? Šele zadnja leta je zavela sveža sapica, vendar pa je bilo še vse preveč v prvih početkih, kakor da bi se bil mogel pokazati povoljen vpliv. Kako bo na vseučiliščih v Jugoslaviji, pokaže čas. Na vsak način bodo morali tudi estetiki in poetiki posvetiti več sistematičnega dela.

Ob vstopu v novo »socialno« dobo ne bo mogoče prezreti prirojenega estetskega čuta. Zato bo tudi vprašanje kolikortoliko vpilo po utešitvi. Ali nastopi doba najgolejšega materijalizma mas? Kakorkoli! Najbolj divji narodi so nosili okraske, tudi najsocialističnejša družba ne bo mogla prenašati življenjske bede brez iluzije, ki je podlaga vsej — umetnosti in estetiki. Zato bo nujno došla doba, ki bo estetiki posvečala najvišjo skrb.

Walzel piše :

»Wölfflin wirft seiner Wissenschaft vor, daß in ihr die begriffliche Forschung mit der Tatsachenforschung nicht Schritt gehalten hat. Gleiches gilt von der großen Mehrheit aller kritischen Tätigkeit auf dem Gebiete der Dichtung. Da wie dort hatte der Impressionismus sich grundsätzlich gegen die Verwertung von Begrifflichem gekehrt. Die Begriffe der alten Aesthetik hatte man verworfen. Versuche, an ihre Stelle Neues zu setzen, Versuche, wie Scherer sie plante, waren aufgegeben worden. Die Folge ist, daß heute zwar gelegentlich viel Geistreiches und Förderndes gesagt wird über das eigentlich Künstlerische von Dichterwerken; wahre Offenbarungen blitzen zuweilen auf: aber noch besteht kein Ansatz zu einer Zusammenfassung solcher Fingerzeige (podč. jaz). Ich möchte mich nicht dem Vorwurf aussetzen, als rief ich nach lähmender Systematik. Allein man nenne mir ein Buch, das dem Erforscher der Dichtung sagt, wie er heute das dichterische Kunstwerk anfassen soll, wenn er dessen Kunst ergründen und verständlich machen will« (podč. jaz).

Pa se čudimo, da se pri nas bijemo in mahamo drug po drugem, ko nam vsem manjka splošno priznanega merila za pravično, nepristransko presojo slovenskih leposlovnih umetnin! Ali ni tudi nam Walzelnov glas krepak opomin, da nam treba predvsem trdnega pojmovnega temelja, če se hočemo izogniti nesporazumljenju, bridko občutenim krivicam, ki često temelje ravno v pomanjkljivi naobrazbi kritikov, ako ne tudi v zlobni njihovi volji?

S svojo mislijo posega Walzel čez nemške meje prav v najnovejšo zgodovino kritike, ki ji je enako ko nemški treba rešilne poti po Walzelnovem nasvetu :

»Für die Kunstgeschichte besteht jetzt ein Ansatz zu solcher Darlegung in „Wölfflins Kunstgeschichtlichen Grundbegriffen“ 1915. Noch ist Abschließendes in Wölfflins Werk nicht zu finden. Es macht aber den Versuch, gedanklich zu ordnen, was sich dem Verfasser und den Fachgenossen, die ähnliche Wege gehen wie er, ergeben hat an Möglichkeiten, grundverschiedene, ja gegensätzliche Mittel künstlerischer Gestaltung in die Werke wissenschaftlicher Denkarbeit umzusetzen.

Gleiches benötigen wir auf dem Gebiete dichterischer Ausdrucksmöglichkeiten. Es kann nur den vielgescholtenen gelehrten Literarhistoriker, es kann auch alle anderen, die von Dichtung zu reden und zu schreiben haben, endlich befreien von der Zufalls- und Gelegenheits-Ästhetik, an der wir seit Jahrhunderten leiden (podč. jaz).

Kar velja za Nemce, bi moralo tudi za nas. Presodimo le stoletni razvoj slovenske estetske kritike od Kopitarja in njegovih somišljenikov preko Bleiweisove samolastnosti, Mahničeve enostranosti, Tominškovega posmeha in zafrkljive geste pa do zadnjega »Jeranovega problema«: ali se ni že davno dvignila marsikomu vroča želja, da bi končno tudi mi morali očistiti estetsko kritiko vse nepotrebne krive vere?

Razvoj slovenske poezije in slovenske proze hoče lastno estetsko teorijo, slonečo na lastnem spoznanju. Ugotovila bi najprej samo gotova, trdna dejstva . . .

Prava odrešitev bi bilo gotovo za nas vse, ki se potimo in trudimo za estetske probleme, tako naše samostojno teoretsko delo. Očistilo in utrdilo bi nam glavne pojme ter postavilo s tem trden temelj za nas vse vzorni, zdravi in poučni kritiki. Nihče ne bi potem mogel mimo ali preko slovenskega estetskega antibarbarja.

Prešernova »Nova pisarija« in Cankarjeva »Bela krizantema« kar vpijeta po taki čisto naši teoretski knjigi, ki naj bi bila originalna slovenska »formula« za presojo naših umetnikov in njihovih umetnin. Vsaj skromen Kvintilijan ali Tacit (Dialogus de oratoribus) bi nam za silo dobro došel. Ž njim bi, upam, za vedno izpodmaknili tla nesrečni naši »Zufalls- und Gelegenheits-Ästhetik«, vsem kopitnim možem in nečedni njihovi obrti, vsem licemerskim našim »ernsten Kunstfreunden«, »Nebenmenschen oder Nebenforschern«, ki se bore samo za »Natürlichkeit, Echtheit und Unbefangenheit« Prešerna in njegovih umetnin.

Tako, sodim, sem znova s pozitivnim delom podprl svoje »otročarije« o Prešernu. Pojasnil sem zopet pri enem »slučaju« Prešernovega duha genialnost in tehniško spretnost. S tem pa sem seveda tudi pokazal, kako je treba iskati zakulisne poti Prešernove črkarske umnosti — in mojih »Zlatih črk«.

Ali bo mogel to razumeti — dr. Tominšek? Ali bo razumel, prav razumel, čemu in zakaj sem zapisal po treh letih doma ta svoj odgovor na tisti gorjačarski pamflet v »Berliner philol. Wochenschrift« 17. julija 1915? Samo radi Horacijevih verzov:

----- at ille,
qui me conmorit (melius non tangere, clamo)
flebit et insignis tota cantabitur urbe.

Serm. II, 1, 44 sl.

K reformi srednje šole.

Napisal I. Dolenc.

»Čudno je, da se nihče reformatorjev vzgoje in pouka ne domisli tudi politične vzgoje. Vem, ta in oni mi že moli pod nos »Ustavoznanstvo« itd.; toda »Ustavoznanstvo« je že sad; a meni je tudi do zemlje, drevja, zelenja in cvetja, t. j. masa naj spozna najrazličnejše državne tvorbe, pa tudi pota in viharje, ki so vodili do teh. Za tako spoznavanje pa se mi zdi sintetična metoda zanimivejša in prikupljivejša nego analitična metoda; zakaj potom sintetične metode izzveni ves tozadevni pouk v maniri povesti, in ta način zgodovinskega pouka je mikaven in zaradi tega uspešen in stalen. Saj to je ravno nestvor vse politične vzgoje, da pitamo maso samo s sadovi, ne da bi jo ob tem opozorili tudi na zemljo, drevje, zelenje in cvetje.«

—in— v »Napreju« z
dne 24. aprila 1919.

V teku osmih let, ko sem poučeval zlasti latinščino in grščino v vseh razredih gimnazije in me je proučavanje in poučavanje takozvane klasične dobe zaposlovalo skoro popolnoma skozi leto in dan, se mi je vsiljevalo dostikrat vprašanje: ali se izplača ta trud dijakom in — meni?

Srečna usoda je nanesa, da sem med vojno dvakrat premenil svoj stan: bil sem najprej — če štejem počitnice, dopust in dobo, ko ni bilo parlamentarnega zasedanja — kakih 20 mesecev kmet in nato, oziroma tudi že medtem zbornični stenograf. Oboje delo je zahtevalo od mene dosti znanja vsake vrste in mi dalo dovolj prilike, da sem razmišljal, ali je bil način, kako sem doslej prebil svoj čas, pravi ali ne.

Razveseljivo dejstvo je, da se pri nas mnogo razpravlja o vprašanjih, ki se tičejo šole. Saj zahteva delo v šoli dostikrat vse moči od učenca in učitelja. Zato je naravnost stvar vesti šolnikov in vseh, ki se zanimajo za šolo, da si stavijo opetovano vprašanje: ali se porabi čas, ki ga preživi mladina v šoli, res najbolje, in sicer prav tako glede tvarine, ki se poučuje, kakor glede načina, kako se poučuje. Saj je za mladino najbolje komaj dovolj dobro.

Nastopna razprava bo vzela iz velikega kompleksa šolskih vprašanj samo dve točki. Pečala se bo najprej s potrebo politične in socialne vzgoje srednješolskega dijaštva. Viharna doba svetovne vojske je prisilila vsakogar, da je proučaval gospodarska, politična in socialna vprašanja v Evropi, ako je hotel vsaj za silo razumeti vire, iz katerih se je nekako naravno rodilo strahovito gorje. Opazovanje parlamentarnega življenja na Dunaju in v Belgradu me je naučilo ceniti velikansko važnost poštenega dela v politiki, kazalo mi je pa tudi, da je neobhodno potrebno, da je politični vodja samo eksponent politično zrelega ljudstva. Če hoče priti naša država do svojega političnega in socialnega programa, če se hoče uveljaviti med kulturnimi državami, rabi najprej obširne izobrazbe v vseh strokah in nikakor ne v zadnji vrsti izobrazbe v politični in socialni vedi.

Stvar me je zanimala že dalje časa. Povod za objavljenje teh vrstic mi je dal članek »Da bo komedije konec« v »Napreju« z dne 24. aprila t. l., ki je — kolikor je meni znano — opozoril prvi v časopisju na važnost politične vzgoje.

Od tega vprašanja ločeno je vprašanje o upravičenosti pouka v staroklasičnih jezikih, ki tvori drugi del razprave in je v zvezi s prvim samo po končnem dostavku.

A. Pouk v politični in socialni vedi.

»Mladenič napravi maturo, je do vrha nabasan z različnim »znanjem«, a bolj od lune in zvezd mu je tuj tisti svet, v katerem živi in na katerega je navezan z vsemi nitmi svojega bitja in nehanja.«

Ivan Cankar v »Demokraciji« I., str. 289.

Te besede je zapisal Cankar v članku: »Kako sem postal socialist«, kjer opisuje, kako se je razvijal čut za socialno vprašanje v pesniku, ki mu je bil »bližji od očeta, delavca, ... rajni Klopstock« in ki ga je zanimal »bolj nego vse materine skrbi in bolečine ... en sam Prešernov sonet«.

Namenoma rabim v naslovu tega odstavka izraz »politična in socialna veda«. Brezdvomno vsled včasih ne baš vzornih naših političnih bojev, ki jih pa, mimogrede rečeno, nikakor ne jemljem pretragično, sta deloma izgubila izraza »politika« in »socializem« pri nas svoj prvotni pomen. Prejšnji disciplinarni redi na srednjih šolah so prepovedovali pečati se s politiko, brati in naročati politične liste. Avstrijska vlada je s to prepovedjo nameravala preprečiti v prvi vrsti narodnostne boje v šoli; morebiti je hotela zajezi tudi širjenje socialne demokracije. Na nekem socialnem kurzu na Sv. Joštu je imenoval dr. Krek ta strah šolskih oblasti pred politiko »horror vacui«, ker ni politika po definiciji, ki se je dobila na podlagi tozadevne debate kurzovcev, nič drugega nego skrb za javnost. Politika je torej — oziroma bi imela biti — izvrševanje glavne zapovedi krščanstva o ljubezni do bližnjega v najširši meri. Sociologija pa podaja temeljne pojme o državi in družbi in je do politike v podobnem razmerju kakor teorija in praksa.

Precej strahu pred politiko in socializmom bomo izgubili, če pomislimo, da se je pod pokojnim Krekom uvedel v ljubljanskem semenišču pouk v socializmu in narodnem gospodarstvu in da je na nekaterih švicarskih univerzah od pravne fakultete oddeljen študij političnih in socialnih znanosti (sciences politiques et sociales); pa tudi tam, »kjer je ta študij, po avstrijskem zmožnem sistemu, še vedno združen s pravnimi nauki, se polaga na študij teh znanosti veliko več važnosti kot v pokojni Av-

striji.« (»Slov. Narod« z dne 28. aprila 1919.) Kakor vidimo, je ta strah ponekod že premagan in znanstveni značaj teh dveh ved neoporečno priznan.

Namen pouka v omenjenih vedah naj bi bil trojen:

1. Dijaki naj dobé osnovne pojme o narodnem gospodarstvu, imajo naj pregled o vprašanju, kako si ljudje zlasti v Jugoslaviji služijo kruh in v katerih smereh morajo delovati, da se bo ta pot ljudem olajšala, oziroma napravila dobičkonosnejša;

2. vsak dijak naj dobi jasne pojme o strukturi človeške družbe, o bistvu oblasti in o bojih revnejših slojev za uveljavo načela, da mora biti glavni vir premoženja delo;

3. pozna naj pregledno glavne politične stranke ter njih programe v domovini in v državah, ki smo z njimi v zvezi.

Morebiti nisem v teh kratkih besedah povedal vsega tako jasno, kakor bi bilo želeti; a razumel me bo vsakdo, kdor se za imenovana vprašanja zanima. Ali moremo dati n. pr. zrelostno izpričevalo mladeniču, ki ne pozna gospodarskega pomena morja in rudnikov, ki mu je združništvo knjiga s sedmimi pečati, ki ne vé, kaj je program socialne demokracije? Koliko pa je sedaj abiturientov, ki bi o teh stvareh imeli vsaj nekaj solidnega znanja?

Ne bojmo se, da nam mladina pri tem posirovi! Mladina se peča s politiko tudi brez sodelovanja šole, a potem pa nam lahko očita: »Kolikor avstrijski študent pridobi modrosti, si jo mora takorekoč spotoma in naskrivaj pobrati na cesti« (Cankar). S takim poukom bi se javno politično življenje v naši domovini silno dvignilo; delo posameznih strank in poslancev bi se presojalo dosti pravilneje. Zmisel za javna vprašanja in narodno gospodarstvo bo spremljal izobraženca na poti v službo in mu bistril oko za ljudske potrebe. Vse življenje bo motril z drugačnimi očmi nego sedaj.

Ta študij bo izkristaliziral tudi politični program naše države in nas naučil ceniti in izrabiti svoje stališče kot Slovenci in kot Jugoslovani. Kaj je cilj naše države? Študij narodnega gospodarstva, socialnih razmer in svetovne politike ga nam bo odkril.

V rokah imam prof. dr. Richterjevo knjigo »Lesebuch zur staatsbürgerlichen Erziehung« (Bielefeld in Lipsko 1914, založništvo Velhagen & Klasing), namenjeno šoli, ki kaže, kako so v Nemčiji delovali na to, da se seznaní mladina z glavnimi problemi gospodarskega, državnopolitičnega in socialnega življenja. Knjiga obsega spise prvih nemških strokovnjakov na omenjenih poljih. Njeno vsebino naj nam predočijo nastopni naslovi odstavkov: Der heutige Staatsbegriff. Der Staatszweck. Die beste Verfassung. Klassenkampf und Ethik (Foerster). Weltmachtpolitik. Sozialreform und Kultur. Kirche und Staat, in drugi.

Vprašanje nastane, kdo naj prevzame v srednji šoli ta pouk. Najbližji je po svojem študiju tem problemom profesor zemljepisja in zgodovine. Prisostvoval sem nekoč pouku tovariša, ki je izpolnil vse zahteve, ki smo jih omenjali zgoraj; poučeval je zgodovino s stališča politike in zemljepisje s stališča narodnega gospodarstva. Izredno zanimanje, ki so ga kazali učenci, ki so bili sicer na glasu bolj slabega razreda, je pričalo, koliko dovtetnosti čuti mladina za taka vprašanja. Kar je v posameznih slučajih posledica globljega pojmovanja predmeta in zasebne pridnosti, naj bi se posplošilo. Če se sprejme načelo, se bo dobila tudi pot, po kateri se bo to doseglo. Vsaj od profesorskih kandidatov se bo moralo zahtevati na naši univerzi tozadevno znanje. Vsak predmet nudi mnogokrat možnost, razložiti elemente teh ved; v enem iz višjih razredov bi se stvar rekapitulirala sistematično.

Narodnogospodarska in politična vzgoja kandidatov za profesorski stan bi poživila tudi pouk v drugih predmetih, n. pr. v naravoslovju, matematiki, fiziki, tudi v — klasični filologiji, kakor bom skušal pokazati na koncu prihodnjega odstavka. V vseh učnih knjigah, ki jih bodo spisali politično, gospodarsko in socialno misleči šolniki, se bo poznal poživljajoči duh razširjenega obzorja.

Ljudska izobrazba raste. Samo socialnodemokratska stranka ima začasno — te vrstice sem pisal dne 30. aprila 1919 — štiri politične šole, vsaj kolikor je razvidno iz strankinega časopisja. Ljudstvo bere mnogo časnikov, in naši časniki niso slabi, dasi bodo brezdvomno še boljši, kadar bo krog dopisnikov z gori navedeno izobrazbo širji. Med izobraženim ljudstvom

bo takozvana inteligenca vzdržala svoje vodilno stališče samo, ako bo dobro poučena o vprašanih, ki gibljejo mase. Nič si ne prikrivajmo, da bo ljudstvo zahtevalo od izobraženstva toliko več znanja in umevanja javnih razmer, čim bolj bo samo izobrazeno. Izobraženec, ki ne bo umeval dnevnih vprašanj in ne bo znal svojega znanja porabiti praktično, bo brez vpliva.

Država raztega svoj vpliv vedno dalje, posega vedno globlje v ljudsko življenje; zato rabi vedno več uradništva. Ako hočemo, da se bo to uradništvo čutilo z ljudstvom eno, da ne bo tvorilo kake posebne kaste, moramo poskrbeti za to, da bo to uradništvo mislilo in čutilo socialno. Socialni čut je treba buditi že v otrocih. Foerster obravnava v »Jugendlehre« tudi problem vzgajanja k socialnemu mišljenju. Naj navedem kot konec tega odstavka začetek nagovora na dvanajstletne dečke. Govor ima naslov »Unser Frühstück«.

»Povejte, otroci, ali kaj slutite, koliko ljudi mora delati, samo da vam stoji zjutraj zajtrk na mizi? In v koliko delov sveta bi morali iti, da bi jim stisnili roko in se jim za to zahvalili? Tu je najprej kava. Odkod pride? Večinoma iz Brazilije, morebiti tudi z Jave ali iz Arabije. Mislite si, skozi koliko rok gre, preden stoji, odtrgana s kavovnega drevesa, spravljena čez morje, pražena in zmleta, končno kadeč se na vaši mizi. Žito za vaš kruh je morebiti rastlo na ravninah Rusije ali v Ameriki in je bilo požeto in omlačeno po ljudeh, ki niti njih jezika ne razumete. Ko je omlačeno, ga dobi mlinar in nato pek, ki se trudi pol noči, da vam pripravi sveže pecivo za zajtrk. Ko ležite še v topli postelji, pozvoni zunaj, in ko služkinja končno odpre, stoji pred vrati košara s kruhom, pekovski vajenec je pa na stopnicah zadremal. Dalje mislite na to, koliko ljudi je treba, da vam pripravijo sladkor, iz repe ali iz sladkornega trsa. Mleko in maslo sta tudi zaposlili mnogo rok, preden prideta do vas, in če bi hoteli vpraševati, kdo je izdelal čaše, krožnike in žlice, kdo je kopal in vozil premož, ki vam greje sobo, kdo je napravil mizo in stole, in odkod je zopet dobil les, trs in lak; koliko rok je udarjalo, da sezida vašo hišo, in koliko glav je razmišljalo o tem — res, nedogledna množica bi se sešla, da bi vas gledala pri zajtrku.«

Ob izbruhu ruske revolucije se je obrnila jeza mas proti gosposki in izobraženstvu sploh. Dvomim, da bi se bila ruska inteligenca izobrazila v duhu, ki ga hoče vzgojiti Foerster s

podobnimi nagovori; obratno, priče, ki so se vrnile iz Rusije, vedo povedati o zaničevanju ljudstva in o izkoriščanju po uradništvu. Na ta način se tudi ne odstranja v ljudstvu nezaupanje do izobražencev in do izobrazbe sploh, ki tudi pri nas še deloma obstoja. Izobraženec, vzgojen v socialnem duhu, bo znal ceniti vrednost telesnega dela, ker se bo zavedal, da tvori človeštvo veliko družbo, katere blagor sloni na delavcih, delavcih z dlanjo in delavcih z umom; svojega dela ne bo vršil vestno le radi plače, ampak tudi vsled socialne zavesti, da se mora delavcem z dlanjo izkazati hvaležnega za usluge, ki so jih storili njemu, kajti »der ganze Bau der Gesellschaft ruht auf Gemeinschaft und Gegenseitigkeit, und der Kitt ist die Dankbarkeit, ohne die alles zusammenbrechen müßte. Und wenn es irgendwo einmal kracht und ächzt im Bau der Gesellschaft und die Fugen sich lockern, so könnt ihr sicher sein, es kommt daher, daß an irgendeiner Stelle nicht genug Dankbarkeit sitzt.« (Foerster).

Evo vam edino zanesljivo sredstvo proti — boljše vizmul

B. O staroklasičnem pouku.

»To je ravno nestvor vse politične vzgoje, da pitamo maso samo s sadovi, ne da bi jo ob tem opozorili tudi na zemljo, drevje, zelenje in cvetje.«

Te besede smo že brali v motu, ki sem ga postavil na čelu celi razpravi. Če izpustimo (v stavku) besedo »politične«, izraža ta stavek tudi glavni pomen, ki ga ima dandanes pouk klasičnih jezikov, zlasti grščine.

Pred seboj imam dr. Debevčevo razpravo o bodočnosti naše srednje šole v zadnji številki »Časa«. Človek bi mislil, da se bo vsakdo, kdor piše o reformi srednje šole, poučil o tem, kaj so pisali naši šolniki o tem vprašanju vsaj neposredno pred njim. Ker sem se pa iz članka »Preosnova srednjih šol«¹ v »Slov. Narodu« z dne 30. aprila prepričal, da temu ni vedno tako, ampak tam nekdo misli, da »zakrknjeni mogotci« klasični filologi »vsled svoje nezmožnosti naglašajo edino le slovnico«,

¹ Z nekaterimi trditvami v tem članku se hočem pečati podrobneje, ker obsega — v nekoliko drastični obliki — tipične ugovore, ki se navajajo proti pouku latinščine in grščine.

moram vendar ponoviti to, kar je rekel veliki grecist prof. Arnim na dunajskem vseučilišču o pomenu grščine:

»Nenadomestna vrednost grščine je v tem, da nam je ključ do kulture vsega starega veka. Brez grščine bi bila ta stara kultura brez vse rešne poti na veke pokopana v morju pozabe... A da se ohrani notranji duševni stik s tisto svetovno periodo, je treba vsaj enega stanu, ki veže sedanost s preteklostjo... Človeška družba je in bo ostala živ organizem, kjer mora vsak ud izpolnjevati svojo posebno nalogo, da organizem ostane zdrav. In tak ud je tudi skupina klasično naobraženih ljudi« (citat na str. 146).

Ista misel je poudarjena v »Izvestju Društva slov. profesorjev« na str. 32, kjer je pisatelj podčrtal, da so razlogi za ohranitev grščine »bili 1. formalistični in 2. estetični, a v moderni dobi so zgodovinskega značaja: t. j. brez grščine ne razumemo več razvoja vseevropske kulture.«

Zlo ne tiči tam, kjer ga išče »Narodov« člankar, namreč v klasičnih filologih, ki se »bojijo propada svoje stroke in izgube svojih profesorskih služb« in »zato delajo tako strašno reklamo za svojo staro robo, ki je nihče več noče kupiti,« ampak »zlo« tiči v tem, da se je med abiturienti naših srednjih šol dosedaj še vedno našlo dovolj ljudi, ki so šli študirat klasično filologijo; sicer bi bila ta že davno izmrla vsled pomanjkanja naraščaja učnih moči. Kar je pri tem posebno zanimivo, je to, da se vržejo na klasično filologijo navadno baš najboljši dijaki, ki bi očitno prav tako lahko dovršili katerokoli drugo stroko. Ne dá se to razložiti samo z ugovorom, češ, dijak gre študirat to, s čimer si bo služil kruh. Je nekaj na tem; a v celoti pa moramo vendar reči, da je pri nas vsak študij brez izjeme vodil do kruha in da se je naše dijaštvo tega tudi zavedalo. Pogum, iti za nagonom svojega srca, ni nikdar v človeku tako močan kakor v dvajsetih letih življenja, ko človek mogočno zaupa v svojo moč, s katero si bo ustvaril bodočnost.² Če opozorimo še na dejstvo, da je naš Jurčič študiral klasično filologijo, da je Stritar profesor klasične filologije, da je nameraval tudi Gregorčič študirati ta predmet, da dokazuje Prešeren na neštetihih mestih, kako intenzivno se je

² Teга dejstva ne vpoštevajo tisti, ki iščejo v političnem pripadanju akademikov samo kruhoborstvo. Nikjer ga ni tako malo kot baš med dijaštvom.

pečal s starimi klasiki,³ dalje, da imajo baš najnaprednejši narodi Evrope in Amerike vpeljšano vedno v več šolah grščino in latinščino — bomo pač skoro morali priznati, da ta stroka ne vegetira samo vsled zakona o duševni lenobi, vsled konservativnosti in zakrknjenosti klasičnih filologov.

Tu je mogoč ugovor: »Saj nam ta neposredni stik s staro kulturo ni potreben! Mi živimo v 20. stoletju, v dobi tehnike in velikega svetovnega trgovskega prometa — ne pa v atenski republik!« Prijatelj, mi živimo še vedno v atenski republik; brez poznanja Grkov ne moremo umeti Rimljanov, ki so v svoji literaturi popolnoma odvisni od Grkov, tudi ne postanka del velikih angleških, francoskih, nemških klasikov — Goetheju in Schillerju se pozna klasična naobrazba povsod! — niti ne postanka Prešernovih pesmi. Mi se premalo zavedamo, da uživamo iznajdbo grškega genija, kadar gremo v gledališče, da je Homer ustvaril heksameter in epski slog — ne rečem za vse čase, a vsaj do današnjega dne, da gledamo v naših cerkvah grške ali rimske (od Grkov prevzete) stebre, da še naše hiše nosijo včasih sledove grškega sloga. In vendar sva si midva po naziranju bliže nego se ti zdi na prvi pogled. Daleč smo klasični filologi od tega, da bi zahtevali klasično izobrazbo od vsakega izobraženca, še dalje pa od tega, da bi morebiti realista ali tudi navadnega rokodelca, delavca in kmeta manj cenili radi tega, ker ne pozna v podrobnostih antike; pač pa je naše trdno prepričanje, da noben kulturni narod ne more iz-

³ V nagrobnici Prešernu se spominja A. Grün skoro samo velike Prešernove zasluge, da ga je vpeljal v klasično poezijo, v znanih verzih:

Er war mein Lehrer einst! Aus dumpfen Hallen
Entführt er mich zu Tiburs Musenfeste, (Horac!)
Zum Wunderstrand, wo Maro's Helden wallen,
Zur Laube, wo der Tejer Trauben presse, (Anakreon!)
Zum Kap Sigeums, dran die Wogen prallen
Wie Waffentosen, bis zu Priams Veste . . .
Wir sah'n der Griechenfreiheit Todesbette,
Wir sah'n im Blachfeld Rom und Hellas ringen,
Den Sieger dann, sich schmückend mit der Kette,
Um des Besiegten Haupt den Lorbeer schlingen.

(Prim. Horac: »Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio«.)

hajati brez ljudi, ki poznajo eden glavnih virov naše kulture.

To je naloga nas klasičnih filologov, da skušamo mladino seznaniti z važnim virom naše kulture, da skušamo vzdrževati med nami onega duha, da se ne pita masa — da rabim besede »Naprejeve« — samo s sadovi, ampak da spozna tudi zemljo, drevje, zelenje in cvetje. Daleč smo od tega, da bi katerokoli panogo znanstva omalovaževali; verujte nam, da naše delo ni lahko, da je težavna poglobitev v staro dobo — žrtev in da v marsikakem oziru skoro zavidamo sošolce, ki so se posvetili poklicem, ki so v neposrednejši zvezi z življenjem.

Že vidim, da me prijatelj klasični filolog vleče za rokav, češ, tega pa klasični filolog ne sme reči; nasprotnik bo to lahko izrabljal. Jaz sem mnenja, da resnica ne more škodovati; tudi ne smatram vprašanja za nekak politikum, kjer skušamo drug drugega vjeti v besedi; zato sem prepričan, da takih izjav pošten nasprotnik ne bo zlorabljal. V nasprotnem slučaju pa lahko rečemo s kmetom: »Kdor zaničuje težavni moj stan, ta nima al' srca al' nima možgan«.

Zato bom rekel čisto odkrito še nekaj drugega: Ako rodi humanistična gimnazija take sadove, kakor je n. pr. imenovani članek v »Slov. Narodu«, potem nekaj ni vedno v redu: ali ni bil učitelj na svojem mestu ali pa učenec. Kar se tiče učenca, smo mnenja, da naj hodi v humanistično gimnazijo samo tisti del mladine, ki je jezikovno nadarjen in ki se ne bo s klasičnimi jeziki »mučil«, ampak ki mu bo ta študij prijeten. Ne zmajajte z glavo, češ, takih učencev ni. Če je učitelj na svojem mestu, morata spadati ob možnosti izbire klasikov, ki jo dovoljuje sedanji učni načrt, latinščina in grščina med najzanimivejše predmete v 7. in 8. razredu gimnazije. Znan mi je slučaj, da je deputacija dijakov izjavila v imenu razreda, da sta jim bila latinščina in grščina v 7. in 8. razredu najzanimivejši in najljubši predmet. Prav gotovo pa je, da je bil med vojno dijak, ki ni bral Horaca, Platona in Tacita, goljufan za glavni sad, ki bi ga mu bila morala dati humanistična gimnazija; izostala je krona, ki bi bila venčala delo, če je izostal Horac in Platon, o katerem pravi Arnim: »Že samo radi Platona bi se izplačalo, učiti se grščine. Ta občutek bi moral odnesti s seboj v življenje če ne vsak, pa vsaj vsak nadarjeni učenec« (Scheidler, Methodik des Unter-

richtes in der griechischen Sprache, Dunaj 1915, str. 250). Zato sem prepričan, da bo baš r a d i t e g a šlo prav malo abiturientov z vojno maturo študirat klasično filologijo.

Seveda mora biti tudi učitelj na mestu. Učitelj ima pa možnost, napraviti mučen vsak predmet brez izjeme. Tudi pouk v modernih jezikih je lahko slab, prav tako tudi pouk v realnih predmetih. Resnica pa bo morebiti, da ni dober pouk skoro v nobeni stroki tako težaven kakor baš v latinščini in grščini.

Najprej so temu vzrok avstrijske univerze; v prvi vrsti imam tu v mislih dunajsko, iz katere je izšlo največ naših filologov. Bilo je tu nekaj vseučiliških profesorjev, ki so bogsigavedi po kaki poti prišli do stolic, mož, ki bi se jih bil branil vsak gimnazijski ravnatelj. Ob naših nezdravih političnih razmerah se je v Avstriji velikopotezen učenjak čutil le malo domačega; vsi boljši profesorji so prihajali iz Nemčije in se radi tudi tja vračali. V tem oziru moramo pač v Jugoslaviji staviti drugačne zahteve na univerzo, ker iz univerze črpa svojo moč vsaka stroka.

Tudi na učitelja, ki je dovršil dobro univerzo, stavi pouk velike zahteve. Kadar sem se skušal dokopati s pomočjo mnogih knjig do takega umevanja klasika, da bi me res popolnoma zadovoljilo, sem imel večkrat občutek, da kopljem rudo iz globokega rudnika in da se to delo izplača le, ako je ta ruda nenadomestljiva in velike vrednosti. Zato se mi zdi, da je treba vsako delo natančno preceniti, preden ga začne človek »kopati«. Z veseljem sem kopal Homerja, še raje Horaca, prav tako Platona in Sofokleja, bolj na površju in z manjšim trudom sem dobil in se veselil Kurcija Rufa, Cezarja, Ovida,⁴ Salusta, Plinija, Cicero (pa ne kakih gromovitih besed, ampak vsebinsko prezanimivi govor proti Veru, IV. knjiga, ki nam je priča o ljubezni Grkov do umetnin), zlasti še Tacita; hvaležen sem tudi, da sem bral Plutarhovega »Perikleja« ob roki Hammerlingove »Aspazije«, ki ni vsebinsko v bistvu nič drugega nego komentar k »Perikleju«; tudi s Ksenofontom sem bil zadovoljen, ker zanima petnajstletnega dijaka vsebinsko in je treba lahkega avtorja za prvi poskus samostojnega čitanja grščine. Nisem pa bral ne kot

⁴ Ker misli pisatelj v »Slov. Narodu«, da »se najlepše njegove stvari ne morejo čitati v šoli,« naj omenim, da so dotične stvari po soglasnem mnenju literarne zgodovine večinoma čisto navadna pornografija.

dijak in ne kot učitelj rad Herodota, Livija in Demostena. Dobro vem, da so tu mnenja različna, da znajo nekateri profesorji za te avtorje zainteresirati tudi dijake. Absolutna vrednost pisateljeva je različna od njegove vporabnosti v šoli. Tu bi bilo treba vprašati vse, ki so se učili grščine, ali imajo po njihovem mnenju ti avtorji v sebi toliko »hranilne vrednosti«, da je dijakom kaj ostalo od njih tudi, ko so zapustili prag gimnazije. Po mojem mnenju naj v slučaju reformiranja odpadejo, oziroma se zamenijo z drugimi najprej ti avtorji; poudarjam pa izrecno, da ne vsiljujem svojega mnenja nikomur. Tudi s stališča historizma, ki je namen pouku v klasični filologiji, se mi ti avtorji ne zde nepogrešljivi. Prepričan sem, da je napredoval pouk v latinščini zelo s tem, da se je dala učitelju možnost, skržiti Cicerona v prilog Pliniju Mlajšemu in Vergila v sedmi zamenjati s Katulom, Tibulom, Propertcem in odlomki iz grških lirikov. Sploh bi bilo želeli, da bi klasični filologi večkrat revidirali svoj program.

. . .

Zakaj baš sedaj ni umestno popolnoma odpraviti klasične filologije?

Svoj čas se je sprožila misel, da bi se vršila enketa o grščini — takrat se še ni mislilo na to, da tudi ohranitev latinščine ni nesporna —, ki naj bi se je udeležili zastopniki vseh izobraženih stanov, duševnih delavcev in lahko tudi vsak, kdor se je kdaj učil grščine. Stvar je čisto jasna: v demokratični državi se ne bo vzdrževala nobena institucija, če ne bo imela večine za seboj. Od zgoraj se ne bo nobena reč diktirala. Če si nista latinščina in grščina pridobili prijateljev med tistimi, ki so se ju učili na gimnaziji, vsaj toliko, da bi se uvidelo, da teh panog znanosti tudi v Jugoslaviji ne moremo pogrešati — kaj hočemo? Važno bo zlasti stališče, ki ga bo zavzel episkopat glede humanistične gimnazije. Kakor znano, zahtevajo sedaj bogoslovnice in teološke fakultete za svoje gojence dovršitev humanistične gimnazije. Potreba latinščine za teologa je tako nesporna, da ni treba o tem govoriti, tudi če bi ne bila latinščina cerkveni jezik; kajti ali se more in sme odvzeti teologu možnost, da bere sv. Tomaža, sv. Avgušтина i. dr. v izvirniku? Tudi z grškimi originali sv. pisma teologična znanost ne more nikdar izgubiti neposrednega stika. Kolikor mi je znano,

se doslej Cerkev o tem vprašanju še ni izrazila. Brezdvomno pa je, da bo znanje latinščine najmanj, kar bo zahtevala od kandidatov za bogoslovje. Dejstvu, da je bila naša duhovščina v celoti zelo izobražena, se ima naš narod veliko zahvaliti!

Preden pa gremo klasični filologi v pokoj, si pa moramo vendar zastaviti vprašanje: ali je že prišel v Jugoslaviji tisti čas, ko se to zgodi v kar najmanjšo narodovo škodo? Mislim, da moramo na to odgovoriti: s tem, da sedaj odpravimo klasični pouk, oškodujemo naš narod najbolj čutiljiveje! Zakaj?

Zato, ker naš narod sedaj še nima klasičnih del niti v prevodu in tudi ne obširnih spisov, ki bi podajali vsaj glavne sadove, ki jih je rodil študij antike.

Namenoma se izognem vprašanju, v koliko more prevod nadomeščati izvirnik, in se postavim na stališče, ki ga zastopa dopisnik »Slov. Naroda«. Ta pravi:

»Enkrat prišel bo dan, ko bo latinščina ravnotako izginila iz naših srednjih šol, kakor bo grščina. Antično kulturo bodo pa takrat črpali dijaki temeljitejše iz dobrih prevodov kulturnih⁵ klasičnih pisateljev (ne morda popisov vojsk!) in iz

⁵ Med kulturne pisatelje dopisnik očitno ne šteje niti Tacita, ki je pisal »krvavo zgodovino rimskih cesarjev«, niti Salusta, kjer ni o »antični kulturi spet ne duha, ne sluha«. Torej kdor piše o vojskah, ni kulturni pisatelj. Človeku je mučno, če mora braniti Tacita proti očitku nekulturnosti, ki mu je ne bo očital nikdo, ki si je le vzel n. pr. trud, da prebere prva poglavja iz prve knjige »Analov«: prehod iz republike v monarhijo, spisan po — republikancu. Tudi o vojskah je pisal Tacit — a kako?! V kakšni luči je on gledal krvave dogodke! Nazadnje bo še Finžgar nekulturnen, saj je pisal o svetovni vojski, ki je bila še bolj krvava nego rimske. Enako tudi Cankar. Kar je na Salustu zanimivo, niso toliko posamezne praske med Jugurto in Rimljani, ampak politično ozadje, boj med plemstvom in plebejci v Rimu (Marij in Sula nastopata kot delujoči osebi in sta izborno karakterizirana), moralna propalost in podkupljivost v Rimu (Jugurtov vzklik: »O podkupljivo mesto, ki boš kmalu propadlo, če le najdeš kupca!«), ki sta bili vzrok, da je republika propadla, propadla tudi monarhija. »Bellum Catilinae« je v tem oziru komentar k »Vojni z Jugurto«. Klasični filologi nikakor Rimljanov ne — hvalimo, kar menda nekateri o nas mislijo. Salust nam slika ogromno državo, v kateri pa so sedeli na krmilu ljudje, ki so gazili z nogami božja in človeška prava. Tacit nam pa kaže sadove, kam je to privedlo. Zato se mi ne zdi povsem točna trditev

čitank, ki bodo sestavljene iz odlomkov del najboljših modernih pisateljev, ki so pisali o antiki... Če so klasični filologi res interpreti stare kulture, naj nam kmalu podajo kako tako knjigo...«

To mnenje je gotovo že premotrival vsak, kdor se je kot učenec ali učitelj pečal z grščino. Ali bi ne bilo nekaj praktičnega — tako si je mislil —, če bi se študij klasične filologije zaključil in bi se spisalo ogromno delo v bogve kolikih zvezkih, ki bi vsebovalo vse, kar je v klasični filologiji vrednega, da se ohrani, vse, kar more oploditi našo kulturo? To ogromno delo bi obsegalo: komentirane dovršene prevode klasikov, razvoj grške umetnosti, državnega življenja, najboljšo grško slovnico z obsežnim slovarjem, ki bi omogočil morebitni zopetni pričetek grškega študija po preteku več generacij, itd., itd. To veliko delo bi študirali učitelji grških in latinskih starožitnosti in sestavljali za učence in širšo javnost »cvetnike« (hrestomatije) ter sestavke o grškem življenju. Klasičen pouk v tej obliki bi bil lahko skupen vsem tipom srednje šole in bi se uvedel lahko takoj n. pr. v realke. Gotovo je, da bi bil v slučaju, da se odpravi klasična filologija popolnoma, ta način smrti staroklasičnega pouka najprimernejši. Zdi se mi tudi verjetno, da se bo na zavodih, kjer se odpravi klasična filologija, kaj podobnega uvedlo.

Pustimo na stran vprašanje, ali je mogoče ohraniti samo sad, če se popolnoma odrečemo koreninam, in konstatirajmo za enkrat to, da take knjige Slovenci še nimamo.

v že večkrat citiranem »Napreju«, kakor se sicer strinjam s pisateljem: »Kdo more trditi, da bi se ne bila pisala zgodovina Rimljanov čisto drugače, da je prišel na površje mesto Oktavijana republikanec.« Na rimski monarhiji je posebno zanimivo to, da se je porodila iz demokratične stranke. Cezar je prišel do samovlade baš kot vodja stranke, ki se je borila proti plemstvu. V njem je tičalo 100 Marijev, plebejcev! Če v ljudstvu ni poštenosti in ljubezni do domovine, pomaže le malo drugačna zunanja oblika, da si tudi njene važnosti in njenega vpliva nočemo podcenjevati. Rim je v divjih medsebojnih meščanskih vojnah popolnoma posirovel, iztrebil najboljše rodbine do zadnjega potomca in vse, kar je delovalo v javnosti. Ostala je samo podivjana in preplašena masa, ki je bila dobrodošel plen — tiranom. Ali pisatelji, ki slikajo svetovne dogodke v tej luči, ne vplivajo vzgojno, ali niso kulturni?

»Zakaj je pa niste klasični filologi že spisali? Če so klasični filologi res interpreti stare kulture, naj nam kmalu podajo kako tako knjigo...«

Izraz »kmalu« se zdi malo čuden vsakemu, ki vé, kje tiče vzroki, da take knjige še nimamo.

Glavni vzrok je ta, da nimamo lastne univerze, ki ima nalogo, oskrbeti vse te stvari. Ves naš profesorski naraščaj je študiral na tujih univerzah in sestavljal, če ne sicer, pa vsaj ob priliki domačih nalog znanstvene sestavke v tujem jeziku. Ko se je pa uvedla v Zavodu sv. Stanislava slovenščina kot učni jezik, je nastalo takoj ne samo precej slovenskih učni knjig in pripomočkov za klasična jezika, ampak v »Mentorju« in »Dom in Svetu« je izšlo tudi že več prevodov klasičnih del in več razprav o grškem in rimskem življenju. Opozarjam tudi na dr. Debevčevo razpravo o grški drami v letnih poročilih I. državne gimnazije v Ljubljani i. dr. Zato smo prepričani, da se bo začela takoj z ustanovitvijo slovenske univerze in s poslovenjenjem srednjih šol pisati tudi ona knjiga, ki jo želi dopisnik v »Narodu«. Odslej se bodo taka dela namreč tudi kupovala. Za take spise je treba časa, ki ga pa preostaja profesorju na gimnaziji prav malo. Koliko časa zavzame priprava, če človek hoče učencem res kaj nuditi brez nepotrebnih težav zanje, kako utruji pouk in koliko časa gre za popravljanje zvezkov, vé najbolje tisti, ki je skusil.

Če pa odstranimo klasično filologijo takoj, bo velik del naše kulture brez trdne podlage in ne bomo nikdar umeli popolnoma kulturnega razvoja človeštva. Da se je gradila naša kultura v mnogih ozirih na grški in rimski (drama, epos, filozofija, pravo, stavbarstvo itd.), je dejstvo. Brezplodna je debata, kaj bi bilo, če bi se naša kultura ne bila v toliki meri oplodila po grški in rimski; primerjati bi morali nekaj, česar ni, z nečem, kar obstoja.

Prav hitro se pa taka knjiga ne bo pisala. Kot vsaka panoga vede, tako potrebuje tudi filologija svojih velikih mož, ki dvignejo vedo ali jo mogočno popularizirajo. En sam primer! Mnogo prevodov so doživeli grški tragiki — a skoro vsi prevodi so bili težko užitni, dokler ni prišel berlinski profesor Wilamowitz, učenjak in pesnik v eni osebi, ter dovršil prevodov, ki jih igrajo sedaj nemška gledališča.

Prevajati iz klasičnih jezikov je neprimerno težje delo nego so prevodi iz modernih jezikov. En razlog je različnost izražanja, drug razlog je dejstvo, da latinščine in grščine tudi klasičen filolog še davno ne obvlada tako perfektno kakor n. pr. njegov tovariš moderni filolog svoj jezik, ki ga je čul govoriti v njega domovini;⁶ glavni vzrok je pa različnost razmer pri starih narodih in pri nas, vsled česar mora prevajalec poznati tudi javno in zasebno življenje starih narodov, če hoče prevajati. Je pa brezdvomno, da bodo prevodi hitro rastli — dobri in slabi. Če se bo filologija gojila pri nas še nadalje, bodo dobri prevodi preganjali in pregnali slabe, ker po izreku prof. Mülnerja »veda sama pokoplje svoje mrtvece«, in bomo prišli tudi do drugih del o grškem in rimskem življenju.

Bila je doba, ko je stal formalni moment pri gojenju klasične filologije v ospredju; rodila je velike slovničarje, ki so šele odprli pravo umevanje starih del. Bila je doba, ki je videla v Grkih umetniški narod *κατ' ἐξοχήν*; oskrbela je več ali manj posrečene prevode in je napisala veliko belestrističnih del iz starega življenja. Mnoga dela pesnikov te dobe nosijo očitne znake temeljitega študija antike. Sedanja doba je res na tem, da krona trudapolno delo prednikov s tem, da skuša pribiti sadove klasičnega študija: odkazati latinščini in grščini stalno mesto v veliki zgradbi naše kulture kot ključ do umevanja pričetkov kulture.⁷ Morebiti bo padlo število tistih, ki se je bodo učili, zrastle pa število tistih, ki bodo vsaj deloma klasično dobo poznali.

A tako blizu še nismo času, ko bomo lahko rekli: sedaj je klasična doba popolnoma preštudirana, sedaj pričnimo pisati zaključno epohalno delo! Ne samo to, da je mnogo rokopisov še vedno nejasnih — ohranjeni so slabo ali pa samo deloma, tako da manjka okvira, ki bi jih pojašnjeval; izgubljeni so viri, iz katerih je črpal pisatelj — da je mnogo izkopavanj šele v najlepšem teku, je baš sedanja vojna ustvarila šele predpogoj, da se bo moglo delo kla-

⁶ Ali pa bodo naši dijaki, če se uvede francoščina in angleščina, ta dva jezika res obvladali, je drugo vprašanje. Manjkal bo osebni stik, ki si ga bodo lahko privoščili samo premožnejši, in prilika za konverzacijo.

⁷ Da so pa imeli tudi možje, ki so naglašali pomen latinščine in grščine za formalno in umetniško izobrazbo, svoje razloge, je jasno; tega pomena tudi ne taje zastopniki historizma.

sičnih filologov završiti: razpadla je Turčija, orient je postal pravzaprav šele sedaj dostopen. Raziskovalci starožitnosti v Mali Aziji, Macedoniji, Grčiji in drugod bodo živeli šele sedaj v razmerah, vrednih človeka, imeli na razpolago vse tehnične pripomočke. Pomislimo samo na epohalna Schliemannova odkritja o Troji, o katerih se pred pol stoletjem ni še vedelo ničesar! Če je človeštvo žrtvovalo skozi stoletja trud velikega dela izobražencev proučavanju starih narodov, naj ne omaga baš sedaj, ko mu razpad Turčije nudi možnost, da svoje delo krona! Prepričan sem, da veliki kulturni narodi tega študija tudi ne bodo sedaj opustili.

In mi Jugoslovani? Naša mlada znanost na univerzah bo lahko vporabljala rezultate velikih slovničarjev in raziskovalcev, ki so posvetili vse svoje bogate zmožnosti tej vedi. Zato bo lahko naša univerza stala kmalu razmeroma visoko. Noben narod v celi Evropi ne bo imel — razen Grkov in Lahov — klasičnih tal tako blizu. Sami bomo deloma stanovali na ozemlju, ki se bo pečal z njega raziskavanjem arheolog. Ali naj nam na domačih tleh vrše odkritja druge države in polnijo z izkopaninami naših starožitnosti svoje muzeje? Mladina nobenega naroda — razen imenovanih dveh — ne bo imela toliko prilike, ogledati si Grecijo in Italijo, kakor naša. Ob Jadranskem morju bomo bivali vsi, za majhen denar nas bo pripeljala ladja v Atene ali Rim. Država bo lahko take izlete podpirala, ki bodo povzdignili klasični pouk do višine, ki je danes niti ne slutimo. In še to upanje imam, da naši prihodnji dijaški rodovi ne bodo študirali v taki revščini, kakor smo mi, ko dijak na univerzi ni mogel niti misliti na to, da bi obiskal kraje, s katerimi se je pečal njegov študij. V naši državi se bo dvignilo blagostanje, ker ne bo šel ves denar v žep tujcev; dvignil se bo promet in nič redkega ne bo profesor, ki bo poživil razlago klasičkov z opisom krajev na podlagi lastnega obiska, pa tudi ne dijak, ki bo videl na lastne oči rojstni kraj našega gledališča na južnem pobočju Akropole.

Ali smemo pri skupnem delu vseh kulturnih narodov, da završijo delo prednikov, mi manjkati, dasi smo po geografski legi najbližji, dasi se to tiče deloma našega lastnega ozemlja?

Mislim, da iz navedenih razlogov popolna odprava klasičnega študija ni umestna, ne latinščine in ne grščine. Ni namreč — kot sem že omenil — mogoč znanstven študij latinščine brez grščine. Rimska literatura je tako silno odvisna od grške, da skoro ne najdemo v svetovni literaturi tolike odvisnosti. Klasičen zgled za to je n. pr. Vergilova Aeneis! Ciceronova filozofična dela imajo svojo veliko vrednost baš radi tega, ker so ekscerpti iz izgubljenih grških originalov; zato je na Dunaju predaval o Ciceronovih filozofskih delih profesor grščine, ne latinščine. Čitanje Horaca zahteva zelo obširno poznanje grške lirike in filozofije.

Kaj pa je s skrčenjem pouka v latinščini in grščini? O tem se dá govoriti. Iz vidika ne smemo pustiti samo nastopnih dejstev: slovnica izobrazba se ne dá dosti skrajšati. Lahko se izpuste na nižji gimnaziji redko se nahajajoče besede in konstrukcije — in te se bodo seveda izpustile —, a slovnica ostane še vedno tisto orodje, ki omogoči branje klasikov, kar je vendar daleko glavni namen pouka. Krčiti bi se dal torej v prvi vrsti le obseg čtiva. Tu pa pridemo kmalu do točke, da se človek vpraša: Ali se je izplačal obširen študij slovnice za tako malo branja? — Gotovo pa kanon pisateljev, ki se sedaj berejo, nikakor ni dogmatičnega značaja in se je baš pred desetimi leti precej izpremenil v korist staroklasičnega pouka. Brezdvomno se bo dalo izboljšati še to in ono. Če bi se pa imel n. pr. grški pouk omejiti tako, da bi dijak ne dobil niti več pojma o grškem epu, filozofiji in drami — je boljše, da ga ni.

Ko se bo ustanovilo več strokovnih šol, ki bodo zaposlile učence z nadarjenostjo za predmete, ki nam omogočajo in lepšajo fizično življenje, učence, katerih delo cenimo prav tako kakor svoje lastno, bodo tudi potihnilo očitki proti humanistični gimnaziji, ki jo bodo posečali dijaki, ki jim filologija ni muka. Samo nikar jim ne jemljite veselja za delo, ki ga bodo opravljali prav tako kakor drugi stanovi v nas vseh korist!

Pomen starih klasikov za politično vzgojo dijaštva.

Dva razloga naj skušata opravičiti, da sem dodal ne baš kratki razpravi še ta dostavek. Prvi razlog leži v tem, da sem itak govoril o politični vzgoji dijaštva. Drugi razlog je pa moje

prepričanje, da vsebujejo zlasti klasiki, ki se berejo v 7. in 8. razredu gimnazije, toliko politične »svobodomiselnosti«, da bi jih bila avstrijska vlada med vojno brezdvomno prepovedala vsaj Nenenemcem, ako bi bila imela med svojimi varuhi javnega reda, ki so imeli nalogo, skrbeti za to, da ljudstvo ostane politično v temi, vsaj enega vplivnega človeka, ki bi bil kdaj v prostih urah bral Tacita ali Platona.

Ena temeljnih lastnosti Grka je bila velika, izredna ljubezen do svobode, svobode navzgor proti mogotcem in navzdol proti terorizmu javnosti, ter ostro oko za lastnosti, ki jih mora imeti vladar. Nekaj zgledov!

Prvi grški pisatelj, ki ga dobi dijak v roke, je Ksenofont; tu bere dijak besede, ki jih je govoril Kir Mlajši nekaj dni pred bitko grškim poveljnikom: »Možje iz Grecije! Ne vodim vas s seboj kot sobojevnike, ker mi morebiti manjka barbarov, ampak ker sem prepričan, da ste vi boljši in sposobnejši nego trume barbarcev, zato sem vas privzel. Glejte, da se izkažete može, vredne svobode, ki jo uživate in radi katere vas blagrujem! Dobro vedite, da bi si jaz izvolil svobodo mesto vsega, kar imam, in še mnogo drugega!« Govornik misli na to, da je bil v absolutistični Perziji svoboden samo kralj, v demokratični Greciji pa vsak državljan.

Vredno je primerjati s tem mesto v Ajshilovih »Peržanih«, kjer se informira kraljica-vdova Atosa pri zboru peržanskih starcev, kdo so Atenci, kdo je njih vladar in kdo zapoveduje armadi. Zbor označi Atence kot ljudi, ki niso sužnji nobenega človeka in nikogar podložniki. (V. 242.)

Homer republike še ne pozna. Vendar vsebuje že prva knjiga boj med človekom, ki je kralj po svoji naravi in mišljenju (Ahilom) in Agamemnomom, ki ga označi Ahil: »Ljudstvo žroč kralj, ker pač vladaš nad strahopetci!« Agamemnon Ahila baš radi tega ne more trpeti, ker ga Ahil v vsem prekaša in — kontrolira. Agamemnon si ne stori nič iz tega, da je radi njega divjala devet dni kuga med vojaštvom; svest si je svoje moči, ki jo izrablja brezobzirno. Ahil se pa ne boji nikogar, kadar si je v svesti pravilnosti svojega ravnanja.

Isti problem: konflikt med osebo s kraljevim srcem in osebo, ki je kralj po slučaju, imamo v Antigoni. Tu imamo pri

Kreontu ves oni votli patos in sklicevanje na avtoriteto, kadar se gazijo božja in človeška prava, ki ga dobro poznamo tudi v Ljubljani iz nedavne preteklosti. Antigona umre za isti ideal kakor Sokrat: za svobodo vesti, ker se je treba boga bolj bati nego ljudi. Ali je v človeški družbi kaka reč bolj potrebna nego ljudje, ki so samostojni navzgor in navzdol?

Platonov »Kriton« obravnava vprašanje, koliko je človek dolžan pokorščine javni oblasti. Po mojem prepričanju je rešitev problema po Sokratu, ki izzveni v brezpogojno pokorščino proti državi, napačna in tudi dokazi, ki jih navaja Sokrat, niso neoporečni, a stvar je radi tega tem bolj poučna, ker dijak, ki se je zaglobil v dialog, sam pride na nepravilnost dokazovanja. Ko sem bral dialog z izvrstnimi dijaki, je nekdo rešil problem s tem, da je pribil, da je država tu radi ljudi, ne pa ljudje radi države. Država mora človeka podpirati, da laže živi življenje, vredno človeka. Zato človek ne more biti dolžan, storiti na kogarkoli povelje kaj proti svoji vesti, ki je edini merodajni gospodar.

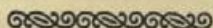
Tacit opisuje v prvi knjigi Analov prehod rimske republike v monarhijo in vojaški upor na Vrhniki. Tu ima več izrekov, ki ne ostanejo brez sledu na dijaku. O rimskih plemenitaših pravi Tacit, da so dospeli pod Avgustom tem više do časti in bogastva, čim bolj je bil kdo sposoben za sužnja. (2. poglavje.) O ljudstvu pa pravi, da ne pozna srednje poti; če se ne boji, terorizira; če si ga pa spravil v strah, ga brez kazni zaničuješ. (29. poglavje.)

Kaj si je pa lahko mislil naš dijak, če je bral v Ciceronu, da mu je Ver očital, ker je v zboru na Siciliji med Grki govoril grški? (In Verrem IV, § 147.)

Število takih zgledov bi se dalo še daleč pomnožiti. Napisal sem jih par, ki so mi prišli baš na um, ne da bi jih bil iskal. Kar svet stoji, imamo dve veliki dobi, ko je splošno zmagala demokracija: pri Grkih in Rimljanih v 6. stoletju pred Kr. in v naših časih. Vsi želimo, da bi ta doba dolgo trajala. Študij grških in rimskih razmer nam kaže postanek, cvet in propad velikih demokracij starega veka, kaže nam njih solnčne in senčne strani. (Slednje zlasti Plutarhov »Periklej«, ki priča, kako grdo so ravnali Atenci mnogokrat s svojimi najboljšimi možmi;

naravna posledica je morala biti, da so se boljši elementi jeli odtezati javnemu življenju in si želeli vlade duševne aristokracije.) Zato sem mnenja, da bo tudi pouk v klasični filologiji prispeval ne baš v zadnji vrsti tudi k politični vzgoji bodočih voditeljev našega naroda.

V Ljubljani, 2. maja 1919.

Misli o slovenskem slovstvu.

Dr. Ivan Pregelj.

Med prebiranjem zaslužne Grafenauerjeve »Kratke zgodovine slovenskega slovstva« sem si zapisal neprisiljeno nekaj lastnih misli in sodeb o slovenskem slovstvu. Te opazke niso kritika Grafenauerjeve knjige, so samo nekaki aforizmi, nekaka problematična vprašanja, ki bi znala zanimati vsaj take, ki se bavijo znanstveno ali umetnostno s slovensko slovstvenostjo. Samo mimogrede naj omenim, kako sodim slovstvenega zgodovinarja v Grafenauerju. Grafenauer se mi zdi približno enako temeljito izobražen kot jezikoslovec in slovstveni raziskovalec. Izšel je iz dunajske slavistične in germanistične šole. Strnil je v sebi način in značaj znanstvene smeri ene in druge. Pri Jagiću in njegovih prednikih se je učil jezikovno-slovstvene analize in formalne akribije v raziskovanju in tolmačenju slovstvenih tekstov. Pri germanistiki pa je imel priliko spoznati vzorno disciplinirano metodo slovstvenega zgodovinarstva in primerjalne smeri. Razširil si je pa tudi slovstveno obzorje v internacionalo in si nabral za svoj slovenski študijski predmet mogočno zakladnico analognega inorodnega, ilustrativnega beletrističnega gradiva. Svojemu mirnemu, objektivnemu temperamentu primerno se je ognil stilističnim hibam Schererjancev (E. Schmidt), ki suponirajo akademsko široko literarno obzorje. Znal se je pa tudi obvarovati analitično-vsebinske metode (Minor), ki stremi za nekakim uniformiranjem vrstne karakteristike, nekako tako, kakor da je umetnost samo za to, da jo učenjak klasificira in sistemizira. Sicer pa sem čutil ob Grafenauerjevi »Kratki zgo-

dovini«, kakor da je ponekod malce zunanje prirejena po sodobnih nemških slovstvenih zgodovinah. Ta moj doživljaj morda ni objektivno zanesljiv, ker vidim sličnosti tam, kjer jih morda ni. Poznam pač le bolj nekaj nemških »slovstvenih zgodovin« in ne morem soditi absolutno, dokler nisem primeril nemške slovstvene metode z metodo drugih narodnosti. Pa da navedem vsaj nekaj argumentov za to, čemu se mi je vsilila misel o prireditvi: Čemu neki je zapisal Grafenauer med svetovnimi početniki naturalizma brata Goncourt (str. 265), ki nista za slovensko slovstvo pomembna. Dosledno bi bil moral v tem zmislu našteti Grafenauer vse najznačilnejše svetovne veličine, ki so kakorkoli in kdajkoli šteli med reformatorje in iniciativne (Sue, Hugo, Dumas). Imena Goncourtjev so v nemških knjigah. Zato tudi v Grafenauerju. Imena pa, ki bi sodila v slovensko knjigo, a jih nemške zgodovinske knjige ne navajajo, je tudi Grafenauer izpustil. (Prim. Mentor XI., 110.) V slovensko knjigo pa bi sodili nujno nekateri Nemci: Anzengruber, Moore, Weber, ki so na slovensko knjigo vplivali veliko bolj ko n. pr. Wilde ali Whitman. In še nekaj! Ali ni zašlo v stilizacijo o krajinskem in kajkavskem slovstvu (str. 57, 79 i. dr.) nekaj časovne tendence, nekak prozoren poudarek, povzročen po politiki naših deklaracijskih dni, nekak atribut čuvstvovanja Slovencev v letih 1914—1918?

* * *

Psihološko umljivo je, da so za raziskovalca kulturnih in slovstvenih razmer najzanimivejše tiste dobe, ki so najbolj temne. Slovenci še nismo dozoreli do takih problematičnih študijev in vprašanj kakor n. pr. o svojstvih temperamenta paganskih Slovencev, o duši njihovega jezika in simboličnega izražanja, o eventualni mitološko-herojski pesmi in njenih refleksih v poznejši, o vidnih jezikovnih in čuvstvenih spremembah pod vplivi tujega elementa, krščanstva, zapada, o dalekosežnosti aklimatizacije v novih mejah in asimilacije v novem sosedstvu. In so vendar vsi ti problemi nujnovežne premise, preden moremo sklepati, kaj je bistveno slovensko, kaj je tisto, iz česar raste, kar drugi narodi imenujejo *nacionalno slovstvo*.

Grafenauer je zabeležil kot zgled slovenskega praslovstva (seveda le analogo, ilustrativno po nemških »Zaubersprüche«)

zagovore. Brezdvomno so imeli Slovani in Slovenci podobne molitvene obrazce. Toda stari zgledi zanje se nam niso ohranili. In še kar se je ohranilo ni čisto domače, je najbrže vneseno. Dokaz za to trditev ali vsaj mnenje mi vsiljuje beseda: a b e l. (Plet. I. 1.) Zagovor: abel, abel, abel! Če si v glavi, pojdi v mozeg itd., je značilno preprost, star po obliki, a slovenski ni. Beseda »abel« je tujka, je bavarizem, morda le nekaj starejša kot »c i m p e r« za sedanje »Z i m m e r«.

Sodim, da so se Slovenci zato tako lahko asimilirali severnim vplivom, ker so se bili v par stoletjih po svoji naselitvi v zapad aklimatizirali al p s t v u. Alpstvo je sploh še dandanes najjačji tip Slovenstva. Drugi tip je k r a š e v s t v o. Ugotovitev slovenske narodne tipike in lokalnih nians je študij, ki je nujen za pravo umevanje domače, nove umetnosti, ki je rastla iz principa individualizma. (Župančič, Gradnik i. dr.) Romanskega slovstva vplivi so bili dokaj indiferentnejši, kar priča narodno pevanje v Istri še dandanes. Nekateri narodovi deli so rastle v križajočih se tujih miljejnostih (Tolminska), drugi so ostali relativno čisti (Bela Krajina). Miljejnosti morja Slovenci nismo doživeli globoko.

Problem svoje vrste je narodna pesem. Strokovnjaška analiza slovenske narodne pesmi bo šele omogočila zamašiti globoko vrzel, ki zija zdaj v zgodovini slovenskega slovstva pred letom 1781 in po njem. Imamo nekaj prav značilnih refleksov prvotne mitične pesmi (Zora in Sonca), imamo tudi reflekse pesmi, ki se je razvila iz mitične v krščanski in historični miljê (Pegam in Lambergar). Praoblike teh pesmi nimamo. Dočim je vzrastla v srednjem veku na jugoslovanskem vzhodu izrazita nacionalna moška pesem v značilnem srbskem desetercu (trohejski kvinar), se taka nacionalna pesem v klimatičnosti Slovencev in pri absolutni politični pasivnosti ni mogla razviti. Elementi eventualne stare herojske pesmi so pri Slovencih zvegetirali pozneje v formo zgodovinske »turške« pesmi, ki pa ni čisto moškega značaja, temveč že izraz zapadne kulture, bolj romanca kakor junaška baladna pesem. Toda tudi »turško« pesem smo v dobi stoletij razpeli in je končno bistveno zamrla v miljeju zapada, romanske arioznosti

in alpskega petja. (Kimovec, Dom in Svet XXX., 163 sl.) Ko nam je Herder odkril zmisel za narodno blago, nismo imeli, kjer bi vzeli, in Vodnik se je prvi zmotil v štirivrstničnici in Zupan in Potočnik sta ga posnemala. Vodnik tudi sicer ni imel v tem oziru sreče, kar priča skolijec (ali anakreontski jamb), ki se ga je Prešeren po »Zvezdogledih« koj otrešel (Levstik ne takol!) in ga zamenil s španskim trohejem. Značilno pa je za Prešernov okus in »slovenstvo«, da je preodel »Lepo Vido« v r i m a n e, shematične srbske deseterce. Odločno južnozapadne vplive pa kaže slovenska legendarična pesem, ki se mi zdi tudi po obliki (tolminske geološke legende) starejša od junaških »turških«. Ponekod kaže ta legenda (in pravljica) nekak južni, romanski vpliv, okus gotove dobe, nekako baročno grotesknost. To so vplivi sholarstva (»črnošolec«) in romanja. (Kampostelje. Valjavec je srečno porabil ta motiv. Slovenski libretist se pa še ni našel, ki bi mogel ustvariti hvaležen tekst za slovensko romantično opero: »Kamposteljski romarji«!) — Zgled take vnesene, sholarske, vagantske pesmi se mi zdi ona, katero je porabil Lovrenčič v »Deveti deželi«, morda v najboljši veri, da ima pristno slovensko prapesem pred seboj. Glede slovenske pravljice in vraže sem uverjen, da je nekaj bogomilstva vmes. Bogomilska priča, da je hudič skotil v Nojevi ladji sive, mišim podobne živali, spominja živo dolenjskih prič o hudiču, ki pase polhe. Mnogo zapadnih a n e k d o t n i h snovi je prišlo v Slovence po vagantih in propovednikih (n. pr. motiv »George Daudina« pri Svetokriškem). Tolminska f a c e c i j s k a šala o zalaški robotosti je do pičice isto, kar Hans Sachsova: Grob, gröber, am gröbsten.

Zgodovina slovenskega slovstva je izrazito dvodelna. Prvi del je zgodovina razvoja književnega jezika, drugi del je zgodovina slovenske književne umetnosti. Zunanjo, jezikovno kontinuitetnost med prvim in drugim delom je dokazala historična slovnica slovenskega književnega jezika, dasi so ti jezikovni dokumenti še nekam neplastični. Sicer pa ne more premostiti popolnoma še popolnejši študij slovenske pismene tradicije prepada, ki zija med slovstvom starejše pismenosti in mlade umetne literature. Kako naj evolucionira

umetnost iz popolnoma neumetnostnega pismenega stremjenja? Pač pa je postala akcidenčna slučajnost v genezi starejše pismenosti nekako esencionalno svojstvo slovenskega slovstva sploh. Trubar je slučajno ustvaril slovensko knjigo, jožefinci so bistveno popolnoma podobno propagirali ideje prosvetljenosti, »Novice« so služile pretežno utilitarističnemu smotru in Mohorjeva družba deluje v izrazito vzgojnem stremljenju. Organsko tudi umetnost Prešernova ni vzrastla iz narodove misli, iz nujnosti slovenskih kulturnih in gospodarskih razmer. Vzrastla je analogno tako kakor Trubar: tuje zemlje kal presajena v malo slovensko grudo. Slovstvo s takó tipičnimi svojstvi svoje geneze kriči po lastni slovstvenokritični obliki, po obliki, ki bi konkretnije uveljavila svojstva slovenske knjige med knjigami zapada. Naše slovstvo, nekak odsev slovenskih socialnih razmer, je doživelo še v Grafenauerjevi »Kratki zgodovini« nov simbol. Grafenauerjeva »Kratka zgodovina« je morala biti in je bila, neorgansko, ne iz predel, kot kvintesenca kriticizma in estetike, temveč nujen, temeljen pregled razvoja, preden smo dobili temeljne knjige o slovenski metriki, poetiki in stilistiki. Dobili smo nekak sintetični pregled slovstva, preden smo izvršili analitično predelo. Ali bo sintetična sodba pravilna, če bi se pri analizi prikazala dejstva, katerih bi človek ne bil pričakoval? Kako naj sintetično zanesljivo sodim o slovenski umetnosti, preden vem, kaj je bistvenejše slovenskemu jeziku, jamb ali trohej, kaj je tajnost Prešernove metrike, kaj je poetični element Levstikovega »trdega« sloga, kaj Gregorčičeve melodike, kaj »reformatorstvo« Župančičevo? Na vsakem drobcu čuti človek problem. Prešernu se hoče očitvidno vsiljevati trohej, dočim je Gregorčič uglasen pretežno v jambu (po Aristotelu: *μάλιστα λεκτικόν τῶν μέτρων*). V Prešernu je verz ob verzu metriški problem, študij zase: Mož in oblakov vojsko je obojno; okrog vrat straža na pomoč zavpije; hrast, ki na tla vihar ga zimski trešne; trum srčni vojvodi in njih vojščaki itd. Prešeren je doumel tajnost, da metriški shematizem ubija, kateremu sta pozneje podlegla Levstik in Stritar. Prešeren je pel iz intuicije, v svoji melodiji, v emfazi svojega po nemški in romanski prozodiji šolanega ušesa. Ustvarjal je pravilo in zgled, početnik in klasik, problematičen in ugotovljen obenem. Ne vem, če prav in izvorno

tolmačim njegov verz: okrog vrat straža na pomoč zavpije. Čitam ga tako:

Vsebinsko okostje verza je tipični »na pomoč«, ki je označen v trojni gradaciji emfatičnega naglasa na »vrat« in stra-ža. Več straž si mislim ob vratih: prva krikne, druga krikne, tretja »na pomoč« že pod mečem, zaklana, iz končnosti v večnost, tako da bi psihološki deklamator ne izgovoril več čisto pomoč, temveč v vokalu o zamrl v grgranje umirajočega. Kako drugačne so metrične razmere koj, ko se je uveljavila tradicija, bi pokazal Levstik. V princip Prešernov ni pogledal do dna. Bil je preveč racionalna osebnost, da bi bil mogel prodreti v romantično artistiko Prešernove prozodije. Njegov trohej (španski), ki mu je očitvidno pod Prešernovimi vplivi prijal, je vse kaj drugega nego Prešernovi sence romanske melodike ni v njem, pač pa je vsled številnih besednih trohejev (druga mehko devče tenko; sestra mlajša vtrga popek itd.) trpko shematičen, prav tako kakor zveni analogno rabljeni jamb (okó temná, okó svetló; zató molčím, mračán, potrt itd.) nekam srdito nervozno. (Prim. Jenkov verz: željám dajál ozké mejé, ki se čita neprisiljeno tudi tekoče trohejsko!) Odprti vokalični zlogi vplivajo v slovenščini v podobnih shematičnih verzih vendar manj utrujajoče kakor v nemščini, ki ima bolj stalen tematičen naglas. Izrazito shematičen racionalist se javlja v Levstiku tudi kot prevajevalcu iz češčine, ki ima bistveno drugačen prozodičen značaj. Formalist humanističnih znanosti, Stritar, ni mogel naravno preko formalnega shematizma, njegova metrika je študijsko neskončno manj zanimiva. Gregorčič, ektemporativni, retorični prigodničar, je vsaj poučen zgled, da je srednje vrste umetnikom lasten lahki improvizatorski jamb. Koliko protislovje govoriti o mojstru pesniške oblike pri Gregorčiču, ki se je instinktivno bal težkih shematičnih renesančnih oblik (sonet, tercina, stanca) in čigar poetika vsebuje artizme, ki jih je mogoče naštetih na prstih obeh rok. Imam vtis in bi ga povedal kategorično: Prešeren je ustvaril temelj pristne in domače metrike, Stritarjeva šola je krenila

vstran in podlegla nekako nemškemu epigonskemu shematizmu. Moderna »reformativna« je vstala v očitni reakciji proti temu shematizmu (v vseh podobah vrag vganja zlo vse te noči — Murn 68) in prešla ponekod že v ritem proze (Župančič: Ta cigán je bil velik humorist — Čez plan 59). Kako živi epigonska forma še dandanes iz Nemcev v Slovence, priča Sardenkov »Šotor miru«, ki je sicer snovi bolj primerno spesnjen v španskih romančnih kiticah vpricho Weberjevih »Dreizehnlinden«, katerim očitajo ne brez vzroka utrujajočo enoličnost. Da ni nastal Jurčičev »Tugomer« v španski meri, je prepredil Levstik, ki se je pa bolj čuvstveno ogreval za shakespeareški krepki, karakterističnemu izražanju prikladni jambski kvinar, nego vsled kakršnihkoli metričnih spoznanj. Stritar, Levstik, Gregorčič tudi sicer niso vselej doumeli formalne umetnosti Prešernove. Onomatopoeično izražanje, ki je v Prešernu individualno značilno, se je pojavilo zavedno in bogato šele v modernih. (Murn. Vlaha. Župančič: in brada rujava mu je zašumljala in trepetala in šepetala kot nočni gaj — Čez plan 5.) Prav podobno se je godilo z enjambement-jem. Značilni so zelo številni (tudi res popolni) zgledi tega (v zgodovini francoske poetike tako pomembnega) stilizma v Prešernovem »Kerstu«. Pozneje so redki. Še Aškerc (Balade in romance) ima le nekaj zgledov. Prav številni pa so že v Župančiču (Kot nenasitna žrela, zevajoča — v polnočni mrak...; Ob Kulpi sem jo srečal, spremil in¹ — ne veš, kak...). Župančič je zapisal o Gradnikovih »Padajočih zvezdah«, da je to slovenska najtišja pesem. Kako značilna beseda v Župančičevih ustih, ki je spesnil tiho »Tiho pesem« (Čez plan), s tremi izrazitimi enjambement-ji. Kako banalno formalna je torej tajnost »tihe« poezije! Enjambement ji je ime; kadenca zvočnih rim je utihnila! Ta »tihota« je torej bistveno isto, kar je bil Rostandov jezik kot reakcija na »argot«, je nezavedna reakcija modernika slovenskega na zvočnost Gregorčičeve »ruske« rime in Aškercove bridke kadence. Ilustrativen statističen pregled mi je ponudil sledeče številke za obilico brezkađenčnosti koncem verza:

¹ To senzacijo so nekateri koj posneli. N. pr. Lovrenčič: Širok je svet in v njem prostora je dovolj, moj sin — da vitez rodu našemu primerno se izkažeš in — povrneš se... (Dev. dežel.)

Prešeren 12·7%, Levstik 11·4%, Gregorčič 14·2%, Murn 17·9%, Aškerc 8·4%, Medved 17·3%, Župančič 21·5%. Pri Lovrenčiču sem naštel celò 25%. Tajnost njegovega sloga pa je manira: a zdaj še tebi šumim — in še tebe preživim; se nasmej — in se postavi na glavo...; se jim smeje — in veje...; ki molče — in molče veliko besedo smrti — govore itd. Murnova pesem »Noči« kaže razmerje 56·5%, kar ni čudno, če upoštevamo način, kako je v njej pisal pesnik verze.

* * *

Drobec k zgodovini slovenske rime. Rima je postala elementaren, esencialen atribut slovenskega pesniškega jezika. Klimatičnost slovenske narave jo zahteva, zdi se mi, da je nujna našemu ušesu. Tega Škrabec ni čutil, ki je nasvetoval zaradi mnogih nečistih rim nekako drakonično, naj se rime opuščajo. Slovenec hoče rimati. Starejša doba sicer drugače kot nova. Medved: snež — svež, sovraž — straž; Župančič: devici — možic si.

* * *

Kako bi si psihološko razložili neprisiljeno oboževanje Veselovih pesmi? Ko sem prebiral Funtkove prevode Župančičevih pesmi, sem odkril tajnost Koseskega. Njegovi prevodi so bili vsebinsko znani po izvirniku. Iz reminiscenc izvirnika so si sugerirali naivni rodoljubni možje, veseleč se obširnih Koseskega spevov, lepoto prisiljenega prevoda. Pa bogvari, da bi hotel grajati s tem Funtkove prevode, katere občudujem!

* * *

Slovinci nimamo prave moške herojske pesmi. Zdi se mi, da nismo epičen narod, kakor sploh Slovani niso v tisti meri kakor so Grki ali Germani. Odkod sploh Slovencu epska širina? Poldrugmilijonski narod ne more čuvstvovati v širini epopej Tolstega in serij racionalno-socialističnih Francozov. Naš roman je čudno tesen, preprost v dejanju in številu oseb, bolj dramatičen, nego epski, bolj dialogov bogat nego objektivnega širokega pripovednega jezika. Stritarjeva doba, ki nam je vsaj po imenu ustvarila »izvirni« roman, še ni bila odkrila svojstvene bistvenosti te umetniške vrste. Ustvarjala je le bolj novele

in ne romanov, ki naj so slika mogočnega ozadja in ne samo zanimiva ljubezenska zgodba. Meni se zdi, da so v tem oziru šele Lahovi »Brambovci« ali pa Podlimbarskega »Gospodin Franjo« prava romana. Ali sta umetniško dozorela, je seveda drugo vprašanje. Jurčičeve zgodovinske »romane« štejem med novele, Finžgar svojega dela pa sploh ni označil z imenom »romana«.

V slovenski povesti prevladuje princip vzgojnosti in tematičnosti.² Tako blago je koledarsko, večerniško in ljudsko. Tematičnost je vsebinsko tedenca in oblikovno stilizacija. Zato pa je v tem našem slovstvu tako malo umetnin. Izgubilo je zato vso privlačno silo, odkar je vzrastlo v nas bogatejše prevodno slovstvo. Kljub temu zasluži to slovstvo, da bi se monografistično proučilo. Vsaj eno bi se dalo ob tem študiju dognati, da se naši pripovedniki navadno niso učili pri najboljših svetovnih, da so premnogokrat živeli iz literarne discipline svojih študijskih let, mladinskega slovstva, ki je pustilo najjačje vtise v njih, podobno kakor je pri Prešernu udarjal Bürger na površje.

Značilen zgled propadanja v Aškercu sem našel v baladi o morskem volku. Potem ko je bil zložil Aškerc znano balado o volku in godcu (godčeva balada) s poentiranim koncem, se je tako zagledal v stilizem zadnje kitice, da je zamislil analogno balado o morskem volku in jo zaključil analogno krepko, a prisiljeno. Prav podobnih zgledov v Aškercu je še nekaj. (Prim. Ribičeva pomočnica in Na sedmini: Kako si bled — jaz peljem te na oni svet; Kako si bled! — Moj mož! Kaj vračaš se na svet?«)

Kako nekritično izbira včasih pesnik svoje pesmi, priča drobna Stritarjeva pesem, v kateri govori o srcu, ki se je posušilo in ne bo več zelenelo.

² Primeri značilne naslove: Ljubezen in rodoljubje, Moč in pravica, Volja in nevolja, Delo in denar, Svetloba in senca, ki nekako spominjajo na Špance: Caballero i. dr.

Pri ponovnem čitanju Murnovih in Kettejevih poezij sem se uveril, da je bil Kette dozorel talent, Murn prezgodaj vgasli genij.

. . .

Odkod tipika »revčkov« v naši ljudski igri? V neposredni zvezi so potomci v Slovencih udomačene igre Korošca Mooreja »'s Nullerl« — »Revček Andrejček«. Motivno je Moore odvisen od časovnega okusa, ki bi ga mogli označiti z literarnim schopenhauerjanstvom in ki je nekaka filozofija avstrijskega realista Anzengruberja, čigar vplivi se mi zdijo verjetni pri Kersniku pa tudi še pri Finžgarju. Rosegger, čigar »Sodni dan« je Finžgar priredil za slovenski oder, je tudi izšel iz Anzengruberja.

. . .

Slovensko slovstvo nima umetnikov, ki bi se bili stanovsko zavedali svojega poklica v tisti meri, kot umetniki inorodnih slovstev. Tudi impulzivnih središč nismo imeli. Imeli smo le nekako miljejnost literarnih glasil, kateremu so se pesniki več ali manj nekako prilagodili. Odtod izvira dejstvo, da so n. pr. Cankarjevi spisi v »Matici« nekaj drugega, kakor oni v »Ljubljanskem Zvonu« ali »Dom in Svetu«. Temperamenti slovenskih pesnikov so pretežno kolerični, manj sangvinični. Slovenska umetna pesem je pretežno elegična. Nekako stanovsko čuvstvovanje diha iz resignativne pasivnosti Gregorčičeve ali Sardenkove; iz Tavčarjevega pisateljskega dela se zrcali značaj politične racionalne nadržati, ki se javlja v umerjeni satiri. Detelo označuje nekak stanovsko pedagoški optimizem, dočim je Cankar vseskozi tip slovenske bohemske objestnosti. Čistih umetnikov (l'art pour l'art) Slovenci pri naših socialnih razmerah nismo imeli in jih pri svojstvenosti slovenske in slovenske psihe najbrže tudi ne bomo imeli. Kako bridko moramo obžalovati, da nismo imeli Slovenci mecenskih salonov, nam priča Zoisov krog. Čopovo razmerje do Prešerna, Levstikovo do Jurčiča nam dokazuje, kako nujna je slovenski književni umetnosti ustanovitev slovenskega vseučilišča v Ljubljani.

. . .

Grafenauerjeva »Kratka zgodovina« slika razvoj slovstva gori do leta 1918. Leto 1918 je preznamenita letnica. S tem letom se končuje prvi vek slovenske književne umetnosti in začenja nova doba. Cankarjeva smrt, ki je naravnost simbolično istočasna, zaključuje tudi vsebinsko slovstvo, ki je rastle iz romantike in nacionalne idejnosti v neoromantik o prvih desetletij novega stoletja in doživelo v Cankarju nekak analogni časovnoumetnostni višek, kakor prva romantika v »Poezijah«, ki so tudi istočasne z velikimi političnimi dogodki leta 1848. Rast in razvoj slovenske umetne književnosti sta odsev minimalnega časovnega obroka, sta dana iz desetletij in ne stoletij. V desetletjih pa se gotova svetovna ideja ne obživi, ne evolucionira v novo, se more jedva posplošiti, postati popularno socialna. Majhno, nekako bolj pokrajinsko slovstvo more v takih časovnih razmerah rasti sicer organsko v popolnejšo obliko, preko časovne ideje, ki evolucionira počasi v zgodovini in politiki narodov, pa ne more vstati v nove idejne vsebine in nove narodove problemne smeri. Kar smo ustvarili Slovenci v tej preddobi slovstva, dokazuje, da je splošni princip naravne rasti sijajno obstinjen v značaju naše knjige do leta 1918. Prešeren, naš največji umetnik, izvor in zgled vse naslednje naše umetnosti, ni dal človeštvu sploh nobenih novih vrednot. Ustvaril pa je Slovincem obliko lirske pesmi v najvišji umetniški in slovenski miljejnosti. Iz duha kozmopolitizma, renesančnega humanizma in germanskega romanticizma je vstal le bolj Slovincem. Ona ista romantika, ki je vzrastel iz nje Slovincem, ga je stoprv kot specialno slovenskega umetnika postavila v krog svetovnih veličin, zvesta principu Herderjeve »univerzalne poezije«. Prav isto je s Cankarjem in Župančičem. Narod brez materialnega, fizično političnega hrbtničevja ne more zamisliti umetnostnih idej, ki bi premagale svet. Velika Rusija je to mogla dati, zato, ker je bila velika moč, neskončno avtohtonstvo. Čudovito lepo je seveda vedeti, da more slovenski umetnik doživeti isto razodetje ko sodobni umetnik velikega naroda. Zgodilo se je to pod vplivi velike vojske pri Cankarju. Njegov pojem »pobratimstva«, »matjaževanja« (Podobe iz sanj) je isto, kar filozofija Francoza Romain Rollanda v zadnjih romanih. Toda take pojave bi razložili iz psihoze časovnega doživetja, iste miljejnosti in istega ideo-

logično-umetniškega stremljenja. Kaj so torej mogli Slovenci umetnostno ustvariti v dobi kratkega stoletja? Ali so imeli naravnih sil dovolj za pravo, svojo nacionalno obliko? Deloma! V liriki, ki je pred vsem plod močne osebne individualnosti in more vzrasti skoro brez tradicije. Drugače je bilo v epiki in dramatik, ki sta večalimanj odvisni od višine narodove kulture, umetnostne narodove zrelosti. Eno je gotovo. Od Prešerna doli do l. 1918 je opaziti izrazito programnost v stremljenju po vedno popolnejši in bogatejši umetniški obliki. Boj za črkopis, boj za pravopis, stremljenje po popolnosti metra, rime, čistosti v jeziku in sintaksi, folkloristični študij jezika, pesmi in šege vvajajo energično teženje po stvarjenju novih pesniških vrst: balade, romance, novele, romana, epa, tragedije, artizma v liriki, eksotizma v noveli, kozmopolitizma v romanu, simbolizma v drami. Motivi »desetega brata«, »Ponkrča-Polikarpa«, »Lepe Vide« evolucionirajo drastično jasno iz generacije v generacijo. A vse je uglaseno v mogočni dominantni nacionalizma, ki je Slovencem bil in moral naravno biti nekak svetovni nazor. Stopnjevaje smo hodili iz utilitaristične, narodnovzgojne ljudske povesti v karakterizujočo, krajinsko lokalno (Sreča v nesreči, Miklova Zala), iz kmetskega miljeja v tržni in mestni, iz romantičnosti idealizma v realizem vaške zgodbe (Jurčič, Kersnik, Tavčar, Detela), iz tipa v karakternost, v problem (Martin Krpan, Rojenica, Naša kri), iz socialnosti v individualizem artizma (Govekar, Cankar). Celò nekako reakcijo v zmislu kozmopolitizma proti »domorodstvu« smo doživeli. Skratka: preživeli smo v nekaki kondenzirani obliki razvoj, ki so ga večje narodnosti pred nami in ob nas, rastle smo v tradiciji umetniških oblik nazaj in v okusu časa naprej. Pokazali smo silno duševne energije in še več sile v zmislu programno organizirane rasti. Zrasti smo mogli seveda le relativno in marsikaj smo le bolj teoretično doživeli nego res ustvarili. Tako pač roman, bodisi zgodovinski, družabni, psihološki in filozofski. Bile so snovne in oblikovne zapreke. Dialog je čudovito hitro rastel (Levstik — Jurčič — Meško — Cankar), rastel je naravnost iz domačnosti narodovega jezika. Objektivni orisni in epski slog pa je kolebal, banaliziral in se umetniško izpopolnil šele v novejšem času. Plitke so še debate o življenju, narodnosti i. p. v Kersniku, Vošnjaku, Tavčarju (Mrtva srca), strokovnjaško gotove v

Kraigherju, Šorliju, omledni so naravni orisi pri Stritarju, Jurčiču, sočnejši v Mešku in umetnost v miljejnosti Cankarjevi. Snovno smo bili nekam bolestno negotovi. Vse iščemo le iz principov nacionalistike. Bibličnih, antičnih, eksotičnih snovi se skoraj niti lotili nismo. Tudi programnosti nismo poznali. Še slovenskega Robinzona nismo ustvarili. Ostali smo sredi poti pri Podmilšaku in Zbašniku (Z viharja v zavetje). Živeli smo preveč v miljeju nemške vzgoje in nemškega časovnega okusa, ki se je javljal v »altertümelndstvu« in »butzenscheibenstvu«. Šele v novejšem času so se pokazali resnejši vplivi ruske in francoske realistične šole. Moderna, ki je začela reakcionarno v duhu tujine in kozmopolitizma, je našla vsaj v najboljših pod močnimi vplivi sveže oživiljene narodne zavesti pot v domačnost. Mimogrede bi pripomnil, da ne vidim v Pugljevih meščanskih tipih zdrave slovenske duše. Preveč so v sorodu poentilistiki francoske materialistične poltenosti. Tudi motivno niso take študijske slike nove. (Motiv »črnega pantra« je že Cankarjev in je Ibsenov in Zolajev in Maupasantov itd.) Postavil bi načelo, da bi artizem v Slovencih priznal vsaj toliko, ker nam iz njega raste popolnejša jezikovna oblika, nikoli pa snovnosti velikega sveta, če ni tudi organski doživljaj slovenskega naroda in mišljenja. Tipika Pugljevega pikantnega poentiranja mi je žurnalistična, zoprna, ki bi sicer Golarjevo vsaj malo skušal opravičiti z besedo »romantična kaprica«.

Naše najbolj anemično dete pa je dramatika.

Vse, kar smo ustvarili, je le bolj vzorčno vrstno blago. Imamo drobce klasicistične drame (Stritar), sintetične, shakespearso-schillerske tragedije (Jurčič, Medved), analitične družabne, moderne (Cankar), ljudske alpske (Govekar, Finžgar), imamo zgleden vzorec domačega simbolizma (Lepa Vida) in realistične, pod ruskimi vplivi nastale domače tragedije (Medved: Stari in mladi, Finžgar: Veriga), imamo v »Hlapcih« dovršeno subjektivno problematičnost, ki pomeni v Cankarjevi dramatici višek. In vendar sem uverjen, da vse to še ni toliko in tako, da bi je mogli imenovati slovensko nacionalno dramo. Vsebine še ni prave. Oblikovno smo pač dozoreli. Dialog je zrastel čudovito (Finžgar, Cankar) in je in tudi bo vzgojnotradicionalen (Detelov komedijsko-konverzalni, Funtkov uložno-tipičen, Kristanov kozmopolitično

neslovenski, Cankarjev miljejno mističen in slovensko sentencialen, Finžgarjev lokalno naroden, plastičen). Manj smo se razvili tehnično. In kaj naj bi bila vsebina te naše dosedanje dramatičnosti, da bi jo mogli nazvati nacionalno? Kaj bo vsebina nacionalne slovenske drame? Tiste drame, katere v politični pasivnosti nismo mogli ustvariti in tehnično v naših razmerah izpopolnjevati in pripravljati. Nacionalna drama je umetniški izraz gotove v narodu in narodne kulture razvoju dozorele ideje, ki bi jo nazval etično-estetično. Vsebina te nacionalne slovenske drame mora šele zrasti, ko doživimo v sebi pojem pravega slovensko-jugoslovanskega nacionalizma. Oblika te nove drame nam bo rastle v čudovitem polju dotikajočih se kulturnih sfer, zapada in bizantstva. Dramaturgični procvit bo omogočila tesna zveza jugoslovanskih dramatičnih podjetij. Bogastvo jugoslovanskega kostuma, raznolikost klimatične tipičnosti jugoslovanskega prebivalstva, močen mythos srbske moške pesmi in lirizem zapada so sijajna tehnična snovnost, ki bo vplivala renomistično, reprezentacijsko tudi v velikem svetu. Eno je gotovo: Iz lokalno krajinskega čuvstvovanja velika drama ne more vzrasti.

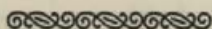
. . .

Novi dobi slovenske književne umetnosti gremo naproti. Kdaj bodo padli prvi zreli sadovi? Morda ne kmalu. Morda je potisnil svetovni vihar celò mogočno kulturne narode v desetletja, petdesetletja zastanka in je tudi kulturno rast v nas izpodrezal. Časi niso naklonjeni svetlemu razvoju umetnosti. Preboleti bomo morali svojo in svetovno krizo, vstati iz svoje moči po nove vrednote, svoje vrednote. Nacionalno politična enotnost sicer tudi še ni porok za mogočno umetniško rast. Italija in Nemčija sta vegetirali jačje kot kdaj prej pod tujimi vplivi, dasi sta se bili okrepili v politični sili. Goethe je še vedno Goethe, in Dante, Dante. In morda bo še in še Prešeren ostal Prešeren in Cankar nekaj slovenski Manzoni: Videl je združitve in je umrl.

. . .

Samo še nekaj pripomb k bodočnosti katoliške slovenske moderne. Jasno sem opazil, da stremi katoliška moderna nekam izraziteje strokovnjaško, zavedno umetniško po popolnejši obliki in vsebini, nego slovenska mlajša, ki se zbira ob »Ljub-

ljanskem Zvonu«. Tradicija oblike v »Ljubljanskem Zvonu« je močnejša od one v »Domu in Svetu«. Vendar bi jaz te tradicionalnosti v obliki ne grajal. Preje bi grajal preizrazito artistiko Dominsvetovcev. Katoliškega umetnika, umetnika, ki nekako vsaj sluti višino katoliške estetike, si ne morem misliti v obleki dneva, mode, v besedi kozmopolitičnega okusa, senzacije. Naši kritiki tako čudno hitijo reševati Mahničev problem v slovenskem slovstvu. Povem le to: Mož, ki je tako globoko doumel Gregorčičevo »Oljki«, kot jo je Mahnič, zasluži, da bi se seglo vanj in posredno po njem seglo v študij katoliških estotov in katoliških klasikov, predvsem Danteja. Zdaj pa je tako, da moramo brati artizem ekspresionistov poleg Danteja v enem in istem listu. Ekspresionizem je moda, morda le nov »izem«, Dante pa je genij vseh časov in zemelj. In zdrave močne katoliške umetnosti bo Slovencem treba. Katoliškemu umetniku pa umetnost ni sama na sebi namen in ni samo težnja po novi, individualni obliki in lastnem izrazu. Slovensko slovstvo do te dobe je bilo socialno, tudi katoliška bodoča mora taka ostati. Služimo narodu v imenu Lepega in Dobrega in ne strezimo romantiki subjektivizma. Bogvari, da bi celò koketirali za pohvalo in priznanje komilitonov drugega svetovnega nazora!

O vplivu in odberi štiva — zlasti z ozirom na mladino.

Prefekt Janez Filipič.

Niso nove, a času primerne se mi zdijo misli, ki jih bom podal v naslednjem, tako kot sem jih našel zapisane v raznih virih.¹ Že par let se namreč vrši tudi pri nas — drugod že par

¹ Pred vsem sem porabil sledeče: Die Gefahr des Buches, Antolin López Pelaéz, herausgegeben von Dr. Josef Froberger, Herder-Freiburg 1915; Was sollen unsere Jungen lesen? Dr. Fritz Johannesson, Weidmann-Berlin 1911; Die Lektüre, Bernard Arens S. J., Herder-Freiburg 1911; Anton E. Schönbach: Über Lesen und Bildung, Graz 1905; Haus und Leben als Erziehungsmächte, Dr. Hermann Weimer, Oskar Beck, München 1911; poleg tega razne članke v »Času«, »Dom in Svetu«, »Ljubljanskem Zvonu«, »Pharusu« in drugod, kar je razvidno iz citatov.

desetletij — podrobnejša ločitev mladinskega slovstva od slovstva za odrasle. Kot so v antropoloških muzejih posebni oddelki, kamor mladini in otrokom vstop ni dovoljen, tako morajo biti zanje tudi v literaturi rezervni prostori. Podlaga tej ločitvi je dejstvo, da ima tiskana beseda velik vpliv na čitatelja, da je torej treba odstraniti iz mladinskih spisov vse, kar bi moglo na mladino kvarno vplivati. — Seveda pa ta ločitev dostikrat ni lahka, treba je namreč imeti pri takem odbiranju pred seboj ne le zahteve, ki jih stavi vzgoja, ampak tudi zahteve, ki jih stavijo esteti in literarni kritiki. — Prav zato v naslednjem ne bom govoril samo o vplivu, ki ga imajo knjige zlasti na mladino, ampak skušal bom podati tudi tista načela, po katerih naj razsodimo v posameznem slučaju, ali je ta ali oni spis primeren za mladino, pa bodisi, da ga motrimo z vzgojnega ali estetskega stališča.

I.

Sicer vpliv knjig nekateri tajijo, seveda v prvi vrsti deterministi. Tako je sodil že modroslovec Hobbes, da smemo brez vsake škode spraviti med ljudi kakršnokoli idejo. Podobno je govoril Dietrich Holbach: »Nobena knjiga ni nevarna, pa naj so o njej tudi taki nazori, ki nasprotujejo splošnemu prepričanju in vsakdanji izkušnji vseh ljudi.« Isto poudarja Francoz La Mettrie, ko piše v predgovoru svojih modroslovnih del: »...Naše hipoteze niso nevarne, ker nimajo nobenega praktiškega pomena... Kar so sanje za človeka, isto so naši spisi za široke plasti ljudstva.« In to misel potrjuje tudi znani antropolog Cesare Lombroso v knjigi »Človek kot hudodelec« z besedami: »...Nauki ostanejo v knjigah, dejanski dogodki gredo svojo pot.«²

Na podlagi teh trditev nam je potem tem bolj umljiva trditev, da ni nobene razlike med slovstvom za odrasle in med mladinskimi spisi, zlasti še, če je spis umetniško delo. Saj, če knjiga že sama na sebi nima nobenega kvarnega vpliva na človeka, ga more tem manj imeti, če je vsebina obdelana v umetniški obliki.

Žal, da je stvar v resnici drugačna. Kajti o vplivu tiskane besede na človeka nam že govori obče priznana psihološka teorija o dinamičnosti idej.

² Primeri: Antolin López Pelaéz, o. c. str. 39—41.

Vsaka misel in predstava — tako uči ta zakon — se skuša uveljaviti v dejanju. Predstave in ideje vzbujajo čuvstva, čuvstva pa vplivajo na voljo in volja se udeje v dejanju in to tem bolj, ker se pozna vpliv predstav tudi na fizični dispoziciji človekovi (predstave vplivajo na motorične živce, živci pa na mišice, torej se vršijo čutne spremembe v organizmu) in ta vpliv je tem večji, čim izraziteje in jasneje je kaka predstava utelešena v naši domišljiji. To pa se ravno godi v največji meri v knjigah, kjer dá pisatelj abstraktnim idejam čutno obliko, barvo, čar in tako s čutnim mikom vzbudi žive domišljiske slike in s tem seveda dušne in telesne dispozicije čitateljeve.

Še jasneje kot ta psihološka teorija, pa nam govori o vplivu tiskane besede v s a k d a n j a s k u š n j a. Naj sledi nekaj izjav priznanih avtoritet iz najrazličnejših poklicev.

Tako misli socialni politik Roeren, da je poleg umetnosti pred vsem moderno slovstvo tisti splošni vzrok, zakaj je nrvnost današnje dni tako zelo padla v vseh slojih.³ Podobno dokazuje ruski kritik Vladimir Karenin v svojem življenjepisu pisateljice George Sandove (psevdonim za Avrora Dupin), da so njeni romani bili edina hrana ruskih anarhistov in drugih prevratnikov,⁴ in George Sand se je sama sramovala v poznejših letih, da je mogla napisati svoj roman »Lelia«. — »Kdo je ta?« je vprašal neki sodnik obtoženko. Jaz bi jo pa raje vprašal: »Kaj je brala ta žena?« piše zopet socialistični pisatelj Jules Vallés v delu *Les refractafres*. »Kajti ena sama misel, ki se je prikradla iz grških ali kitajskih spisov, iz spisov Seneke ali sv. Gregorija, more odločiti celo usodo, preobraziti cel značaj, uničiti vso prihodnost človekovo... Sledovi, ki jih puščajo romani za seboj, so podobni krvavim sledovom Macbethove roke... Veselje in žalost, ljubezen in maščevanje, vzdih in smeh, strasti in hudodelstva, vse kopiramo tako kot vidimo naslikano v knjigah... In vse to se godi, da niti ne slutimo. Naše srce bije s pisateljevim srcem in bije počasi in enakomerno, ali pa hitro in divje, kakor so pač črke, v katere so misli vlite... Zato so redki, ki bi ne nosili sledov prebrane knjige ali v glavi, ali v srcu, ali na čelu ali na ustnah. Knjiga gre za vami, ko odidete izpred čuječih materinih oči v šolo,

³ Primeri: Čas 1908, str. 125.

⁴ Hrvatska Straža 1903, I. L, str. 491.

pa vam sledi na univerzo in v vojašnico, v palačo in na trg in celo na mrtvaško postelj. Dà! Tudi vaša zadnja ura bo v skladu s stranmi, ki ste jih prebrali: krščanska ali antikrščanska, pogumna ali strahopetna, kot je pač bila vsebina prelistanih knjig.«⁵ In res! Kriminalist Luis Proal piše: »... Da je dandanes toliko samomorov vsled nesrečne ljubezni, je pogosten vzrok dražljivo štivo. ... V svoji praksi sem imel opraviti z najrazličnejšimi zločinci, vmes seveda pogosto tudi z mladimi samomorilkami, ki so se zastrupile z ogljenčevim monoksidom. Pa bile so belo oblečene. Na glavi so imele mirten venec prav tako kot je opisano v nekaterih romanih. In če je po deželi manj deklet, ki bi si vzele življenje vsled nesrečne ljubezni, pride odtod, ker manj čitajo romane.«⁶ O dijakih samomorilcih je pa povzel profesor O. Gerhardt, protestantovski veroučitelj v Berolinu, svojo sodbo sledeče: »... Po izjavah starišev, bratov in sester, tovarišev in duhovnikov, zdravnikov in učiteljev, direktorjev in drugih predstojnikov je dognana stvar, da so vsi samomorilci iz dijaških vrst več ali manj brali Schopenhauerja, Nietzscheja, Dühringa, Darwina, Tolstoja, Ibsena, Zola... Trije izmed teh: Tolstoj, Ibsen, Zola, so pa prav vselej zastopani... Polagoma, polagoma so se s takim berilom, ki se je večkrat vršilo tudi skupno, nasrkali raznih ateističnih in pesimističnih fraz, da je človeško življenje brez pomena, potem so se s takimi trditvami javno ponašali in ko se jim je ponudila prva prilika, pa so storili usodepolni korak... Pri osmini vseh samomorilcev zadnjih osem let je to dejstvo sodnijsko dokazano.«⁷

»Vsak izmed nas,« pravi zopet pomenljivo leposlovec Pavel Bourget, »ki gleda sebi v dno duše, mora priznati, da bi ne bil ravno tak, če bi ne bil bral te ali one knjige.«⁸ In Jörgensen soglaša z njim, ko polaga v svojih parabolah tujcu, ki se meni s pesnikom, sledeče besede na jezik: »Pomislite, pomislite... da mi navadni smrtniki živimo tako življenje, kakršno nam ga vi drugi naslikate... mi smo to, kar hočete vi narediti iz nas... Čisti smo, če ste vi čisti, pa tudi nenravni, če vi hočete.«⁹ Tudi René Bazin se jima pridružuje z izjavo: »Eden največjih pred-

⁵ Primeri: Antolin López Pelaéz, o. c. str. 193—194.

⁶ Primeri: Antolin López Pelaéz, o. c. str. 129—130.

⁷ Primeri: Bernard Arens S. J., o. c. str. 29—30.

⁸ Primeri: Bernard Arens, o. c. str. 5.

⁹ Ibidem.

sodkov je trditev, da nam nobena knjiga, ki je umetniško pisana, ne more škodovati... Če že nočemo tega verjeti vsakdanji skušnji, poslušajmo vsaj zdravo pamet! Kdor namreč trdi, da nobena knjiga za izobraženega človeka ni nevarna, razglša dvoje krivih načel: da človek ne more grešiti ali pa da ena poglobitnih naših spoznavalnih zmožnosti do nas nima nobenega vpliva.« Goethe ni zameril milanskemu škofu, ko je preganjal njegovega »Werther«-ja, in priznal je, da ga ni spisal za otroke, pa tudi ne za otroke, ki bi bili že stari dvajset let. Podobno je zapisal tako hvalisani Daudet v posvetitvi svoje »Sappho« znamenite besede: »Svojim sinovom, — pa šele, ko dopolnijo dvajseto leto.« In vendar je ravno isti Daudet v enem svojih del naslikal prešuštnika, še ne dvajset let starega.¹⁰ Tudi Dante je v svoji Divini Commediji mojstrsko opisal, kakšne posledice ima lahko ena sama knjiga. Eden najlepših odstavkov je namreč tisti, ko mu Francesca iz mesta Rimini opisuje vzrok grozovitih muk sledeče:

» — — — — Ni hujše bolečine,
 — — — — — kot v čas nesreče
 nositi v srcu srečnih dni spomine.
 Če pa spoznati tak močno te vleče
 ljubezni naju korenino pravo,
 pa bodi! — naj v solzah beseda teče.
 Prebiralasva neki dan v zabavo,
 kak Lancelota je ljubav zavedla
 sama, brez slutnje za oko zvedavo.
 Večkrat od knjige sva oči povedla,
 da srečale so se, in sva zardela;
 ob nekem mestu pa sva vsa se zmedla.
 Beroč, kak smeh, ki duša ga želela,
 ljubimec tak je srknil z ust kraljice,
 je ta, ki bova večno skup trpela,
 tresoč poljubil usta mi in lice.
 Zvodnik povest bila in kdor jo zložil.
 Tist dan prebrala nisva več vrstice.«¹¹

»Ne čutim se dovolj močnega, da bi vladal ljudstvu, ki bere Rousseauja in Voltairja,« je izjavil veliki Napoleon; zato ni dovolil nobene nove izdaje Voltairjevih del, tako da je bilo ob koncu Napoleonovega cesarstva komaj dobiti kak eksemplar

¹⁰ Ibidem str. 106—107.

¹¹ Dom in Svet 1910, str. 126.

Voltaire. In isti Rousseau, ki se ga je Napoleon tako bal, je zapisal v svojih spisih klasičen stavek: »Jamais fille chaste n'a lu des romans.« V razpravi: »ali smo s tem, da smo obnovili umetnost in vedo, zboljšali nravi ljudstva?« pa pravi, da čim bujnejša je umetnost in znanost, tem slabše je življenje ljudi. Ob enem piše istotam: »Kako prav bi bilo, da bi bila večina naših pisateljev molčala; več miru bi bilo med ljudmi, pa tudi več npravnosti. Zakaj, če motrimo velike prevrate, ki jih je povzročila tiskarska obrt od svojega postanka do danes, in pa njen veliki razvoj, ki ga doživlja dan za dnem, nam ni težko reči, da bodo vladarji kmalu obžalovali svojo nepremišljenost, v kateri so dovolili svobodo tiska.« In zopet je priznal isti Rousseau, da se vselej, kadarkoli gleda na svoja dela, strese strahu. Nikar da bi poučeval, pohujšuje, namesto kruha, daje strupa.¹²

Končno pridenimo še izrek modroslovca Spencerja, ki je celo determinist, a vendar priznava vsaj vpliv romanov sledeče: »Tako berilo jemlje našemu duhu njegovo prirojeno čilost. Kajti preživo zanimanje za junake, ki nas srečujejo v romanih, za njihovo srečo in nesrečo, razen tega živo opisovanje značajev, ki so večkrat tako mojstrsko izpeljani, da jih vidimo pred seboj kakor živa bitja, brez dvoma utruja in razburja duha. Poleg tega pa otopi prevelika simpatija, s katero spremljamo junake romanov, tudi pravo sočutje do bližnjega, ki naj se pokaže ob času nesreče. Kakor namreč oko, ki je nekaj časa izpostavljeno presilni svetlobi, ne more več ločiti predmetov ob navadni svetlobi, tako tudi človek, ki je pretočil potoke solzâ ob čitanju romanov, ne more imeti več pravega zmisla za resnično nesrečo svojega bližnjega.¹³

Pa bodi dosti izjav, ki nam potrjujejo občepriznano resnico, da knjige gotovo vplivajo na čitatelje. Poglejmo še, katere knjige imajo največji vpliv. Odgovor je trojen na trojen ozir, pod katerim presojava to vprašanje.

Če namreč zasledujemo vpliv knjig z ozirom na razvoj zgodovinskih dogodkov, vidimo, da so najvplivnejše znanstvene knjige, v katerih nam pisatelji razvijajo velike misli in ideje. In to ni čudno!

¹² Primeri: Antolin López Pelaéz, o. c. str. 33—37 in 107; dalje Lexikon der Pädagogik, str. 427 in pa Bernard Arens, o. c. str. 107.

¹³ Primeri: Antolin López Pelaéz, o. c. str. 101.

Velike ideje so namreč silnega pomena za človeško življenje. One nas varujejo samomorilnih in pesimističnih misli, dvigajo v moralnih padcih in npravstvenih krizah, tolažijo v dušnih in telesnih težavah, odtrgajo od vsakdanjosti in dvignejo do prave sreče. Nič ni važnejšega za mladino, nič koristnejšega za obstoj narodov v velikih krizah kot velike ideje. Zato nas sili že naša narava, naša pokončna hoja, naš kvišku obrnjen pogled, pa tudi naše srčno hrepenenje po pravi sreči, da iščemo velikih misli.¹⁴ Prav zato je tudi umljivo, da bodo velike ideje, ki so jih zapustili misleci v svojih delih, prej ali slej tudi izkalile v srcih ljudskih množic. Razlika je le ta, da se ustvaritelji raznih sistemov radi ustavijo na sredi svojih izvajanj, ljudstvo pa, ki je dosledno in brezobzirno v svoji logiki, le prerado izvaja v dejanju skrajne konsekvence teoretično zamišljenih idej. Tako more povzročiti ena sama kaplja črnila, porabljena v znanstvene svrhe, cele potoke krvi, in ena sama znanstvena knjiga je za razvoj zgodovinskih dogodkov pomembnejša kot velika bitka.

Kot zgled take knjige nam lahko služi Rousseaujev *Contrat Social*. Dasi je delo povsem praktiško zamišljeno, vendar celò Rousseau sam ni hotel izpeljati vseh praktiških posledic. Tako n. pr. v teoriji popolnoma zameta bivanje božje in negira blagodejni vpliv krščanstva; toda v dejanskih razmerah pa pravi, da morejo biti posledice ateizma usodnejše kot pa zle posledice verskega fanatizma, in po njegovi lastni izjavi ni mogoča država brez nekih verskih dogem (brez vere v bivanje božje, v božjo previdnost, v posmrtno življenje).¹⁵

Toda ljudstvo pa ni hotelo ločiti teorije in prakse. Saj nam je za to živ porok krvava francoska revolucija, kot jo je zanetil — kar je zgodovinsko dokazano — v tako brutalni obliki ravno Rousseaujev *Contrat Social*. Sicer jo je naznanjal Rousseau že 12 let poprej, ko je zapisal v svoji razpravi »o izvoru in temeljih neenakosti med ljudmi« oni znameniti stavek: »očividno je protinaravno, da plava peščica ljudi v raz-

¹⁴ Primeri: Franz X. Kerer: *Gebt mir große Gedanken*, Regensburg 1908, str. 1—21.

¹⁵ Primeri: *Lexikon der Pädagogik*, str. 432 in dr. Aleš Ušeničnik: *Sociologija*, 1910, str. 144.

košju, medtem ko izstradani množici primanjkujejo celò najpotrebnejše stvari.« Zato je »upor, ki se konča z usmrčitvijo ali z odstavitvijo kakega sultana, ravno tako juridičen akt, kakor je bil juridičen oni akt, po katerem je isti sultan še prejšnji večer razpolagal z življenjem in premoženjem svojih podanikov.«¹⁶

Toda komentar k tej izjavi je podal Rousseau v svojem *Contrat Social* in dejanski komentar k temu spisu so pa podale s svojimi odloki in govori postavodajne skupščine l. 1791, 1792 in 1793. In to ni čudno! Saj je Robespierre že kot osemnajstleten mladenič osebno občeval z Rousseaujem in Murat je l. 1789 njegov *Contrat* javno razlagal ljudskim množicam tako, da je mogel naslednje leto po vsej pravici zapisati *Mercúre de France*: »Glavni povzročitelj te velike revolucije, ki navdaja vso Evropo s strahom, je brez dvoma Rousseau. ... Modroslovje učenjakov pripravi pot revoluciji, roka ljudstva jo pa izvede.«¹⁷

Pa ne le francosko revolucijo je zanetil Rousseaujev *Contrat Social*; osnovne misli njegove teorije o socialni pogodbi so prešle v vse moderno naziranje. Modernemu človeku je ljudstvo suvereno; ljudska volja vir vsega prava; vsi državljani bitno enaki in torej edino upravičena državna oblika demokracija; volilna pravica mora biti splošna in enaka; priznati se mora tudi ženskam; ker je ljudstvo suvereno, je revolucija le zakonit izraz ljudske volje. Skratka: Vrniti je treba človeku, ker je njegova narava dobra, naravno svobodo in v človeštvo se bo vrnila sreča.¹⁸ Vse te misli, ki več ali manj prestvarjajo lice sedanji Evropi, so se razpasle — kot rečeno — z vsemi dobrimi in slabimi nasledki iz Rousseaujevega *Contrat Social*.

Navedimo še en zgled, kako vpliva znanstvena knjiga na razvoj družabnih dogodkov. Je to Krafft-Ebingova »*Psychopathia sexualis*«. L. 1886 je prvič izšla in s tem je bil storjen velik korak v medicinski vedi glede spolnih vprašanj. Knjiga je med znanstveniki tako zaslovela, da so jo kmalu prevedli v sedem živih jezikov in v 17 letih je doživela že 12 izdaj.

¹⁶ Primeri: *Lexikon der Pädagogik*, str. 427.

¹⁷ Primeri: Antolin López Peláez, o. c. str. 35—36.

¹⁸ Primeri: dr. Aleš Ušeničnik: *Sociologija*, 1910, str. 124.

A kakor je bil njen blagodejni vpliv izredno velik, še hujši je pa bil njen pogubonosni vpliv. Zakaj knjiga je zašla tudi med prostitutke in ustvarila med njimi nov, dosedaj neznan tip. Romanopisci so jeli črpati novo snov iz nje in knjigotržna špekulacija jo je izrabila v premnoge nenravne namene. »Medtem, ko je bil pred 15 leti Sacher-Masoch s svojimi umobolnimi izrodki še edini erotični pisatelj te vrste in je bil Marquis de Sade že skoraj popolnoma pozabljen, je danes število njima sorodnih pisateljev že davno prekoračilo prvi tucat... Še l. 1902 mi je mogel znani neuropatolog Albert Eulenburg v svoji znanstveni študiji »Sadismus und Masochismus« imenovati prav malo del te vrste iz nemške literature; pomladi l. 1910 mi je pa neki knjigotržec, ki pa se ne peča s takimi umazanostmi, v par dneh mogel imenovati do 100 samo nemško pisanih knjig perverzno erotične vsebine.«¹⁹

In kar velja o imenovanih delih, isto velja o doktrinah Kantovih, Darwinovih, Marksovih, Spencerjevih itd... Anarhistična ideja n. pr., zlasti še ideja terorističnih anarhistov, kot jo je zamislil Bakunin in ki se dan za dnem vedno bolj udejstvuje, ni nič drugega kot logični rezultat zakonov, ki jih uči evolucionizem, prenesen na socialno vedo. Zato soglašata pisatelja Bourdeau in Jules Favre v izjavi: »Vedno sem bil prepričan, da nimajo teorije Heglove, Büchnerjeve, Straußove nobenega vpliva na mase. Toda danes, ko gledamo življenje revežev po velikih mestih in poslušamo razne hujškače, moram priznati, da sem se motil.«²⁰

Velik je torej vpliv, ki ga imajo znanstveni spisi na razvoj svetovnih dogodkov; drugače pa je, če motrimo neposredni vpliv, ki ga ima kak spis na čitatelja. V tem oziru so namreč merodajnejši leposlovni spisi, kar je povsem umljivo iz zgoraj omenjenega psihološkega zakona.

Čim bolj ostro so namreč predstave stvari v naši domišljiji zarisane, tem večji vpliv imajo na čustva, voljo in dejanja. To pa je ravno v leposlovnih spisih. Živahni dialogi, bujno opisovanje pokrajin in podrobnosti posameznih oseb, psihologičen zaplet in razvoj njih tragičnih konfliktov... vse to dvigne pozornost in radovednost čitateljevo. Prav tako, kot dvigne

¹⁹ Primeri: Dr. Hermann Weimer, o. c. str. 106—107.

²⁰ Primeri: Antolin López de Pelaéz, o. c. str. 42.

prizma toploto solnčnih žarkov, razžari pero pisateljevo notranjost bralčevo. Vedno bolj se vglablja v čitano snov, pozablja na realni svet tako, da se mu zdi, da gleda pred seboj v resnici živa bitja. Zraven pa še pristopi čut posnemljivosti, ki ga sili, da bi tudi on ravno kaj takega storil kot vidi delati umišljene junake. Tako poročajo o nekaterih čitateljih, da so bili potem, ko so prebrali Zolov roman *La Bête humaine*, trdno prepričani, da morajo i sami v podobnih razmerah in na podoben način izvršiti kak umor.²¹

In ravno po teh spisih prihajajo večinoma vse one velike in dostikrat prevratne misli, ki so jih razvili suhoparni teoretiki v znanstvenih sistemih, med široke plasti ljudstva. Kajti redki so, ki bi bili brali v izvorniku Kanta, Nietzscheja, Marksa, Luis Blanca, Cabeta, Léroux in druge, pač pa so milijoni srkali njih ideje iz dram, romanov in pesmi kot so jih sestavili Ibsen, Tolstoj, Sudermann, Victor Hugo, Soulie, Sand, Evgen Sue, Balzac in drugi... Iz teh spisov jemlje večina modernih prosvitljencev svoje svetovno naziranje. In zlasti je v tem oziru odločiven roman, tako odločiven, da ga nazivljajo peto državniško moč. Njegov vpliv je z ozirom na naziranje širokih plasti ljudstva pomembnejši kot gledališče, pomembnejši kot velikopotezne politične in gospodarske operacije.²²

In še en moment moramo poudariti, ko govorimo o vplivu knjig, namreč psihično in fizično dispozicijo bralčevo.

Čim bolj je namreč občutljiv organizem, čim manj odporne sile pozna volja, čim hujši je mik zunanjih vtisov na človeka, tem večji bo vpliv knjige na bralca.

In vsi ti pogoji so dani v veliki meri zlasti še pri mladostnih bralcih in posebej bralkah. Pri njih bolj deluje domišljija kot pa razum, volja še ni ali pa prav malo navajena ustavljati se mikom, zato se čuvstva veliko lažje vzbudijo. In če ima vsled tega že vsako štivo, zlasti leposlovno, večji vpliv na mladega bralca kot pa na odrastlega, velja ta trditev še v veliko večji meri o ljubavnih spisih. Tu namreč pridejo zraven še neurejeni miki spolnega nagona, »die nicht nur aus den

²¹ Primeri: Konkretno zglede Antolin López de Pelaéz, o. c. str. 94 in nasl.

²² Primeri: Bernard Arens, o. c. str. 10—11.

physischen Bedürfnissen des Individuums, sondern aus den Existenzbedürfnissen der ganzen Gattung hervorgehen und uns fast mit übermächtigen Anreizen, Illusionen und Suggestionen in den physischen Dienst der Art zwingen.«²³

V spolni ljubezni je torej vedno tudi nekaj animaličnosti, ki jo je treba premagovati, da se ne pojavi kot poželjivost. Prežive predstave spolne ljubezni — kot se godi dostikrat ravno v leposlovnih spisih — pa budé tem bolj to animaličnost in tako še bolj neté strast spolnega nagona.²⁴

Po vsem tem je umljivo, da se pokaže vpliv katastrofalnih erotičnih mest pri mladem bralcu že na njegovi zunanjosti. In sicer ga Bernard Arens opisuje sledeče: »Der ganze Mensch wird unruhig; er gerät in eine Art Erschütterung. Nun fängt das Auge an zu glimmen, Flackerfeuer fährt auf, nun brennt es in heißer Lohe. Die Finger zittern, als ginge ein elektrischer Strom durch sie hindurch, kaum daß sie schnell genug die Blätter wenden können. Die Stirne beginnt zu glühen, an den Schläfen pocht es ingrimmig, die Pulse hämmern, nun stockt der Atem, nun fliegt er, alle Sinnen fiebern.«²⁵

Ti pojavi so torej vsaj deloma tudi fiziološki. Prav zato nam vedo o njih poročati tudi zdravniki. Tako piše večí francoski zdravnik Tissot: »Da je zdravje ženâ v sedanjih dneh tako zelò zrahljano, je prav pogosten vzrok čitanje raznovrstnih romanov.« In z njim soglaša Rafael Salillas, ko piše: »Če motrimo fiziološki vpliv, ki ga povzroča čitanje knjig, vidimo, da nastopi ob živahnih predstavah prav isti pojav kot ga opazujemo sploh pri napornem duševnem delu, namreč: neka koncentracija in zopetno razširjanje možganskih celic in s tem tudi nekak krč organske muskulature.« Splošno se pa dado naštetí v zdravstvenem oziru po zdravniških izjavah naslednje kvarne posledice, ki jih povzroča neurejeno čitanje knjig: pretiran strah, neutemeljene slutnje, nervozna jokavost, omotica, hipohondrija, halucinacije in celò hysterija. Dâ! zdravniki po norišnicah smatrajo čitanje knjig dostikrat kot sovzrok obnorelosti.²⁶

²³ Primeri: Foerster, Jugendlehre, 635—636.

²⁴ Primeri: Čas 1917, letnik XI, str. 113.

²⁵ Bernard Arens S. J., o. c. str. 49.

²⁶ Primeri: Antolin López de Pelaéz, o. c. str. 96—100.

Prav v tesni zvezi s temi pojavi so pa tudi zločini in samomori.²⁷ Obenem s temi pojavi v fizičnem življenju nastajajo ob neurejenem čitanju leposlovnih knjig zlasti v duši mladeniča in mladenke še razni drugi dušni pojavi. Domišljija dobi premoč, um pozablja na realno življenje, odporna sila volje peša. Kmalu se pojavi neka trajna sanjavost, nemirno hrepenenje, razneženost srca, neredne spolne predstave. Spomin peša, za študij potrebno zbranost spodrivajo različne domišljjske slike, pojavlja se velika površnost in vihravost, veselje do dela in igre izginja. In kar je najhujše: taki vplivi štiva lahko ostanejo za vse življenje. Tako n. pr. poroča Klemen Brentano o samem sebi: »Kot dečka desetih let me je vzgajal neki eksjezuit . . . Nekoč pa, ko ga ni bilo zraven, staknem med njegovimi knjigami nemški prevod Tassovega: Osvobojeni Jeruzalem. In začel sem brati in bral sem skrivaj, pa v veliko svojo nesrečo . . . Ljubimkanje Rinalda in Klorinde in zlasti še lepa čarovnica Armida mi je zmešala vso glavo . . . Ostali so mi trajni, neizbrisni vtisi, ki so mi pa še pozneje povzročali mnogo strasti.«²⁸ Podobno poroča o sebi že zgoraj imenovana George Sand: »Za časa restavracije je objavila madam Genlis roman, ki je bil eno zadnjih njenih del. Imeti sem morala tedaj šele 16 ali 17 let. Vendar se natančno spominjam, kako velikanski je bil njegov vpliv name, dà, tako velik, da se ga nisem mogla znebiti vse življenje.«²⁹

Naj bode dosti! Stvar je jasna! Vpliv knjig — zlasti na mladega človeka — je gotov; zato smemo zaključiti prvi del spisa z izjavo priznanega pedagoga dr. Hoffmanna, ki pravi: »Jedes gute und den Bedürfnissen der Jugend angepaßte Buch ist ein Miterzieher, das oft nachhaltigere Tätigkeit ausübt als Eltern und Lehrer, eine schlechte Schrift dagegen stellt einen Feind dar, der Unkraut unter den guten Samen sät. Nicht sind die Fälle selten, daß ein einziges Buch in einer Stunde alles niederreißt, was die Erziehung bisher mühsam aufgebaut hat, und dazu den Boden einer weiteren Aussaat ungünstig gestaltet.«³⁰

²⁷ Primeri zgoraj.

²⁸ Primeri: Bernard Arens, o. c. str. 22—23.

²⁹ Primeri: Antolin López de Pelaéz, o. c. str. 92.

³⁰ Primeri: Dr. Jakob Hoffmann: Die Erziehung der Jugend in den Entwicklungsjahren, Herder, Freiburg 1913, str. 176.

II.

Z ozirom na opisani veliki vpliv in nevarnosti, ki morejo nastati zlasti za mladino, je gotovo umestno, da imamo pri odbiranju štiva zanjo pred očmi gotova načela, po katerih odstranimo vse, kar ni primerno, oziroma uvrstimo med mladinske spise vse, kar je za mladino dobrega. In poglavitna taka načela naj bi bila sledeča:

1. Moramo odstraniti kot iz slovstva sploh tako zlasti še iz mladinskega slovstva vse, kar je očevidno slabega. Sicer je pojem slabega precej razsežen; vendar so vsi pedagogi in esteti edini v tem, da spadajo med slabe spise vsi spisi, katerih edini namen je materielni dobiček. Vsebina teh spisov je povečini obsežna v treh besedah: uživanje, umor in samomor, kar naznanjajo dostikrat že naslovne slike, pa tudi slike vmes med tekstom. Tu sem torej spadajo razni detektivni romani, zgodbe o roparjih, vlomilcih, o pomorskih roparjih, o indijancih, dosti takoimenovanih romanov iz vojaškega, duhovskega in samostanskega življenja, okultistične zgodbe o strahovih in zgolj erotične povesti.³¹ Pa ne le to. Sem spadajo še različni humoristični listi, popularno pisani psevdoznanstveni spisi, kulturnozgodovinske študije in »umetniški modeli«, ki obravnavajo in razkazujejo seksualne procese, ki pišejo o sadizmu, masochizmu, o homoseksualnosti in drugih spolnih perverznostih. Istotako pa smemo prištevati med spise te vrste mnoge fantastične potopise, kar nekateri trdijo tudi o plodovitem Karlu Mayu.³²

³¹ Prim.: Literarischer Schund und kein Ende, (Stimmen der Zeit 1917, 47. Jahrg., str. 47 i. nasl.) in: Was sollen unsere Jungen lesen, o. c., str. 13—21.

³² Sicer so sodbe o njem različne. Dr. Johannesson n. pr. piše: »Diese Werke sind zum großen Teil ganz wertlose literarische Erzeugnisse« (o. c. str. 20). Dr. Hoffmann pa sledeče: »...Man kann von der Persönlichkeit dieses Mannes denken, was man will, wir halten in Übereinstimmung mit unseren Berichterstattern seine Werke, welche in Jugendbibliotheken Aufnahme gefunden haben, für geeignet über die Gefahren hinwegzuführen, die das Verlangen der Jugend nach phantastischer und in die Ferne führender Lektüre heraufbeschwört. Die Erzählungen dieses Schriftstellers können wohl die Einbildungskraft stark erregen und die Aufmerksamkeit in Beschlag nehmen, doch bietet ihr Inhalt im allgemeinen an sich keinen Schaden«, dočim mu je Jules Verne poln nevarnosti za vero in nrvnost. (Dr. Hoffmann, o. c. str. 175—176.) Lexikon der Pädagogik pa pristavlja: »...Karl May (1842—1912), der lange Zeit maßlos überschätzt wurde, bis sein Einfluß endlich auf das richtige Maß reduziert wurde« (II. Band 1054).

Taki spisi in slike razburjajo domišljijo in živce, škodujejo zdravju, otope pred vsem pri mladini verski, moralni in estetični čut ter tako vzgajajo zločince v najrazličnejših oblikah, in to tem bolj, ker sega po teh spisih najraje mladina okrog 14. leta, in sicer dostikrat mladina iz takih družin, v katerih je za vzgojo prav slabo ali pa nič poskrbljeno. Taki so obrtniški in trgovski vajenci, doraščajoči tovarniški delavci in delavke, pestunje in vojaki... in po teh osebah zaidejo te vrste spisi mnogokrat celò med ljudskošolsko mladino.³³

2. Moramo v zmislu trditev, zlasti modernih estotov, da je umetnost ena največjih dobrin, odstraniti iz mladinskega slovstva vse, kar nasprotuje umetniškemu čutu, torej pred vsem specifično mladinsko leposlovno knjigo.³⁴ To so namreč spisi, ki so sicer sestavljeni navidez v krasnoslovni obliki, vendar pa jim je pglavitni namen pedagoško-didaktični; prav zato pa pisatelj premalo gleda na umetniško plat svojega spisa. Zato je ponavadi razvoj dogodkov monoton, tendenca preočitna in vsiljiva, dogodki neverjetni, osebe preidealne in nadzemske, kar n. pr. velja po mnenju nekaterih estotov več ali manj celò o priznanih nemških mladinskih pripovednikih kot sta Krištof Schmid in Hoffmann. Pri nas pa je najbolj poznana s svojo vzgojno noto Pavlina Pajkova in povečini pisatelji, ki se zbirajo okrog »Vrtca«.³⁵

Vsa taka prisiljena umetnost je »potvara, ki moti in kali umetniški zmisel celò odrastlim, a mladini naravnost na leta in za vedno zmeša oko in zaguli čut za pravo lepoto.«³⁶

Seveda pa moramo biti tudi previdni pri tej zahtevi — zlasti še kot katoličani —, da ne zaidemo v drug ekstrem. So namreč nekateri, ki hočejo odstraniti iz leposlovja, torej tudi

³³ »Pri nas je strnjena dvomljiva čast, da je vpeljal med nami pornografijo, s pisateljsko slavo Govekarjevo. Kaj umazanejšega, kakor je bila n. pr. njegova novela »Saldirano« v »Slovenki«, si komaj moremo misliti. ... Roman »V krvi« je prebil kitajski zid moralnosti in frivolnost je bila in je še cilj zlasti raznim podlistkarjem naših časnikov.« (Evgen Jarc: Boj proti senzacnemu in umazanemu slovstvu. Kat. Obzornik 1905, IX. letnik, str. 266.)

³⁴ Primeri: Heinrich Wolgast: Das Elend unserer Jugendliteratur (Hamburg 1911, 4. Auflage).

³⁵ Primeri: Dr. Ivan Prijatelj: Naši časopisi. (Nekaj misli in nasvetov.) Ljubljanski Zvon 1918.

³⁶ Dr. Ivan Prijatelj, l. c. str. 203.

iz mladinskega slovstva, umotvore, ki nikakor niso tendenčni, dasi veje iz njih pristno versko mišljenje, čuvstvovanje in življenje. V tem oziru naj imajo pred očmi ne le umetniki, ampak tudi tisti, ki odbirajo knjige za mladino, modro besedo našega Finžgarja, ko pravi: »Umetnikova luč bo imela vedno refleks umetnikove notranjosti — odsev njegovega prepričanja, njegovega svetovnega nazora... In zato si po svojem prepričanju kljub temu, da sem vse prej nego tesnosrčen, drznem zahtevati (od Dominsvetovcev) več, nego se zahteva navadno, na primer: Le nekatoliška naj ne bodo dela katoliških leposlovcev...³⁷ Zato je bila nujna potreba, da... Dom in Svet zbere ljudi, ki morda ne svetniško, pa vendar resnično doživljajo in občutijo moč in ustvarjajočo silo vere; v njih delih bo doživelo to doživetje — ne po načinu pedagoško-didaktične struje, tudi ne v frazarskem kriku politike, ampak jasno bo kot blisk.«³⁸

3. Ker je pri mladini najvažnejša zadeva dobra vzgoja značaja, moramo iz mladinskih spisov odstraniti vse, kar bi moglo v tem oziru kvarno na mladino vplivati, pa naj bodo taki spisi tudi umetnine prve vrste. Kvarni pa so pred vsem spisi, ki podirajo temelj vse vzgoje, namreč strah božji in z njim združeno religioznost in nravnost.

In takih spisov je precejšen procent v priznani moderni beletristiki. Saj je njen poglaviten znak splošna avtonomnost navzgor in navzdol. »Proč z dogmami, proč z moralnimi kodeksi,« ta duh veje iz nje v pretežni večini.³⁹ Med nami bo izmed sodobnih poleg Laha in Albrechta brez dvoma glavni zastopnik te struje dr. Al. Kraigher. Svoj program je pa miselno in oblikovno vtelesil že v »Školjki«.

³⁷ Da je mogoče razumeti to zahtevo, je seveda treba brati naslednje dr. Aleš Ušeničnikove članke: Umetnik pa npravna odgovornost (Čas 1916, letnik X., str. 100 in nasl.), Večnostni pomen umetnosti (Ibidem str. 219 in nasl.), Leposlovje in leposlovna kritika (Ibidem str. 256 in nasl.).

³⁸ F. S. Finžgar: Dominsvetovci (Dom in Svet 1917, letnik XXX., str. 8).

³⁹ Značilna je izjava, s katero karakterizira priznani pedagog Payot sodobno literaturo sledeče: »Sodobna literatura je skoraj povečem oboževanje spolnosti. Ko bi verjeli mnogim našim romanopiscem, mnogim pesnikom, bi bil najvišji, najplemenitejši smoter človekov uteševati nagon, ki ga ima skupnega z živalmi. Človek naj bi ne bil več ponosen na svoje mišljenje, ampak na ta fiziološki gon.« (Citat: Čas 1912, letnik VI., str. 249.)

4. Velike resnosti nam je torej treba, ko odbiramo mladinsko slovstvo, da izločimo spise, ki direktno nasprotujejo veri in nравnosti.⁴⁰ Pa ne le to. Ko gre za mladinsko slovstvo, ne bomo odstranili samo spisov, ki so za mladino naravnost škodljivi, ampak tudi spise, ki niso naravnost nevarni, vendar pa manj primerni, bodisi, da jih motrimo z versko-idejnega ali nравstveno-praktičnega stališča. Seveda se mora to zgoditi po trezni sodbi brez pretirane ozkosrčnosti, in pa, kar bom pozneje bolj poudaril, pred vsem z ozirom na psihični razvoj posameznega bralca.

Taki spisi so pa dvoje vrste. Na eni strani so profani spisi, pred vsem leposlovna dela, ki kažejo globoka nasprotja človeških src, pa zato radi razglablajo človeške slabosti, da naslikajo borbo čednosti z grehom.

⁴⁰ Nam katoličanom bo seveda v tem in naslednjem oziru merodajna pred vsem naravna pa tudi cerkvena postava.

Po naravni postavi ne smemo brati ničesar, kar bi nas moglo pripraviti, da ne bi dosegli svojega absolutnega namena, namreč zveličanja v Bogu. So pa taki spisi troje vrste:

a) Spisi, katerih ne more po splošni sodbi nihče vzeti v roko, ne da bi pri tem prišlo v nevarnost njegovo versko prepričanje in nравno življenje. Taki so mnogi spisi, ki smo jih obravnavali zgoraj pod točko 1.

b) Spisi, katere morejo brati brez take nevarnosti samo gotove osebe. Take osebe so n. pr. ljudje, katerim so velike pregrehe zamorile čut sramežljivosti tako, da jih taki spisi le malo ali celo nič ne razburjajo. Take osebe so dalje nekateri esteti, ki imajo pred očmi samo lepoto forme, tako da jih vsebina ne moti. Med te osebe pa smemo prištevati tudi službene osebe kot so profesorji, kritiki, literati, dušni pastirji, vzgojitelji in sploh vsi, ki s pravim namenom in potrebnim znanjem in razpoloženjem prebirajo take spise. So pa ti spisi večinoma oni, ki smo jih zgoraj omenjali pod točko 3.

c) So po naravnem pravu prepovedani spisi, o katerih čitatelj vé, da so v analognih slučajih že škodovali njemu ali komu drugemu in o katerih se je naprej bati, da povzročijo škodo. Dolžnost, varovati se jih, je pa tem večja, čim večja je gotovost, da škodujejo. In taka je večina spisov, o katerih govori zgorajšnja točka 4.

Cerkvena postava o prepovedanih knjigah je pa obsežna v indeksu, ki obsega v splošnem zopet troje vrst prepovedanih spisov, namreč

a) vse brezverske, krivoverske in praznoverske spise in spise, v katerih se sramoti Bog in Cerkev;

b) vse namenoma obscene knjige in

c) knjige, katerih naslov in avtor je imenoma naveden kot prepovedana knjiga (indeks v ožjem pomenu besede). (Prim. Die Lektüre, o. c. str. 34—63.)

Tak je n. pr. Nemeč Arthur Schnitzler. »Gewiß ein geistvoller Erzähler, ein feiner Künstler. Seine Schilderungen der Wiener Lebewelt bilden mit Recht das Entzücken kunstverständiger Leser. Aber Zuwachs an Glück oder anderen inneren Gewinn haben ihm wohl wenige zu danken. Er ist reich an künstlerischer Begabung, aber seine Werke sind arm an sittlicher Größe,«⁴¹ piše o njem dr. Johannesson. Ali ne bi smeli nekaj analognega reči tudi o našem Ivanu Cankarju? »Človek se mora čuditi tej umetnosti forme, a vsebina je često strupena in človek po njej bolan.«⁴² Zato bodo njegovi spisi pač primerni za skupno štivo, kjer več mentor kaže na njegovo umetniško oblikovanje; da bi ga pa priporočali mladini v splošnem, pa bodisi tudi mladini po dokončanem 17. letu, ne kaže, in to tem manj, ker je domala v vseh svojih spisih determinist, dočim je dr. Mahnič celò o Prešernu zapisal uvaževanja vredne besede: »Bero naj ga odrašeni, pametni, trezni mladeniči ali rečem bolje, možje ... a tudi ti naj previdno ločijo vsebino od oblike.«⁴³

Pa ne le pri Cankarjevih spisih, ampak tudi pri drugih slovenskih modernih pisateljih bomo izbirčni in previdni, ko gre za mladino, toliko časa, dokler bo veljavna naslednja in merodajna izjava dr. Grafenauerja, ki jo je podal na zadnjem katoliškem shodu: »... Druga in usodnejša napaka današnjega slovenskega pripovedništva v obče je kavarniški in gostilniški miljê našega modernega leposlovja. Naši mladi pisatelji — duhovniki so skoro edina izjema, nekoliko tudi dijaki — ne žive več v neposrednjem stiku ne s kmetiškim narodom, ne z meščanstvom, ampak se — kot v obče izobraženi krogi — izolirajo in žive le med seboj, v svoji kavarniški ali družabni klikli. Odtod mnogo zla, v prvi vrsti kavarniško obzorje pisateljev v izberbi snovi in izvedbi značajev, v drugi pa neka posebna vrsta zadovoljstva s samim seboj in s svojimi deli, ki čuti vsako, tudi resno in dostojno kritiko za razžaljenje, če ni zgolj hvalna. Zato tako malo neposrednje življenjske resničnosti v dejanju, pokrajini in značajih, zato toliko mrtvega (papirnatega) jezika.«⁴⁴

Na drugi strani pa spadajo med spise, ki sami na sebi verí in nravnosti niso nasprotni, vendar pa zlasti z ozirom na način,

⁴¹ Dr. Johannesson. o. c. str. 27—28.

⁴² Dr. Aleš Ušeničnik v Času 1916, X. letnik, str. 262.

⁴³ Dvanajst večerov (1887) str. 176.

⁴⁴ Primeri: Slovensko-hrvatski katoliški shod v Ljubljani 1913, str. 107.

kako je obdelana dotična snov, za mladino manj primerni tudi nekateri spisi popolnoma verske vsebine, namreč tisti, iz katerih odseva prevelika sentimentalnost in čuvstvena pobožnost ali pa celo pojmovanje o verskih odnosih v taki obliki, da nikakor ni primerno psihičnemu razpoloženju nedorastlega bralca. Taki so nekateri spisi mistikov in asketičnih pisateljev starejšega datuma, pa tudi moderni životopisi, pred vsem francoski, v katerih je večkrat popisano življenje mladih redovnikov in redovnic. Neprimerni utegnejo biti taki spisi zlasti za deklince, ki se le prerade oklenejo v verskih vajah gole zunanosti.⁴⁵

To so torej štiri negativne točke, ki jih imej vsakdo, ki odbira štivo za mladino, pred očmi! S tem pa še ni vse povedano. Treba je imeti pred očmi tudi nekaj pozitivnega. Paziti je namreč treba že na vnanjo opremo, na vrsto štiva in pa pred vsem na psihični razvoj posameznega bralca.

Vnanja oprema je sicer nebitvena stvar; vendar bodi vsa oblika, tisk kakor papir, slike in vezava lična in prikupna, ker tudi to neguje estetičen čut. Slike so v marsikaterem oziru naravnost potrebne. Zato treba pozornosti pri odberi slik že v predšolski dobi. Dr. Johannesson zahteva, da naj bodo predmeti takih slik povečini iz dogodkov, ki jih otrok sam doživlja, ali pa iz pravljic, pripovedk in sv. pisma. Zlasti ljubijo otroci drzne karikature iz kraljestva živali, pa tudi ljudi. Sicer imajo nekateri pomisleke proti takim karikaturam, vendar pravijo drugi: dobre so za otroke zato, ker jim ohranjajo in budé prirojeno veselost. V vsakem slučaju pa bodi risba preprosta, lahko umljiva in jedro predmeta bodi bolj nakazano le v glavnih potezah kot pa izpeljano v podrobnost tako, da lahko deluje in sliko dopolnjuje še ustvarjajoča otrokova domišljija. In čim manjši so bralci, tem bolj dovezetni so za kolorirane slike, in če so slike kolorirane, naj bodo v živih barvah, ker za senco in reflekse otrok še nima smisla.⁴⁶

Važnejša kot je zahteva po zunanji opremi pri mladinski knjigi, je pa zahteva, da seznanimo že mladostne bralce tudi s poučno knjigo. Dà! gledati moramo, da tudi pri mla-

⁴⁵ Primeri: P. Paulinus Schöning, O. C. D.: Religiöse Jugendlektüre, Pharus, 1917, 8. Jahrg., str. 128—133.

⁴⁶ Dr. Johannesson, o. c. str. 30—33.

dini prevladujejo poučni spisi. Sicer je gotovo, da se leposlovnim spisom ne moremo povsem izogniti. Saj spada poznanje glavnih krasoslovnih del k splošni izobrazbi. Poleg tega pa bi tak usoden korak tudi sam na sebi ne bil pameten. Saj spada leposlovje k umetnosti, »umetnost pa je brez dvoma v božjem načrtu eno izmed sredstev, ki naj bi človeštvo po njem koprnelo k večni Lepoti.«⁴⁷

Toda z ozirom na zgoraj omenjene kvarne posledice, ki kaj lahko nastanejo pod vplivom leposlovnih del, in pa z ozirom na dejstvo, da je moderna leposlovna literatura po večini nemoralna, veri sovražna in pesimistična, je nujno potrebno, da mladenič in dekle, pa bodisi, da sta šolana ali telesno delavna, pred vsem vzljubita poučno knjigo, bodisi te ali one vrste. Saj so poučni spisi, če so pisani primerno dušnemu razpoloženju nedorastlega bralca, bolj sposobni pospeševati celoten harmoničen razvoj dušnih sil kot pa leposlovni. Seveda močno poudarjamo, da mora biti tudi oblika poučne knjige primerna mladostni psihi bralca in pa vsebina v skladu z dejanskimi rezultati resnične znanosti.

Posebej je še pri nas Slovencih potrebno, da negujemo med mladino pred vsem poučno knjigo, pa bodisi, da motrimo sedanji narodnostno-politični položaj, ali pa če gledamo svojo prihodnost z verskega stališča.

Že pred vojsko je namreč bila izobraževalna organizacija med nami prav zelo vzbudila potrebo po strokovni izobrazbi. Le spomnimo se naših mladih gospodarjev-Orlov, katerih je žal mnogo padlo v vojski, a ostali so tem bolj razširili svoje obzorje. Pa tudi med inteligenco je že pred vojsko nastalo veliko zanimanje za razne gospodarske panoge, kar nam pričajo različni poklici, publikacije in načrti. S tem pa raste tudi potreba po strokovni izobrazbi in to potrebo je zelo, zelo pomnožila lastna državna tvorba. Za tako izobrazbo je pa treba strokovnih del. Le žal, da nam v tem oziru manjka domala vse. Doslej smo sicer imeli na razpolago tuja (nemška) dela, odslej se bomo pa mogli nanje tem manj zanašati, čim bolj se bodo slovenile naše gimnazije. Treba torej domačih strokovnih pisateljev in bralcev, če pa hočemo to doseči, je brez dvoma potrebno, da že med mladino zanetimo zanimanje za poučno

⁴⁷ Dr. Aleš Ušeničnik (Čas 1916, str. 264).

knjigo.⁴⁸ Dobre posledice gotovo ne izostanejo ne med bodočo inteligenco, pa tudi ne med preprostim ljudstvom. Še bolj potrebno pa je, da seznanimo našo mladino tudi s poučnimi spisi, če motrimo bližnjo bodočnost kot katoličani. »Če namreč zane-marimo znanstveno delo kot katoličani, moramo izgubiti primat v kulturnem življenju, če za kulturo drugje še toliko storimo.«⁴⁹ Le žal, da nam slovenskim katoličanom preti ta nevarnost. Že l. 1912 je n. pr. zapisal dr. Terseglav sledeče: »Od dr. Mahniča sem smo imeli na znanstvenem torišču med Slovenci pa do nedavno neoporečno prvenstvo, danes pa to ni več tako gotovo...«⁵⁰ In res! Bogumil Vošnjak (strokovnjak v državno-pravni vedi), Rostohar, Ozvald, dr. Tuma (filozofsko-terminološke razprave), Ogris (ontološka in religiozna vprašanja), dr. Boris Zarnik (čigar biološki sestavki vzbujajo pozornost tudi med biologi inozemstva) in nekateri drugi so nam neoporečne priče te trditve. In če so nasprotniki imeli že pred vojsko »Omladino«, »Svobodno misel«, »Naše zapiske«, »Vedo«, če so torej delali po natančno določenem načrtu, potem gotovo ne bodo odnehali v novih razmerah. »Pričakovati imamo torej boj na znanstvenem polju na celī črti. Odrekala se bo delom pozitivno vernih znanstvenikov znanstvenost. Mladini se bodo kazali utopični ideali družbe in države brez krščanske etike in morale.«⁵¹ Razen tega čaka nas katoličane važna reorganizacija in organizacija v cerkvenem oziru z ozirom na dom in sosede, temelj krščanske organizacije pa je ravno krščanska izobrazba. Treba bo torej v bližnji bodočnosti krščansko izobraženih lajkov; če jih pa hočemo imeti, je nujno potrebno, da tudi mladino strokovno izobrazujemo, da jo torej tudi seznanimo s poučno knjigo. Zato je bila že pri zadnjem katoliškem shodu na splošnem dijaškem kongresu sledeča resolucija: »Nujno je potrebno, da se med dijaštvom povzdigne in vsestransko goji versko-apologetični in filozofični študij. V ta namen naj po-

⁴⁸ Primeri: predavanje dr. Capudra na zadnjem katoliškem shodu (Slovensko-hrvatski katoliški shod v Ljubljani 1913, str. 311—315).

⁴⁹ Besede dr. Aleša Ušeničnika na zadnjem kat. shodu (Slov. kat. shod v Ljubljani 1913, str. 309).

⁵⁰ Franc Terseglav: Znanstveno delo naših nasprotnikov in mi (Čas, letnik VI., 1912, str. 408).

⁵¹ Primeri: Slov. hrv. kat. shod v Ljubljani 1913, str. 313.

sebno »Zora« prinaša v vsaki številki vsaj en članek take vsebine.«⁵²

Pa pojdimo dalje! Še ena zahteva je, ki jo mora slednji, ki ima opraviti z mladinskim štvom, vpoštevati. To je namreč že večkrat omenjeni psihični razvoj mladine med desetim in petindvajsetim letom.

Po navadi razločujemo v tem oziru tri razvojne dobe, namreč od 3. ali 4. šolskega leta⁵³ dalje, ko začne otrok kazati zanimanje za privatno štivo, pa nekako do 13. leta; druga doba od približno 13. pa nekako do 17. leta in tretji razvojni štadij po 17. letu.

Kateri so torej karakteristični znaki psihičnega razvoja v prvi dobi?

Skušnja kaže, da nimata ne deček ne deklica v teh letih veliko zmisla za resnično življenje. Če je bila vzgoja do tu in če je še normalna, potem sta oba še lahkoverna, polna zaupanja in spoštovanja do svojih predstojnikov, brez realnih načrtov za bodočnost, pa tudi brez velikih notranjih bojev. Še vedno mislita, delata, govorita kot otrok in v vsem sta še dovzetna za čudovite, bajne dogodke. Dečki so polni življenja in gibanja, zato se radi igrajo biriče, skrivače, vojake. Deklice sicer ljubijo bolj mirne igre, rade pa postanejo svojeglavne, hudomušne, občutljive za vsako ostro besedo.⁵⁴

Treba je torej izbrati temu dušnemu razpoloženju primerno štivo. Po vsem tem morajo biti spisi v tej dobi polni življenja in blažilnih dogodkov, blagodejno morajo vplivati na domišljijo in čuvstvo, vzbujati vesele in sočutne predstave. Take pa so pred vsem basni, pravljice in pripovedke, svetopisemske zgodbe in legende o božjem Detetu, o Materi božji in svetnikih, pa tudi kratki, čisto poljudno pisani životopisni sestavki. Seveda je treba črtati v pravljicah in pripovedkah vse odurne in strašilne prizore. Tudi morajo priti na vrsto najprej domače, potem šele tujih narodov.

⁵² Prim. Slov. hrv. shod v Ljubljani 1913, str. 328.

⁵³ Prve tri ali štiri leta šolskega obiska porabi otrok po nasvetu pedagogov in psihologov ves prosti čas za igre in telesne vaje.

⁵⁴ Primeri: P. Ingbert Naab, Der Gymnasiast, Volks-Vereins-Verlag (München), str. 65—68 in dr. Fr. Ušeničnik: Vzgojeslovna načela, 1918, str. 53.

S 13. ali 14. letom, malo poprej ali pozneje, se pa prične v mladem človeku velika fizična in psihična sprememba. Že vsa nemirna vnanjost priča, da se je pričel hiter razvoj telesnih organov. Ne roke ne noge ne morejo mirovati. Zlasti želi mladenič gibanja, kjer bi pokazal telesno moč. Ugaja mu telovadba, plavanje, veslanje, vožnja na kolesu, drzna hoja po gorskih strminah. Včasih je neugnan pri delu, a hitra rast zopet povzroči, da se naenkrat čuti tako utrujenega, da ni za nobeno rabo. Pa še drugi fiziološki pojavi se radi tu in tam pokažejo, n. pr. da mu močno srce bije, da ga rada glava boli, da mu je tesno v prsih, da težko diha, da se mu vlije kri iz nosu, da je nervozen, da se mu vrti v glavi.⁵⁵

Samo po sebi je umljivo, da ti fizični pojavi ne morejo ostati brez vpliva na dušno razpoloženje. Zato vidimo, da postaja doraščajoči deček razdražljiv in razburljiv, občutljiv in nadležen. Nič kaj rad ne vidi, da mu kdo kaj reče. V zavesti svoje telesne moči hoče tudi več neodvisnosti in samostojnosti; zato postaja nasproti avtoriteti drzen, rad nagaja, draži, skuša celo osmešiti svoje predstojnike. In kar velja za dečka, velja še v večji meri za deklico. Še bolj je občutljiva, še preje užaljena.

Tudi izginja v duši otroška lahkovernost, pojavlja se zanimanje za resnično življenje. Že začneta razmišljati o samem sebi in presoјati svoje delovanje. Vendar se prične razvoj mišljenja že v tej dobi v različni smeri in z leti seveda narašča. Deček se nagiblje bolj k počasnemu logičnemu razmišljanju, in čim večji postaja, tem bolj se mu vidi, da bi bil rad modrijan v vseh, zlasti še v verskih vprašanjih. Dekle pa kaže hiter razvoj dušnih zmožnosti: bolj urna je v sodbah, sklepanju in pojmovanju, v kolikor je vse to odvisno od domišljjskih slik. Bolj reproduktivna je glede predstav, bodisi da slonijo na spominu ali umišljanju, nima pa smisla za abstraktne pojme.⁵⁶

Tudi čut posnemljivosti je velik v teh letih pri dečku kot pri deklici, in moč sugestije izredna. Zlasti pa se še pokaže v teh letih hrepenenje, videti tuje kraje, spoznati tuje ljudi. Zato

⁵⁵ Primeri: Professor Dr. Hoffmann: *Schülersebstmorde*, Pharus 1915, 6. Jahrg., str. 223 in nasl.

⁵⁶ Primeri: Dr. Jakob Hoffmann: *Die Erziehung der Jugend in den Entwicklungsjahren*. Herder, Freiburg, 1913, str. 56 in nasl.

ju vleče proč od doma, na morje, v tujino. Ker zadobi mlad človek zlasti v teh letih tudi veselje do berila, so mu vseč zlasti povesti in potopisi, ki obravnavajo čudovite zgodbe, in čim bolj so dogodki pošastno romantični, tem bolj vseč mu je berilo. Končno moramo seveda še pristaviti, da se obenem s temi pojavi javlja tudi radovednost v stvareh, ki jih obravnava šesta božja zapoved. V domišljiji vstajajo predstave o osebah drugega spola, v srcu se vzbuja poželjivost, v pogovore s tovariši se prikradejo dvomljivi izrazi, zanimanje za verske stvari se sprva sicer dvigne, pa prav kmalu pade tako, da ni čudno, da pride prej ali slej doba, ko je v razvoju mladega človeka težišče mišljenja, hotenja in čuvstvovanja v seksualnem vprašanju.⁵⁷ S takimi dušnimi pojavi je ta doba najbolj nevarna, da seže mladenič in deklica v svojih slutnjah in radovednosti po umazanem, senzačnem slovstvu. Zato je treba ravno v tej dobi velike previdnosti. Gola prepoved pa ne bo izdaten pripomoček, pa tudi ne klasično dovršena umetniška in znanstvena dela. Treba je torej v vseh strokah poiskati nekaj takega, kar ne žali umetniškega čuta, obenem pa odgovarja več ali manj resničnim dogodkom življenja.

Take so iz leposlovja povesti o narodnih junakih in srednjeveških vitezi, doživljaji in potopisi znamenitih iznajditeljev, mornarjev, preiskovalcev sveta in sploh velikih dobrotnikov človeštva. Vzorni so v tem oziru ameriški pisatelji Cooper, Marryat, Beecher - Stowes, Sealsfield in drugi. Podobno velja o zgodovinskem, zemljepisnem, verstvenem in naravoslovskem slovstvu. Primerni so, v kolikor vpoštevajo zgoraj označeno dušno razpoloženje bralčevo, memoari, pisma, dnevniki, izpovedi, zlasti še življenjepisi in posebej življenjepisi mladinskih vzornikov, stanovskih sovrstnikov, epizode iz svetne in cerkvene zgodovine, iz misijonov itd. Pripomniti pa moramo glede naravoslovskega spisov, bodisi da so pisani v leposlovnih ali poljudno znanstvenih oblikah, da ne smejo biti med njimi taki, ki širijo monistično svetovno naziranje, ki obravnavajo fizično seksualne pojave iz živalstva in rastlinstva, ki s silo vklepajo v obravnavano snov verski moment, ki zagovarjajo gole hipoteze, ki se sklavično držijo vsebinsko ali formalno metodičnega

⁵⁷ Primeri: Dr. Hoffmann, o. c. str. 54—57, P. Ingbert Naab in dr. Fr. Ušeničnik l. c.

razlaganja v šoli. Glede verskih spisov moramo tudi tukaj pripomniti to, kar smo poudarili že zgoraj. Biti morajo le taki, da se ozirajo na praktično krščansko življenje, da torej netijo solidno pobožnost, ne pa sentimentalnih čuvstev. Tudi niso primerno versko štivo spisi, ki govore o antikristu, o koncu sveta in o privatnih razodetjih.⁵⁸

Poglejmo končno karakteristične znake, ki jih nudi zadnja doba v razvoju mladostnih bralcev. Prične se — kot rečeno — nekako s 17. letom ali malo popreje ali pozneje, primerno posameznemu individuu.

Spoznawalna zmožnost raste — zlasti pri fantu, sila domišljije pada. Vedno bolj se zaveda, da je okrog njega realen svet. Treba se bo odločiti za končni svetovni nazor, izbrati v človeški družbi samostojno mesto, imeti trajne ideale na poti življenja.

Žal, da se ga začno pollaščati melanholične misli, ko začne razmišljati o samem sebi, zlasti, ko vidi, da ne more doseči, kar bi rad. Prav zato seže tako rad po knjigi, ki je polna pesimističnih misli, kot so spisi Schoppenhauerja, Nietzscheja, Darwina, Tolstoja, Ibsena, Zola in celo Haeckelna.

Dalje je silno razvita v teh letih v mladem fantu mladeniška zavest. Velik biti pred svetom, to mu je vse. Zato hoče biti že nasproti svoji avtoriteti finega obnašanja; pa tudi sam zahteva, da se ravna z njim kot z odrastlim. Vsako karanje, četudi upravičeno, zadene v živo. Če ga pa predstojnik ponižuje, ali mu krati prostost, ga zasovraži in sklene maščevati se nad njim.

Pa ne le nasproti avtoriteti, ampak tudi pred svetom bi rad veljal za merodajno osebnost. Zato posnema odrastle že v njih zunanostih, v hoji, gestah, kajenju, znanju, popivanju, v javnem nastopu. Dà! Kot odrastli tako začne tudi on kritično presojsati vse, kar sliši in bere v šoli in zunaj šole. Jasno in pomembno stališče bi rad zavzel v verskih, političnih, socialnih, znanstvenih in drugih vprašanjih. Zato ga je kaj lahko pridobiti za pomembne dogodke in vzore velikih osebnosti. A nekaj je, če vidi neuspehe, če mu kdo odreče zaželjeno priznanje, tedaj se ga poloti sredi dela popolna apatičnost.

⁵⁸ Primeri: P. Paulinus Schöning: *Religiöse Jugendlektüre* (Pharus 1917, 8. Jahrg., str. 128—133) in H. Acker S. J.: *Lebensbeschreibungen und ihre Bedeutung für Bildung und Erziehung* (Pharus 1915, 6. Jahrg., str. 226—267).

V verskem oziru nazaduje. Radi pridejo verski dvomi; vendar pa se mu tudi rad vsiljuje strah pred smrtjo in peklom, muči ga zavest težkih grehov. In to nam bo umljivo, če se spomnimo, da pride v teh letih s spolno zrelostjo spolni nagon do viška, kar zlasti potrjuje zdravniška statistika o pregrehah contra sextum iz teh let. In še nekaj nam bo odtod umljivo, namreč dejstvo, zakaj dekleta v dobi, ko zapustijo šole pa čakajo na svojega izvoljenca, tako rade sežejo po romanih. V sebi namreč čutijo neko hrepenenje, ustanoviti lastno ognjišče, dostikrat z osebo, ki je niti od daleč ne poznajo. V romanih pa najde zadoščenje to njihovo hrepenenje ... »der Geschlechtstrieb mit den ihm begleitenden physiologischen und physischen Erscheinungen sucht in den erotischen Erzählungen eine bestimmte Befriedigung; die Neugierde möchte den Verlauf der Ereignisse, die im Romane vorgeführt werden, kennen lernen; die Sympathie oder Apathie, welche die weibliche Psyche leicht ergreifen und beherrschen, wollen die Schicksale von Leuten verfolgen, die vielleicht eine bestimmte Ähnlichkeit haben mit dem, was die Phantasie für die eigene Person träumt.«⁹⁹ Seveda nastanejo kaj lahko iz takega berila ravno v teh letih usodne posledice, ki jih priznani Payot o dekletih sledeče popisuje: »Brezmejno brezdolje, v katerem živijo dekleta potem, ko so zapustile penzjonat, izvrstna hrana, ki jo uživajo, pomanjkanje vsakega napora, razdražljive večerne družbe, kamor jih vodijo matere, opera in branje čuvstvenih romanov — vse to polagoma popolnoma spridi domišljijo mladega dekleta, tako da mi niti oddaleč ne slutimo, kako strašne so skrivne pregrehe mladih deklet.«¹⁰⁰

Bodisi, da je ta beseda huda in zadene le bolj francoske razmere, vendar nam dovolj jasno priča, da mlad človek potrebuje tudi v tej dobi štiva, ki mu zabrani, da ne seže po strupu. Pred očmi moramo imeti pred vsem dejstvo, da je tudi ta doba še vedno prevratna in neustaljena. Kar hoče že doživljati, tega šele išče. Zato je treba tudi v teh letih modro odstranjevati vse, kar bi moglo spodkopati versko naziranje, in zamoriti nravne kali; seveda pa ne smemo biti več tako ozkosrčni, zlasti glede erotičnih del, kot v prejšnjih letih.

⁹⁹ Dr. Hoffmann, o. c. 179.

¹⁰⁰ Cit. Bernard Arens S. J., o. c. 52—53.

Če imamo torej dijaka pred očmi, vidimo, da mu tudi šolski učni načrt že marsikaj dovoli v tem oziru. Saj ga seznanja predpisana tvarina z mojstrskimi deli domačih in tujih leposlovcev.

Toda to še ni vse; pač mu klasična preteklost daje dosti vzvišenih idealov, bistri mu literarno umetniški čut, plemeniti estetično-kritičnega duha. Toda, kot rečeno, mladeniča več ne zanima toliko preteklost kot sodobnost. Rad bi se seznanil s problemi, ki vprav sedaj vznemirjajo duhove. In prav s tega stališča je umestno, da se seznanja tudi s sodobno moderno literaturo. Ker je pa, kot opetovano rečeno, v njej mnogo kočljivih mest, zato bi bilo najbolj umestno, da jo razsoden učitelj, oziroma vzgojitelj z njim skupno obravnava in kaže v njej bolj kot temne jasne poteze.

Toliko glede leposlovnih knjig. Kar tiče poučnih, velja to, kar sem zgoraj omenjal za čas druge razvojne dobe, le da moramo pred očmi imeti, da je obzorje bralčevo večje in sodba kritičnejša. Med zgodovinskimi knjigami bodo priljubljene poleg zgoraj naštetih kulturnohistorične razprave, pa tudi take knjige, ki tvorijo prehod za študij na univerzi.

Med deli iz zemljepisne vede bodo na mestu životopisi in rezultati novejših raziskovalcev, kot so Nansen, Amundsen, Peary, Borchgrevink, Schackleton, Drygalski.

Tudi v verstveni literaturi so najbolj na mestu životopisi, pa životopisi v pravem pomenu besede, ki slikajo razvoj življenja velikih mož in ženâ iz časovnih okoliščin in potreb. Prosti morajo biti taki življenjepisi pretirane sentimentalnosti in čudoželja, prosti pa tudi apriorističnih predsodkov o čudežnem vplivu milosti in o čudežih sploh. K tem življenjepisom pa bo dobro pridejati tudi apologetične razprave, pred vsem take, ki ne vsebujejo veliko ugovorov. Zakaj veselje do kritiziranja, ki se javlja v tej dobi, raje pusti nejasnosti kot pa da bi ob ugovorih poglobili versko prepričanje. — K verstvenim knjigam morajo priti tudi knjige za življenje, ki nas seznanjajo z obče potrebnimi modroslovnimi in življenjskimi načeli. — Kar tiče naravoslovskih spisov, pripomnimo, da smejo biti med njimi tudi taki, ki obravnavajo stvari, katerih mladina v prejšnjih letih še ne sme vedeti, le da ne bo v njih nikakih pikantnosti.

Končno spregovorimo še kratko besedo o časopisju!

Pred vsem moramo poudariti razliko med časopisom in časnikom. »Časnik se piše iz dneva v dan in za dan... Politična in socialna zavednost občinstva — to je arhiv, v katerem je spravljeno v stotisočih izvodih časnikarjevo delo. Drugje se ponavadi ne shranja, ker postaja časnik vobče drugi dan že makulatura.« ... »Časopis se pa čita danes in se bo čital jutri in čez leta. Stalen in trajen dokument literature in kulture naroda je. Temu primerna mora biti njegova vnanja oprema, notranja uredba in medsebojna organizacija. Prva mora biti solidnejša, izbranejša, nego je oprava časnika, da nam lahko rabi in ugaja še leta in leta; od druge zahtevamo, da je vsebinsko važna, zgoščena, tehtna in temeljita, da govori k srcu in ne samo nam vse dni naše dobe, ampak da bo tudi našim potomcem zanimivo štivo; a tretja naj bo smotrena, ne slučajna, ampak preudarjena ter urejena po najvišjih potrebah naroda, ne pa po samovoljnosti ali interesih posameznika.«⁶¹

Dalje moramo poudariti solnčno in senčno stran časopisja.

Časopisje ni samo namenjeno zabavi, ampak je najvažnejši faktor v razvoju tehnike in trgovine, gospodarskih in drugih ved. Saj poroča o odkritjih in iznajdbah, o smrti velikih osebnosti in raziskovalcev, o junaških činih sodobnikov, o svetovno pomembnih dogodkih, o pionirjih zrakoplovstva, o rešilnih ekspedicijah ponesrečenih turistov, o narodnih slavnostih, in do vsega tega ima tudi mladina pravico.

Žal, da je časopisje na drugi strani ena najpogubnejših institucij v moderni človeški družbi. Saj je pretežna večina stvari, ki polnijo predale o trgovini in prometu, o gledališču in borzi, o rafiniranih umorih in samomorih, o privatnih in javnih dogodkih, taka, da nas ne dviga, ampak raje vzbuja nižje nagne. In kar je najhujše, o vsaki stvari nam skušajo vsiliti svojo sodbo in svoje prepričanje večinoma anonimni pisatelji, pa bodisi, da so v uredništvu tudi zreli in resni možje. Zraven pridejo še nenravne anonse in negalantno prepiranje s političnimi nasprotniki.

Tako se rado zgodi, da bralec časopisov polagoma izgubi prirojeni strah pred pregreho, izgubi tudi mnogo časa in najbolj usodno je to, da polagoma izgubi tudi čut, presojati stvari

⁶¹ Dr. Ivan Prijatelj: Naši časopisi. (Nekaj misli in nasvetov.) Ljubljanski Zvon 1918, III., str. 201.

kot so v resnici. Zanj misli in dokazuje, zato pa tudi govori iz njega časnikar. In če to velja po splošni skušnji celò za odraslega človeka, koliko bolj gotovo pa šele za mladino.⁶²

Na podlagi teh dveh dejstev odgovor ni težak. Ločiti nam je med malimi in večjimi mladostnimi čitatelji in pa med časnikom in časopisom.

Če imamo pred seboj manjše poslušalce (ljudska šola, nižji razredi srednjih šol, naraščaj telovadnih odsekov), bo moder učitelj oziroma vzgojitelj vse, kar je čital bodisi v časniku ali časopisu za mladino pomembnega, porabil v šoli mimogrede pri učnih predmetih, odnosno pri vzgojni ekshorti.

Drugače pa bo, če imamo že odraščajočo mladino pred očmi. Ker imajo večje zanimanje za tekoče stvari, jim bo težko zabraniti, da ne bi segali po časnikih in časopisih sami od sebe. Ker pa vse, kar je v časnikih in časopisih, ni zanje, dobé časopise v roko šele tedaj, ko jih je cenzuriral merodajen vzgojni faktor. Ker pa seveda v vseh okoliščinah ni mogoča cenzura, bomo morali vedno apelirati na časnikarje, da poročajo o javnih dogodkih na tak način, da ne bodo poročila vzgoji kvarna.

Tem raje bomo pa dajali odraščajočim v roko časopise, seveda časopise, ki so primerni posamezni stopnji razvijajočih se psihičnih pojavov.⁶³

Obenem pa bomo z vso vnemo negovali specifično mladinske liste: pri nas »Mladost« in »Mentorja« (v zavodu tudi »Domače Vaje«), ki naj se ne ozira samo na preteklost, ampak nekoliko bolj tudi na sodobne kulturne pridobitve. Tudi naj bi jim bila zopet dana prilika, da objavljajo svoje leposlovne proizvode. Saj doraščajoči hoče biti — primerno svoji kipeči naravi — ne le ustmeno v kritiki, ampak tudi pismeno produktiven.⁶⁴ In ta priložnost naj bi jim bila toliko bolj dana, ker imajo

⁶² Prim. Schönbach, o. c. str. 18—23 in Dr. Hermann Weimer, o. c. str. 119—145.

⁶³ Ravno ta zahteva je pri nas povzročila v zadnjem času — kot znano, pod vplivom dr. Ušeničnikovih in Prijateljjevih člankov — dober korak do pravega mladinskega slovstva. Dobili smo strogo literarna lista, pa tudi par družinskih listov.

⁶⁴ »V mladosti je vsak človek pesnik. Vsakemu pride dan, ko se nečesa zave, ko v njem zavre, ko planejo pene čez rob — zares redno samo pene — in si sam ne more kaj, da jih ne bi razodel, moda samo prijatelju, morda samo skriteму notesu. O teh ni govora. So drugi, pri katerih se je med

pri drugih narodih — pred vsem Amerikancih, Nemcih in Angležih — dijaki popolnoma svoje časopisje, ne le leposlovne mesečnike, ampak tudi žurnalistične dnevnik! ⁶⁵

penami takoj zasledilo zdravo vino in je pričalo, da mora biti na dnu tega napoja še več. In vendar ga ni bilo na dan — iz dna. Zakaj? Morda so čakali pobude in te med nami niso učkali... .. Morda so pa čakali lju-beznive besede, in ko je niso pričakali, so se zagradili v ozkem kotičku svojega poklica.« F. S. Finžgar, Dominsvetovci (Dom in Svet 1917, L XXX., stran 8.)

⁶⁵ Primeri: Dr. Hoffmann: Die Schülerzeitschrift und ihre Bedeutung für Erziehung. (Pharus 1915, 6. Jahrg., str. 40—48.)

O ozemlju Južnih Slovanov.

Napisal —č.

Kratek arheološki pregled.

Poleg antropoloških in filoloških problemov so velike važnosti tudi arheološka vprašanja, tikajoča se jugoslovanskega ozemlja.

Z ozirom na avtohtonost pravi sicer *Niederle*, da bi jo prej dokazoval brahikefalni antropološki značaj prebivalstva, ki je osredotočen v Alpah in v Ilirskih gorah, kot pa arheološki odnosi, vendar meni tudi on, da govore ravno arheološki dokazi za to, da so se Slovani začeli seliti na jug Karpatov že pred Kristusovim rojstvom.

Verjetneje se mu zdi, da so Slovani domoroden narod, kakor pa da bi se bili priselili v Evropo šele pozneje; toda izraža se zelo oprezno o etnološkem značaju paleolitske in neolitske kulture v Evropi; pravi, da je neolitska kultura Zakarpatja morda arijska, mogoče slovanska, v vzhodnih delih morda traška (S. S. I. 2, 470—471), a odločno se izjavlja šele za slovanski značaj *lužiško-šleskega* tipa pepelničnih polja kovinastih dob, češ da se je razvil na stari domači (torej vendarle tudi slovanski) neolitski podlagi pod južnimi teramarnimi vplivi. — Te južne vplive prišteva *Zaborowski Umbrom* in *Venotom*, dočim meni *Pič*, da je Praslovanom tekla zibelka na Ogrskem ob Donavi (kamor, pravi, da so prišli iz Azije), kjer

so ustvarili kulturo starejše faze bronaste dobe in odkoder so se (med l. 800 in 600 pr. Kr. r.) preselili na Lužiško in Šlesko, kjer so se ustavili in razvili kulturo lužiške, šleske faze itd., se ojačali in se zopet iznova naselili na Podonavju ter na balkanskem polotoku.¹

Bodi mi dovoljeno pripomniti na tem mestu gledé prvotne domovine človeštva, da jo je najbrže iskati v toplih krajih; najboljše dokaze temu nosi človek sam na sebi. Analiza človeškega mleka kaže v tople kraje kot zibelko človeštva, ker obsega človeško mleko več sladkorja (6·1 delov) kot tolšče (3·4 delov) in ker je razmerje med množino tolšče in sladkorja skoraj gotovo v zvezi s klimatičnimi razmerami. Tolšča je glavna toplotvorna snov in se nahaja v večji množini v mleku živali mrzlih krajev. Živalim (sesavcem) toplih krajev pa zadostuje mlečni sladkor, da ima mišičje dovolj hrane.² Prve domovine človeštva nam tedaj ni iskati v mrzlih krajih.

Posamezne znanstvene stroke si ne smejo nasprotovati; treba je spraviti v skladnost rezultate antropologije, filologije, paleografije, zgodovine, arheologije in etnologije. — V tem oziru pravi de Michelis, da so trditve Niederle, ki pravi, da so bili stari Slovani dolgoglavi, pa da so se nekim načinom izpremenili v kratkoglave, da so se nadalje hitro privadili običaju sežiganja mrličev, dočim so jih sami prej pokopavali, posnemajoč pri sežiganju sosedne narode, ki so jim posredovali tudi kovine, — neutemeljene domneve, nastale vsled želje, rešiti aprioristično teorijo.³ Na drugi strani pa pravi z ozirom na de Michelissove teorije jezikoslovec V i n s o n, da je treba postaviti poslopje na trdna tla, da ga ne poruši najmanjši piš vetra.⁴

Takšna netrdna tla so menda teorije o prasorodnosti arijskih, dravidskega in uralo- (ugrofskih in) altajskih jezikov, h katerim se nagibljeta de Michelis in Sergi. Kakor tedaj vidimo, segajo vprašanja drugo v drugo; govoriti o jugoslovanski

¹ Prim. Niederle, S. S. I, 2, 507—508.

² Mleko velbloda ima 5'6, konja 5'7, osla 6'0 delov mlečnega sladkorja in samo 3'1 (velblod), 1'2 (konj) in 1'6 (osel) delov tolšče, dočim ima severni jelen (*cervus tarandus*) 17'1 delov tolšče in samo 2'8 delov sladkorja.

³ E. de Michelis, L'origine degli Indoeuropei, 486—487.

⁴ Julien V i n s o n, Les langues indo-européennes, Revue de linguistique et de philologie comparée, 1915, 112.

arheologiji bi bilo nemogoče, ako ne poznamo slovanske, kar pa je v zvezi z drugimi, še težjimi vprašanji.

Niederle stavi prvotno domovino Slovanov med Vislo in Dnjeper ter Desno, od Karpatov pa do Mogileva. Tu nekje ob Karpatih bi bilo iskati prvotno domovino poznejših Južnih Slovanov.

Da so imeli stari Slovani svojo domačo kulturo, o tem ne more biti dvoma; da pa arheologija ne kaže enotne kulture starih Slovanov, dokazujejo, pravi Niederle, različne skupine keramike, ki so nastale že v neolitski in prehodni dobi pod različnimi vplivi: nordskimi, pod vplivi provezne (Schnurkeramik) in paskaste keramike (Bandkeramik), dalje pod vplivi teramarne keramike v prehodni dobi in pod vplivi, pod katerimi se je razvila tripoljsko-bilečja keramika, pa mlajše skupine lužiško-šleskih pepelničnih polja, škrinjastih grobov in volinjsko-podoljsko-kijevske kulture od konca neolita dalje.

Na staroplaninskem polotoku opazamo v 3. in 2. tisočletju pred Kr. stike z Malo Azijo, južno Rusijo, stike z vzhodnimi sredozemskimi deželami in otoki, ne izvzemši Afrike (Egipta). Last staroplaninskega polotoka razen severnovzhodnega dela je grad na strmi gori (Wirth), ustvaritev praljudstva; značilna za najstarejšo dobo je takozvana »Atrejeva zakladnica«⁵,⁶ h kateri dospeš od vasi »Harvati« pri Mikenah in kateri sličnost nahajamo pri Ečmijadzinu. Značilni so dalje labirinti, »Trojane« (Trojaburgen).⁷ Neoporečnost stikov takozvane paskaste keramike južnovzhodne Evrope z Malo Azijo zatrjuje tudi Niederle (S. K. I, 2, 461). Butmir (pri Sarajevu) in Jablanica (v Srbiji) sta najvažnejši postojanki tega kulturnega proda preko sedanjega jugoslovanskega ozemlja s smerjo proti severu. Hoernes se nagiblje k mnenju, da je prištevati kulturo ornamenta paskaste keramike⁸ nearijskemu plemenu Sredozemskega morja, provezno pa Arijcem.⁹

⁵ Prim. Wirth, Der Balkan, 23 in 36 ter tam navedeno delo Nopce, Beiträge zur Vorgeschichte Albaniens, Dunaj 1913.

⁶ Prim. Ernst Wickenhagen, Geschichte der Kunst, 1912³, 14.

⁷ Prim. morda arm. truthiun = sestav.

⁸ To keramiko označuje spiralna ornamentika, katero je opaziti tudi v Egiptu.

⁹ Prim. Niederle, S. S. I, 2, 466.

Kakor paskasta keramika, se je razširila od juga proti severu tudi novejša teramarna¹⁰ faza južne keramike, ki se je razvila koncem neolita in začetkom bronaste dobe ob Donavi in Jadranu, medtem ko se pojavlja na vzhodu druga struja, ki je prinesla na sever s staroplaninskega polotoka in od Črnega morja tip tripoljsko-¹¹bilečje¹² slikane keramike, katero smatra Chvojka za protoslovanski tip.

Med tripoljsko-bilečjo in egejsko kulturo vladajo stiki, nastali, kakor sodi Niederle iz kronoloških in tipoloških razlogov ter ker nastopa ta kultura na severu nagloma in osamljeno, pod južnim vplivom, a ne obratno.

Pod vplivom teramarne keramike sta se razvili srednjegorska in panonska ali savsko-donavska keramika kot posebni krajevni kulturi; »v panonski keramiki se je spojila stara inkrustovana neolitska dekoracija z novimi teramarnimi, italjskimi in balkanskimi prviniami v divno zmes, ki obvladuje celo bronasto dobo na zahodnem in južnem Ogrskem ter na Srbskem« (Dubovac, Vršac, Vatina, Kubin, Zemun, Kličevac v Srbiji, Belo Brdo pri Oseku i. dr.; Niederle).

Pič smatra panonsko keramiko za slovansko (na kar da spominjajo tudi zgodovinsko-zemljepisna imena Pelso, Tsier-na = Črna, Bustricia, *Οὔολκος*, Pathissus in kijevski letopis: »Po množehъ že vremenehъ sěli sutъ Slověni po Dunajevi, gđe nyně Ugor'ska zemlja i Bolgar'ska,« čemur pa Niederle ugovarja, češ da ta kultura ni mogla nastati na Ogrskem in se potem razširiti na sever in jug, marveč da je sama nastala pod južnimi vplivi; prvotni slovanski tip da je lužiško- (starejša faza) šleski (mlajša faza) tip keramike; njega širjenje da razodeva širjenje Slovanstva, katero opazamo, kot že omenjeno, na jugu Karpatov že pred Kr.¹³

Najdišča pred-slovanskih arheoloških spomenikov na slovanskem jugu so sledeča:

¹⁰ Teramare so z nasipom obdana mostišča na suhem.

¹¹ Tripolje je vas na jugu Kijevea.

¹² Bilcze so v Pokutju.

¹³ Pripomnim naj, da poznajo nekateri na severu samo germansko in skitsko ali uraloaltajsko arheološko kulturo. Kje je tedaj slovanska? — Morda res na jugu Karpatov?

Paleolitska doba:¹⁴ Krapina (prim. dela Gorjanoviča-Krambergerja). (Na Gori pri Konjicah so našli fosilni mamutov zob, Rutar, Prazg. in rim. razkop. po Slov. l. 1889 in 1890, L. M. Sl. l. 1890 in 1891.) V bližini nam ni znano nobeno drugo paleolitsko najdišče, pač pa sta takšni v Predmostu (s spiralno ornamentiko) in Šipki. — To je doba individualne svobode moža (lovca in ribiča).

Neolitska doba: jamska bivališča (Landarska, Terezijina jama pri Devinu,¹⁵ Škocijanska jama pri Divači, Lašica, Rusa špilja, Gabroviška in Kovačeva jama i. dr.); mostišča na Ljubljanskem barju, na Hodiškem jezeru na Koroškem,¹⁶ ob Savi v Bosni, Ripač pri Bihaču.¹⁷ Posebno gosto sta bila naseljena Slavonija in Srem, kjer so našli sledove velikih naselbin, kakor Jakovo-Kormadin (pri Zemunu), Bapska (pri Šidu), Vučedol (pri Vukovaru) in Samatovci (pri Oseku). Največje najdišče pa je Butmir pri Sarajevu, katero je šteti med prva te vrste v Evropi.¹⁸ Tu je bila nekdanja tvornica orodja (kakor v Spiennes v Belgiji), orožja, glinastih posod z značilno spiralno ornamentiko, dalje kipičev in idolov, kakršnih niso našli v nobenem drugem evropskem neolitskem najdišču. Butmir je bil očitno v neolitski dobi središče razmeroma visoke kulture (Šišić, Pregled 13).

V Vučedolu in Sarvašu nahajamo že početke poznejše bronaste kulture, katere tedaj niso prinesli na Ogrsko gotove šele Ariji, kot meni Ptč.¹⁹ — Na Srbskem je glavno neolitsko najdišče Jablanica pri Medjulužu.²⁰ — V tej dobi so nastala tudi mnogobrojna istrska gradišča (castellieri)²¹; z njih keramiko je sorodna keramika gradišča v Kičinu pri Mostaru. »Najimenit-

¹⁴ T. j. starejša kamenena doba; neolitska je mlajša kamenena doba.

¹⁵ Hoernes, Urgesch. d. M. 260.

¹⁶ M. Potočnik, Vojvodina Koroška, 3—4.

¹⁷ Radinsky, Der prähist. Pfahlbau von Ripach bei Bihach, Wiss. Mittheil. aus Bosnien u. Herzegowina, III. Bd. Wien 1895.

¹⁸ Radinsky, Die neolithische Station Butmir bei Sarajevo in Bosnien, Wien I. 1895.

¹⁹ Niederle, S. S. I, 2, 477—478.

²⁰ Mil. Vasić (Vassits), Die neolithische Station Jablanica bei Medjuluže in Serbien, Arch. f. Anthr. XXVII. 517, navedeno v Niederle, S. S. I, 2, 461.

²¹ Rutar, Beneška Slovenija, Ljubljana 1899, 96. Kamenite sekire iz brušenega kamenja so našli pri Krvariji, istotam, 97.

nejše izmed vseh gradišč je bilo na Picugih pri Poreču; potem pri Barmu blizu Pazna, na Luncih pri Labinu, na Gračišču, v Lindaru, Sv. Mihelu pri Balah, Roču, Buzetu, Bujah, nad Izolo, Milami itd.« »Zdele za darovanje z visokim, otlim stolom so podobne grškim in na Picugih so našli tudi starogrške vaze. Posebno imenitni so nakraski na pasnih sklepancih, ki kažejo že zelo napredno kulturo, kakor v Brezju na Kranjskem.«²² — Istrska gradišča segajo od neolitske pa noter do rimske dobe. Mnogo današnjih krajev v notranji Istri ni nič drugega, kot gradišča, ki so se najdalje ohranila (Hoernes). — V neolitski dobi so bili položeni temelji poljedelskemu stanu in evropski civilizaciji.

Iz bakrene dobe navaja Šišić sledeča najdišča velikih množin bakrenih predmetov, ki kažejo, da so bila tam nekaj skladišča ali livalnice: Brekinjska (pri Pakracu), Vukovar, Bečmen (pri Zemunu) in Karavida (pri Bosanski Gradiški). — Središče bakrene kulture je postalo Ogrsko.

Iz bronaste dobe (2000—1000 pred Kr.) z značilnimi kratkimi bodali, meči, zaponkami (fibulami), ostmi kopij in pušic, srpi, sekirami in s spiralno ornamentiko na posodah se nahajajo na Hrvaškem sledeča skladišča: Bizovac (pri Oseku), Sobunar (sarajevsko predmestje), Topličica (pri Budinščini v hrv. Zagorju), Krehin Gradac (pri Mostaru), Novi Grad na Savi (pri Brodu) in Sitno (pri Splitu);²³ predmete iz te dobe so našli tudi v ramski dolini, v Tešnju in Maglaju; sèm spadajo tudi že zgoraj navedeni kraji panonske keramike (Dubovac, Vršac itd.). Z juga so prejeli v bronasti dobi na severu posode, ki se obešajo, in kovaško umetnost. — Na Ogrskem nahajamo specifično ogrske oblike; razvijejo se kulturne individualnosti na posebnih zemljepisnih, morda tudi na posebnih etnografskih temeljih.²⁴

Železna doba. Sever staroplaninskega polotoka je dobil morda železo prej kot Grška, dočim traja bronasta doba posebno dolgo v severnovzhodnem delu Ogrske. — Homer poroča, da je imela Tracija zelo razvito kovinsko obrt, posebno je tam cvetelo izdelovanje mečev; Ares, bog vojske, da je rad prebival v teh deželah. V Traciji je na tisoče (največ nepre-

²² Rutar, Samosvoje mesto Trst in m. grof. Istra II, 231.

²³ Šišić, Pregled 14.

²⁴ Hoernes, Die Anfänge menschlicher Kultur v. Pflugk-Harttung (Ullstein's) Weltgeschichte, Altertum, 121.

iskanih) starih gomil (»mogil«); tipična traška posebnost so ploče z bogom-jezdecem.

Starejša ali halštatska doba ima (vsaj kulturne) stike s Kavkazom (Koban),²⁵ katere opazamo na Ogrskem, v Hallstattu, na zapadnem Grškem, v Bosni in na Hrvaškem; velik del bronastih predmetov v Hallstattu je italški (etruški) uvoz.²⁶ Etruški vpliv je zlasti opazati v vzhodnih Alpah ter na vzhodu Jadrana, ki se je vzdržal posebno dolgo v pozni halštatski dobi (certoska stopnja); certoske²⁷ in kačaste²⁸ zaponke se nahajajo zlasti v nekropolah v naši ožji domovini. — Izmed različnih skupin slikane halštatske keramike sega prva od Poznanjskega do Gorenjih Frankov, druga od srednje Donave do gorenjega Rena in tretja od Drave do severne Italije (Hoernes); vse pa so brez rastlinskega ornamenta. V tej dobi se je pod vplivom mikenske kulture jugovzhodni del Evrope visoko povzpел nad severom; nastal je zelo živahen promet; življenje je postalo manj enostavno, nastane država. — »Da so stari prebivalci občevali vzajemno med seboj, posnemamo iz dejstva, da se ne dotikajo ilirske starine samo arhaičnih izdelkov grških, ampak tudi etruščanskih ter popolnjujejo tako vez med starogrškimi in staroitalskimi proizvodi arhaične umetnosti. O tem pričajo izkopine pri Beljaku, pri Dolah na Zilji (stara Gorna ali Gurina), Paternijonu, Stokenboju, na Bregu pri Rožku, Prevaljah in na Gosposvetskem Polju.«²⁹

K največjim najdiščem iz halštatske dobe spada Glasinac pri Sarajevu, ki »nadkriljuje z enotno metalotehniko in po tipološki strani vsa ostala v Evropi, dà, celò halštatsko. Vsi najdeni nebrojni predmeti kažejo avtohtoni lokalni značaj, a pripadajo starejšemu čisto železnemu razdobju.³⁰ — Bronasti ptičji voziček je dal povod, da so sklepali na vpliv semitsko-orijentalne kulture, katero izražajo dela Hírama iz Tira za Salomonov tempelj (bronasti umivalnik, zvan »bronasto morje«,

²⁵ Posredovalci med Kavkazom in Tracijo so bili morda Sciti.

²⁶ O Hallstattu prim. E. Fr. v. Sack en, Das Grabfeld von Hallstatt in Österreich und dessen Altertümer, Dunaj 1868.

²⁷ Certoske zaponke so našli v Šmihelu, v Istri, na Hrvaškem, v Bosni.

²⁸ Kačaste zaponke so znane iz grobišč v Vačah, Tržišču pri Cerknici in Hrastju pri Grosuplju. Hoernes, Urgesch. d. M. 562.

²⁹ Potočnik, n. n. m. 5.

³⁰ Šišić, Pregled 15.

katerega je nosilo dvanajstero bronastih volov i. dr.). — Bronasta čelada iz Glasinca ima lepo obliko najstarejših ohranjenih grških čelad, kakršne so našli n. pr. v Olimpiji.³¹

V hrvatskem Primorju je največje najdišče pri Otočcu: Prozor-Vital in Kompolje, katero je morda dodeliti ilirskim Japudom; prozorske izkopanine nas spominjajo bosenskih in grških (v Olimpiji). »Tu so našli poleg zaponk, narejenih v obliki dvojne spirale iz žice, in bronastih čepic, slično izdelanih, kot današnje ličke »crven kape«, tudi nekaj krasno izdelanih bronastih ploč z lepimi figurami vojaka s ščitom, šlemom in kopjem ter konjenika v diru, kar kaže na staroetruski vpliv.« (Šišić.) Nekatero prozorske zaponke so dinarska lokalna posebnost; njim podobne nahajamo tudi v Bihaču.³² Ilirska posebnost so nadalje na domačih predmetih v grškem (jonskem in korintskem) slogu figuralno nakrašene bronaste vaze, pasovi i. dr.

Na Goriškem je največje halštatsko grobišče pri Sv. Luciji pri Tolminu, ki spada k največjim v vzhodnih Alpah; dalje gori ob Soči je nekropola v Kobaridu. — Zelo važni sta nadalje groblji v Šmihelu pri Hrenovicah na Notranjskem. V nekropoli v Tržišču pri Cerknici so našli biser iz ahata, kakršne so odkrili v starih cipriških grobovih. — Najvažnejše halštatsko najdišče na Slovenskem pa so Vače pri Litiji, kot meni Orsi, drugo najvažnejše središče ilirske arheološke skupine poleg najdišča v Este v Italiji. Slavna sta postala iz nekropole v Vačah pločevinasti pas in situla (posoda). Šlemi iz Vač imajo, različno od grških, vodoravne okrajce z okroglim obodom; izkopali so tu nad 1000 grobov. — Nadaljnja halštatska najdišča na Kranjskem so: Šmarje (Magdalenska gora), št. Marjeta pri Mokronogu, Rovišče pri Krškem, Ostrožnik z značilnimi fibulami, kakršne se nahajajo tudi na Hrvaškem, v Bosni in na Grškem; Slepšek pri Mokronogu, Adamov vrh pri Dvoru, Podzemelj s halštatskim mečem (edinim na Kranjskem), glinastimi konjički (eden na kolesih) in ličnimi okraski na posodah, s katerimi se posebno odlikuje Videm ob Savi. Od gradišč na Kranjskem je navesti Mladovino pri Cesti nad Krškim, ki sega od dobe mostišč pa

³¹ Hoernes, ravnotam 542.

³² Hoernes, n. n. m. 543.

do konca rimske dobe.³³ — Koroška najdišča sem navedel zgoraj; omeniti je le še, da se nahaja pri »Gurini« etruški (evganejski?) napis na skali. Šlem z etruškim napisom so našli v Negovi na Štajerskem. V Rušah pa zadenemo na pepelnična polja.

Niederle meni, da segajo slovanska pepelnična polja najdalje na jug do Znojma. »Dalje proti jugu bi si ne upal vesti naših lužiško-šleskih pepelničnih poljâ, čeprav vidimo tu nekatere podobnosti (n. pr. v Gemeinlebarnu, Stillfriedu, Hadersdorfu na Dol. Avstrijskem). Prej bi videl tu samostalen kulturen okraj, ki je seveda »vzniknil pod istimi vplivi in je zaraditega soroden.« ... »Tudi na južnem Ogrskem vidimo dosti prvin in analogij šleskega, oziroma plateniško-bilanskega tipa, a isto velja v še večji meri o južnih alpskih deželah v Primorju in na severozapadnem Balkanu. Ali o njih zvezi z našo kulturo mlajših žaričnih grobov se je danes zelo težko izjaviti.« ... »Imam tu v mislih alpska okrožja (Ruše, Reichenegg, Wies, Vače, Šmihel, Idrija pri Bači, Koritnica, Sv. Lucija, Beram itd.) in hrvatsko-bosenska (Malunja, Ilok, Novi Banovci, Platičevo, Erdut, Dalja, Smiljan pri Gospiću, Prozor, Kompolje, Krupače, Treščerovac, Ozalj, Bihać, Hodbina, Sanski most, Ribić i. pod.) in takozvane galske žarične grobove na Ogrskem. Ta okrožja pepelničnih poljâ, posebno alpska, so hoteli mnogi proglasiti za slovanska. Kdor pa vede tako arheološko Slované do Ruš (Maria Rast), Vač, Šmihela (prim. o tem posebno veliko diskusijo na antropološkem shodu v Celovcu l. 1885 v Mittheil. anthr. Ges. Wien, XV., str. 90 sl.), ta se ne more ustaviti na Dravi in Savi, prestopi tudi v staro Ilirijo, v Primorje in Istro, Bosno in k podobnim grobovom severne Italije (tako Z a b o r o w s k i, Ed. B o g u s l a w s k i, J. W a u k e l in Fr. J e l í n e k). To pa so teorije, ki so s historičnega in jezikoslovnega stališča nemogoče in na tej podlagi ne moremo, čeprav imamo pred seboj pepelnična polja, deloma podobna našim (t. j. lužiško-šleskim), arheološko sklepati na Slované. To je mogoče le tam, kjer je podobnost kulture po celem značaju in v posameznostih popolna ali znatna. A ta podobnost preneha v zgoraj navedenih grobiščih na srednjem Ogrskem in na Dol. Avstrijskem.«

³³ O gradiščih na Kranjskem prim. Fr. Orožen, Vojvodina Kranjska, Zgodovinski opis, Ljubljana 1902, 8.

»Sam ne bi gledal v njih, kot sem že naznačil, prihoda ali vpliva naše severne kulture, ampak popolnoma samostalne skupine, seveda pod vzajemnimi vplivi. Zdi se mi, da ima vilanovska in etruška keramika povsod največji vpliv, ali na drugi strani se je vplivalo tudi iz Alp proti vzhodu na Ogrsko in z Ogrskega zopet obratno.«³⁴

Zdi se mi vendar, da ni Niederle dovolj pojasnil odnosa pepelnih polj na alpskem ozemlju do lužiško-šleske kulture.

Starejši ilirski halštatski dobi sledi mlajša keltska latenska (La Tène, plitvina ob Neufchatelskem jezeru) železna doba (od 400 pr. Kr. dalje), ki ni razširjena samo v Alpah, ampak tudi na Hrvaškem (Prozor), v Sremu (Mitrovica), v Bosni (Rakitno), dà, ki je zapustila svoje sledove do Epira (Dodona). V tej dobi zmagà železo, v ornamentiki se pojavlja človeški, živalski in rastlinski ornament. Tudi nastopijo že mesta. — V naših krajih se razvije ilirsko-keltska mešana kultura. Na Kranjskem je imenovati latenska najdišča pri Ribjeku poleg Mokronoga, pri Valični vasi kraj Žužemberka, pri Novem mestu, Beli Cerkvi, Šmarju, Podzemlju, Rovišču pri Vačah, Polšniku pri Litiji, Starem trgu, Planini.³⁵ Kakor vidimo, je zlasti Dolenjsko bogato na izkopih iz železne dobe. — Izmed štajerskih latenskih najdišč je navesti Drežljo ves pri Celju. — Staro gradišče je bilo pri vasi Vranje blizu Sevnice.

Posebno znamenito najdišče iz latenske dobe na Slovenskem je Idrija ob Bači, važno zaradi domačega in poljskega orodja,³⁶ katero so v njem našli in iz katerega si lahko ustvarimo sliko tedanje keltske kulture.

Omeniti je še iz te dobe galske novce.

Spomenik boga Belina, zaščitnika rudarjev, so odkrili pri Celovcu.³⁷

Iz klasične dobe je navesti nekatere najvažnejše zidane spomenike.

Rimski cesar Dioklecijan je zgradil pri Solinu (Salona) veličastno palačo, v kateri je mirno živel, odrekši se prestolu.

³⁴ Niederle, S. S. II, 2, 499—501.

³⁵ Prim. Rutar, Gräberstätten aus der La Tène-Zeit in Krain, Mitteil. der k. k. Centralkom. XVII, N. F. 138—140.

³⁶ Zanimivi so iz Idrije tudi predmeti s severnoetruškimi in rimskimi napisi; prim. Hoernes, n. n. m. 646.

³⁷ Potočnik, n. n. m. 6.

Palača je imela tri vhode: zlata vrata na severu, železna vrata na zahodu in medena vrata na vzhodu. Ena ulica je vodila od zlatih vrat proti morju, druga od železnih k medenim vratom. V severnem delu so bile zgradbe za uradnike, dvornike in telesno stražo, pri križišču ulic sta bila svetišče in mavzolej (danes krstilnica); peristil (preddvor) je bil okrašen s korintskimi stebri; iz njega si prišel v cesarske sobe in v kopališče. Južna stran palače, obrnjena proti morju, je bila okrašena s 50 stebri, od katerih jih je ohranjenih 44. Palača je imela 18 četvero- in osmerooglatih stolpov in je bila obdana z zidom. — V Solinu se nahajajo tudi razvaline amfiteatra, vodovoda i. dr.³⁸ — V Pulju se nahajajo razvaline amfiteatra, treh mestnih vrat: Porta Gemina, Porta Ercole in Porta Sergia, Avgustovega in Dianinega svetišča (svetišče Rome?).³⁹ Mikenske izkopenine v Pulju kažejo na rano zvezo z Grško. — V Mitrovici (Sirmium) je bila cesarska palača, amfiteater in tvornica orožja, v Sisku pa kovnica za novce.⁴⁰

Ostanke rimskih svetišč so odkrili po veliko krajih na slovanskem jugu, tako tudi v Stari Ršavi (Tsierna = Črna, ime, ki je slovansko, pa sega nazaj v rimske čase), kjer so našli tudi več velikih in manjših soh, sarkofagov, rimskih novcev. — Ostanke rimskega »Trajanovega mostu« se nahajajo v »Donavi pri Turn Severinu, kjer stoji pod vodo od dvajsetero še 11 slopov. Glavo Trajanovega kipa s tega mostu hranijo v muzeju v Belgradu; Belgrad sam je zrasel na tleh Singiduna (Singidunum).

Od izkopov na Bolgarskem je omeniti hradijsko svetišče nimf pri vasi Saladinovo (pasaržiški okraj), kjer so našli 90 basreliefov, traško Eskulapovo svetišče v Saldobiziji, izkope v Burdafi, v Colonia Ulpia Oescus pri vasi Tulovo. Na rimskem temelju je sezidana trdnjava v Vidinu (Bononia); pri vasi Nikjupu je videti razvaline Trajanovega mesta Nikopola; mnogobrojne rimske izkopenine pri Varni svedočijo, da je tu cvetelo nekdanje mesto Odessos, katero so ustanovili Milečani v 6. stoletju pr. Kr.; mnogo starih napisov, basreliefov itd. so našli v Sozopolu

³⁸ Glavni deli o Solinu sta: Bulić, Palazzo di Diocleziano in »Solin«.

³⁹ Prim. A. Weisshaupt, Ausgrabungen in Pola, Mitteil. d. k. k. C. C., 1894, 215 sl., kjer so navedeni tudi drugi spisi istega pisatelja.

⁴⁰ Šišić, Pregled, 17.

(stara Apolonija ob Pontu).⁴¹ Pri stari Zagori so izkopali veliko starin (nadpisov, kipov, novcev, nakita) iz traške in rimske (»Avgusta Trajana«), a tudi bizantinske in turške dobe. V Dobrudži se je ohranil Tropaeum Traiani (Adamklisi) in spomenik Trajanovih vojakov.⁴² Vseh tračanskih basreliefov v sofijskem muzeju je 800.

V Srbiji je še danes videti razvaline rimskega mesta »Margus« ob izlivu Morave v Donavo (Moravište, »Kustar grad«), enako so pri izlivu Mlave videti razvaline rimskega mesta »Vininacium«. — Nasproti Dol. Milanovcu pri Svinici se nahajajo razvaline rimske utrdbe; tu blizu je vodila rimska, v goli kamen vsekana cesta iz Trajanove dobe, na kar nas spominja pri vasi Ogradina na srbskem bregu vklesana spomenica »Trajanova deska«.

Trajan je zapustil med narodi zelo globok spomin; dà, južnim vzhodnim Slovanom je postal celò božanstvo. Kot posebnost je omeniti, da je proglasil poljski arheolog Peter Bi e ņ k o w s k i na reliefih Trajanovega spomenika v Adamklisi za slovanski tip, glavno zaradi kroja, ki je čisto sličen zgorenji obleki maloruskih kmetov z Volinja.⁴³

Od izkopanin na Kranjskem je omeniti kip rimskega »dostojanstvenika« na korintski glavici, iz kolonije Emone pa ostanke rimskega mestnega obzidja »na Mirju«. Izkopanine iz Drnova (Neviodunum) so poučljive gledé načina, kako so Rimljani v prvih stoletjih po Kr. r. pokopavali mrtvece. Rimske izkopanine so posebno še omeniti z Vrhnike, Sv. Lovrenca nad Polhovim Gradcem, Trojan, Trebnja, Gribelj, št. Jerneja, Celja,⁴⁴ Ptuja (Poetovio, kjer je danes Hajdina).

Na Koroškem je za rimsko dobo važno virunsko ali Gospo-svetsko polje, kjer so našli volkuljo z dvojčki, ki je sedaj vzidana v gosposvetski cerkvi, bronasti kip Antioa i. dr. V Virunu so našli — kakor tudi drugod po Slovenskem — stenske slikarije, odkrili kopališča, pisane tlake in podobe iz marmorja (Potočnik, Vojv. Kor. 13). — Zelo razširjen je bil Mitrov kult (Mitrovi žrtveniki v Ogleju, v Emoni, na Trojanah, pri Treb-

⁴¹ Hoić, n. n. m. 178.

⁴² P o e h l m a n n, Ullsteins Weltgeschichte, Altertum, 536.

⁴³ Prim. Niederle, S. S. II, 1, 172—173.

⁴⁴ Prim. Andrej Fekonja, Celje in okolica, D. i. S. I. 1895; tudi v Celju je bilo rimsko svetišče.

njem, na Rožancu, v Virunu). Dolg rimski nasip je bil v Dobrudži (Trajanov nasip).⁴⁵ Rimljani so zelo skrbeli za ceste, ki jih delé v štiri skupine: omrežje donavsko-solunsko (Viminacium—Kostolac, ali pa Margus—Solun), donavsko-cariograjsko, ilirsko ali dalmatinsko-panonsko (izhodišče Akvileja) in dacijsko (Niederle, S. S. II, 1, 32 sl.).⁴⁶

Iz starokrščanske dobe je nagrobna plošča, izkopana na Gosposvetskem polju s podobo »dobrega pastirja«. Na Kranjskem spominjajo na to dobo štiri velike sohe emonskih škofov v ljubljanski stolnici: Maximus († 252), Castus († 368), Florus († 397) in Gennadius († 503); iz katere dobe so te sohe, bi bilo težko reči.

V Poreču je najimenitnejša zgradba stolna cerkev, »Basilica Eufrasiana« iz II. stoletja, sezidana prav tako kot starokrščanske cerkve (atrium, porticus, baptisterium). Pročelje in tudi notranji deli so bogato okrašeni z mozajičnimi slikami (iz IV. stoletja ali pa iz časov Teodorika Velikega; prim. Rutar, Samo-svoje mesto Trst in mejna grof. Istra, II. sn., 262). Tudi v Dalmaciji je več starokrščanskih spomenikov, med drugim pokopališča.

Ko e p p meni, da ne zadostuje jezikoslovno znanje, da bi razumeli umetnostne spomenike. A pozabiti ne smemo, da za spoznanje zgodovinskih spomenikov tudi umetnostna izobrazba ne zadostuje. Ž u n k o v i č, čigar etimološke razlage smatrajo nekateri filologi za »neumne«, bi morda zahteval tudi nekaj vojaškega, fortifikatorsko-zgodovinskega znanja. Njegovo delo

⁴⁵ Rimski, deloma še ohranjen 10 km dolg »Ajdovski zid« je videti pri Vrhniku.

⁴⁶ Važnejša dela o rimski dobi so: Evans, *Antiq. researches in Illyricum*, Westminster 1884—1885; Premierstein-Vulić, *Antike Denkmäler in Serbien*, Jahresh. d. österr. arch. Institutes in Wien III. — L. 1897 so ustanovili pri akad. zn. na Dunaju: »Com. f. d. hist. arch. u. philolog.-ethnogr. Durchforschung der Balkanhalbinsel«, katere »Schriften der Balkankommission, Antiq. Abt.« so važne za arheologijo Bolgarske in Albanije; o etnografiji Ilirije prim. Bartoli, *Das Dalmatische*, Schriften d. Balkankom. Linguist. Abt. IV. V.; to delo preveva močan italijanski duh, ki zre v vzhodnem obrežju Jadrana »refleks Italije«, ki pa daje sicer dober, kratek pregled Ilirije (brez slovenskih krajev) z bibliografijo. — Za bibliografične podatke naj se smatrajo tudi v tem članku navedena dela, katerih vseh nisem imel v rokah.

je s i s t e m : »denn unsere älteste Geschichte ist einmal ausschließlich Kriegsgeschichte, daher folgerichtig unsere älteste Terrain-Nomenklatur nur solche kriegstechnischen Ursprungs sein kann«; zatrjuje, da so mu topografska imena velikokrat koristila v taktičnem oziru, posebno na Balkanu je to važno. Ne vem, če podasta jezikoslovec in umetnosti zgodovinar boljše razlago »balkanske« kule in karavle: »Kula ist ein hoher, solider, mit Schießscharten versehener, mitunter krenelierter Rundbau, welcher augenscheinlich, da er für eine Wache nicht eingerichtet ist, nur als vorgeschobenes Glied eines festeren Verteidigungsplatzes galt oder als Aussichtspunkt diente...« »Karaula ist ein gemauerter, viereckiger Bau für eine Wache, welche sich darin auf kurze Zeit verteidigen konnte.« (Die Slaven, ein Urvolk Europas, Kromeriž 1911°, 134). — V p o l n e m obsegu razume takšne razlage samo vojaško izobraženi.

Krajevnih imen niso ustvarjali znanstveniki, a vendar ima narod izvrstne izraze za morfološke oblike. Da pa je zemljišče (teren) tudi orožje, so najbrž vedeli tudi stari Slovani.

Mlajše šleske tipe keramike je opaziti, kakor že omenjeno, na jugu Karpatov na severozapadnem Ogrskem že pred Kr. V rimski dobi se ti sledovi izgube. N i e d e r l e meni, da je vzrok temu pojavu ta, da so se Slovani, ki sami niso imeli visoko razvite kulture, kaj hitro in lahko prilagodili tujim kulturnim vplivom, najprej rimskim, potem vplivom vzhodnih narodov, da tedaj ni vsega dodeliti drugim narodom, kar nosi znak tuje kulture; zlasti da je prištevati slovanskim grobovom mlajše »sarmatske« grobove na Ogrskem, v kolikor ne razodevajo celotno popolnoma tujega, neslovanskega značaja.

Za s l o v a n s k e znake smatrajo: gradiščni tip (Burgwall-typus) hišnih in nagrobnih posod, v a l n i c o (valovito črto pod robom posode), katero so Slovani morda prevzeli od Rimljanov; M. V a s i ć pa meni, da ima valnica izvor na Vzhodu, in sicer v Mali Aziji in Siriji, odkoder je prišla čez Kavkaz v srednjo Evropo.⁴⁷ Ni izključeno, da ima valnica etruški izvor. Nadaljnji znak slovanskih grobov so obsenčniki (Schläfenringe), hrv. slepo-

⁴⁷ Starinar, 1906, 86, cit. v Niederla S. S. II, 2, 514.

očnice ali karičice, katerih eden konec je največkrat zavrt v obliki črke ∞ (s-asti obročki); ti obsenčniki so od 8. stoletja po Kr. tipičen in najvažnejši znak vseh slovanskih grobov;⁴⁸ nastali so obsenčniki najbrž na ozemlju med Jadranom in Donavo že v rimski dobi. Tudi so tipični za slovanske grobove uhani z grozdički (navadno tremi), navlečenimi bobenčki, polkroglicami, malinami, zvončki (v Kettlachu, v »sarmatskih« grobovih, v Dalmaciji in na Bolgarskem). Posebe je še omeniti emajlovane uhane v alpskih deželah. Uhane so nosili tudi moški (na Hrvaškem), kar se po nekod še opaža. Kovinasti predmeti, zlasti obsenčniki, so dostikrat srebrni; Slovani so dobivali srebro morda z Urala; prvo srebro pa je prišlo v Evropo najbrž iz Armenije. Nekatere vrste predmetov so pletene iz žice, delo je dostikrat filigran.

Razen uhanov so našli v slovanskih grobovih prstane, navratnike, obročnike (Armringe), pasove, zaponke, progle, kresila. Pogostejše jugoslovanske vrste so: rebrasti prstani (na Hrvaškem in v Podonavju), iz 2—3 žic viti (na Ogrskem in Hrvaškem), z vtisnjenimi nakraski (ogrski in alpski grobovi), z biseri (na Hrvaškem), pločevinasti, spredaj s ščitkom, so značilni za blejske grobove (Žirovnica); za jugoslovanske grobove X.—XI. stol. na Ogrskem in na Hrvaškem je tipična oblika iz dveh žic pletenih navratnikov (kolliero, tako v Belem Brdu, Kloštre, Svinjarevcih, Sisku), ki razodevajo, da je bilo središče tozadevne produkcije na slovanskem jugu. Obročniki niso bili sicer posebno priljubljeni, vendar jih tudi nahajamo v jugoslovanskih grobovih, in sicer iz žice in pločevinaste (Belo Brdo, Kettlach, Pilinj); dostikrat so izdelani po grškem vzoru, na koncih z živalskimi, proti sebi obrnjenimi glavami (Belo Brdo, Svinjarevci, Pilinj, Stolni Beligrad, Kerestzúr). V štajerskih (Krungl, Hohenberg) in ogrskih grobovih »sarmatskega« značaja so našli tudi krasne kovane pasove (Niederle, po čigar delih posnemam ta opis, Život starých Slovanův, I. 2. 578—579). Zaponke nahajamo največ v alpskih grobovih (Bohinj, Bled, Mengeš). — Progle so v jugoslovanskih grobovih precej redke, tako tudi v sicer bogatih hrvaških grobovih (Biskupija, Vrlika

⁴⁸ Hrv. grobove z obsenčniki našteva Brunšmid, Vjesnik arh. VII, podonavske Vasić, Starinar, alpske Reinecke (Z. f. Ethnol. 1897), slovenske W. Šmid, Altslow. Gräber, Bericht des Landesmuseums in Laibach f. d. Jahr 1907, Ljubljana 1908.

in Belo Brdo, katero ima 212 grobov). Za »sarmatska« grobišča so značilna kresila z zaognjenimi konci; takšna (slovanska) groblja so pri Muszki (Arad), Liptovem, Abanji, Sečanah in Novem gradu.

V alpskih slovanskih grobovih VIII.—IX. stol. takozvane ketlaške skupine prevladuje emajl. Sèm spadajo: Kettlach (na Semmeringu), Tunava, Goisern, Schladming, Strassengl, Afram, Krungl (42 grobov), Hohenberg (102 groba), Oberstier, Središče pri Ptuju, Flaschberg, Breže, Perava, Vrba, Vidrna ves, Blato, Roje, Mengeš, Bohinjska Srednja vas, Bled (Žirovnica), Tomaj, Žalborna, Caporiacco pri Vidmu, Detta v Temišu (Banatu); tu in tam v Dalmaciji; emajlovane uhane so našli tudi na Bolgarskem. Emajl je morda tujega izvora, frankovskega ali pa bizantinskega, kar je verjetnejše, a bil je med Slovani v IX. in X. stoletju priljubljen. Ako bi bil slovanskega izvora, »bi nam ta umetniška poteza podajala dragocen dokaz arheološke individualnosti starih Slovencev« (Niederle, S. S. II, 2, 521). Morda so izdelovali emajl doma, a po tujem vzorcu.⁴⁹

Razen navedenih imajo slovanski značaj še grobovi v sledečih krajih: Mejica, Brezac pri Buzetu, Belo Brdo pri Oseku, Svinjarevci pri Vukovaru, Veliki Bukovac pri Varaždinu, Kloštro in Slavkovci pri Vinkovcih⁵⁰ (XI.—XII. stoletje), v Veliki Gorici⁵¹ (VIII. stoletje), Biskupija (pri Kninu, IX. stoletje), Kojani pri Vrliki, Katuni pri Splitu,⁵² Crkvenica na Bosni in Glasinac.⁵³ Sledove že mlajših starosrbskih grobov je našel Vasić pri Polni na Basatu, Stalcu, Kostolcu, Vinču in Begalici (Staro-

⁴⁹ Much, ki sicer ne smatra ketlaške skupine za slovansko, misli na Oglej-Gradež. Prim. njega spis Frühgesch. Funde aus d. österr. Alpenländern v Mitteil. d. k. k. C. C. 1898, 125 sl. in tam navedena dela: Sacken, Über Ansiedl. u. Funde aus heidn. Zeit v N. Öst. Sitzber. d. phil. hist. Cl. der Wien. Ak. d. Wiss. Bd. LXXIV in A. R. v. Frank, Bericht über d. Leichenfeld von Kettlach v Arch. f. Kunde öst. Geschichtsquellen, Bd. XII in Otto Tischler, Correspbl. d. deutschen anthrop. Ges., Jahrg. 1889.

⁵⁰ Brunšmid, Hrv. sredovječne starine, Vjesnik hrv. ark. dr. VII, 1905, 30 sl.

⁵¹ Hoffiler, Staro groblje u Velikoj Gorici, Vjesnik X., 120 sl.

⁵² Radić Fr., Starohrv. Prěsvjeta I. II. III. VI. in Marun, istotam V. VII. in IV.

⁵³ Glasnik zem. muz. IV. IX.

srpska nalazišta u Srbiji, Starinar 1906). Staroslovanska naselbina je bila tudi pri vrhu Vrška Čuka.⁵⁴

Staroslovenske grobove pa so našli tudi v Komendi pri Kamniku, na Sv. Gori pri Litiji, na Hajdini pri Ptujju in v Črnomlju (Gruden, Zgod. sl. n. I. 33). Staroslovenski grobovi v Črnomlju so dokaz starejšega sežiganja mrličev (Život st. Slov. I. 233); dobo od IV. do IX. (X.) stoletja na slovanskem jugu je smatrati za biritualno (pokopavanje in sežiganje). Pred prihodom na jug pa so bili Južni Slovani, vsaj Slovenci in Srbohrvati, kakor meni Niederle, deležni lužiško-sleske kulture.

Na nasprotje med severnimi in južnimi Slovani koncem VI. stoletja po Kr. r. opozarja Hoernes, navajajoč dogodek, katerega opisuje bizantinski pisatelj Simokata. Vojaki cesarja Mavricija so vjeli tri može-Slovane in jih privedli pred Mavricija (l. 591 po Kr. r.); ti so dejali, da v njihovi deželi ne poznajo železa (in tromb) ter da se pečajo z igranjem na kitaro, — to v dobi, ko so Južni Slovani napadali vzhodno-rimsko cesarstvo in postali strah Bizanca.⁵⁵ Kos meni, da so bili ti trije Slovani vohuni in da je trditev, da severni Slovani (rekli so namreč, da so od »Zapadnega Oceana«, t. j. Baltiškega morja) ne poznajo železa, brez prave podlage. Bronasta doba je na severu sicer že prej »prenehala« (v Skandinaviji okolu l. 500 pr. Kr.), vendar nas poučujejo nekateri zgledi (Estov in Fincev), da je kultura na severovzhodu Evrope zelo zaostala. »Dadurch werden wir, wie ich glaube, hinlänglich belehrt, in archäologischen Fragen mehr auf Kulturzonen, als auf Völkergrenzen zu achten und den prähistorischen Tatsachen mehr zu vertrauen, als linguistischen Zeugnissen.« — Morda je tedaj opravičena trditev, da so stali v prvih stoletjih po Kr. Južni Slovani na veliko višji stopnji kulture, kot pa severni. Narodnostnih skupin pa ne tvori samo jezik, ampak z njim vred tudi kultura. — O Slovencih pravi Südländ: »Dafür sind aber die Slovenen eigentlich nur kümmerliche Reste eines einstens großen und weitverbreiteten Volkes. Wir müssen uns jedenfalls einen Zeitpunkt in der ethnischen Geschichte Mitteleuropas vorstellen, — in dem die Alpenslaven den größten Teil des heutigen

⁵⁴ Mitth. anthr. Ges. 1889, Sitzb. 14. — Te citate sem (skrajšano) navedel po Niederlu, S. S. II, 2, 523—524.

⁵⁵ Hoernes, Urgeschichte d. Menschen, 329—330.

Alpengebietes bevölkerten. Wir können uns ohne diese Annahme sehr viele wissenschaftlich unanfechtbare Tatsachen einfach nicht erklären, wie z. B. daß es in dem französischen Patois der Waadtlande nachweisbar über hundert slawische Sprachwurzeln gibt.«⁵⁶

»Že Slovenci so poznali gradove, to je utrjene prostore na strmih brdih, sredi vode ali močvirja, kamor so pribežali v vojnem času in kjer so opravljali svoje poganske žrtve. Utrjevali so jih z močnim lesenim plotom, nasipi in okopi, izza katerih so metali kamenje in sulice na sovražnike. Taka utrdba je bil tabor na gori Špik v Furlaniji, katerega je drzno naskakovalo furlansko plemstvo in pri tem našlo svojo smrt. Ko so Slovenci spoznali umetnost stavbarstva, so si mesto lesenih trdnjav od tujih zidarjev dali napraviti zidane gradove. Tako je gradeški patriarh Fortunat l. 821 poslal panonskemu vojvodu Ljudevitu« (ki je pred 1100 leti prvi za nekaj časa združil Slovence, Hrvate in podonavske Slované) »zidarjev in umetnikov, ki so mu stavili gradove.«⁵⁷ — Grad je bil navadno središče župe. — Južni Slovani so imeli v boju dolgo kopje in kratko sulico (pešec navadno po dve sulici), sekiro, bradvo, nož, kijačo, pračo, lok s tulom, polnim (i zastrupljenih) puščic, nevelik ščit in neke vrste zastavo, imenovano prapor (Šišić, Pregled 27, Nodilo, Rim. svijet na domaku propasti i varvari, 266 sl.).

Med najstarejše gradove in mesta na Slovenskem spadajo: Trst in nekatera druga primorska mesta:⁵⁸ Koper, Piran, Žalborna, Omak, Novigrad, Poreč, Rovinj, Pulj, Pičen, Krk, Osor, Gradež (poleg starodavnega Ogleja), Marana, Devin, Kormin, Lavariano, Čedad (Brišče, Iplis, Nimis; prim. zanimivo razlago Nem, Nim, Žunković, 203), — kraji, poznani že iz dobe pred prihodom Slovencev, enako Celje in P t u j, ki je bilo po prihodu

⁵⁶ Sü d l a n d, Die südslaw. Frage, 10 in v op. »vgl. Dr. Fr. v. d. V e l d e n, Das Patois der Westschweiz als Zeuge völkergeschichtlicher Vorgänge, Polit. anthrop. Revue, Bd. 9. S. 451—527.« — O Slovanih na Tirolskem prim. dr. J. C. M i t t e r r u t z n e r - Miroslav Malovrh, Sloveni v iztočni Pustriški dolini na Tirolskem, Novo mesto 1880.

⁵⁷ G r u d e n, Zg. sl. n. I, 86.

⁵⁸ Prim. K o s, Črtice o naši domovini pred prihodom Slovencev, L. M. Sl. 1897, 21—38.

Slovencev morda edino slovensko mesto »po pretežnem številu prebivalstva in značaju okolice« (Gruden); dalje »Jame« (Predjamski grad, Luknja, Landarska jama — »slovenska trdnjava«, v kateri je bila že v 9. stoletju cerkva). Na prvotne staroslovenske zgradbe spominjajo: Ljubno, Slovenji Gradec, Radgona; Loka, Polhov Gradec, Bled, Smlednik, Kolovrat, Goriče, Škrljevo, Trebnje, Pusti Gradec, Zavrh; Gorica, Ločnik, Prem, Vogrsko, Višnjevek (Goriško); Belgrad, Černjev, Nebojse (Furlanija; prim. Gruden, I. 88). — Starodrevni so gradovi: Blatograd, Krnski grad, Kamen, Beljak, Ostrovica, Breže, Trebnje, Grebinj, Podklošter, celjski grad, ljubljanski grad, Kranj, Svibno, Sostro, grad Gallenbergov pri Zagorju, Turjak, Blejski grad, Preddvor, Mengeš, Mirna, Postojna, Solkan, Tolmin, Rihenberk (omenjen l. 1200) in Vipava.⁵⁹ — Med najstarejše samostane na Slovenskem spadajo: Sv. Ivan pri Devinu, na Osojah, v Možnici, v Dobrli vasi, v št. Pavlu, Arnoldštajn, Gornji grad, Vetrinj, Stična (1136), Žiče pri Konjicah, Kostanjevica, Jurjevo pri Laškem trgu, Bistra pri Vrhniki (1260). — Od cerkvâ sta ohranili v bistvu staro obliko cerkvi v Akvileji in v Krki; stari deli so se deloma ohranili pri cerkvah v Stični, Svibnem, Konjicah i. dr. (Gruden, I. 124—125).⁶⁰ — K najvažnejšim slovenskim starim politično-zgodovinskim spomenikom pa spadata »knežji kamen« od Krnskega gradu in »vojvodski prestol« na Gosposvetskem polju.

Najstarejši hrvaški zidani spomenik je kapela sv. Križa v Ninu, na katere nadvratniku čitamo ime prvega po imenu znanega hrvaškega župana (kneza) Godeslava (okoli l. 800 po Kr.); zidali so cerkve po vzoru sosednih v Raveni in v Ogleju; Jelić išče kapeli sv. Križa v Ninu maloazijskih, zlasti perzijskih vzorov. »Večinoma so bile male, okrogle zgradbe s kupolo; oltarji in drugi deli cerkve so bili okrašeni z značajno geometriško ornamentiko, simboličnimi pticami in drugimi živalmi, ki se stereotipno ponavljajo na trakastih dekoracijah. Od teh zgradb je najznatnejša cerkev sv. Donata v Zadru (iz početka IX. stoletja), sezidana na starejših temeljih, danes

⁵⁹ Menim tudi, da Metlika in Črnomelj; črnomaljski gospodje spadajo k najstarejšemu kranjskemu plemstvu.

⁶⁰ Prim. tudi Ankershofen, Kärntens älteste kirchl. Denkmalbauten, Jb. d. k. k. C. C. IV, 61—83.

mestni muzej, potem sv. Nikolaja in sv. Križa v Ninu (omenjena že zgoraj), sv. Barbare v Trogiru in Sv. Trojice pri Splitu. Vse te cerkve so se ohranile iz IX. in X. stoletja do danes, samo zapuščene so, a takšnih je bilo zelo veliko, posebno v kninski in splitski okolici* (Šišić).⁶¹ Cerkev sv. Donata je zidana po zgledu ahenske stolice (nje najstarejšega dela), ki ima morda stike z armensko umetnostjo. Od gradov, ki jih navaja Konstantin Porfirogenit, obstoje še danes: Nin, Belgrad (ob morju), Skradin, Hlijevno (Livno), Knin in Karin (Šišić, *Geschichte*, 168). — Od nadpisov je omeniti nadpis kneza Mutimira, ki se nahaja v muzeju v Kninu; nadpis kraljice Helene († 975), važen za hrvatsko zgodovino, dalje nadpis Držislava in najstarejši hrvatski glagolski napis na kamenu iz dobe okolu l. 1100 v cerkvi sv. Lucije pri Baški na otoku Krku. — O knezu Branimiru, ustanovitelju neodvisne hrvaške države († okoli l. 892), govorita dva nadpisa. Stari so sarkofagi splitskih nadškofov Ivana, Martina in Lovrenca. — Zlatarstvo je bilo v XI. stoletju posebno v Splitu na visoki stopnji, enako umetniški obrt drugih kovin, zlasti s r e b r a, kar razodevajo nebrojni izkopi iz ninske, kninske in vrliške okolice. — V Dalmaciji zavлада romanski slog, pozneje renesansa, v Slavoniji pa gotski slog; tako je zgrajena v Zadru v romanskem slogu cerkev sv. Stošije (13. stol.), v Šibeniku pa stolna cerkev sv. Jakoba v slogu renesanse (15. stol.), dočim sta zagrebška in topuska cerkev (13. stol.) bili zidani v gotškem slogu (Šišić, *Pregled*, 164).⁶²

Kot posebnost mlajšega datuma naj še navedem železno žezlo Stjepana Tome, predzadnjega kralja Bosne († 1460). — Novejša je tudi dubrovniška kovinska umetnost. — K najlepšim

⁶¹ Razvaline samostana sv. Petra v Selu (11. stol.), bazilika sv. Petra v Solinu; cerkev sv. Trifona v Dubrovniku, ki še stoji; razvaline samostana Vrana, bazilika v Kninu, kjer so odkrili grobove hrv. dinastij in zadeli na pozlačene frankovske ostroge (tip IX. in X. stol.), Šišić, *Geschichte* 301, op. 2.

⁶² Prim. Jackson, *Dalmatia, the Quarnero and Istria*, I—III. Oxford 1887; Eitelberger, *Die mittelalt. Kunstdenkmale Dalmatiens*, Dunaj 1884; Monneret de Villard, *L'architettura Romanica in Dalmazia*, Milano 1910; Frey, *Die mittelalt. Baukunst Dalmatiens* (Mitteil. d. Zentr.-Verein. d. Architekten, IV, Wien 1911, št. 9. in 10.; Jelić, *Contributo alla storia d'arte in Dalmazia*, Spalato 1912 (Supl. k *Bulletino XXXV*); Bulić, *Hrvatski spomenici iz dobe narodne dinastije* (Djela jugosl. ak. vol. 8). — Šišić, *Enchiridion fontium historiae croaticae* (Znanstv. knj. I. 1).

umotvorom spada srebrni sarkofag sv. Simeona v Zadru, na katerem vidimo dogodke iz jugoslovanske zgodovine.

Najstarejši sedež srbskih županov je bil morda pri selu Desić (Desnica, Destinikon), kjer se v bližini nahajajo razvaline »Trojanovega gradu«, nedaleč od Šabca. Tudi Miloš Obilić je morda stoloval tu; saj pravi sporočilo, da je stoloval pri selu Dvorište, ki leži ob vznožju »Trojanovega gradu«. Šišić išče Destinikon (eden izmed sedmero srbskih gradov, ki jih navaja Konstantin Porfirogenit) pri Sjenici blizu bolgarske meje. Od drugih srbskih spomenikov navaja še Kanitz: cerkev sv. Ahilija v Ariljah, starosrbske nagrobne kamene v cerkvi v Pavlici, »Carsko Lavro« Nemaničev v Studenici (konec XII. stoletja), sedmerovratno cerkev v Žiči, kjer so kronali srbske kralje, starosrbsko prestolnico Kruševac; samostane: Ravanica, Manasja (Resava, ena izmed najčudovitejših zgradb v Evropi), Blagoveštenje, Preobraženje, Nikolje (nikoljski evangelij), Jovanja, Vavedenje, Vaznešenje, Sretenje in Trojica, cerkev v Vračevšnici, kjer so pokopavali Obrenoviče, in grad Stalač.⁶³

Prva bolgarska knežja prestolnica je bila v Pliskovi ali Pliski pri današnji Abobi; tu je bilo utrjeno bolgarsko gradišče že v 8. stoletju, a kan Omortag je dal tu sezidati kamenito palačo z dvema svetiščema in z gospodarskimi splotji. V 10. stoletju so tu sezidali veliko cerkev. Na Slopih v Abobi so ohranjeni napisi z imeni junakov, državnikov in gradov ter fragmenti pogodb med Bolgari in Grki poleg drugih fragmentov. — Pri vasi Čatalar pri Preslavi so odkrili drugo prestolnico kana Omortaga v Tyči-Preslavi, a trnovski nadpis govori o zelo lepi palači ob Donavi (kadikejsko gradišče pri Tutrakanu). Na imenovanih slopih so se ohranile zlasti važne bolgarske pravne starožitnosti.

Pri vasi Nikolice so odkrili ostanke Asparuhovega Ugola, poznejšega Perejeslavca ali Male Preslave.⁶⁴ V Preslavi (Veliki

⁶³ Kanitz, Beiträge zur serbischen Altertumskunde, Mittheil. der k. k. C. C. X. 1—32; isti, Über alt- u. neuserbische Kirchenbaukunst, Sitzber. d. k. Akad. d. Wiss. XLV. d. phil. hist. Cl.

⁶⁴ Malo Preslavo stavijo nekateri k Tulči ali k Črni Vodi. O Abobi-Pliski prim. Izv. rus. arh. inst. v Carigradu, X. zv. 1905 pa Škorpil, Prvata bŭlgarska stolica do Aboba. Ponatis iz varnenskega gimn. progr. Varna 1901 (citat v Niederlu).

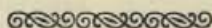
Preslavi) je bila prestolnica Simeona Velikega. Važni spomeniki starobolgarske zgodovine so okopi v Dobrudži, abobski in hajredinski okop (od Črnega morja do Trnova-Sejmena) in na zapadu lomski okop.

V bližini Stanimake so razvaline velike zgradbe bolgarskega carja Asena II. — V starem prestolnem mestu *Trnovem* je omeniti stari trdnjavi Carevac (Hissar) in Trapezico pa starobolgarsko kronidbeno cerkev sv. Dimitrija. V Trnovem se nahaja fragment z napisom iz dobe carja Ivana Aleksandra. — Starobolgarsko mesto je tudi Vidin, kjer je stoloval poslednji bolgarski car Ivan Sracimir do l. 1396. — V bolgarski prestolnici Sredcu (Serdica, Sofija) je bil že v 10. stoletju škofijski sedež ter nekaj časa prestolnica zahodnobolgarskega carstva.

Od samostanov naj navedem samo najznamenitejšega: *Rilski samostan* na tromeji Mezije, Tracije in Macedonije. »Razen zgradb v Carigradu, palače in mošeje v Drinopolju, samostanov na Atosu in Dioklecijanove palače v Splitu, je rilski samostan največja zgradba iz kamena v celi severni polovici balkanskega polotoka« (Hoić, n. n. m. 149). Iz starih časov je ohranjen samo stolp. Osnutek samostana pa sega nazaj v prve čase krščanstva na Bolgarskem, v dobo po smrti sv. Ivana Rilskega, ki je umrl sredi X. stoletja in okolu čigar puščavniške kolibe so zgradili samostan.

Starobolgarske znamenitosti so nadpisi cesarjev Mihajla, Asena, Ivana Aleksandra in Samuela.

Jugoslovanska starožitna mesta so še: Ohrid, nekdanja prestolnica bolgarskih vladarjev, Skoplje, kjer se je dal kronati za srbskega in grškega carja Stjepan Dušan Silni, Prilip, prestolnica slavnega kraljeviča Marka, Prizren, nekdanja prestolnica Nemaničev, Plevlje v Novem Pazaru, Skader, Olcinj.

OBZORNIK.

VERSTVO IN KULTURA.

Smernice novega življenja.

Pod tem naslovom je napisal dr. K. Ozvald novo knjigo o življenju.¹

K. Ozvald misli na praktično življenje po vojski. Ni razgrnil točnega programa, ampak podal le idej, smernic, »starih, prastarih, novih in večno novih« v orientacijo in za uresničevanje. Podaja pa te ideje kot pedagog z vzgojnega področja (177).

Zamislil je to knjigo »v ječi in sponah« (3), a verujoč v »vstajenje« (5).

Prvo, kar bo potrebno po vojski, je »demobilizacija duš«. Človeštvo se mora očistiti vojne psihoze, izvršiti se mora velika »katarza«, nekaka »sveta odkletev«. To nalogo ima pa predvsem vzgoja, a vzgoja po platonskem pojmovanju z božanskim ciljem: iz človeka narediti človeka, sposobnega za sožitje s svojimi državljani. Vzgoja mora služiti celokupnosti življenja (z vsemi telesno-duševnimi, socialnimi, kulturnimi, gospodarskimi političnimi ... pojavi), in sicer obenem v zmislu sporazuma med narodi. (5—13).

Mnogo zmore tu psihologija, predvsem eksperimentalna, vendar vsega ne. Prav na vprašanje: kaj bodi vzgojni cilj, psihologija ne

more odgovoriti, to je namreč stvar filozofske pedagogike. »Vprašanje o vzgojnih ciljih je v svojem jedru istovetno s tistim vprašanjem, ki je v nekem zmislu os vsega filozofiranja, z vprašanjem: kaj je — in kaj ni — človek in pa kakšno mesto zavzema v vesoljstvu? Je li homo novus, ki se je dvignil gori k samemu sebi? Ali je pa »pregnani kralj«, ki je padel k samemu sebi? (Scheler.) »Ali kaj je človek v celoti?« Ozvald si odgovarja z Euckenom, da je človek »pravir novega življenja«, zato da je naloga vse vzgoje »osvoboditi ta vir življenja vseh zaprek in ga spraviti v poln tek«. Vsa vzgojna problematika se mu zdi da se da spraviti v troedino formulo: »pridnih rok, bistrnih glav, usmiljenih src« (14—19).

Pridnih rok!

Pridnih rok zahteva življenje od posameznika, rodbine, naroda, človeštva ... »kot prvi tribut na poti do višje stopnje življenja«. Človek pa ni samo »homo faber«, temveč tudi »homo sapiens«. So vrednote, ki zanje ni previsoka cena žrtvovati tudi življenje (23—26). Veruj vase! Hoti, zakaj neomajni volji ni nič nedosegljivega. »Lastna lenoba in cincavost dela človeka majhnega in onemoglega« (27—32). Ni vsak za vse. Pravi človek na pravo mesto. Ekonomija življenjskih sil. Taylorjev sistem, sicer dišeč po »business«, primerno izrabiti tudi pri

¹ Dr. K. Ozvald, Smernice novega življenja. V Ljubljani 1918. Izdala »Matica Slovenska«. Str. 187.

nas. (Prim. Merjevčevo študijo v »Slovincu« 1918, št. 207 sl.) Misliti na bodoči rod, sedanjemu je »bojni volkodlak izpil sokove življenja«, znanstveno proučavati in izbirati poklice. (Prim. Parsons: Volitev poklica, Piorkowski, Wirtschaftliche Berufseignung, Anschütz, Die Intelligenz.) Tudi vseučilišče se zavedi svojih dolžnosti do življenja! (33 do 54).

Bistrih glav!

Um v službi življenja. Koristnost ni še sicer resničnost (pragmatizem ameriškega utilitarizma), vendar »uvaževanje praktične strani znanstva postaja vedno glasnejši zahtevek v šolski vzgoji«. Seveda, čim bolj ga hočem praktično uporabljati, tem intenzivneje ga moram gojiti! A ne le intelekta treba, temveč tudi »logike srca« in doživljanja: dojemati ne samo z razumom, ampak z živo dušo. Vživeti se v svojo dušo, v tuje doživljanje, v zgodovino, v umetnost. Doživljanje je potrebno tudi v verstvu. Verstvo je kulturni pojav prve vrste. »Vzgojevati kak narod in se ne ozirati na njegovo religijo se pravi zdraviti človeka in ne poznovati njegove bolezni (R. Radosavljevič). A glavna stvar ni akt verovanja, temveč »neposredno doživljanje nečesa velikega, božjega« in doznavanje božjih vrednot. »Umska vsebina je le ena stran verskega življenja, samo vrata do silnih in najsilnejših doživljajev. Zato pa je tisti korak, ki mu pravimo prehod od verskega do znanstvenega svetovnega naziranja, silno važen in za vzgojevalca največje odgovornosti poln moment v življenju posameznika in naroda... In nedoglednih, usodepolnih posledic vsebuje tisto skoraj bi rekel blazno početje prosvetljevanja, ki namesto verstva

ponuja — znanstvo... Proces izobraževanja očituje tako pretresljivo zakonitost, da »ima prehitro in neposredovano poznavanje višje kulture za posledico — pogin manj izobraženih« (Masaryk) (57—145). Vrednote treba prav ceniti. To sodbo rada potvarja »vpelinjenost« duš. Najboljši lek zoper to je demokracija in svoboda (146—154).

Usmiljenih src!

O ljubezni. Troje oblik. Sočutje. »Najvišji lik sočutja, ki si ž njim človek obenem poje svoj Magnificat, pa je — usmiljenje... Naj bi tudi usmiljenja bogato bilo naše novo življenje!« (157—172).

To je kratek obseg bogate te knjige. Pisana je v pestrem slogu s slikovitim jezikom, polnim domiselkov, reminiscenc in sentenc. Ne vemo, ali je ta pestrost dokaz za tako izreden pisateljev spomin ali samo za veliko akribijo. Za naš okus je pestrost preživa in preveč nemirna. Glede idejne vsebine moramo le pripomniti, da je v njej še premnogo pedagoških misli, ki so vredne resnega premiselka, a jih v tem pregledu niti omeniti nismo mogli. (Prim. na str. 53—41 opomnje o ženskem študiju; na str. 163 o čutni ali »polteni« ljubezni, kar ni isto kot »spolna« ljubezen in »kar sploh nima pravice do imena ljubezen«.) Najmanj je nas zadovoljilo poglavje o vzgojnem cilju (cilj je vendarle preveč megleno označen!) in poglavje o verstvu, ki je pa z onim v notranji zvezi. Zlasti govorjenje o tistem prehodu iz verskega v znanstveno svetovno naziranje je tako nejasno, da človek na koncu ne ve, kaj pravzaprav pisatelj misli o verstvu, in če se mu zdi, da ve, se to tako malo ujema z lepimi besedami, ki jih je izpočetka zapisal s srbskim pedagogom

Radosavljevićem o pomenu verstva in »biblijske pedagogije«. Tudi poglavja o doživljanju, pisana pod Bergsenovim vplivom, so zelo nedoločna, dasi vsebujejo marsikaj lepega in resničnega. Če mislimo pri tem na verstvo, je živa resnica, da ni zadosti samo hladno umsko verovati, saj je ves evangelij poln ljubezni in življenja, vendar bi bila na splošno velika prevara, če bi hoteli verovanje nadomestiti z nekim neposrednim doživljanjem. Mistika je nevarna reč, vsekako pa more biti le višek vere, sicer bomo kmalu zašli v brezbrežni in brezdanji subjektivizem. Najbolj se je pisatelju posrečil dokaz, da veliki čas zahteva tudi velike resnobe in neutrudnega dela, da se bo uresničil klic velikega Ilira:

»En zarod poganja,
prerojen, ves nov!«

A. U.

Nova svoboda.

Wilsonovo blagovest o samoodločbi narodov je že izdavnja zadušil stari imperializem. Nekateri pravijo, da je bilo to geslo sploh samo bojno politično sredstvo proti osrednjim državam. To bi bila hinavščina brez primere, ki bi morala s sramoto pokriti ime velikega Američana. Mi tega ne verjamemo. Zdi se marveč, da Wilson po zmagi entente sam ni več kos tistemu silnemu inštinktu, ki ga je italijanski machiavellizem tako odkrito izpovedal: sacro egoismo (po Horacijevo: proklet egoizem! primeri auri sacra fames!). Wilsonove misli pa lepo tolmači knjižica, ki je izšla že pred vojsko: Nova svoboda.¹ Žal, da govori Wilson tu samo o Ameriki.

O Ameriki pa pravi, da zadnje čase ni bila več, kar je bila nekdanj, država svobode, ampak država tiranije. Zavladal ji je akcijski kapital. Nje blagostanje je neizmerno, a ne za vse, temveč le za nekatere. V Ameriki nima več vrhovne oblasti narod, ampak direktoriji velikih industrijskih korporacij. Te misli se ponavljajo v vsej knjižici. Toda z njimi se oglašajo druge: Ali Amerika se ne bo za vedno izneverila sama sebi. Amerika stoji na pragu revolucije. Ne krvave, Amerika je dosti močna, da ustvari svoje ideale brez krvi! Geslo te revolucije se glasi: demokracija. »Svobodni narod ne potrebuje jebrostva.« Politika velike države se ne more istovetiti s politiko skupine velikih bankirjev, fabrikantov in trgovcev. To bi bilo za narod suženjstvo, a ne svoboda. »Nova svoboda prihaja od spodaj.« Življenje vedno klije iz korenin in polje navzgor. Narod mora priti do besede. »Narodu je treba dati pravico samoodločbe v vsem življenju.« Zato pa mora biti vse javno: javna politika, javna uprava, javna kontrola. Narod noče milosti, ampak pravico. Vsakemu človeku mora biti dana možnost, da razvije vse svoje moči in da svobodno dela za to, kar je najboljše. Svoboda mora oprostiti vse življenjske sile v mejah občne pravice.

To so smernice, ki jih je začrtal Wilson Ameriki in ki bi jih rad priboril tudi drugim narodom. Žal, da je svetovni kapitalizem še premočan!

Na str. 48—49 je v poglavju: »Iz mase klije življenje« tisto lepo mesto o demokraciji v Cerkvi: »Količega pomena je za družbo, če se prenavlja od spodaj, za to naj omenim

¹ W. Wilson, Nova svoboda. Preveo Gjorgje Pejanović. Beograd 1919. (V cirilici.)

— tako piše Wilson — samo en zgleđ, ki me je vedno silno zanimal. Edini razlog, zakaj niso države pod aristokratskim sistemom srednjega veka onemogle, je ta, da je silo velikih mož dajala C e r k e v. Cerkev je bila tedaj, kar je še danes, velika demokracija. Vsak človek, pa naj si je bil še tako nizkega rodu, je mogel postati duhovnik; in noben duhovnik ni bil tako neznan, da bi ne bil mogel kdaj postati celo poglavar krščanstva. Vsak dvor, vsaka ministrska pisarna je bila pod vplivom teh učenih, izkušenih in spretnih mož — duhovništva velike in gospodujoče Cerkve. Kar je vlade srednjega veka obnavljalo in ohranjalo, to je bilo neprestano kroženje sokov od spodaj navzgor: po odprtih kanalih duhovništva so se dvigali brez prestanka možje iz

navadnih vrst v vladajoče sloje. To je zame najinteresantnejši in najprepričevalnejši dokaz za mnenje, ki ga zastopam. Edino tista vlada se mora ohraniti čista in sposobna za delo, ki skrbi, da so ti kanali odprti in ako se ne smatra v državi nihče za tako neznanega, da ne bi mogel postati član politične organizacije. Le tedaj se bo kri vlade in politike vedno obnavljala z novo krvjo. Nikomur se ne sme braniti, da izide iz svojega »razreda«, se popne kvišku in da postane naposled eden izmed državnih voditeljev.«

Škoda le, da je ta lepa knjiga prevedena iz angleščine preko nemščine! (Prevedena je namreč po nemški izdaji, ki je izšla 1914 v Monakovem. Prim str. VII^a.)

A. U.

ZAPISKI.

En narod — ena književnost. Dr. Nikola Andrić, predsednik »Društva hrvatskih književnikov«, je na društveni skupščini 7. junija 1919 razpravljalo o književnem edinstvu Srbov in Hrvatov. Skupščina je sklenila, da se pošlje ta razprava vsem srbskim in hrvatskim kulturnim društvom. Beseda »jedan narod treba i jednu književnost« ni nova. Že pred 68 leti jo je oznanjal Gaj v »Narodnih Novinah«. A danes po »velikem zlomu in velikem zedinjenju« je treba, da se končno izvrši. Gre za en dialekt in en alfabet.

Od najstarejših časov je vladal v hrvatski umetni književnosti i k a v s k i dialekt (ki govori in piše n. pr. za slovenski belo bilo). A po tem so se zlasti dalmatinski pesniki (Kačić, Mikalja, Palmotić) odločili za bosensko-hercegovsko j e k a v s k o govoricu, ker se jim je zdela najlepša (govori in piše se bijelo). Srbi so pa

bili (razen Karadžićevega kroga) in ostali tudi v književnosti do danes e k a v c i (belo), ker sta obe književni središči Beograd in Novi sad v čistih ekavskih krajih. Dr. Andrić se odločno zavzema za to, da bi sedaj vsi sprejeli ekavščino. Jekavci so dandanes v književnosti samo Hrvati, a jim je pravzaprav tuja. Noben ilirski preporoditelj ni bil jekavec po rodu, vsi so se je morali učiti iz knjige. Mi — pravi Andrić — smo jo pisali in jo še pišemo bolj pod neko sugestijo, češ da je nekaj pristno hrvatskega, dasi so prav v Hercegovini in Liki Srbi jekavci, a Hrvati ikavci. Kdo je že kdaj napisal eno edino pesem metrično po zakonih jekavščine docela pravilno? Morda kak filolog, pravi Andrić, ki je hotel prav pokazati, da je taka pesem možna. »Sentimentalnost, ki nas veže z jekavsko narodno poezijo kot idealom klasičnosti in jezikovne muzikalnosti, naj

nam le še dalje ostane sladka sentimentalnost«, a sami se odločimo za krepkejšo ekavščino! Če se to doseže, bo ena velika zapreka popolnega književnega edinstva odstranjena.

Druga zapreka je alfabet. Široki hrvatski sloji ne čitajo cirilice, a srbski ne latinice. Za Hrvate je cirilica, a za Srbe latinica mrtva. To je rak-raka vse preteklosti. Andrić jo pripisuje v prvi vrsti cerkvi, tekmi med Carigradom in Rimom, češ Rim je hotel dobiti ljudi z latinico za rimsko cerkev, Carigrad s cirilico za vzhodno cerkev. Pomisliti bi pa morali Srbi in Hrvati, da niti ni cirilica po svojem postanku srbska, niti latinica hrvatska. Zato niti eni, niti drugi ne bi ničesar izgubili, ko bi se tej ali oni odpovedali. Gre le za načelo: kaj je bolj praktično in kaj bo končno vendarle zmagalo. Že pokojni Škerlić je poudarjal, da bo končno zmagala latinica in da jo bo sprejel tudi zdrav srbski um, saj jo sprejemajo celo Japonci na daljnem vzhodu. V državi SHS bo pisalo že itak $\frac{2}{3}$ Jugoslovansko latinico, z latinico bo stopil ves jugoslovanski narod v »književnu zajednicu cijelega kulturnega svijeta«. Res da je bila Srbiji zlasti med vojsko cirilica simbol narodne samostojnosti — Avstrija jo je mrzko prepovedala —, a to ogrožanje narodne samostalnosti od avstrijske strani je sedaj za vedno prenehalo. Zato ni nobenega razloga več, da bi se Srbi še držali cirilice. Ker je pa cirilica tako trdno združena z liturgijo, naj ostane v liturgiji še nadalje. Ako dosežejo Hrvati slovansko bogoslužje, naj sprejmejo tudi oni namesto glagolice cirilico. Tako bi bila cirilica skupna sakralna pisava, a latinica kot predstavnica svetovne kulture skupna v državljanskem in književnem življenju. (Prim. »Jugoslovanska Njiva«, br. 24, str. 373—5).

Nam Slovincem more biti ta misel le simpatična. Sami smo ekavci in srbski jezik nam je bil že doslej v marsičem bliže. Ako pa Srbi opuste še cirilico in sprejmejo latinico, bo tudi nam kulturno edinstvo zelo olajšano. Glede cirilice v cerkvi je pa prvi nas že prof. dr. Grivec branil isto misel. (»Čas« 1919, str. 113).

Delavske zahteve. »Naša moč« (XIV, 1919, št. 28) je tako kratko formuli-

rala zahteve krščansko-socialnega delavstva: »Da se ne pozabi! Naše zahteve ne smejo utihniti. Izpolniti se morajo. Vsak delavec mora vedeti, kaj hočemo. Naši zbori in naši sestanki morajo ponavljati naše želje, dokler ne preidejo v dejansko družabno življenje. Srca nam prenove nazori in iz src pride volja za dejanja po nazorih.

Ponovimo ob tej priliki naše zahteve:

Ureditev temeljne plače.

Obvezno socialno zavarovanje delavskih stanov za starost in onemoglost.

Hiše z vrtom za delavske družine proti zmernemu mesečnemu vračevanju.

Brezplačnega zdravnika za delavske družine.

Odločilen vpliv staršev na ljudsko šolo.

Javno jamstvo za osebno in organizacijsko svobodo.

Državno stanovsko zastopstvo delavskih stanov.

Državno ščitenje vseh vrst ljudskega združništva.

V splošnem pa vzajemno razmerje med ljudmi in med stanovi:

Da se odstrani kapitalistična država in liberalnokapitalistični družabni red.

Da se vpelje socialno pravični družabni red, ki varuje človekovo osebnost pred državnim nasiljem in družbo pred nasiljem posameznika.

Da se odpravi vsak politični tiranizem.

Da se odpravi vsak strankarski terorizem.

Da časopisi in ljudski govorniki osvetlujejo dan za dnevno pogubni značaj Marksovega socializma in Bakuninovega komunizma in

uvajajo duha socialne pravičnosti in socialne ljubezni,

kažejo zvezo med vero, moralo in državnim blagostanjem,

delajo na to, da odpadniki od krščanstva ne bodo določevali katoličanom razmer, se vtikali v njih družine, zakon, vzgojo ter celo v pokopališča,

delajo na to, da se združijo vsi stanovi na pomoč delavskemu proletarijatu, tako da bo mogel vsak delavec pošteno preživeti sebe in družino in vzgojiti otroke.

Versko - kulturni boj je započela »Jugoslovska Njiva« na celi črti. Značilni so članki: »Za slobodu mišljenja u katoličkoj Crkvi« (br. 22), kjer pisec »svečenik« napada Pija X. in »tiransko gospodstvo« onih, »koji u današnjoj Crkvi zapovijedaju«, »vlastodršce«, ki »su sami sebi crkva« (str. 348); »Nesvijesni farizeji« (br. 18), v katerem zopet »jedan svečenik« žigosa vse one, ki so še za celibat, s farizeji; »Za reformu bračnog prava« (br. 23), ki v njem M. A. biča »najbrezobzirnejšo okrutnost« določbe državljankega zakonika, ki proglašuje katoliško zakonsko zvezo za nerazdružljivo in zahteva za »nepremišljeno sklenjene« zakone razporoko (364). A najodurnejši je članek »Jugoslaveni i Rim« (br. 23), ki v njem napada Juraj Demetrović jugoslovske »klerikalce«, češ da je njih jugoslovanstvo sama hinavščina: majniška deklaracija da je bila le sredstvo »za spasovanje skrahirane klerikalne politike gospoda Kreka i Korošca«, dr. Mahnič da je le »ekspONENT Rima«, v »rimskem človeku« da sploh »nema i ne može biti patriotizma jugoslavenskoga«, vaticanški Rim da ni našem narodu nič manj nevaren kot Rim kvirinalski. »S Rimom crkvenog imperializma, koji hoće da bude osvajač s pomoću svojih crnih legija, nema nam izmirenja kao ni s Rimom svjetovnog imperializma, koji hoće da bude osvajač s pomoću fizičke sile. S jednim i drugim Rimom imamo mi Jugoslaveni da obavimo još naš historijski obračun u ime slobode duha in tijela našega. To je odsada naša zavjetna misao« (358).

In memoriam. Biskup Mahnič duhovščini. Še pred koncem svetovne vojske je bil zapisal biskup Mahnič v »Svečenički Zajednici« (VIII. 1918, str. 39) preroške besede, ki jih v trepetu doživljamo, a katerih konca še ne vidimo: »Doživjet ćemo — tako je dejal — bez sumje novih iznenađenja... mnogo toga, o čemu danas i ne sanjamo. Proživljujemo dane nalik na one, koje označuje sv. Pismo riječju »Fase (to će reći: prolazak) Gospodnji«. (II. Mojs. 12, 11.) Švemoguć prolazi zemljom, da sudi Misiru: »Deus... mensus est terram... dissolvit gentes, et contriti sunt montes saeculi, incurvati sunt colles mundi ab itineribus aeternitatis

eius...« (Hab. 3, 6.)... Toda »bračo, glave gore, oko nepomično uprto u vječno vedro nebo božanskih istina Kristova Evandolja; drugo sve dijelimo s Adamovom djecom, drugo sve žrtvujemo s Apostolom »za braću svoju, koja su nam rod po tijelu.« (Rim. 9, 3.)

Književne beleške.

»Matica Slovenska« je izdala za l. 1918 poleg že omenjenih »Smernic novega življenja« XXVII. zv. Zabavne knjižnice: Ksaver Meško, Slike, in XXII. zv. Knezove knjižnice: Juš Kozak, Razori; Rado Murnik, Tujec; dr. Ivan Grafenauer, Valentin Vadnik — pesnik. V znanstvenem oziru je zanimiva Grafenauerjeva razprava, ki nas uvaja v Vodnikovo pesniško delavnico in nam kaže, kaj je slovenski književnosti Zois. Brez Zoisa bi ne bilo Vodnika!

Jugoslovska knjigarna je v drugem natisu izdala ljudsko povest: Petelinov Janez. Spisal J. Alešovec, priredil J. Volc.

Izšel je v »Jugoslovski knjigarni« l. zv. znanstvenega dela: Pastoralno bogoslovje. Spisal dr. Fr. Ušeničnik.

»Časopisa za slovenski jezik, književnost in zgodovino« je izšel 3. in 4. snopič v enem zvezku, s čimer je l. letnik završen. Zvezek je posvečen V. Jagiću ob njegovi osemdesetletnici. V njem je tudi opisano delo St. Škrabca (dr. A. Breznik).

Nove brošure »Pisarne za zasedeno ozemlje«: Jugoslavija in njene meje I. Koroška. Spisal Carantanus, (Delo trajne znanstvene vrednosti.) — Jugoslovska žena za narodovo slobodo. Govori protestne skupščine jugoslovskega ženstva dne 2. marca 1919. — La future frontière politique entre la Yougoslavie et l'Italie. Etude géologique et géographique. Par Ferd. Seidl. (Znanstven opis z majhnim zemljevidom.)

Iz zgodovine: Povijest Dubrovačke republike. Napisao Dr. Božo Cvjetković. I. knjiga. Dubrovnik, 1917. (Do l. 1205. Str. 176.) — Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povijesti srednjega vijeka. Napisao prof. dr. K. Jireček. S njemačkog preveo i uvodom popratio prof. dr. Božo Cvjetković. Dubrovnik, 1905. (Str. 104.)

Kulturne beležke.

Dr. Fr. Kimovec je zložil staro-slovensko mašo na čast sv. Cirilu in Metodu in jo posvetil »velikemu jugoslovanskemu vladiku Dr. A. B. Jegliču, škofu ljubljanskemu«.

V »Katoliškem listu« (1919, br. 22.) je napisal prof. dr. F. Grivec članek »Jeli crkveno sjedinjenje mogoče?« kjer na kratko označuje pozitivne in negativne momente tega vprašanja. Vsekako, pravi, je delovanje za cerkveno edinstvo kulturno in versko plodno. »Ideja cerkvenega edinstva edina more prav urediti razmere med verniki katoliške in pravo-

slavne cerkve in ublažiti težki notranji položaj naše domovine« (257).

Slavica. K tej beležki v zadnjem zvezku »Časa« (str. 168) naj pripomnimo, kar sporoča vseučiliški prof. dr. Nachtigall, da Jagičeva knjižnica ni prišla v nemške roke. Jagić jo je ponudil hrvatskim krogom, a brez uspeha, potem jo je prodal Čehom.

Kakor poročajo listi (n. pr. »Slovenec« št. 133, 12. jun.), so se binškošne praznike združile vse jugoslovanske lože v veliko prostozidarsko ložo Srbov, Hrvatov in Slovencev »Jugoslavija« v Zagrebu. Za velikega mojstra je bil izvoljen Gjuro Weifert. Signa temporum!

GLASNIK »LEONOVE DRUŽBE«.**Novi ustanovni člani:**

Brandstätter Valentin, kaplan, Pliberk (Kor.) (200 K).

Cestnik Anton, profesor, Celje (200 K).

Demšar dr. Josip, profesor, Ljubljana (200 K).

Dolenec Ivan, profesor, Ljubljana (200 K).

Markulin dr. Stjepan, odvjetnik, Zagreb (200 K).

Suštar Franc, kaplan, Boh. Bistrica (III.—IV. obrok 100 K).

Dar: Ustanovnik Jan. Müller, župnik, D. M. v Polju, 6 K z dostavkom: Poslal sem 21. januarja 1918 200 K kot ustanovnikino. Toda obresti so sedaj prenizke, zato pošiljam doplačilo za »Čas« in druge publikacije.

Umrli sta ustanovnika: prelat Jan. Flis, generalni vikar v Ljubljani, in Fr. Dovnik, dekan v Gornjem gradu. — R. I. P.!

